

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

De la destrucció a la salvaguarda.

Les vicissituds del patrimoni artístic al
Vallès Occidental durant la Guerra Civil

Patxi Ocio Casamartina

Tesi per obtenir el títol de doctor en Història de l'Art i Musicologia
dirigida per la Dra. Maria Garganté Llanes

Setembre de 2018

Facultat de Filosofia i Lletres
Departament d'Art i de Musicologia

Universitat Autònoma de Barcelona

A tots els qui van fer possible la salvaguarda del patrimoni artístic del Vallès
Occidental.

I a Francesc Cardús, qui de nen ajudava amb les seves "missions" a realitzar
petites tasques de salvament.

De la destrucció a la salvaguarda.

Les vicissituds del patrimoni artístic al Vallès Occidental durant la Guerra Civil

Il·lustració 1. Enric Monjo: misericòrdia en fusta pel projecte de cadirat del Sant Esperit de Terrassa amb la representació de Josep Rigol i Fidel Riu duent a terme les tasques de salvaguarda a Terrassa. (Peça inèdita). Conservada en la rectoria del Sant Esperit.

Resum

La tesi doctoral que presentem aborda la qüestió del patrimoni artístic existent en la comarca del Vallès Occidental durant la Guerra Civil de 1936 i la immediata postguerra. S'hi parla de les diferents i continuades destruccions i, sobretot, de la gran tasca de salvaguarda duta a terme per diferents persones i organismes que contribuïren a salvar de les flames, dels robatoris, o de la venda il·legal diferents obres d'art, objectes de valor o edificis rellevants, públics i privats, d'aquesta comarca catalana. Pretén, doncs, posar de manifest la salvaguarda del nostre patrimoni, que ha estat silenciada i oblidada durant molts anys.

Paraules clau: Guerra Civil, destrucció, salvaguarda, patrimoni, art, museus, Vallès Occidental.

Resumen

La tesis doctoral que presentamos aborda la cuestión del patrimonio artístico existente en la comarca del Vallès Occidental durante la Guerra Civil de 1936 y la inmediata posguerra. En ella, se habla de las diferentes y continuadas destrucciones y, sobretodo, de la gran tarea de salvaguarda llevada a cabo por diferentes personas y organismos que contribuyeron a salvar de las llamas, de los robos, o de la venta ilegal diferentes obras de arte, objetos de valor o edificios relevantes, públicos y privados, de esta comarca catalana. Pretende, pues, poner de manifiesto la salvaguarda de nuestro patrimonio, que ha sido silenciada y olvidada durante muchos años.

Palabras clave: Guerra Civil, destrucción, salvaguarda, patrimonio, arte, museos, Vallès Occidental.

Abstract

The doctoral thesis hereby presented addresses the topic of the existing artistic heritage in the region of Vallès Occidental during the 1936 Spanish Civil War and the immediate post-war period. It discusses the different and continued destructions of artistic heritage and, above all, the difficult task carried out by different people and institutions, all of them contributing to rescuing from fire, theft, or illegal sale various pieces of art, valuable items or relevant buildings – both public and private – in this Catalan region. This thesis therefore aims at bringing to light the task of safeguarding our heritage, which has been silenced and forgotten for many years.

Keywords: Spanish Civil War, destruction, safeguarding, heritage, art, museums, Vallès Occidental.

ÍNDEX

I. INTRODUCCIÓ	11
1.1. Motivació: definició i límits de l'estudi	11
1.2. Estat de la qüestió	15
1.3. Metodologia i estructura	17
1.4. Problemàtica de l'estudi	21
II. ART EN PERILL	23
2.1. Antecedents històrics	23
2.2. Destruccions de patrimoni al Vallès Occidental a l'època contemporània	24
2.2.1. La Guerra del Francès	24
2.2.2. Les desamortitzacions	25
2.2.3. La Setmana Tràgica	26
2.3. Juliol del 36: víctimes i botxins	28
III. DESTRUCCIÓ I SALVAGUARDA AL VALLÈS OCCIDENTAL	30
3.1. El patrimoni artístic del Vallès Occidental a partir del 1936	30
3.1.1. Esclat de la Guerra, primeres accions de salvament	31
3.1.2. La creació de les Delegacions de la Comissaria General dels Museus	34
3.1.3. La creació de nous museus	37
3.1.4. El Vallès Occidental i l'exposició d' <i>Art Catalán</i>	40
3.1.5. La restauració d'edificis religiosos	41
3.1.6. Lluita contra el pillatge	42
3.2. El patrimoni del Vallès Occidental a partir del 1939	44
3.2.1. El retorn dels béns dels dipòsits	46
3.2.2. Un nou discurs propagandístic: les exposicions amb els béns salvats	50
IV. ESTUDI DE LES POBLACIONS DEL VALLÈS OCCIDENTAL	51
4.1. SABADELL	53

4.2. TERRASSA	166
4.3. BARBERÀ DEL VALLÈS.....	232
4.4. CASTELLAR DEL VALLÈS.....	238
4.5. CASTELLBISBAL	253
4.6. Cerdanyola del Vallès	260
4.7. GALLIFA.....	269
4.8. MATADEPERA	274
4.9. MONTCADA	283
4.10. REIXAC.....	286
4.11. PALAU-SOLITÀ	289
4.12. PLEGAMANS.....	293
4.13. POLINYÀ	295
4.14. RELLINARS.....	298
4.15. RIPOLLET	301
4.16. RUBÍ	304
4.17. SANT CUGAT DEL VALLÈS.....	310
4.18. SANT LLORENÇ SAVALL	322
4.19. SANT QUIRZE DEL VALLÈS.....	327
4.20. SANTA PERPÈTUA DE LA MOGODA.....	331
4.21. SENTMENAT	339
4.22. ULLASTRELL.....	344
4.23. VACARISSES	347
4.24. VALLDOREIX.....	350
4.25. VILADECÀVALLS.....	355
V. CONCLUSIONS.....	361
5.1. Obres que es creien perdudes	362
5.2. Què es va cremar?	366
6.3. Qui ho va fer?	368
5.4. En quin estat de conservació es trobaven els temples?	370
5.5. Qui ho va salvar, com i per què?.....	371
VI. APÈNDIX	377
6.1. Apèndix documental.....	378

6.2. Apèndix fotogràfic.....	424
VII. FONTS CONSULTADES	450
7.1. Arxius consultats.....	451
7.2. Bibliografia	452
VIII. AGRAÏMENTS	469

I.INTRODUCCIÓ

1.1. Motivació: definició i límits de l'estudi

La tesi doctoral que presentem a continuació té el seu origen en el treball de fi de màster fet per al Màster en Anàlisi i Gestió del Patrimoni Artístic, cursat a la Universitat Autònoma de Barcelona.¹ Aquest treball de recerca² tenia com a objectiu l'estudi de la destrucció i la salvaguarda del patrimoni artístic de Sabadell durant els anys de la Guerra Civil i la postguerra.

La destrucció i la salvaguarda del patrimoni artístic durant els anys en què durà la Guerra Civil espanyola (1936-1939) és un tema que no s'ha tractat gaire sota l'òptica de la salvaguarda, però sí que ha estat molt més desenvolupat quan es vol posar l'accent en les destruccions i robatoris que ocasionà el conflicte bèl·lic. Això va fer que a nivell popular prevalgués —i que encara avui dia prevalgui— la idea distorsionada que "els rojos ho cremaren tot", o bé que la Generalitat restà passiva davant dels cruents episodis de crema d'esglésies o saqueig de domicilis particulars. També s'ha tingut durant molt de temps la creença generalitzada que els del "bàndol republicà" eren els únics que destruïen o robaven, i així mateix tampoc han estat massa estudiats els tèrbols anys de la postguerra pel que fa a la qüestió del patrimoni artístic. Això posa de manifest fins a quin punt la propaganda del règim franquista va arrelar en l'imaginari popular i això explica, almenys en part, perquè fins a èpoques ben recents la historiografia no ha començat a visibilitzar la qüestió no tan sols de la destrucció, sinó també de la salvaguarda del patrimoni artístic.

En aquest sentit, un punt d'inflexió el marcaren Francisco Gracia i Glòria Munilla amb la publicació l'any 2011 de *Salvem l'Art! La protecció del patrimoni cultural català durant la Guerra Civil*, la qual serví per donar a conèixer molts aspectes d'aquest tema i perquè sorgissin una sèrie de treballs centrats en la temàtica que ens ocupa. Això no treu que comptem, a nivell català, amb estudis

¹ Aquest màster el vam cursar els anys 2012 i 2013.

² Dirigit per la doctora Maria Garganté Llanes.

precedents com els duts a terme a començaments de la dècada del 2000 sobre Reus i Tarragona per Jaume Massó Carballido,³ de Girona per Joaquim M. Puigvert⁴ i per Francesc Riuró⁵, de Mataró per Marià Ribas o,⁶ més recentment, de Granollers per Cinta Cantarell.⁷

Val a dir que l'any 2010 el Grup de Recerca d'Art del Renaixement i del Barroc (GRARB), coordinat entre la Universitat Autònoma de Barcelona i la Universitat de Girona, presentà un projecte intitulat "Art en Perill: cens i memòria de la destrucció", que fou seleccionat en la primera convocatòria de Recercaixa. El projecte consistia en la recerca i la divulgació al voltant de la destrucció del patrimoni durant la Guerra Civil espanyola en el cas català. Aquest projecte es va materialitzar en l'elaboració d'una pàgina web on es pot consultar una base d'imatges sobre patrimoni desaparegut. També es feren a Girona l'any 2013 unes jornades d'història de l'art que sota el títol de "Jornades Art en Perill: destrucció i salvaguarda d'un patrimoni artístic" aplegaren una sèrie de conferències per tractar aquest tema. Joan Bosch inaugurà les jornades amb l'explicació del projecte d'"Art en Perill" i seguidament Koenraad Jonckheere féu una conferència sobre el fenomen de la iconoclàstia. Seguidament, Marie Helene Sanglà tractà el tema de la dispersió del patrimoni i les seves conseqüències a resultes de la Revolució Francesa, centrant-se en el territori del Rosselló i, continuant amb els francesos, Veronique Gérard-Powel explicà el cas de les destruccions del patrimoni espanyol fetes per les tropes napoleòniques. Francesc Xavier Altés tractà el cas del monestir de Montserrat durant les guerres i, Isabel Ordieres, els efectes de la desamortització sobre el patrimoni espanyol. Després, José Miguel Merino de Cáceres va fer una conferència titulada "*El "elginismo" en el Rosellón*" i Salvador J. Rovira, enllaçant amb la conferència d'Isabel Ordieres, tractà les pèrdues del patrimoni artístic de les comarques meridionals de Catalunya com a conseqüència de l'exclaustració i la desamortització. Seguidament, Alessandra Pasolini tractà el tema de la supressió dels ordes religiosos a Itàlia i els efectes que tingué en el patrimoni artístic, centrant-se en el cas de Sardenya. Per altra banda, Julián

³MASSÓ, J., 2004.

⁴PUIGVERT, J., 2006.

⁵RIURÓ, F., 1986.

⁶RIBAS, M. B., 2010.

⁷CANTARELL, C., 2016.

Casanova explicà el fenomen de l'anarquisme i la violència anticlerical. Maria Garganté féu una conferència sobre la *Dirección General de Regiones Devastadas*, centrada en les demarcacions de Lleida i Tarragona, i Jordi Prats i Francesc Miralpeix tractaren la destrucció i la salvaguarda a través del cas de Sant Joan de Valls. Gemma Domènech explicà el fet de la protecció contra la destrucció sota la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic a Girona, i Joaquim Alcoy tractà el tema de l'enderrocament d'esglésies i el salvament de la Seu de Manresa durant la Guerra Civil. Finalment, Joaquim Maria Puigvert tancà les conferències amb les reconstruccions i restauracions monumentals durant el període franquista.

En darrer lloc, cal destacar els projectes en línia que han mostrat un interès per la destrucció del patrimoni durant la Guerra Civil. En aquest sentit és important assenyalar el web www.memoria.cat, on, entre d'altres, es tracten de manera prou exhaustiva la destrucció i la salvaguarda del patrimoni manresà, sobretot pel que fa al desmantellament dels seus temples, explicats per Joaquim Alcoy i acompanyats per diverses imatges de l'època.

Aprofitem per remarcar la III Jornada Museus i Patrimoni de l'Església a Catalunya, celebrada a Girona l'any 2015, que es va dedicar al tema de la salvaguarda del patrimoni religiós català durant la Guerra Civil i que Francisco Gracia obrí la jornada amb una conferència sobre la Guerra Civil Espanyola i el patrimoni de l'Església de Catalunya. Seguidament, Joaquim M. Puigvert tractà el tema de la Generalitat enfront del salvament de l'art religiós, Santos Mateos explicà l'exposició sobre art català medieval que es féu a París l'any 1937 sota la visió de la propaganda política. A continuació, Francesc Miralpeix tractà el tema de les restauracions dels temples durant la Postguerra tot centrant la conferència en el cas del Bisbat de Girona, i Gemma Domènech abordà la qüestió de la protecció del patrimoni eclesiàstic de Girona a través de la Comissió del Patrimoni Artístic i Arqueològic. Joaquim Nadal explicà el cas de la Catedral de Girona; i Joan Bosch, el salvament del patrimoni artístic en les ciutats de Granollers i Mataró. Carmen Berlabé tractà el mateix tema, però a les terres de Lleida; i Joan Hilari Muñoz, el salvament del patrimoni tortosí sota el paper de mossèn Eduard Solé. Tot seguit, Jaume Massó Carballido tractà el salvament al Camp de Tarragona i al Priorat i, finalment, Bonaventura

Bassegoda aportà el testimoni de Lluís Rubiralta i Garriga amb el salvament del patrimoni de Manresa.⁸

També és interessant remarcar la V Jornada Museus i Patrimoni de l'Església a Catalunya celebrada a Tarragona l'any 2017 i dedicada als museus diocesans i al patrimoni de l'Església catalana durant el franquisme, amb aportacions de Maria de Lluç Serra Armengol tractant el tema dels museus eclesiàstics durant els primers anys de la postguerra, Guillem Cañameras abordant la qüestió dels germans Gudiol Ricart, Manuel Maria Fuentes i Gassó amb els signes de depauperació cultural a l'Arquebisbat de Tarragona durant el primer franquisme, Alberto Velasco tractant les devolucions i els pèrdues d'obres d'art arran de la Guerra Civil a Lleida, Marc Sureda exposant el cas del Museu Episcopal de Vic durant la postguerra i el primer franquisme, Nicolau Guanyabens parlant del cas del Museu i Arxiu de Santa Maria de Mataró, Carles Freixes i Maria Garganté exposant la tasca duta a terme pel Dr. Antoni Llorens al Museu Diocesà de Solsona, Joaquim M. Puigvert explicant la reconstrucció dels temples de Girona durant la postguerra i, finalment, Jacobo Vidal tractant el transvasament d'obres entre la catedral i el Museu Municipal de Tortosa en la postguerra.

A banda, podríem citar dues tesis de lectura prou recent: la de Maria de Lluç Serra Armengol, *Els museus catalans en els primers anys del franquisme. Anàlisi de la utilització dels centres museístics catalans en el període 1939-1947* (Universitat de Girona, 2014), i la de Mercè Gracia Sánchez, *Les polítiques de salvaguarda del patrimoni cultural a Catalunya: de la Guerra Civil a la Postguerra (1936-1943)* (Universitat de Barcelona, Departament d'Antropologia Social, 2016).

Pel que fa a la delimitació geogràfica del territori a estudiar ens hem centrat en la comarca del Vallès Occidental, creada precisament l'any 1936 a partir de la divisió territorial efectuada per Pau Vila.⁹ A banda, l'elecció d'aquest territori de Catalunya respon, també, a la diversitat qüestions que podem abordar. Per una banda trobem un patrimoni religiós que va des de capelletes abandonades fins

⁸Les actes d'aquesta jornada han sortit publicades aquest 2017 (CLUSELLAS, C. [dir.], 2017).

⁹GENERALITAT DE CATALUNYA, 1937.

a monestirs importants, com és el cas de Sant Cugat del Vallès, passant per esglésies més o menys senzilles, dels primers segles del romànic a construccions d'inicis del segle XX, o molt sumptuoses, com ara Sant Esteve de Castellar, popularment anomenada "La catedral del Vallès". La diversitat també es troba en el que ocorregué a aquests temples i al seu contingut.

D'altra banda, també és una comarca amb ciutats prou considerables a l'època (Sabadell i Terrassa) i pobles més agraris o bé amb importants colònies d'estiueig (com ara Cerdanyola). Aquests nuclis de població donaven l'existència de quatre museus (els municipals de Sabadell, Terrassa i Rubí i el del monestir de Sant Cugat) i diferents col·leccions d'art disseminades al llarg del territori (Matadepera, Santa Perpètua, Terrassa, Sabadell...).

1.2. Estat de la qüestió

Existeixen treballs anteriors a la redacció d'aquesta tesi que corresponen a estudis de poblacions en concret o d'episodis de salvaguarda d'algun edifici religiós, però en conjunt s'ha parlat poc del tema de la salvaguarda del patrimoni artístic a la comarca del Vallès Occidental. Destaquem, per exemple, el treball sobre la salvaguarda i la destrucció de l'església parroquial de Castellbisbal, el qual està perfectament elaborat i documentat, i fins i tot va sortir publicat al llibre *Les exposicions del patrimoni: 2013*.¹⁰ També trobem alguns estudis en relació a la ciutat de Terrassa, els quals tracten el gruix del que va passar de manera molt correcta: és el cas dels estudis fets per Gemma Ramos¹¹ i Neus Peregrina¹², ambdues del Museu de Terrassa. D'altra banda, el cas de Sabadell fou estudiat també en línies molt generals per Meritxell Casadessús i Roser Enrich, dels museus de Sabadell, per a l'exposició *Una esperança desfeta. 1931-1945*. Precisament, el treball de fi de màster que vam

¹⁰MATEU, J., 2013.

¹¹RAMOS, G. [text], 2011.

¹²PEREGRINA, N., 2004, p. 25.

dur a terme¹³ va ajudar de bon grat a estudiar-ne les mancances i completar els buits que existien en el document presentat pels museus de la Ciutat¹⁴. També a Rubí s'ha estudiat què va passar en el seu museu centenari durant la Guerra Civil i es va publicar en la revista del Grup de Col·laboradors del Museu de Rubí.¹⁵ Finalment cal esmentar que també s'ha tractat breument què va passar amb el monestir benedictí de Sant Cugat del Vallès en les múltiples publicacions sobre la història de l'edifici i/o de la localitat. També a Castellar del Vallès s'ha tractat el tema de la salvaguarda i la destrucció de patrimoni religiós en la revista *Plaça Vella* editada per l'Arxiu Municipal d'aquesta població en el número dedicat a l'església de Sant Esteve de Castellar, popularment anomenada "La catedral del Vallès".¹⁶

Per tant, veiem que el tema de la salvaguarda i/o la destrucció del patrimoni artístic del Vallès Occidental ha estat tractat en alguns dels vint-i-tres municipis que integren la comarca, però gairebé sempre de manera tangencial, en una publicació més general o tractant solament algun aspecte o episodi concret, sense acabar constituint el tòpic central d'un estudi específic.¹⁷

D'altra banda, no existeix cap estudi al Vallès Occidental que vagi més enllà de l'àmbit municipal i que intenti donar una visió més comarcal i de conjunt per tal d'eixamplar els límits de cadascuna de les poblacions. Per la qual cosa creiem que els estudis específics i individualitzats que tanquen en ells mateixos la població estudiada no deixen veure la connexió existent entre les poblacions del voltant. Aquesta "àrea metropolitana" creiem que és important alhora de dur a terme aquest estudi, ja que com veurem les diferents poblacions estaven més interconnectades del que ens sembla. Val a dir que existeix un estudi a nivell català recollit en la publicació *Salvem l'Art! La protecció del patrimoni cultural*

¹³Sobre la destrucció i la salvaguarda del patrimoni artístic de Sabadell durant la Guerra Civil i la postguerra.

¹⁴Volem aprofitar per dir que aquest treball de final de màster tingué molt bona rebuda en l'ambient acadèmic de Sabadell, i va donar peu a diverses conferències i a una publicació (VV.AA., 2017) a més d'aparèixer ja com a font bibliogràfica en estudis sobre la Guerra Civil a Sabadell recentment publicats (DEU, E., 2018).

¹⁵Principalment al *Butlletí Grup Col·laboradors Museu Rubí*. Num. 38 any XIII. Rubí, març de 1994.

¹⁶*Plaça Vella*, num. 15, setembre de 1985.

¹⁷En tot cas, és interessant i important que s'hagin emprès aquests petits estudis que demostren un cert interès pel tema.

*català durant la Guerra Civil.*¹⁸ En definitiva, una de les motivacions més poderoses que ens va empènyer a abordar el tema de la destrucció i la salvaguarda del patrimoni artístic al Vallès Occidental va ser la manca de, com hem dit, un estudi a nivell comarcal que permeti tenir una visió més àmplia que l'estrictament local, però no tan allunyada com la nacional.

1.3. Metodologia i estructura

Un dels aspectes més determinants de la nostra recerca ha estat la possibilitat de consultar documentació inèdita sobre les vicissituds patrimonials al Vallès Occidental durant la Guerra Civil. És per això que per a l'elaboració d'aquesta tesi hem recorregut al buidatge d'arxius nacionals, comarcals, locals i particulars.

Així doncs, de l'arxiu de l'*Instituto del Patrimonio Cultural Español* (IPCE) de Madrid hem pogut trobar alguna informació relativa al *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*, entitat encarregada de la salvaguarda del patrimoni en la zona nacional i, un cop finalitzada la guerra, en tot el territori espanyol. A l'*Archivo Histórico Nacional* (AHN) hem fet la consulta de manera digital, per tal d'examinar la *Causa General*. També hem recorregut a l'Arxiu del *Tribunal Militar Tercero* (TMT) de Barcelona per tal de consultar els expedients judicials de l'època i, sobretot, el de Joan Sallarès Castells, responsable de la salvaguarda a Sabadell.

A l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), de manera presencial i digital, hem pogut consultar, sobretot, el fons de la Junta de Museus on hi figuren les relacions de la Comissaria General de Museus de la Generalitat amb els seus respectius delegats a Sabadell i a Terrassa, a banda d'altres documents importants com ara l'*Informe Irujo* que ens permet saber de manera molt àmplia l'estat del patrimoni eclesiàstic durant la guerra. També hem fet recerca a

¹⁸GRACIA, F. i MUNILLA, G., 2011.

l'Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB) i a l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (ABEV), cosa que ens ha permès consultar els arranjaments parroquials de la comarca on figuren unes interessants enquestes¹⁹ enviades als diferents rectors de les parròquies catalanes per tal que expliquessin l'estat en què es trobava el seu patrimoni, així com també els aspectes més importants que tingueren lloc durant els anys del conflicte. A més, també ens ha permès la consulta del *Inventari del Tresor Artístic del Bisbat de Barcelona*, elaborat per mossèn Manuel Trens l'any 1929 i que ens ha deixat conèixer els elements més notoris que hi havia a les parròquies l'any 1929. D'altra banda, també ens ha estat interessant consultar l'Arxiu del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local (ASPAL) que conté la documentació generada pel Servei de Monuments, important per creuar dades amb l'*Informe Irujo* i saber quines tasques de restauració es duien a terme al monestir de Sant Cugat del Vallès i a la Seu d'Ègara, a Terrassa, a més d'altres petites accions de salvaguarda. També hem fet una recerca de documents a l'Arxiu del Museu Arqueològic Nacional de Catalunya (AMANC), on hi ha molta documentació del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*, tot i que val a dir que no hi hem trobat massa documents que parlin del Vallès Occidental.

Els arxius locals i comarcals de Sabadell (AHS), Terrassa (ACVO/AMT), Cerdanyola del Vallès (AMCV) i de Castellar del Vallès (AMCastV) ens han estat de gran ajuda per consultar la informació sobre aquestes localitats. Així mateix, han estat importants l'Arxiu del Museu d'Història de Sabadell (AMHS) i l'Arxiu del Museu d'Història de Terrassa, Can Palet (AMHT) on hem trobat documents que tracten sobre el paper d'aquests museus durant la guerra. També hem consultat l'Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach de Sabadell (AFBC) on es guarda part del fons personal de Joan Sallarès Castells.

¹⁹Aquestes enquestes es troben en l'Arxiu Diocesà de Barcelona i en el de Vic, en el fons conegut com a Arranjaments Parroquials. Aquesta documentació es feu coneguda gràcies a la publicació "El martiri dels temples" confeccionada per mossèn Josep Mª Martí Bonet l'any 2008.

Finalment, hem pogut consultar diferents arxius particulars com els de Plàcid Garcia-Planas, Carlos Enrich, Santi Soldevila, Miquel Crusafont i Esteve Renom on hi hem trobat molta informació complementària i sovint inèdita.²⁰

A part de tots aquests arxius documentals, també ens han resultat de gran ajuda l'Arxiu Tobella de Terrassa (ATT), l'Arxiu del Centre Excursionista de Catalunya (ACEC), l'Arxiu fotogràfic de la Biblioteca de Catalunya (AFBC) i l'Arxiu del Institut Amatller d'Art Hispànic/Arxiu Mas (AIAAH / AM) per tal de dur a terme una recerca d'imatges que ens permetessin il·lustrar aquest treball alhora que ens ha permès la identificació de molts retaules o, fins i tot, del contingut d'algunes col·leccions d'art, com ara la de Francesc Salvans a Matadepera. En aquest punt hauríem de fer esment a la important tasca feta per Francesc Casañas Riera en el seu *Inventari Iconogràfic Religios del Vallès Occidental*, el qual també fou malmès durant els primers dies de l'alçament militar, tot i que per sort es va poder guardar a lloc segur i evitar així la seva pèrdua total.

Tot i la proliferació d'arxius on hem trobat alguna dada sobre el tema que tractem, notem una manca d'informació, segurament deguda a una possible pèrdua de documentació o a arxius sense classificar. Un altre aspecte que trobem a faltar és la manca d'escrits o dietaris fets pels mateixos que van salvaguardar el nostre patrimoni, ja que en altres poblacions com ara Mataró o Manresa sí que existeixen i són una font molt rica en detalls per entendre com es va gestionar aquest episodi de la Guerra Civil. Per intentar apaivagar aquesta manca de referències més "personals" hem pogut efectuar entrevistes a descendents dels qui realitzaren la salvaguarda del patrimoni artístic, tot i que molta informació s'ha perdut en la memòria.²¹ Tanmateix, hem pogut entrevistar Francesc Cardús, que, sent un nen de 8 anys, molt sovint ajudà el seu pare, Salvador Cardús, en la salvaguarda del patrimoni terrassenc i en l'extracció de les pintures murals de Santa Maria.

²⁰Pocs mesos abans de lliurar aquesta tesi vam trobar l'existència d'un arxiu personal de Salvador Cardús, qui ajudà activament en les tasques de salvaguarda a Terrassa, que conté força informació sobre els anys de la guerra civil. Malauradament per motius familiars dels seus propietaris no ens ha sigut possible l'accés a aquest arxiu, tot i que creiem que en un futur el podrem consultar i que sortiran noves dades interessants per completar els temes estudiats.

²¹Creiem que aquesta tasca s'hauria d'haver fet, almenys, 40 anys enrere, quan encara eren vius molts dels qui participaren directament en la salvaguarda.

Tal i com hem apuntat, entre els documents que ens han ajudat més figuren per una banda la coneguda *Causa General* i per l'altra les enquestes contestades pels rectors de les parròquies catalanes sobre l'estat en què es trobaren els temples un cop passada la Guerra Civil i on també es recull informació sobre què succeí en les esglésies que s'esmenten. D'altra banda convé sumar-hi l'estudi realitzat per mossèn Manuel Trens, director del Museu Diocesà de Barcelona, portat a cap l'any 1929, anomenat *Tresor Artístic del Bisbat de Barcelona*, on s'inventarien tots els elements litúrgics amb valor historicoartístic conservats a les diferents parròquies del bisbat. Si bé adopta un format més proper al llistat i no dóna massa dades sobre cada objecte artístic, és una eina important per saber realment què creien de valor rellevant a l'època (sota la visió d'un mossèn historiador de l'art), i què es va salvar de tot això. Per complementar el document de mossèn Trens, ens ha estat de gran ajuda el catàleg de l'exposició "*Splendor Vallès. Art Cristià del Vallès (872-1880)*",²² comissariada per mossèn Josep Maria Martí i Bonet i Jordi Bonet Armengol l'any 1991, que reunia una acurada selecció del patrimoni artístic existent en moltes de les parròquies dels vallesos Occidental i Oriental així com també del mateix Museu Diocesà de Barcelona.

El contacte amb descendents de propietaris de grans col·leccions d'art (Enrich, Llonch, Soldevila, etc.) també ha estat molt important a l'hora d'intentar entendre què va passar amb el ric patrimoni privat. Malauradament, però, sovint es tracta de col·leccions totalment disgregades en herències o ja venudes del tot i es fa difícil poder parlar d'elles a fons, ja que als seus descendents ja els ha arribat de manera molt fragmentada (en cas d'haver-los algun lot) o no tenen coneixement del que passà amb la col·lecció dels seus avis o pares durant el temps de la Guerra Civil.

Pel que fa a l'estructura de la tesi, l'hem volgut dividir en quatre grans parts: a la primera hem volgut fer una petita introducció, molt general, sobre l'estat del

²²MARTÍ, J.M., BONET, J., 1991.

patrimoni artístic del Vallès Occidental abans de l'any 1936. A la segona part, ja entrant més en la matèria, presentem una anàlisi prèvia que pretén esdevenir una síntesi del que fou la destrucció i, sobretot, les tasques de salvaguarda dutes a terme en la comarca del Vallès Occidental. Seguidament, la tercera part correspon a l'estudi de totes les poblacions que integraven la comarca del Vallès Occidental l'any 1936. A cada població abordem l'estat dels edificis religiosos (esglésies parroquials, convents, monestirs, ermites i capelles) que, en molts casos, és el principal o l'únic patrimoni artístic que patí en moltes de les petites localitats i, si la població ho permet, tractem el tema del patrimoni de caire particular tot abordant les col·leccions artístiques de les quals hem tingut constància o informació, o el saqueig d'alguns domicilis. En el cas de Sabadell, Terrassa i Rubí també hem pogut parlar del paper dels seus museus durant els anys de la guerra i, sobretot, de la importància de les delegacions de la Comissaria General dels Museus de la Generalitat de Catalunya pel que fa a la nostra comarca, establertes a Sabadell i a Terrassa. Val a dir que hem pogut aprofundir l'estudi d'aquestes dues cocapitals pel fet que se'n conserva més documentació i, sobretot, al fet que ja eren grans nuclis de població amb tot el que això comporta. Finalment, la quarta part d'aquesta tesi l'hem destinat a les conclusions que ens permeten donar una lectura de tot el treball.

1.4. Problemàtica de l'estudi

La manca d'un inventari dels béns mobles de les esglésies del Vallès Occidental fa difícil estudiar aquesta qüestió. Al Vallès Oriental, en canvi, sí que existeix aquest inventari.²³ De fet, tampoc en les mateixes esglésies existeix avui dia cap mena de llistat dels objectes que custodien i encara menys que posseïen abans de la Guerra Civil. Tot això contribueix a dificultar un estudi que pretén donar nota del que succeí en tots els temples d'aquesta comarca, constituïda per 119 parròquies a les quals hem de sumar monestirs, convents,

²³MARTÍ, J.M., 1981.

ermites i capelles particulars, el que fa que ens hàgim centrat en els temples més representatius de cada localitat.

Un altre punt conflictiu és la naturalesa en si del patrimoni artístic que estudiem, el qual en bona part és de titularitat privada. Això fa que sigui molt difícil poder endinsar-se en l'estudi de les col·leccions particulars, ja que costa trobar un accés a través del qual poder contactar amb els seus propietaris. A banda, tal com ja hem apuntat, moltes de les col·leccions que existien durant la Guerra Civil avui dia s'han anat disgregant i es fa difícil el seu estudi. Així i tot, el treball que presentem podria ser un punt de partida per a un futur estudi sobre aquestes col·leccions, atès que moltes mereixerien un estudi més aprofundit atenent la seva vàlua artística (col·leccions Enrich, Llonch, Salvans, Gomis...) o la seva singularitat (col·lecció de Bonifaci Romero).

Finalment, també ens trobem davant d'un punt de gran complexitat i difícil de tractar pel que fa als objectes que foren espoliats o salvats però que, en tot cas, encara no s'han retornat al seu lloc d'origen. Ho veiem sobretot en el cas del patrimoni de l'Església, amb imatges que avui dia resten en domicilis particulars, o també pel que fa al patrimoni privat, en el cas d'algunes col·leccions, on trobem quadres de dubtosa procedència. Així i tot, tenim l'esperança que amb els anys sortirà a la llum tot aquest patrimoni per part dels futurs hereus i tal vegada serà retornat.

II. ART EN PERILL

2.1. Antecedents històrics

La destrucció d'espais, imatges o objectes sagrats sempre ha estat –i malauradament està– molt present en la història de la Humanitat.²⁴ Molt proper a aquest fet trobem el fenomen de la iconoclàstia.²⁵ Els primers i principals exemples els trobem entre els anys 730 i el 842, arran de la prohibició del culte a les imatges empena per l'emperador bizantí Lleó III, ja que segons l'*Antic Testament* es considerava un senyal d'idolatria l'elaboració d'imatges i retre-hi culte.²⁶ Un altre episodi emblemàtic del que podem anomenar iconoclàstia el trobem durant les guerres de religió a l'Europa del segle XVI, quan per exemple l'any 1566 es destruïren sistemàticament imatges devocionals catòliques per part de protestants calvinistes als Països Baixos.²⁷

Altres casos més recents i prou coneguts sobre la destrucció del patrimoni els podríem trobar en les monumentals estàtues dels budes de Bamian (obra dels segles V o VI, situades a l'Afganistan), quan l'any 2001 foren dinamitades per part de Mullah Muhammad Omar, líder del règim talibà o bé, més recentment i durant l'estudi d'aquesta tesi, les destruccions de l'arc de triomf i del temple de Baal (construït l'any 32 d.C.) que hi havia a l'antiga ciutat de Palmira, a Síria, l'any 2015 per part d'Estat Islàmic.

²⁴Ja a l'Antic Egipte trobem el símbol de ratllar les cares de les imatges o els noms de faraons pretèrits i que no eren desitjats en el present, com ara el cas de la faraona Hatshepsut, per tal d'acabar amb el poder sobrenatural que tenien aquestes representacions; un clar exemple del que coneixem com a *damnatio memoriae* (condemna de la memòria) també practicada durant l'Imperi Romà i l'edat mitjana, on sovint es ratllaren les cares dels jueus en les representacions del Calvari de Crist o dels martiris dels sants. A Catalunya tenim un clar exemple en el retaule dels sants Joans, obra de Bernat Martorell, conservat en el Museu Nacional d'Art de Catalunya.

²⁵Mot que prové del grec i que significa "ruptura d'imatges"; si bé aquest cas es tracta de la destrucció d'imatges d'una cultura o religió feta per ella mateixa.

²⁶Tal com ho afirmen els següents versets recollits en la *Bíblia*: Èxode, 20, 4; Levític, 19, 4 i Deuteronomi, 5, 8.

²⁷El fenomen de la iconoclàstia ha estat molt estudiat per autors com David Freedberg i Dario Gamboni (FREEDBERG, D., 1989 i GAMBONI, D., 1997).

D'altra banda, pel que fa a la protecció i la salvaguarda del patrimoni artístic a conseqüència dels conflictes bèl·lics, podríem dir que un cas primerenc tingué lloc, precisament, durant la Guerra Civil espanyola amb la protecció del tresor artístic nacional i sota la icona de la salvaguarda del madrileny Museu del Prado, que després d'una llarga peripècia que el portà a València i a Catalunya acabà al Palau de les Nacions Unides de Ginebra, des d'on fou retornat en finalitzar la guerra.²⁸

L'any 1939, pocs dies després del retorn a Espanya dels seus tresors artístics, i a punt d'iniciar la Segona Guerra Mundial, trobem un altre cas de salvament del patrimoni artístic a escala nacional entorn del Museu del Louvre de París i les diferents col·leccions franceses, públiques i privades, que precisament trobaren en el cas d'Espanya un exemple a seguir.²⁹

2.2. Destruccions de patrimoni al Vallès Occidental a l'època contemporània

2.2.1. La Guerra del Francès

L'anomenada Guerra del Francès o Guerra de la Independència Espanyola, emmarcada dins les Guerres Napoleòniques, tingué lloc entre els anys 1808 amb l'entrada de les tropes napoleòniques i el 1814 amb el retorn de Ferran VII d'Espanya al poder. Pel que fa a Catalunya ens trobem que a finals de 1811 fou totalment ocupada pels francesos, la qual cosa provocà diferents saquejos i algunes destruccions del patrimoni.³⁰

²⁸Arturo Colorado Castellar ha sigut un dels principals historiadors a tractar aquest tema, del qual en sorgí anys més tard una publicació (COLORADO, A., 2009) i que de seguida generà interès dins la historiografia de l'art, arribant a realitzar-se una gran exposició commemorativa l'any 2003 en el Museu del Prado i de la qual es reedità el seu catàleg tot revisant i ampliant els continguts (ARGERICH, I., i ARA, J., [coord.], 2009).

²⁹L'any 2009 el Museu del Louvre celebrà una exposició commemorativa sobre aquest fet, de la qual s'edità un catàleg: FONKENELL, G., 2009.

³⁰Per a més informació vegeu: FONTANA, J., 2008.

Al Vallès Occidental hi hagueren diferents estralls en algunes de les esglésies d'aquesta comarca, com ara: el temple de Sant Julià d'Altura, a Sabadell, on mutilaren parts dels antics retaules barrocs que hagueren de ser restaurats en anys posteriors; el de Sant Martí de Cerdanyola, on cremaren part de l'arxiu parroquial i mutilaren l'altar major, datat l'any 1685; el saqueig del santuari de Sant Llorenç del Munt l'any 1809 i de la capella de Sant Roc de la Barata, també dins del terme de Matadepera; la destrucció de l'ermita romànica de la Marededéu del Turó, a Montcada; el saqueig de l'església parroquial de Sant Fèlix de Sabadell; l'ocupació de l'ermita de Sant Domènec, al terme de Sant Cugat del Vallès, l'octubre de 1808.

Un fet anecdòtic el trobem en el mas Ferreres de Rellinars, on restà amagat un capellà vingut de Manresa que pintà diferents escenes sobre aquesta guerra en els murs del saló de la masia—pintures que avui dia il·lustren molts dels llibres que tracten aquest episodi.

2.2.2. Les desamortitzacions

El cas més notori que trobem en la comarca del Vallès Occidental arran de la desamortització dita de Juan Álvarez de Mendizábal de l'any 1836, i de les següents desamortitzacions, el trobem en el monestir benedictí de Sant Cugat del Vallès. De fet, fou el moment en què començà veritablement el seu declivi, ja que fou unida a l'anomenada crema de convents del juliol de 1835, que en aquest cas sols afectà algunes vivendes dels monjos i la supressió de la vida monacal del mateix any, tot abocant el monestir a una molt possible ruïna i desaparició, de les quals es pogué salvar, en part, amb la conversió de l'església en parròquia d'aquesta població i evitant la subhasta del claustre gràcies a l'esforç dut a terme per part de l'Ajuntament de Sant Cugat. Val a dir els pillatges foren abundants i part del tresor litúrgic fou donat al Bisbat de Barcelona per tal que el distribuís entre les diverses parròquies, com és el cas de l'arqueta d'agent de principis de 1300, que contenia les relíquies del seu sant patró, la qual fou destinada a l'església parroquial de Sant Cugat del Rec, a Barcelona. Més endavant començaren les vendes i subhastes públiques, i, de

resultes, el monestir anà perdent molts dels tresors que contenia, com ara la taula del *Degollament de sant Cugat*, obra de l'artista Aine Bru pintada a principis del segle XVI i venuda a la Junta dels Museus de Catalunya l'any 1907.³¹

2.2.3. La Setmana Tràgica

La crida a la mobilització i l'enviament de les tropes de reserva, formada en la seva majoria per pares de famílies de classes obreres, a les colònies espanyoles del Marroc per combatre la revolta del Rif, foren els detonants de l'anomenada Setmana Tràgica. Aquest conflicte tingué lloc entre els dies 26 de juliol i 2 d'agost de l'any 1909, i es traduí en un seguit de vagues i revoltes a Barcelona i en altres grans ciutats industrials catalanes, on ja es respirava un ambient tens a causa de la crisi en el sector tèxtil i, amb el consegüent atur en un moment en què no existien les prestacions socials i en què les jornades de treball foren incrementades mentre s'abaixaven els sous dels treballadors. Ràpidament s'arribà a la confrontació armada i a l'incendi de molts edificis religiosos, com ara esglésies, convents i escoles durant els dies 27 i 28.³²

Al Vallès Occidental arribà a ser especialment cruenta a la ciutat de Sabadell. Quan un grup de manifestants decidí assaltar el Gremi de Fabricants, una dona rebé l'impacte d'uns trets i ràpidament es digué que havien estat disparats des de l'església parroquial de Sant Fèlix, la qual cosa féu que la multitud acudís a la plaça de davant del temple i, després de cremar els jutjats i saquejar algunes dependències municipals, ruixaren tot l'interior de l'església amb petroli i el temple quedà totalment incendiat i en gran part destruït, la qual cosa provocà la pèrdua de moltes de les obres d'art que contenia, excloent-ne gran part del tresor litúrgic, el qual, per més seguretat, es conservava en la casa del campaner. De resultes d'aquest incendi, el temple fou novament construït amb

³¹Les desamortitzacions del monestir de Sant Cugat han estat recollides en la publicació AULADELL, J., 2010.

³²Per a més informació sobre la Setmana Tràgica, vegeu: MARTÍNEZ, D., 2009; DOMÍNGUEZ, A., 2009; i DALMAU, A., 2009.

una carcassa de ferro tot prevenint possibles futurs incendis.³³ En canvi, a Terrassa no hi hagué cap mena de destrucció, ja que els manifestats van ser controlats pels soldats i el Sometent.³⁴

Il·lustració 2. Article de la revista La Actualidad. Revista mundial de informació gràfica. Edició de 28 d'agost de 1909. Sant Fèlix de Sabadell passada la Setmana Tràgica.

³³ CALVET, J., 1977 i SANTAMARIA, A., 2016 (2).

³⁴ OLLER, J. M., 1988.

2.3. Juliol del 36: víctimes i botxins

Com en pràcticament la totalitat de les ciutats i pobles de Catalunya, durant els primers dies de l'alçament militar de l'any 1936 grups d'incontrolats assaltaren esglésies, monestirs i capelles privades, responent així a una fúria destructora que volia acabar amb la religió catòlica, intentant esborrar, cremant, qualsevol símbol religiós. Ho veien com una manera de "fer net" per començar una nova societat. No hem d'oblidar que una imatge religiosa és un objecte mitjançant el qual l'Església explica els seus dogmes, i és per aquest motiu que es desencadenà aquesta fúria iconoclasta.³⁵

Seguida a la destrucció de les esglésies, vingueren els saquejos en domicilis particulars o edificis de diferent naturalesa. Aquests saquejos podien ser ocasionats per diversos motius d'entre els quals destaquen les enveges o disputes personals, a més dels components purament polítics o ideològics. Aquesta altra comesa la podríem situar millor en una lluita de classes, on es pretenia esborrar els símbols de l'opulència de les classes altes, materialitzats en casinos, teatres i altres centres lligats al seu món de cigar havà, binocles i accions de ferrocarril.³⁶

Almenys en el cas de la comarca del Vallès Occidental, podem afirmar que les destruccions dels temples solien ser incitades per forasters dels pobles veïns que anaven a cremar l'església del poble del costat, i així successivament donant peu a una espècie d'onada expansiva o d'efecte dòmino, si se'ns permet l'expressió. La gent de les poblacions, llevat d'alguns pocs, no s'atrevia a cremar el seu propi temple, el seu propi centre neuràlgic de la sociabilitat comunal tradicional,³⁷ on havien celebrat els actes més importants de la seva

³⁵Aquest tema ha estat tractat per diferents estudiosos entre els que destaquen els treballs fets per David Freedberg (FREEDBERG, D., 1989) i, en el cas de la Guerra Civil Espanyola, per Jordi Albertí: ALBERTÍ (2007) i (2008).

³⁶Alguns estudis actuals sobre aquest tema són els dels historiadors Just Casas i Esteve Deu (CASAS, J., 2016 i DEU, E., 2018).

³⁷Tal com apuntava la doctora Rebeca Saavedra Arias en una conferència en el Museo del Prado titulada "La destrucción del patrimonio hitórico-artístico de la Iglesia durante la Guerra Civil" impartida el 23 de maig de 2015.

vida com ara el bateig, el casament i l'enterrament no només seus sinó de tots els seus ancestres des de temps immemorials. A més, hem detectat grups d'incontrolats que sota les ordres de Saturnino Nicolás Antolino, anomenat El Lino,³⁸ conegut per haver passat de partit en partit i de sindicat en sindicat, cosa que posava de manifest una manca d'ideari i conveccions bastant notòria, anaven població per població a organitzar i efectuar la crema dels temples.³⁹ Aquest fet fa pensar i denota que en realitat el gruix de la població no estava d'acord amb aquestes cremes, i que van ser ocasionades per un petit grup d'incontrolats, els quals, armats i sense trobar resistència pel fet que la guàrdia civil de moltes de les poblacions havia marxat a Barcelona, es feien els amos i senyors aprofitant aquesta insòlita ocasió.

³⁸La Generalitat de Catalunya ordenà la seva detenció l'any 1937 assabentant-se del centenar de persones que havia assassinat.

³⁹Tal com es pot veure en el capítol corresponent a Castellar del Vallès veiem com va ser el Comitè Local d'aquesta localitat els qui el proveïren de dinamita a canvi de que no fes explotar la seva pròpia església parroquial la qual havien intentat salvar.

III. DESTRUCCIÓ I SALVAGUARDA AL VALLÈS OCCIDENTAL

3.1. El patrimoni artístic del Vallès Occidental a partir del 1936

Sempre des del punt de vista del patrimoni artístic del Vallès Occidental, davant dels fets ocorreguts els primers dies de l'alçament militar, sobretot amb la crema de temples catòlics i el saqueig de cases particulars, la Generalitat de Catalunya va fer tots els possibles que tenia al seu abast per tal d'intentar controlar la situació.⁴⁰

Hem d'entendre i sobretot posar de manifest que lògicament la Generalitat de Catalunya es trobava aquests dies plenament desbordada i el seu poder politicojudicial quedava sovint en entredit a causa del gran poder que tingueren els diferents sindicats com ara la CNT o la FAI.⁴¹ D'altra banda, també hem de tenir present els recents esdeveniments del 6 d'octubre de 1934 que van comportar la pèrdua de les institucions catalanes fins a les eleccions generals del febrer de 1936.⁴²

A continuació enumerarem les diferents accions dutes a terme per la Generalitat a l'hora de salvaguardar el patrimoni del Vallès Occidental. Les hem volgut englobar en sis àmbits que segueixen un patró semblant al territori català. El text sols intenta enumerar aquestes tasques, ja que cadascuna s'explica més detalladament als subcapítols de les poblacions corresponents.

⁴⁰Per a més informació consulteu el llibre: GRACIA, F, i MUNILLA, G., 2011.

⁴¹GRACIA, F., i MUNILLA, G., 2011, p. 69.

⁴²ESCOFET, F., 1973.

3.1.1. Esclat de la Guerra, primeres accions de salvament

Tal com veurem a Castellar del Vallès, el conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Ventura Gassol i Rovira, s'interessà ràpidament per l'estat del patrimoni religiós en els diferents indrets de fora de Barcelona per tal de saber-ne l'estat i pensar què i com havien d'actuar per fer els salvaments posteriors. Tot fa pensar que amb l'ajuda del seu secretari, Melcior Font i Marsà, i tenint a mà les fitxes d'una mena d'inventari del patrimoni artístic de Catalunya començaren a dur a terme trucades telefòniques a diferents indrets del país per tal d'indicar què s'havia de protegir amb la màxima urgència.⁴³ Aquesta, de segur, no va ser una tasca fàcil, ja que les comunicacions sovint deurien estar tallades o els seus interlocutors (membres dels nous comitès antifeixistes o simplement gent que en aquell moment es trobava dins dels respectius ajuntaments) no deurien creure que estiguessin tractant amb el conseller de Cultura. Malauradament en massa ocasions els fets van ser més ràpids que la Generalitat i les cremes d'esglésies avançaren tant de pressa com ho fa la flama en un corriol de pólvora. Així doncs, sabem que en el cas de l'església parroquial de Castellar del Vallès, Sant Esteve, Ventura Gassol trucà ràpidament a l'Ajuntament de la població per tal que intentessin posar a lloc segur el retaule gòtic que s'hi guardava i la resta d'obres d'art d'aquest temple, popularment anomenat "la catedral del Vallès". Quan un dels membres del Comitè Local arribà a l'església amb la missió que li havia encarregat el conseller de Cultura, amb la qual intentaria apaivagar la fúria destructora, va veure que la trucada havia arribat tard i que del retaule tan sols en quedaven les cendres damunt les llambordes de la plaça.⁴⁴

També tenim constància que el cap de la Secció de Monuments de la Generalitat, Jeroni Martorell, autoritzà Joan Mirambell a viatjar fins a Terrassa acompanyat d'una parella de guàrdies civils just el dia 21 de juliol de 1936, és a dir, en plena crema, per tal de salvaguardar el que pogués o mirar de controlar la situació.⁴⁵ Tot i així desconeixem si realment hi pogué arribar o quan hi arribà. Un altre cas de salvament per part d'aquesta secció fou el del retaule de

⁴³GRACIA, F; MUNILLA, G., 2011, p. 42.

⁴⁴MONTAGUT, L., 1977.

⁴⁵ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C50/E1/D37.

Santa Maria de Palau-solità, obra de principis del segle XVI i atribuïda al Mestre d'Artés, tot traslladant-lo a algun dipòsit de Barcelona durant els primers dies de l'alçament militar. Aquests fets demostren que a banda de les trucades telefòniques també s'optava per enviar gent de confiança a intentar posar ordre. Alguns d'aquests emissaris arribaren just a temps, com passà per exemple al monestir de Montserrat,⁴⁶ però d'altres no pogueren arribar al seu destí a causa de diferents impediments com ara carreteres tallades per piquets que impedien l'accés a les poblacions.

D'altra banda sabem que alguns comitès locals publicaren diferents bans en els quals reprimien el pillatge que es duia a cap⁴⁷ i fins i tot es detenien les persones que en feien, tal com veiem al terme de Sabadell quan es detingueren dues persones acusades de robar objectes del santuari de La Salut.⁴⁸ Per acabar de pal·liar totes aquestes destrosses, moltes localitats confiscaren els seus edificis religiosos, seguint les directius marcades per la Generalitat, de manera que aquests passaven a ser "del poble" i, per tant, s'intentava així que es frenés la fúria destructora. Aquesta mesura arribava unes hores tard, però evitava que se seguís malmetent l'interior dels temples. D'altra banda el 17 d'octubre de 1936 el Departament de Cultura de la Generalitat publicà un decret segons el qual no es podia enderrocar cap obra d'arquitectura civil o religiosa antiga sense autorització especial del conseller de Cultura.⁴⁹

Més endavant seguim veient intents de salvament per part directa de la Generalitat a la comarca del Vallès Occidental, en aquest cas pel que feia al patrimoni conservat en domicilis privats. Valgui d'exemple el cas que tingué lloc a Santa Perpètua de Mogoda, on el 29 d'octubre de 1936, la Comissió del Patrimoni Artístic de Catalunya autoritzà Carme Espinosa que retirés de Can Gomis, propietat de Miquel Gomis i Güell, diverses pintures i mobiliari i els portés a lloc segur per tal de salvaguardar-ho.⁵⁰

⁴⁶MAYOL, J., 1971.

⁴⁷*Full Oficial* de Sabadell, 21 de juliol de 1936.

⁴⁸AHS. Fons Castells Peig. Fitxer D3 1761; Fitxa 21-7-1936.

⁴⁹AHS. AMH. 1912/25 exp.: 132/1936.

⁵⁰ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C50/E1/D125.

En tot cas, és evident que les primeres accions del salvament les van protagonitzar gent anònima, sovint actuant a títol individual, que a la mínima que veien una oportunitat per fer escapolir de la crema algun objecte religiós ho feien, jugant-se en molts casos la seva pròpia vida. És el cas, per exemple, del salvament d'algunes imatges en talla de l'església de Castellbisbal i de la capella del seu castell, amagades dins de pous, xemeneies i en altres amagatalls,⁵¹ de l'arxiu i el tresor artístic de Sant Cebrià de Valldoreix, amagat primerament a la casa del metge Pere Puig i Roig⁵² i, més endavant, traslladats per Josep Altet i Forés a la masia de Can Trabal;⁵³ o bé part del tresor litúrgic de Castellar, que s'emparedà sota un safareig del pati de la rectoria. De la mateixa manera se salvà el relleu de Rossend Nobas, esculpit al timpà de l'entrada principal del temple, tot camuflant-lo aixecant una nova paret que el cobria totalment.

D'aquesta manera es van salvar bona part dels objectes litúrgics que conservem, així com també escultures i altres peces de petit i mitjà format. Veurem també el cas d'una família de Cerdanyola del Vallès, la qual va poder salvaguardar una verge gòtica, parts de la pila baptismal i l'arxiu parroquial, entre altres objectes. També sabem com es van salvar les primeres obres d'art de l'església de Sant Feliu de Sabadell per part de gent de diverses creences polítiques i religioses, tot pactant la salvaguarda d'aquests objectes amb els membres del POUM. D'altra banda trobem l'arxiu parroquial de Sentmenat, salvat d'una possible crema pel jutge de pau d'aquesta localitat. I, encara, el temple sabadellenc de La Salut, on els objectes de més valor foren amagats pel mateix rector, mossèn Ernest Mateu i Vidal, uns dies abans dels incendis en previsió del que podia ocórrer.⁵⁴

Alguns dels salvaments efectuats per persones "anònimes" no es quedaren tan sols en objectes de petites dimensions, que facilitaven el trasllat i la posterior ocultació d'aquests, sinó que es pogueren arribar a salvar edificis sencers tal

Malauradament, desconeixem on va anar a parar tot el material salvaguardat, però és probable que acabés en algun dels dipòsits d'art existents a Barcelona fins que, en acabar la guerra, fou retornat al seu propietari.

⁵¹MATEU, J., 2013.

⁵²CORTÉS, J.J., 1998, p.6.

⁵³CORTÉS, J.J., 2004, p. 122.

⁵⁴En el capítol dedicat a les conclusions tornarem a incidir en aquest tema.

com veurem a Terrassa, amb la salvaguarda del conjunt d'esglésies de la Seu d'Ègara o bé a Sabadell, on es pogué evitar l'incendi del teatre Principal, el Casino i les esglésies de Sant Agustí i de Sant Nicolau. En altres ciutats fou el mateix Comitè Local el qui intentà que, almenys, no es cremessin els edificis de l'església com és el cas de Castellbisbal o Castellar del Vallès, on es va proposar tapiar les entrades per tal de conservar fins i tot el seu interior, però la por i les amenaces van fer que acabessin despullant el temple per conservar almenys la seva estructura.

3.1.2. La creació de les Delegacions de la Comissaria General dels Museus

Dins del clima de caos que regnava els primers dies de la revolta militar i amb les esglésies encara fumejant, Lluís Companys i Jover, president de la Generalitat de Catalunya junt amb Ventura Gasol, conseller de Cultura de la Generalitat, decretaren el dia 23 de juliol del 1936 el següent:

"Donades les actuals circumstàncies i, tenint en compte la utilitat que poden prestar al poble de Catalunya els edificis públics de diversa naturalesa, situats dintre de les poblacions o fora d'elles;

A proposta del conseller de Cultura i, d'acord amb el Consell Executiu;

Decreto:

Article únic. Serà constituït immediatament a cada localitat de Catalunya un Comitè presidit per l'Alcalde i sota la salvaguarda de les Milícies Ciutadanes, per vetllar i assegurar la conservació dels edificis públics, que el Govern de la Generalitat destina a institucions populars, així com els objectes, que són també patrimoni del poble"⁵⁵

Aquest decret va fer que el patrimoni que encara restava en edificis públics estigués més assegurat, alhora que es remarcava l'ús dels edificis al servei del poble i les institucions populars. En aquest cas podem resseguir el que passà a

⁵⁵ANC. Fons Junta de Museus de Catalunya. 14. Disposicions oficials relatives al patrimoni històric, artístic i Científic de Catalunya. *Decret de 23 de juliol de 1936.*

Sabadell, on els objectes de valor dels edificis requisats eren dipositats a lloc segur. Tots aquests tràmits eren iniciats pel regidor de Cultura de l'Ajuntament, Salvador Sarrà Serravinyals, qui delegava aquesta tasca als seus homes de confiança, sobretot a l'arxiver municipal Miquel Carreras i Costajussà i, més endavant, a Joan Sallarès Castells.⁵⁶

Pocs dies més tard, el 15 d'agost del 1936, en veure que els òrgans de la Generalitat no podien actuar amb agilitat i rapidesa en totes les poblacions del país i amb la intenció d'agrupar i controlar millor les diferents tasques del salvament, es dissolen els patronats dels museus catalans a través d'un decret de la Generalitat i es comencen a constituir una sèrie de delegacions de la Comissaria General de Museus de Catalunya, encapçalada per Pere Corominas i Montanya.⁵⁷ Aquestes delegacions, presents en les grans ciutats del territori, haurien de tenir cura del patrimoni artístic existent a la seva localitat i les del voltant, per tal d'evitar-ne la disgregació, l'espoli o la destrucció de les col·leccions i/o obres d'art, així com la seva administració i conservació, i impedir que aquests materials sortissin de les respectives ciutats. Aquesta tasca s'havia de fer d'acord amb els ajuntaments, milícies i comitès locals.⁵⁸

Il·lustració 3. D'esquerra a dreta: Salvador Cardús, Josep Rigol, Conrad Padrós i Fidel Riu, membres del Museu de Terrassa en les tasques de salvaguarda, l'any 1936. (Autor desconegut, procedència Josep Rigol. Arxiu Tobella).

⁵⁶Tal com veurem en parlar de Sabadell, Miquel Carreras i Costajussà fou un advocat, historiador, arxiver i filòsof de força popularitat a la ciutat i Joan Sallarès Castells, que va esdevenir delegat a la ciutat de la Comissaria General dels Museus de la Generalitat, fou llibreter, escriptor, editor i un dels intel·lectuals més actius de Sabadell.

⁵⁷Pere Corominas i Montanya, escriptor, economista i polític, arribant a ser diputat a Corts per Esquerra Republicana de Catalunya l'any 1936. Durant la Guerra Civil fou nomenat Comissari General de Museus de la Generalitat de Catalunya.

⁵⁸ANC. Fons Junta de Museus de Catalunya. 1-715-T-2728/48.

Dues van ser les delegacions de la Comissaria General dels Museus que tinguérem al Vallès Occidental: Sabadell i Terrassa. A Sabadell nomenaren Joan Sallarès Castells, conegut intel·lectual i llibreter i alhora membre del patronat del Museu de la ciutat, mentre que a Terrassa nomenaren Josep Rigol i Fornaguera, artista i membre del patronat de l'egarenc Museu Soler i Palet. Ambdós havien participat activament en la salvaguarda del patrimoni durant els primers dies de l'alçament militar, tal com veurem en els respectius subcapítols dedicats a aquestes poblacions.

Aquestes delegacions crearen diferents dipòsits per tal d'albergar els objectes de valor, mobles, pintures, escultures, etc. que anaven recollint dels diferents domicilis requisats, o que algunes persones havien entregat en tant que dipòsit temporal pels anys que durés la guerra, o bé els objectes que es van poder salvaguardar de la crema d'esglésies. Molts dels objectes que la gent dipositava eren de caràcter religiós, com ara làmines i quadres que representaven el Sant Sopar, molt presents en els menjadors de l'època, petites imatges de culte, mantellines i rosaris, els quals tot i no tenir gaire interès artístic sí que tenien un valor sentimental per als seus propietaris en tractar-se d'objectes devocionals. Així doncs, el fet de dipositar-los feia que no els haguessin d'entregar al Comitè Local, on probablement haguessin acabat cremats o destruïts. Per tant, l'aspecte d'aquests dipòsits arribava a recordar a les *wunderkammer* renaixentistes,⁵⁹ on s'aplegaven des d'estris quotidians fins a veritables obres d'art, de la talla de Picasso, Mir, Zurbaran, Casas, Nonell, Morales, Huguet, etc.

En qualsevol cas, els dipòsits no només rebien material de la localitat on estaven situats, sinó que també recollien elements de diverses poblacions del voltant, tal com hem vist a Terrassa, amb materials d'Ullastrell i Viladecavalls, entre d'altres. Paral·lelament a la creació d'aquests dipòsits, diversos pobles també crearen els seus magatzems sota les directrius dels ajuntaments o comitès locals, com seria el cas del Castell de Sant Marçal a Cerdanyola del

⁵⁹Les *wunderkammer*, o càmera de les meravelles, eren antigues sales que contenien col·leccions de tota mena, barrejant objectes artístics amb objectes mecànics com ara autòmats, elements naturals i curiosos, col·leccions numismàtiques o de minerals, esquelets d'animals reals o d'inventats, com ara unicorns. Una de les més famoses fou la de l'emperador Rodolf II del Sacre Imperi Romanogermànic, als segles XVI i XVII.

Vallès o les aules de l'Escola dels Nois de l'antic Patronat Tolrà, a Castellar del Vallès.

3.1.3. La creació de nous museus

L'any 1936 al Vallès Occidental existien quatre museus, situats a Sabadell, Terrassa, Rubí i Sant Cugat. El Museu de Sabadell, o Museu de la Ciutat, fou creat l'any 1931 per tal de donar cabuda a molts dels objectes trobats en les diferents excavacions arqueològiques del terme que s'anaven dipositant a l'Escola Industrial, i va veure la llum gràcies a la vida artística i cultural de què gaudia la ciutat, amb personatges com Joan Vila Cinca, Vicenç Renom o Lluís Mas, que ràpidament aconseguiren reunir un interessant nombre d'objectes artístics i històrics que completaven les seccions d'arqueologia. Val a dir que també ens consta l'existència d'un altre petit museu que corre paral·lel al Museu de la Ciutat, i és una de les sales del Círcol Republicà, on es mostraven algunes col·leccions numismàtiques i diferents pintures i dibuixos d'artistes locals. A finals del segle XIX, Terrassa comptava amb un petit museu d'història natural situat al col·legi de les Escoles Pies; si bé el museu municipal, dit Biblioteca i Museu Municipal Soler i Palet, atesa la figura del seu creador, Josep Soler i Palet, no fou inaugurat fins l'any 1907 i ubicat aleshores en una sala de l'ajuntament de Terrassa on hi restà fins l'any 1922, moment en què es traslladà a un nou edifici més adient. Pel que fa al museu de Rubí, aquest fou creat l'any 1924 per mossèn Josep Guardiet, rector de la parròquia de Sant Pere de Rubí des de l'any 1917; de fet, ell mateix creà altres institucions culturals a la localitat, com ara l'Esbart Dansaire, el Casal Popular o l'*Schola Cantorum*. Els fons d'aquest museu, ubicats en uns salons del col·legi dels Maristes, provenien en gran part dels objectes antics i d'obres d'art que contenia el temple parroquial, units a la col·lecció arqueològica de Joan Roura, fruit de diverses excavacions en la zona, i de diverses donacions de rubinencs. Finalment, el museu de Sant Cugat del Vallès, també creat durant els primers anys del segle XIX, estava situat en l'antic palau abacial d'aquest monestir benedictí i contenia els diferents objectes litúrgics que encara havia pogut conservar després de diferents saquejos, desamortitzacions, vendes i

donacions al nou Museu Diocesà de Barcelona que fou creat l'any 1916 per mossèn Manuel Trens.

I d'aquesta manera arribem a l'esclat de la Guerra Civil, on l'inusitat atresorament d'objectes artístics dipositats sota la tutela directa d'intel·lectuals i artistes que es feien càrrec dels dipòsits d'objectes salvaguardats, unida a les idees de l'època de donar accés a la cultura i a l'estudi a tota la població,⁶⁰ i tenint en compte que el retorn d'aquestes obres s'anava difuminant en el temps, de manera paral·lela als incerts esdeveniments del transcurs de la guerra, desembocà a la creació de nous museus municipals alimentats pel gruix dels materials dipositats, alhora que es donava vida a totes aquestes obres emmagatzemades.

És el cas, per exemple, de Castellar del Vallès, on adequaren tres sales de l'antic Palau Tolrà, requisat com a Ajuntament, per albergar un museu de pintura inaugurat el novembre de 1936.⁶¹ S'hi podien veure obres d'artistes catalans com Modest Urgell, Joaquim Mir, Enric Galwey, Josep Cusachs o Manuel Humbert; espanyols com Jenaro Pérez Villaamil, Juan Carreño de Miranda, un suposat Francisco de Zurbarán o europeus de la talla de Claude Joseph Vernet, a més d'un tapís d'escola flamenca. Paradoxalment, en una de les sales s'exposaven moltes obres de temàtica plenament religiosa (tres retaules i set teles) i, inclús, un retrat de la infanta Maria Lluïsa de Borbó i de Saxònia, filla del rei Carles III. Aquesta museïtzació de les obres d'art dipositades a Castellar del Vallès va ser obra de l'artista Víctor Masriera i Vila, que passà els anys de guerra refugiat en aquesta població, on a canvi d'impartir classes de dibuix l'Ajuntament rebia una habitació on viure.⁶²

A Sabadell trobem la creació d'un Museu d'Arts del Teixit a les acaballes de 1936, segurament arran de les idees que circulaven aleshores de formar museus temàtics segons la naturalesa historicoartística de la zona on es trobaven.⁶³ Així i tot, aquest museu sols quedà en els formalismes dels documents i no s'arribà a crear, segurament per la situació de guerra en què es

⁶⁰GRACIA, F., i MUNILLA, G., 2011, p. 82.

⁶¹MONTAGUT, L., 1977, p. 379.

⁶²PRAT, E., 1992, p. 228.

⁶³GRACIA, F., i MUNILLA, G., 2011, p. 102.

trobava submergida la ciutat. D'altra banda sembla ser que es començà una remodelació de les sales del museu municipal gràcies a les noves obres d'art reunides als dipòsits, les quals donaven peu a la creació d'una nova sala dedicada al poc conegut i a la vegada interessant artista local Joan Figueras i Soler.⁶⁴

A Terrassa, en canvi, trobem l'adequació de la rectoria de les esglésies de Sant Pere per albergar-hi un museu d'unes sis sales enriquit amb una selecció de les obres d'art dipositades en l'església de Santa Maria. També hi trobem moltes obres religioses, d'entre les quals destaquen, com és natural, els retaules de Jaume Cirera, Jaume Huguet i Lluís Borrassà.⁶⁵

Cal assenyalar que molt del material que ingressà en aquests dipòsits l'efectuarien els mateixos propietaris amb la intenció que es guardés a lloc segur durant el temps que durés la guerra i evitar així possibles pillatges o requisos durant algun dels múltiples escorcolls que es duïen a terme.⁶⁶ Una altra part la formaven els objectes requisats dels domicilis abandonats pels propietaris (bé sigui perquè els havien assassinat bé sigui perquè havien decidit salvar-se i fugir de la ciutat) que ingressaven ben inventariats⁶⁷ i l'altra part els objectes religiosos salvats de les cremes als temples catòlics. D'altra banda, també podem trobar un altre grup de materials que estaven constituïts per donacions (no temporals, sinó perpètuas) que els mateixos propietaris donaven lliurement als museus en veure que hi havia un cert esperit de posar en valor el patrimoni i mostrar-lo al poble⁶⁸.

També hauríem d'assenyalar la important tasca de salvament d'arxius particulars i la creació de grans arxius municipals, com és el cas de Sabadell i

⁶⁴FBC. Fons Joan Sallarès Castells. A 003/1/3.

⁶⁵Almenys durant el temps en què no estigueren amagats, tal com veurem en el capítol dedicat a Terrassa.

⁶⁶Tal com es desprèn dels rebuts de material dipositat a Sabadell i Terrassa, conservades a l'Arxiu del Museu d'Història de Sabadell i a l'Arxiu Comarcal de Terrassa.

⁶⁷Tal com es desprèn de les actes de requisa de finques conservades a l'AHS. G82.170.

⁶⁸Com és el cas de la col·lecció de caràcter, segons sembla, arqueològic donada al Museu de Sabadell per part de Josep Gumbert el 9 de setembre de 1936 (AMHS. 5/20. Documentació Guerra Civil. Donació de Josep Gumbert i AER. *Llistat actuació Joan Sallarès Castells*). O la donació d'una sivella visigòtica per part del Centre Excursionista de Terrassa (ACVO/AMT. Museu d'Art Comarcal: 1937-1938. Incautació d'objectes. *Donació sivella visigòtica*).

Terrassa.⁶⁹ Molts dels arxius que es formaren ja es venien reclamant des de feia anys i la recollida de documentació conservada en el mateix indret donava l'ocasió perfecta per la creació d'aquests nous centres de documentació històrica.

3.1.4. El Vallès Occidental i l'exposició d'*Art Catalan*

Continuant amb el tema dels nous centres expositius, aprofitem per recordar la celebrada exposició *Art Catalan*⁷⁰ feta a la capital francesa en plena Guerra Civil. L'any 1937 amb el temor de la conservació de les obres d'art dipositades en els magatzems, i alhora amb una clara visió propagandística del Govern de la Generalitat, s'organitzà una important exposició a París, primer al Musée Jeu de Paume i després al palau de Maisons Laffitte a cura de Joaquim Folch i Torres i Pere Coromines i Montanya.

En aquesta exposició, que sota el títol d' *Art Catalan du Xe siècle au XVe siècle* aplegava el bo i millor de les obres d'art d'aquest període en un total de 568 peces, hi figurava el retaule Santa Maria de Palau-solità, obra del mestre d'Artés, a més d'algunes peces que antigament provenien del monestir de Sant Cugat i que ja havien estat ingressades al Museu Diocesà de Barcelona pocs anys abans de l'esclat de la Guerra Civil, com ara el retaule de Tots Sants, obra de Pere Serra de l'any 1375 o l'arqueta reliquiari de Sant Cugat, de principis del 1300.

Com a fet curiós hem d'esmentar que també havia de viatjar a París el retaule dels sants Abdó i Senén, obra de Jaume Huguet i conservat a Terrassa, però segons sembla, quan arribaren Josep Maria Gudiol acompanyat pels guardes d'assalt de la Generalitat per endur-se'ls, Josep Rigol i Fornaguera, el delegat de la Comissaria de Museus a Terrassa, els el negà i van haver de marxar amb les mans buides.

⁶⁹Tal com veurem, a Terrassa tots els documents que ingressaren al Museu Municipal foren custodiats per Salvador Cardús i guardats en una sala de l'antiga rectoria de la Seu d'Ègara.

⁷⁰MARCH, E., 2016 i GRACIA, F.; MUNILLA, G., 2011, p.190.

L'exposició al Jeu de Paume de París va ser un gran èxit, arribant als 60.000 visitants en els dos mesos que durà la mostra. No cal dir que al final de la guerra totes les obres retornaren al seus corresponents llocs d'origen sense patir cap mena d'alteració.

Il·lustració 5. El retaule de Tots els Sants de Pere Serra, al fons, al Jeu de Paume. (Autor: Kollar. ANC. Fons Generalitat de Catalunya II República).

Il·lustració 4. El retaule de Tots els Sants de Pere Serra a Maisons Laffitte. (Autor: Kollar. ANC. Fons Generalitat de Catalunya II República).

3.1.5. La restauració d'edificis religiosos

Un altre fet paradoxal de la Guerra Civil al Vallès Occidental passà a la ciutat de Terrassa, concretament en l'església de Santa Maria del conjunt de les esglésies de Sant Pere. En plena guerra i amb una manca manifesta de materials, ateses les corresponents col·lectivitacions, s'organitzà l'extracció de les pintures murals de l'absis, fet que posà al descobert unes segones pintures més antigues. Aquests treballs es feren entre 1937 i 1938 de la mà de Ramon Gudiol, Tomàs Viver i Antoni Robert i Caballé, que s'encarregaren de la consolidació de les noves pintures preromàniques, tasques pagades per la Generalitat de Catalunya.⁷¹ A banda de l'extracció de les pintures murals també

⁷¹Durant la Guerra també s'efectuaren altres arrencaments de pintures murals, com ara les del conegut Monestir de Sixena a Osca. En tot cas, a Terrassa no ens trobem davant d'un arrencament de pintures per motius de protecció patrimonial, sinó més aviat per poder estudiar els conjunts pictòrics de la seu d'Ègara. També l'any 1937, a l'església de Sant Quirze de Pedret, al Berguedà, s'arrencaren les pintures romàniques del segle XI, portant-les al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, per tal de deixar al descobert les pintures preromàniques. Altres pintures murals arrencades durant la guerra foren part de les de l'església parroquial de Cardona, les d'Osmort, les de Sant Martí Sescorts o les de Folgaroles.

es van dur a terme petites obres de consolidació de murs i teulats a més d'una adequació de l'entorn. També, tal com ja hem assenyalat, es començà a transformar l'antiga rectoria en un museu, que es nodria amb bona part dels objectes artístics aplegats i dipositats a l'església de Santa Maria, i també albergava el naixement del futur arxiu de Terrassa gràcies a tots els documents importants que havien pogut recopilar.

A més de les esglésies de Sant Pere de Terrassa, també al monestir de Sant Cugat del Vallès seguiren els treballs de restauració de l'edifici. De fet, aquests temples serviren a la República com a pamflet propagandístic per donar a conèixer els esforços de la Generalitat a l'hora de salvaguardar i conservar certs immobles religiosos.

3.1.6. Lluita contra el pillatge

Una altra preocupació del govern de la Generalitat fou la de controlar l'espoli i posterior mercat il·legal d'obres d'art.⁷² Aquestes accions s'intentaven pal·liar amb la constitució de les ja anomenades Delegacions de la Comissaria General dels Museus, les quals havien de tenir cura que no sortissin de la ciutat les obres d'art de valor. Com a exemple de la preocupació envers al pillatge i el dubtós mercat d'art que es duia a terme durant els anys de conflicte bèl·lic i la posterior postguerra tenim un clar exemple a Sabadell amb el quadre del pintor Ignacio Zuloaga, comprat per l'industrial sabadellenc Francesc Enrich Valls al juliol de 1937 a Higiní Garcia, propietari de la coneguda galeria d'art barcelonina La Pinacoteca.⁷³ Es va creure que aquesta pintura titulada "Gitano" tenia una procedència dubtosa tot i les explicacions d'Higiní Garcia, i unes setmanes més tard de la seva compra es presentaren al domicili sabadellenc de Francesc Enrich tres agents del Departament Especial d'Informació de l'Estat del Ministeri de la Governació a Catalunya que s'endugueren la tela. Dies més tard es formalitzà una denúncia per tal que li fos retornat el quadre, al·legant que era una compra totalment lícita. Així i tot, la lenta via judicial féu

⁷²GRACIA, F., i MUNILLA, G., 2011, p. 69.

⁷³La Pinacoteca fou una emblemàtica galeria d'art situada al número 34 del Passeig de Gràcia de Barcelona, fundada l'any 1928 per Higiní Garcia i tancada l'any 2004.

que el quadre li fos retornat l'abril de 1940, després d'estar custodiat als dipòsits de Pedralbes i de la Caixa de Pensions de Montjuic, on el va poder recuperar.⁷⁴

Un altre cas relacionat amb el mercat d'objectes artístics el trobem a Terrassa, quan el Museu Britànic, de la mà del seu exdirector i llavors observador internacional Frederick Kenyon,⁷⁵ juntament amb James Mann, conservador de la Col·lecció Wallace de Londres, conduïts a Terrassa per Pere Bosch Gimpera i altres personalitats del món polític i dels museus, durant una expedició per tota l'Espanya Republicana per tal de veure l'estat en què es trobava el patrimoni artístic, oferiren 7 milions de pessetes per la compra del retaule gòtic dels sants Abdó i Senén de Jaume Huguet. Tot i que en aquella època era una suma bastant considerable, no acceptaren l'oferta i gràcies a aquest gest encara es conserven avui en dia en la Seu d'Ègara.⁷⁶

A banda, recordem l'existència dels dipòsits d'objectes artístics constituïts per fer front, també, als possibles pillatges. Val a dir que les col·leccions d'art particulars o el material interessant on cregueren que ja estaven prou ben custodiats *in situ*, apostaren per no retirar-los del seu emplaçament original. És el cas, per exemple, de l'esplèndida col·lecció de Francisco Salvans, on els quadres de Luis de Morales, Ramon Martí Alsina, Isidre Nonell, retaules gòtics, i una llarga llista, que engalanaven les parets i les sales de l'anomenada Torre Salvans, a Matadepera, restaren en aquesta torre d'estiueig durant el transcurs de la guerra. Com veurem, aquesta apartada finca serví de residència al president de la II República Espanyola, Manuel Azaña, de finals del 1937 a principis del 1939. Altres exemples els podem trobar també a Matadepera en aquest cas en la Torre Badia, quan la Delegació de la Comissaria General dels Museus a Terrassa demanà al Consell Municipal de Matadepera que fossin respectats i retornats el mobiliari i els objectes antics que havien retirat d'aquesta torre on encara residia la seva propietària.⁷⁷

⁷⁴Informació extreta dels documents guardats per la Família Enrich.

⁷⁵Conegut arqueòleg i papiròleg britànic que regí el Museu Britànic del 1909 al 1930.

⁷⁶Segons entrevista oral feta a Francesc Cardús, fill de Salvador Cardús, el dia 6 de juny de 2018.

⁷⁷AMCT. Museu d'Art Comarcal 1937-38. Incautació d'objectes. *Carta de 10 de juny de 1937 de J. Rigol al Consell Municipal de Matadepera.*

Un altre cas de salvament per evitar possibles pillatges el trobem a Santa Perpètua de Mogoda en l'anomenada Granja Soldevila, quan a principis del desembre de 1937 el sotsdelegat del Comitè d'Indústria Làctia de Catalunya decidí endur-se la rica col·lecció d'obres d'art que atresorava aquesta important finca expropiada dedicada a l'explotació lletera i guardar-la en algun dels dipòsits d'art de Barcelona. Aquest tipus de salvament o requisita devia ser bastant comú a l'època: gent de càrrecs importants s'aprofitaven o bé utilitzaven el seu càrrec per d'endur-se lliurement diferents materials que creien podien estar massa deseparats i a mà de possibles robatoris. Aquesta col·lecció aplegava diferents quadres sobretot de temàtica religiosa, d'entre els quals sobresortia la gran tela de Santa Quitèria obra del famós pintor del barroc català Antoni Viladomat. S'endugué a la ciutat comtal un total de 27 obres desemmarcades i enrotllades. Així i tot, aquesta acció fou denunciada pel propietari de la finca i molt probablement les obres d'art li foren retornades l'any 1939, després de passar per diversos judicis que s'estengueren en el transcurs de la Guerra Civil.⁷⁸

3.2. El patrimoni del Vallès Occidental a partir del 1939

Un cop les tropes nacionals arribaven i conquerien una nova població sovint s'acompanyaven d'una sèrie d'agents d'avantguarda del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional* (SDPAN), destinats a elaborar un informe sobre l'estat en què es trobava el patrimoni artístic de la localitat i a buscar els dipòsits d'art que estaven disseminats al llarg de tot el territori.⁷⁹ Existeixen documents, com en el cas de Sabadell, que denoten la informació que tenien a

⁷⁸ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C57/E1/D94.

⁷⁹En el cas del Vallès Occidental solament hem trobat un document complet referent a Terrassa (AIPCE. Fons SDPAN. Informes Agentes Levante. *Parte número 33*).

priori de les col·leccions d'art per agilitzar la seva tasca.⁸⁰ Els agents del SDPAN tenien força interès a trobar dipòsits buits, ja que volien fer servir d'arma propagandística el que ells creien era el robatori del *Tesoro Nacional*, és a dir, el conjunt de la flor i nata de les obres d'art que hi havia a Espanya i que creien –i volien transmetre– que els republicans s'havien endut com a botí de guerra. Així i tot, més tard es va veure que, llevat d'alguns cas, la totalitat dels tresors d'Espanya eren intactes custodiats en la seu de les Nacions Unides, traslladats allà per evitar possibles destruccions o pillatges i, en el cas dels catalans, primerament traslladats a Olot, i a altres indrets del Pirineu com Agullana, Darnius i La Vajol i, finalment, a París.

Paral·lelament i si calia, aquests agents procedien a segellar i a canviar el pany dels dipòsits d'art que trobaven en les localitats i entregaven les claus a qui consideraven competent i fidel al nou règim franquista. En ocasions també feien tancar els temples, amb la intenció que no seguís l'activitat a la qual l'havien destinat.

Per tal d'entendre millor el nou paper del govern franquista en relació als béns salvaguardats, valguin d'exemple aquestes línies que obren l'apartat sobre el patrimoni artístic de Sabadell recollit en la *Causa General* d'aquesta població:

*"6º Extremo, párrafo 2º.- Como en todas partes la vesania roja pusose de manifiesto con su pretendida defensa de los patrimonios artísticos, saqueando colecciones particulares y arrasando cuantas de propiedad de religiosos existían en nuestra ciudad. Más el desvelo y en consecuencia inúmeros peligros, personas de raigambre española, conciencia católica y amor al arte pudieron salvar algunos de los ejemplares de esta naturaleza para devolverlos a sus legítimos propietarios en cuanto la bandera bicolor ondeó en lo alto de la Ciudad protegiendo a sus vecinos de aquella ola criminal que por fin huía para no volver más."*⁸¹

⁸⁰AIPCE. Fons SDPAN. 311: Correspondencia Levante. *Carta a José Maria Muguruza datada el 20 de gener de 1939.*

⁸¹AHS. Documentació relativa a la *Causa General*. AMH 2338/13 exp. 102.

3.2.1. El retorn dels béns dels dipòsits

Pel que fa als dipòsits d'art constituïts directament per les delegacions de la Comissaria General dels Museus (recordem que estaven ubicats a Sabadell i a Terrassa) els seus dos delegats no marxaren de les respectives ciutats quan arribaren els nacionals, així que és de suposar que haurien comparegut davant de les tropes franquistes per tal de donar explicacions sobre les seves tasques i de què i com havien pogut emmagatzemar tots aquells objectes i obres d'art.

Tal com es veia venir, unes setmanes més tard de l'arribada dels nacionals, detingueren Joan Sallarès Castells, el delegat a Sabadell, el qual empresonaren després de celebrar un judici sumaríssim que acabà en una llarga estada de set anys en una presó valenciana. Segurament el detingueren per haver tingut un càrrec públic de la Generalitat i l'acusaren de robatori dels béns salvats. Anys més tard, però, tornaren a revisar la seva causa i l'acabaren indultant l'any 1946.⁸² En el cas de Terrassa, en canvi, el director de Belles Arts del nou govern nacional, Juan de Contreras y López de Ayala (més conegut com a Marquès de Lozoya) quedà tant sorprès que s'haguessin no només salvat les esglésies de Sant Pere, sinó que també restaurat i adequat a museu que acabaren per concedir la *Cruz de Alfonso X el Sabio* a Josep Rigol i Fornaguera, homòleg de Sallarès a Terrassa. Sembla ser, però, que aquest no la va voler anar a recollir a l'ajuntament en senyal de descontentament envers al nou règim.

Durant la postguerra també hi hagueren molts pillatges i requisas de material i domicilis, sobretot d'antics dirigents republicans o membres destacats d'esquerra que havien decidit fugir durant la retirada. Els materials requisats anaven a parar als nous *Almacenes de Recuperación*. N'és un clar exemple el saqueig efectuat a la casa i el taller de l'escultor sabadellenc Marian Burgués per l'*Ejército del Norte*. Part dels objectes requisats passaren a formar part de les col·leccions del Museu de la Ciutat mentre que la immensa majoria de peces i mobles anaren a parar al dit *Almacén*, on de segur s'establí una espècie de mercadeig al millor postor.

⁸²Per a més informació, consulteu l'article: CASANOVAS, P. i CASANOVAS, À., 2009..

Amb l'acabament de la guerra calia retornar tots els objectes que havien estat guardats en els diferents dipòsits del territori espanyol. Des del nou règim veieren una bona ocasió per fer-hi propaganda i tergiversaren els fets tot dient que la salvaguarda de tots aquests objectes fou gràcies a la fina *sagacidad del Caudillo*.

3.2.1.1. El retorn dels objectes eclesiàstics

Els primers objectes que es retornaren foren els objectes litúrgics pertanyents a l'Església. Aquestes restitucions evidentment es feien amb gran pompa i solemnitat, enmig de discursos i parlaments recitats per alts càrrecs dels estaments religiós, militar i polític. Cap paraula que pogués donar a entendre que van ser salvats per mans republicanes. Cap paraula als qui es jugaren la vida per salvaguardar-los de les cremes. Miraculosament havien estat salvats pels nacionals, una fal·làcia que encara avui dia és prou arrelada en la societat.⁸³

Adjuntem també unes paraules dites per l'alcalde de Sabadell i l'arxipreste de Sant Feliu en el dia del retorn de les relíquies per tal d'entrar millor en les idees de l'època:

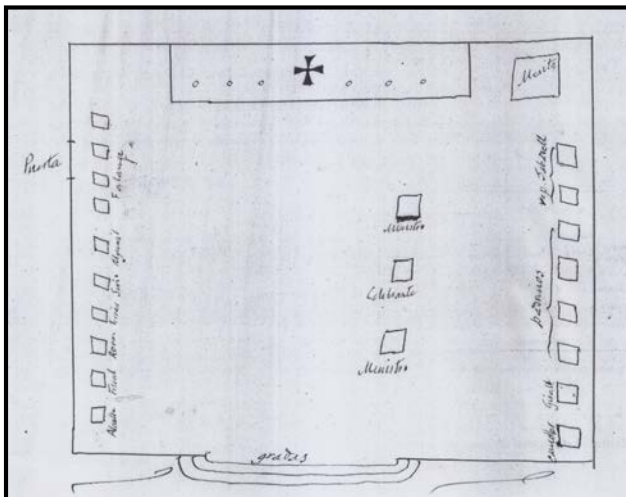
“Nos encontramos, juntos, con el objeto de devolver a la Parroquia las Reliquias de los Patronos de la Ciudad de Sabadell y de las que fue aquella desposeída por los elementos revolucionarios que tenían presa la misma Ciudad. La revolución no puede hacer otra cosa que lo que hizo, con daño evidentísimo para la Iglesia Católica; y el acto de ahora tiene un significado reparador porque reintegra a la Parroquia lo que es de ella. Aceptad, Muy Reverendo Sr. Arcipreste, estas Reliuias que

⁸³A l'Arxiu Històric de Sabadell trobem diferents documents amb els textos llegits per l'alcalde, l'arxipreste i altres personalitats a l'hora d'entregar les santes relíquies, salvades, a l'església de Sant Feliu de Sabadell que ens permeten entendre el caràcter de propaganda i solemnitat d'aquests actes. (AHS. AMH 2328/12 exp.: 102/1939).

*representan el tesoro espiritual de nuestra Ciudad y sin el cual no sería posible la prosperidad y engrandecimiento de la misma*⁸⁴

Per la seva banda, l'arxipreste contestà:

*“Señor Alcalde; con verdadera satisfacción acepto las Reliquias que en nombre de la Ciudad entregais a la Parroquia. Ellas, como habéis dicho, significan simbólicamente, la riqueza espiritual y moral de la Ciudad y tened la seguridad de que la Iglesia corresponderá con creces a esta devolución reparadora y justa, colmándoos de gracias, no solo a Vos como Alcalde de la Ciudad, sinó a la Ciudad misma. Yo os prometo Señor Alcalde, al aceptar las Reliquias, que en el Santo Sacrificio de la Misa, rogaremos por Vos y por toda la Ciudad y es éste el regalo que como generosa compensación al acto que realizais, os hace la Iglesia”*⁸⁵

II-lustració 6. Croquis de l'acte de benedicció de les campanes de Sant Quirze del Vallès, 1941. ASQ .UI. 3790.

D'altra banda, també trobem aquest tipus de cerimònia en els actes de benedicció de les noves campanes dels temples així com també en els actes de restauracions d'esglésies. Tal com es desprèn del croquis de l'acte de benedicció de les noves campanes de la parròquia de Sant Quirze del Vallès l'any 1941, podem veure perfectament com

d'estudiats i mesurats eren aquest tipus de cerimònies i el grau de relació entre l'Església i el nou règim franquista. Així doncs, hi veiem representats l'alcalde,

⁸⁴AHS. AMH 2328/12 exp.: 102/1939.

⁸⁵Vid supra.

el fiscal, els diferents prohoms del poble, els líders locals de la *Falange Tradicionalista y de las JONS*, i representants de la ciutat de Sabadell, a banda dels diferents religiosos que celebraren l'acte i dels padrins de les noves campanes.

3.2.1.2. El retorn del patrimoni privat

A l'hora de retornar els objectes als seus propietaris segurament s'obrien al públic els diferents dipòsits i la gent els anava a visitar. En agafar els seus materials havien d'elaborar una mena de rebut on figurava un llistat del que s'enduien i on declaraven ser de la seva propietat. Emperò, val a dir que devia ser fàcil quedar-se propietats d'altres persones i que aquestes restitucions duraren anys, ja que entre d'altres coses hi havia propietaris que encara no havien tornat del seu exili.

Uns mesos més tard, des de Madrid van voler cobrar el servei de retorn dels objectes dipositats en els diferents magatzems del país, de manera que es van aprofitar de la feina feta pels republicans a l'hora d'emmagatzemar tots aquests objectes, centenars de milers en tota Espanya. El pagament anava estipulat per uns barems estandarditzats que atenyien les mesures i la naturalesa de cada obra emmagatzemada. En el cas de Sabadell, com veurem, es poden resseguir molt bé aquests passos, ja que es conserva força documentació relativa al retorn dels objectes.

Com a element polèmic hem d'afegir que els que havien tingut càrrecs importants en el bàndol republicà no tenien dret al legítim retorn dels béns que havien dipositat. Aquestes obres passaren a formar part de l'Estat i aquests els venia en subhasta pública o bé els donava als museus. De fet, tant el museu de Terrassa com el de Sabadell es nodrien de moltes obres d'aquest tipus i, també, de material que no havia estat reclamat.

Més endavant, veiem com molts lots d'obres d'art dels dipòsits centrals de Barcelona van ser donats als museus. D'aquesta manera entren a enriquir les

col·leccions del museu de Terrassa diferents pintures antigues i d'altres de modernes, d'entre les quals destaca un paisatge de Santiago Rusiñol.

3.2.2. Un nou discurs propagandístic: les exposicions amb els béns salvats

Il·lustració 7. El governador militar de Barcelona, Pedro Yeregui, acompanyat de l'alcalde Esteve Maria Relat Corominas, visitant l'exposició de *Arte Sacro* en els salons modernistes de la Caixa d'Estalvis de Sabadell. Abril de 1939. (Autor: Brangulí. ANC 1-42-N-34604).

Paral·lelament al retorn del material existent en els dipòsits, se celebraren diferents exposicions per donar a conèixer les obres d'art que segons els mateixos "nacionals" haurien salvat. D'aquesta manera, tenim una exposició als salons modernistes de la Caixa de Pensions de Sabadell amb quadres d'Antoni Estruch, propietat de Juan Baptista

Ponsà i altres obres de temàtica religiosa d'altres col·leccionistes de la ciutat. Aquesta exposició portà de títol *Arte Sacro* i se celebrà durant la Setmana Santa de 1939. En acabar la mostra es retornaren totes aquestes obres menys un Sant Francesc d'Estruch que es va "perdre" i després de diversos litigis encara avui dia resta perdut.⁸⁶ A Terrassa trobem una altra gran exposició amb un total de 434 obres d'art distribuïdes en el local dels Amics de l'Art i en el recinte de les esglésies de Sant Pere. Aquesta gran exposició tingué lloc del 1 al 16 de juliol de 1939.

⁸⁶Veurem tots aquests temes amb més deteniment en el capítol dedicat a aquesta exposició sabadellenca.

IV. ESTUDI DE LES POBLACIONS DEL VALLÈS OCCIDENTAL

A continuació presentem l'estudi dels 22⁸⁷ municipis que l'any 1936, arran de la divisió territorial de Catalunya efectuada per Pau Vila, conformaven la comarca del Vallès Occidental. En el cas dels municipis compostos de Montcada i Reixac i de Palau-solità i Plegamans hem volgut tractar-los com a poblacions separades, facilitant així la divisió en parròquies i l'estudi dels nuclis històrics.

Val a dir que degut a la dificultat d'estructuració del contingut de les diverses poblacions, sols hem inclòs un índex en les dues cocapitals, Sabadell i Terrassa. La difícil estructuració rau en la gran diferència de fets ocorreguts en les diverses poblacions, dels temes a tractar, així com també per la diferent naturalesa del seu patrimoni. D'altra banda, avisem de que en l'apèndix fotogràfic hem inclòs fotografies dels diferents municipis.

Primerament presentem la ciutat de Sabadell, per ser la capital històrica de la comarca i, seguidament, la ciutat de Terrassa, que avui dia comparteix la cocapitalitat amb Sabadell. Seguidament passarem a tractar tots els altres municipis en ordre alfabètic. Aquest ordre es deu a que aquestes dues grans ciutats tingueren una delegació de la Comissaria General dels Museus de Catalunya i, per tant, tenien cura de les poblacions dels voltants. A més, al ser dos grans nuclis de població també ens ha arribat més informació sobre l'estat i la història del seu patrimoni artístic durant els anys de la Guerra Civil. Degut a que aquestes dues ciutats tingueren uns fets més o menys semblants pel que fa a la salvaguarda del seu patrimoni artístic i unit al fet que tenim més documentació original sobre el cas de Sabadell, hem volgut presentar aquests dos municipis amb una lleu diferència: en el cas de Sabadell es fa més referència a la documentació de l'època mentre que a Terrassa, per tal de pal·liar la manca de documents, hem volgut acompanyar molts dels temes amb articles de premsa de l'època, el que enriqueix el nostre treball des d'una vessant més sociològica.

⁸⁷ Actualment són 23 municipis ja que la ciutat de Badia del Vallès fou constituïda l'any 1994.

A l'hora d'estudiar el patrimoni religiós de totes les poblacions ens ha sigut de gran ajuda unes enquestes⁸⁸ que respongueren els rectors dels primers anys de la postguerra i on es relata, molt sovint de manera telegràfica, què va passar amb les esglésies parroquials. Aquestes enquestes es realitzaren per elaborar un informe a nivell català que va permetre donar una visió àmplia dels fets ocasionats contra l'Església catòlica al llarg de la guerra. Un segon document que ens ha sigut de gran ajuda és l'anomenat *Tresor Litúrgic del Bisbat de Barcelona*,⁸⁹ redactat per mossèn Manuel Trens l'any 1929 i gràcies al qual podem conèixer quins eren els elements de valor, segons l'opinió de l'època, que hi havia en cadascuna de les esglésies parroquials de la comarca. Un tercer document prou interessant i que es complementa bé amb les enquestes és l'*Informe judicial sobre l'estat dels edificis religiosos*⁹⁰ a partir del qual podem conèixer en quin estat es trobaven tots els edificis religiosos de la comarca així com a quin ús havien estat destinats. Una segona gran font documental és la *Causa general instruida por el Ministerio Fiscal sobre la dominación roja en España*⁹¹ de cada població, la qual ens aporta diferents dades interessants que podem contrastar amb les ja anomenades enquestes, alhora que ens dóna peu a conèixer el que succeí amb el patrimoni privat.

Totes les dades extretes del buidatge d'arxius han sigut complementades amb publicacions locals i diversos articles que ens acaben de vestir el discurs, així com també les diferents entrevistes que hem anat realitzant al llarg del doctorat i les visites *in situ* per tal de conèixer personalment els edificis dels que fem referència.

NOTA: tots els textos i llistats s'han transcrit literalment i sense ortografiar per tal de mantenir els escrits íntegrament originals.

⁸⁸ ADB. Arranjaments parroquials i ABEV. Parròquies. *Relació dels fets ocorreguts 1936-1939* pel que fa a les parròquies de Vacarisses i Rellinars, ambdues pertanyents al Bisbat de Vic.

⁸⁹ TRENS, M., 1929.

⁹⁰ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informació judicial sobre l'estat dels edificis religiosos l'any 1938*. També anomenat *Inventario de los edificios de carácter religioso del territorio de la audiencia de Barcelona con expresión de su destino actual*.

⁹¹ També coneguda com a *Causa General* i conservada en l'Archivo Histórico Nacional.

4.1. SABADELL

1. ESCLAT DE LA GUERRA	54
1.1. CREMA D'ESGLÉSIES.....	54
1.1.1. Les esglésies de Sabadell durant la Guerra.....	61
1.1.2. Consideracions sobre els objectes de culte.....	83
1.1.3. Les campanes de la ciutat.....	87
1.2. REQUISES D'EDIFICIS.....	91
1.3. EL PAPER DECISSIU DE JOAN SALLARÈS CASTELLS A SABADELL.....	99
1.4. LA CREACIÓ DE NOVES COL·LECCIONS EN PLENA GUERRA: EL CAS DE LA COL·LECCIÓ ENRICH.....	123
2. POSTGUERRA.....	127
2.1. CANVI I REPRESSIÓ A LA JUNTA DEL MUSEU.....	128
2.1.1. L'empresonament de Joan Sallarès Castells.....	128
2.1.2. Nova Junta Directiva del Museu Municipal.....	133
2.2. DEVOLUCIÓ D'OBJECTES DIPOSITATS.....	137
2.2.1. Confiscació d'objectes artístics a antigues personalitats republicanes: el cas de Josep M. Altura Pujadas.....	150
2.2.2. Sant Francesc d'Assís i l' <i>Exposición de Arte Religioso</i>	150
2.3. INCORPORACIÓ D'OBRA AL MUSEU MUNICIPAL.....	158

1. ESCLAT DE LA GUERRA

1.1. CREMA D'ESGLÉSIES

Els dies 19 i 20 de juliol de 1936, l'endemà del cop d'estat, la gent començava a agrupar-se al voltant d'edificis religiosos, sobretot eren integrants de les anomenades patrulles de control, també conegudes com a "bombers de la Federació Local de Sindicats"⁹², on hi sobresortia la figura de Saturnino Nicolás Antolino, apodat El Lino.⁹³ Andreu Castells⁹⁴ ens explica que els col·legis i convents demanaven protecció a la caserna de la Guàrdia Civil⁹⁵ veient el perill que podien córrer⁹⁶ però ni el minvat cos de guàrdia ni l'Ajuntament, encapçalat per l'alcalde Joan Miralles, no podien fer res per aturar aquests grups alterats, ja que no es veien amb forces ni autoritat de fer-los canviar d'opinió i dispersar-los. Hem de posar de manifest que el gruix de la guàrdia havia marxat a Barcelona, deixant la ciutat sense masses efectius, tal i com passà en la majoria de les poblacions. Amb aquest panorama els escolapis, els missioners i els maristes començaren a abandonar les seves residències i a buscar refugi segur en cases d'amistats o marxant de la ciutat. Arribat el vespre es desallotjaren els convents de les monges escolàpies, les germanes de la Divina Pastora, les de la Sagrada Família, les carmelites, les josefines i les Serves de Maria.

L'endemà al matí, dia 21, poques hores després d'haver deixat buits els convents, grups de gent presos per la ràbia varen incendiar les esglésies de Sant Fèlix, la Puríssima, Sant Vicenç de la Creu Alta, la de la Misericòrdia, la

⁹² DEU, E., 2018, p.19. Aprofitem aquesta nota per agrair a Esteve Deu Baigual, professor emèrit del Departament d'Economia i d'Història Econòmica de la UAB, que ens hagi mencionat diverses vegades en aquest llibre, el qual forma part d'una sèrie de volums que s'estan editant durant aquests anys que pretenen afrontar el tema de la Guerra Civil a Sabadell amb gran profunditat i rigor; tal vegada éssent un dels primers estudis amb profunditat sobre una ciutat catalana durant la guerra.

⁹³ Aquest personatge, de qui parlarem més endavant, sembla que fou un dels principals responsables de l'anomenat "terror roig" a Sabadell i a les poblacions del voltant.

⁹⁴ CASTELLS, A., 1983, p.21.26.

⁹⁵ A Sabadell, tant la Guàrdia Civil, llavors anomenada Guàrdia Nacional Republicana, com la Guàrdia d'Assalt es van mantenir fidels a la República.

⁹⁶ També es recull aquest fet a les Memòries de la Divina Pastora, que analitzarem més endavant.

de Gràcia, etc... El dia 22 van cremar el santuari de la Salut, aquest mateix dia l'Ajuntament va confiscar totes les esglésies de la ciutat, tot seguint un decret de la Generalitat de Catalunya, publicat el dia 21, per tal d'intentar aturar la desaparició total dels edificis religiosos.⁹⁷ El poble s'atansava a contemplar aquests fets i treure les seves respectives conclusions.

“Al siguiente día, lunes, llegaron de Barcelona camiones cargados de armas de todas clases, apresurándose los obreros, principalmente jóvenes entre 15 y 16 años y en su mayoría castellanos (pues hay que tener en cuenta que la colonia murciana asciende a unos 10.000 y la aragonesa y de otros sitios de España a igual cifra) a recoger la que le correspondía. Ante aquel estado de cosas, algunos fabricantes de cierta significación y todos los sacerdotes y religiosos buscaron un albergue porque no les fue posible a nadie salir de la ciudad debido a que los milicianos acordaron completamente la ciudad.

El martes, por la mañana, los milicianos empezaron a hacer uso de las armas disparándolas, lo cual contribuyó a aumentar el pánico que reinaba en todas partes. No habiendo nadie que les plantara cara, se desahogaron disparando tiros al aire. Por los alrededores del mediodía entre los grupos de milicianos que merodeaban por las calles empezó a hablarse de pegar fuego a las iglesias y enseguida se dirigieron a la Parroquia de la Santísima Trinidad donde radica la parte principal de la colonia murciana, pegándole fuego hasta dejarla totalmente destruida.

Hacia el atardecer los milicianos incendiaron la parroquia de la Purísima Concepción dejándola convertida en un montón de ruinas. A continuación se dirigieron a la Academia Católica pegándole igualmente fuego. Algunos de los elementos izquierdistas trataron que aquel edificio fuese respetado con el objeto destinarlo a local social de algunos de los sindicatos, pero la masa se opuso y después de una seria disputa el edificio comenzó a quemar.

La noche del martes al miércoles fue la noche de los grandes incendios. Quemaron la Parroquia de S. Feliu Africano, San Salvador, Nuestra

⁹⁷ *Full Oficial* de Sabadell 22 de juliol de 1936.

Señora de Gracia, y San Vicente de Junqueras. Y las iglesias y capillas de las Josefinas, de las Escolapias, y el Santuario de la Salud así como la ermita de N.S. de Togores”⁹⁸

Amb les esglésies també cremaren els col·legis i edificis religiosos. En paraules d'Andreu Castells: “un dels espectacles més aparatosos va ser la llençada d'un piano, daltabaix del balcó del col·legi de la Sagrada Família, del carrer de Sant Josep. El so, ressonant per tot el carrer, impressionà.”⁹⁹ En els convents els incontrolats hi esperaven trobar algun tresor ocult i/o mòmies de dones embarassades o de nounats, enverinats, com és el cas del convent de monges del carrer del Sol, on es va dir que hi havien trobat medicaments suspectes, però ningú els va arribar a veure mai. En la recerca de tresors amagats ressalta el cas del convent de les Esclaves de Jesús, del carrer de Gràcia, on amb pics i malls van fer malbé tot el paviment de la carbonera, situada al soterrani, per tal de trobar-hi, de manera infructuosa, algun amagatall.¹⁰⁰

Les monges de la congregació de la Divina Pastora recorden aquests dies tràgics en el seu *Diario* on hi anotaven les vivències de la seva comunitat i de la vida escolar:

“AÑO 1936 – Según consta en una libreta manuscrita que se conserva en el Archivo de la Casa-Madre, en el año 1936 la Comunidad de Sabadell estaba formada por las siguientes Religiosas: Rda. Me. Superiora, Natividad Torras; Madres Eugenia Vila, Patrocinio Tobella, Teresa Palau, Soledad Maciá, Francisca Echevarría, Magdalena Santacana, Gracia Carrió, Niceta Ruiz, Eulalia Caballé, Mª Inmaculada H., Rosa de Viterbo Ros, Mª Gracia Lapresa, Piedad Vallés y las Hnas. Conversas: Claudia Albareda, Enriqueta Riera, Josefina Bernaola, Marta Puig y Modesta Sallent.

⁹⁸ ABC. Fons Mossèn Ernests Mateu i Vidal. *Carta de mossèn Ernest Mateu a Joan Costa i Deu, gener-febrer 1937.*

⁹⁹ CASTELLS, A., 1983, p.21.26.

¹⁰⁰ La recerca de tresors i nadons morts amagats en els convents durant la Guerra Civil està molt ben estudiada per Manuel Delgado (DELGADO, M., 2012).

Al volver al Convento de Sabadell, una hermana que componía o formaba parte de la Comunidad, nos dejó escrito sus impresiones al estallar la Guerra. – “Hoy, lunes 20 de julio de 1936, ha sido de indecible tribulación para esta Comunidad con motivo de los sucesos trágicos acaecidos por toda España contra nuestra sacrosanta Religión y Ordenes Religiosas.

Alas 7 de la noche un gran tiroteo rechinaba por todo el rededor del Convento. La Iglesia ya ardía cuando nos fue precisado despojarnos de los santos hábitos¹⁰¹ y sumir a toda prisa el Santísimo que teníamos en la Capilla... Algunas religiosas salieron por la puerta de escape que estaba al corredor del coro que daba a la casa vecina. Otras salieron a través de la turba forzando registrar lo poco que trai [-an] las cuales se refugiaron en las casas de familias conocidas. Con aquel tiroteo telefoneamos al guardia de asalto; después de mucho esperar llegaron cuatro guardias con Moix,¹⁰² uno de los principales dirigentes, con algunos de los suyos.

Al llegar dijeron: desde aquí han tirado tiros, a lo que contestó la Madre Superiora que no era verdad, ni que en todo el día había venido ningún hombre. Entre tanto las pocas religiosas que quedamos las únicas palabras que nos dijeron fueron preguntarnos si teníamos armas, a cuya pregunta contestamos que nuestras armas eran los rosarios, contestando ellos “a esas cosas no damos crédito”.

¿Quién podrá expresar lo que sentía nuestro corazón? Palpitaba, ignorando todo lo porvenir, pero entregadas en manos de Dios.

La Madre Teresa y Eulalia se retiraron y se arrodillaron delante de la imagen de nuestro Seráfico Padre San Francisco que teníamos delante, las cuales ofreciendo su vida a Dios se preparaban para el martirio, pues ignoraban lo que les pasaría.

La Rda. Me. Superiora, Natividad Torras, les acompañó para hacer el registro, y, al salir al patio preguntaron qué edificio era aquel, ella les contestó, la Iglesia y les acompañó con una vela encendida por ser ya de noche. Dentro de la iglesia estaba lleno de humo porque ya habían

¹⁰¹ Moltes monges, monjos i sacaerdots intentaren escapar tot vestint-se de seglar.

¹⁰² Josep Moix i Regàs, qui serà alcalde de Sabadell del 17 d'octubre de 1936 al 26 d'agost del 1938 i, seguidament, ministre de Treball del govern espanyol fins el dia 1 de febrer de 1939.

quemado algo y aun había una silla que ardía. Moix, el principal de los dirigentes, la tomó y la tiró a la calle. Los bancos estaban puestos derechos preparados para quemarlos. En la sacristía registraron los cajones para asegurarse si encontraban armas, según decían ellos, y después de registrarlo todo y cerrar la puerta con bancos salimos de la iglesia volviendo al Colegio que registraron de arriba abajo. Luego Moix dijo que nos podíamos quedar cerrándolo todo, pero un guardia de asalto dijo a la Madre Superiora “Madre, si me quiere creer no se queden porque la fuerza está en el Pueblo y no se puede contener”.

Las Madres Eulalia, Mª Inmaculada y Hna. Claudia con la Rda. Madre Superiora fueron acompañadas por Moix a casa la familia Puig. Calle Montserrat, 34. Las Madres Piedad, Francisca, con la Hna. Modesta y Sor Gloria fueron auxiliadas por la familia Llonch y en la última hora, las 11 de la noche, fueron acompañadas por dos guardias de asalto armados en la misma casa Llonch las Madres Eugenia y Teresa con la Hna. Enriqueta. Calle Durán, 67. Al llegar a la mencionada casa Llonch los guardias de asalto dirigiéndose a nosotras, nos dijeron “a Uds. no les pasará nada”, y luego a los de la familia les dijeron “y a Uds. tampoco”. Así sucedió”.¹⁰³

L'església de Sant Fèlix es va convertir poc més tard en magatzem de vitualles sota el nom de Can Feliu¹⁰⁴ tal i com ho demostra, per exemple, una nota de la Regidoria de Cultura a la de Foment on es diu que cal portar uns mobles dipositats en l'ex-església de Sant Fèlix a la Cooperativa de Barbers del carrer del Doctor Puig, datada al 28 de Setembre del 1936.¹⁰⁵ Les altres esglésies del terme, com veurem, s'utilitzaren com a gimnàs en el cas de Sant Agustí i escola en el cas de Sant Salvador. La resta foren abandonades per l'estat ruïnós en que quedaren o convertides en magatzems.

Un dels organismes religiosos que menys desperfectes materials van sofrir foren els escolapis, respectant l'edifici amb la seva biblioteca i arxiu inclosos. De fet encara avui dia es poden veure les pintures de caire religiós que decoraven la part superior dels murs de la biblioteca i alguns dels quadres

¹⁰³ Arxiu personal de Montse Gomà (AMG).

¹⁰⁴ SPAL. C54. *Informe judicial sobre l'estat dels edificis religiosos, 1938*. I CASTELLS, A., 1983, p. 21.30.

¹⁰⁵ AHS. AMH 1910/15 exp. 95.

originals dels altars de l'església. Tal i com hem dit, l'església del col·legi fou utilitzada com a gimnàs.

Els altres estaments religiosos que no depenien de l'Església de Roma no varen patir la revolució, ja que es consideraven contraris a la ideologia de dretes i estaven emparats sota la protecció de pavelló estranger hissant la bandera anglesa com a senyal de respecte. D'aquesta manera l'Església Reformada Episcopal i la Unió Evangèlica Baptista van poder celebrar els seus cultes durant tota la Guerra, conservant-ne les seves propietats.¹⁰⁶

¹⁰⁶ CASTELLS, A., 1983, p. 21.27.

Il·lustració 8. L'església de la Puríssima en el moment de la crema. Autor desconegut. (Arxiu parroquial de la Puríssima).

1.1.1. LES ESGLÉSIES DE SABADELL DURANT LA GUERRA:

Església arxiprestal¹⁰⁷ de Sant Feliu (popularment coneguda com a Sant Fèlix)

Aquest temple arxiprestal,¹⁰⁸ que ja patí els atacs dels francesos durant les guerres napoleòniques, quedà greument afectat durant la Setmana Tràgica de 1909, degut a un incendi que cremà gairebé tota l'església juntament amb bona part dels retaules que hi guardava.¹⁰⁹ L'edifici, obra de les acaballes del segle XV, quedà tant malmès que s'acordà construir-ne un de nou, més gran, de la mà de Enric Sagnier ajudat per Jeroni Martorell.¹¹⁰ Avui dia sols ens resta l'absis original gòtic a més del campanar barroc, obra datada al 1738.¹¹¹ La resta de l'edifici és obra moderna de principis dels anys 1920. Com a curiositat podríem fer constar que quan es bastí el nou temple es decidí que l'estructura del teulat fos de ferro i no de fusta, tal i com es volia, potser ja vaticinant possibles vicissituds posteriors.¹¹²

I van tenir raó els qui es decantaren per cobrir el temple amb bigues de ferro ja que uns quinze anys després, el 1936, tornaren a cremar l'edifici. La nova estructura constructiva feu que la fàbrica del temple resistís el foc, i després de la guerra sols s'hagueren de reconstruir dues pilastres del presbiteri.

En total es cremaren 20 retaules i altars amb les seves corresponents imatges. El foc també destruí l'harmòni i l'arxiu parroquial.

Segons mossèn Manuel Trens, els objectes de valor que contenia aquest temple arxiprestal, recollits en l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat l'any 1929, eren els següents:

¹⁰⁷ La creació de l'arxiprestat de Sabadell és obra de l'any 1894 i tenia jurisdicció sobre una desena de poblacions dels voltants (CARRERAS, M., 1932, p. 396).

¹⁰⁸ Hem trobat a faltar l'elaboració d'un llibre sobre aquesta interessant església arxiprestal, tan sols tractada breument i de passada en alguns dels llibres d'història local que hem consultat per a l'elaboració d'aquest apartat.

¹⁰⁹ En l'ADB es conserva un opuscle amb la història d'aquest temple on, escrit a mà als laterals de cada text, se senyala quins retaules, objectes de culte i altres peces quedaren destruïdes durant l'incendi de 190 (ADB. Esglésies. *Sant Feliu de Sabadell*).

¹¹⁰ CASTELLS, A., 1961, p. 613.

¹¹¹ ROIG, A., 1999, p. 19.

¹¹² ADB. Arranjaments parroquials. 273, *Sant Fèlix*.

"-Vera Creu plata daurada - peu poliforme - nus cimbori de dos pisos - molt fi - creu plana trepanada - extrems arabescos - 58x28cm. - (creu antiga o moderna).

-Verge Roser - de bandera - barroca - peu rodó - plata - 24cm.

- Copó plata - segle XIX? - repujat - àngels al peu i instruments Passió - 1853 - 44cm. F/MAS +/-BAR ROSSELL.

-Reliquiari plata - peu rodó - tija gerro amb aletes - tub vidre - 4 columnetes sostenint cúpula amb escames - creu al cim - 47cm.

-Reliquiari plata - tija bombada - peu oval - repujat - 3 tubs de vidre amb aletes - cúpules bombades - al cim de cada una un sant - 70x31cm.

- 2 bordons plata - cimera gòtica - moderns.

- Creu plata - nus gòtic esquifit - capelles i sants - sants nous a les capelles - bola plata cap avall de la creu - 99x58cm. Davant: Pelicà; Maria; Crist; Lluc; Ressuscitat. Darrera: Joan; Mateu; Verge; Mare; Maria.

-Custòdia plata daurada - peu oval - repujat - amb àngels de mitja figura - policromats - esmalts cloisoné verda amb cloisons grotescos - tija gerro - caps d'àngel sostenint els raigs on hi ha també esmalt - de grans proporcions - molt bonica i majestuosa - 96x37cm.

-Calze rococó plata daurada - 26cm. +/-BAR BA/TET.

-Caldereta aigua beneita - 24cm.

-Portapau Verge Roser amb nimbe Rosari burelat - plata neoclàssic - 11cm."¹¹³

Tots aquests objectes i escultures foren salvats¹¹⁴ juntament amb d'altres que no figuren en aquest llistat per considerar-se peces menors. Avui dia es

¹¹³ TRENS, M., 1929, fol. 250.

¹¹⁴ Tot i que en altres publicacions com ara *El Martiri dels Temples* de mossèn Martí Bonet s'afirmi que vagin desaparèixer (MARTÍ, J.M., (coord.) 2008, p. 340). Sobta aquesta sentència ja que el mateix Martí Bonet exposà diferents peces del tresor litúrgic d'aquest temple en l'exposició "Splendor Vallès" que

guarden en diversos armaris envitrinats en la mateixa sagristia del temple, juntament amb els objectes més importants de Sant Vicenç de Jonqueres i del santuari de La Salut. Val a dir que la creu parroquial fou malmesa,¹¹⁵ en acabar la Guerra Civil fou acuradament restaurada per un joier de Barcelona.¹¹⁶

D'altra banda, a part de les obres que figuren en aquest inventari, es va poder salvar una escultura en bronze de grans dimensions de sant Sebastià, obra de l'escultor Enric Monjo que formava part del retaule del Gremi de Fabricants. Actualment aquesta escultura es troba al vestíbul d'aquesta institució sabadellenca. També hi hem d'afegir el salvament d'una Verge dels Dolors, de mida natural, feta per l'escultor barceloní Josep Garí l'any 1846¹¹⁷ i que encara avui es conserva al temple, a més d'un esplèndid tabernacle en fusta daurada i policromada, datat del 1683, amb la seva corresponent imatge, que pertanyia a la confraria de la Puríssima Sang.¹¹⁸ Finalment, el Museu d'Història de Sabadell també conserva diferents fragments de retaules (sobretot escultures de petit i mitjà format) les quals no se sap del cert si pertanyen a la crema de la Setmana Tràgica o bé a la de la Guerra Civil.¹¹⁹ Per concloure hem d'afegir que en el mateix temple s'hi conserven un conjunt de casulles i roba pel culte anteriors a 1936.

Els elements més notoris que foren destruïts en l'incendi eren les pintures del d'Antoni Vila Arrufat que decoraven, juntament amb un crucifix modernista de fusta d'Adolf Fagnoli Janetta, l'altar de sant Sebastià,¹²⁰ inaugurat l'any 1927 gràcies al Gremi de Fabricants de Sabadell. També es perderen dues pintures de gran format d'època barroca i d'autor desconegut,¹²¹ una imatge, segons

tingué lloc en els salons modernistes de la seu de Caixa Sabadell. En el mateix paràgraf també fa esment de la desaparició d'un "valuós orgue" quan en realitat aquesta església, l'any 1936, sols comptava amb un harmòniom (MARTÍ J.M. (coord.), 2008, p. 340).

¹¹⁵ MAS, L., 1965.

¹¹⁶ Tal i com veurem més endavant, en l'apartat dedicat al retorn dels béns eclesiàstics.

¹¹⁷ CASTELLS, A., 1961, p. 421.

¹¹⁸ Aquesta peça, conservada ara als magatzems del Museu d'Història de Sabadell, té la rellevància de ser dels pocs tabernacles d'aquesta època conservats a Catalunya.

¹¹⁹ Seria interessant l'elaboració d'un estudi rigorós per tal de poder datar degudament totes aquestes peces, algunes de les quals tenen força interès artístic.

¹²⁰ La imatge principal, obra de l'escultor Enric Monjo, ja hem vist que va poder ser salvaguardada.

¹²¹ D'aquestes dues pintures, que es deuriu salvar de la destrucció de les tropes napoleòniques i de la crema del 1909, tan sols les hem trobat mencionades a: AMHS. 22/1. *Relación de los objetos destrozados y expoliados, de que se tiene conocimiento, durante la dominación roja en la ciudad de Sabadell.*

sembla, de Tomàs Moragues que hi havia en l'altar de la capella de la Maredeu de Montserrat¹²² juntament amb dues pintures de Lluís Masriera que reproduïen les escenes de la Troballa de la Verge i la Translació; també es destruï l'escultura del Sagrat Cor, obra del conegut escultor modernista Josep Llimona i datada l'any 1925.¹²³ Altres obres que es perderen foren les imatges de sant Josep Oriol i de la Maredeu del Carme, obres de l'escultor Pere Jou Senabre de l'any 1926, la de sant Francesc d'Assís, d'Enric Clarassó Daudí, també del mateix any, i les de la Maredeu del Roser (1921) i santa Engràcia (1926), tallades per Lluís Duran,¹²⁴ també autor del desaparegut altar dels Dolors datat de l'any 1926.¹²⁵

Església parroquial de Sant Vicenç de Jonqueres

Aquesta església del barri de la Creu Alta, inaugurada l'any 1889, substituïa l'antic temple homònim dels afores de la ciutat.¹²⁶ El temple fou incendiat el dia 21 de juliol de 1936, cremant també bona part del seu contingut. De l'edifici sols en quedaren les parets mestres. Conservava els altars i objectes de culte de l'església antiga, tots ells gòtics i barrocs, a més dels moderns creats per a la nova església.

Segons l'inventari efectuat per mossèn Manuel Trens l'any 1929, els objectes més importants de Sant Vicenç eren els següents:

"-Casulla vellut vermell - franja brodada - segle XV - poc bon estat de conservació - bonica.

-Reliquiari Sant Vicenç - plata daurada - peu poliforme - serveix també per custòdia - nus bombat i apetxinat - de la tija surten dos branques amb

¹²² Donada l'any 1910 per Josep Nicolau d'Olzina, propietari del Castell de Can Feu, per a la nova construcció d'aquesta capella, cremada durant la Setmana Tràgica de 1909 (CASTELLS, A., 1961, p. 523).

¹²³ El guix original es conserva al Museu d'Art de Cerdanyola.

¹²⁴ Lluís Duran Codina (1891-1945) era el fill del també escultor local Jaume Duran Formosa. El seu taller sabadellenc era conegut com "Cal Pastesfines" degut a la feina del seu avi, pastisser. Durant la guerra, al no poder fer imatges sacres, s'especialitzà en imatges mitològiques, com ara Leda i el Cigne, que algunes cases posaven sobre el capçal del llit de matrimoni. (CASTELLS, A., 1961, p. 620 i p. 672).

¹²⁵ CASTELLS, A., 1961, p. 620.

¹²⁶ MASSAGUÉ, J.M., 1995.

dos àngels ceroferraris - bonic - tot gòtic - el reliquiari és de tub de vidre amb 2 aletes - cúpula apertxinada - Sant Vicenç al cim - barroc.

La custòdia que s'endolla al peu anterior és radiada sobre un cap d'àngel -al peu 26x22cm. - el reliquiari 22cm.

-La resta sense valor artístic.

-Bacines 1, cérvol i xiprers 22cm.; 2 Anunciació - gran.

-Altar Major - imatge Sant Vicenç goticinant - Sagrari barroc - petitet- per custòdia exposició - boniquet.

-Altar Roser - neoclàssic - fornícules i imatges goticinants - bonic.

-Altar amb quadre tela poca importància.

-Vera Creu gòtica.

-Creu parroquial daurada - gòtica - 94x43cm. - decoració burelada - plateresca - nus senill.

- Estris plata gòtics."¹²⁷

D'aquest llistat sols es conservaren parts de l'altar del Roser i fragments de la creu gòtica de plata daurada.

La majoria dels objectes i altars es van perdre amb l'incendi del temple. Dels vuit altars que tenia (sis moderns i dos antics)¹²⁸ sols es salvaren parts del retaule del Roser, concretament les dues polseres que emmarcaven la tela central.¹²⁹ Aquestes són de fusta pintada a l'oli i hi ha la representació dels quatre sants dominicans per excel·lència: sant Domènec de Guzman, sant Pere Màrtir, sant Vicent Ferrer i sant Tomàs d'Aquino. La tela pintada que ocupava la part central del retaule era presidida per la Verge del Roser flanquejada per sant Domènec de Guzman i santa Caterina de Siena i amb dos àngels als laterals superiors.¹³⁰ Malauradament aquesta tela consta com a desapareguda durant la crema.¹³¹

¹²⁷ TRENS, M., 1929, fol. 254.

¹²⁸ ADB. Arranjaments parroquials: 275, *Sant Vicenç de Jonqueres*.

¹²⁹ Actualment es conserven en el magatzem del Museu d'Història de Sabadell, juntament amb els fragments de la creu processional.

¹³⁰ CASTELLS, A., 1961, p. 198. i MASSAGUÉ, J.M., 1995, p. 39.

¹³¹ Si ve estem pràcticament convençuts que es guarda en certa col·lecció privada de Sabadell.

També ens resten diferents fragments de la creu parroquial gòtica, la qual fou pràcticament destruïda a causa del foc.¹³² La resta d'objectes es van perdre, com ara la veracreu gòtica i el reliquiari i la custòdia. Aquests dos formaven un conjunt estilístic uniforme i compartien un peu intercanviable i la custòdia era pràcticament idèntica a la de Sant Julià d'Altura, que es conserva avui dia a la sagristia del temple arxiprestal de Sant Fèlix.¹³³ La casulla documentada per mossèn Manuel Trens, actualment desapareguda, tenia forma d'escapulari amb una franja central en vertical decorada amb les representacions de la Mare de Déu amb el Nen Jesús, sant Vicenç i sant Miquel Arcàngel, tot brodat en seda.¹³⁴ Amb la crema dels retaules desaparegué la imatge en talla de sant Vicenç juntament amb dues marededéus més, totes elles d'època barroca. Sí que es pogué salvar, en canvi, una antiga imatge de la Mare de Déu del Roser, barroca, que havia estat transformada en Mare de Déu del Carme quan l'ubicaren en la nova església del barri de la Creu Alta, a finals del 1800.¹³⁵

Il·lustració 9. Recollint els fragments del retaule de Sant Vicenç (Autor desconegut. ADB, Arranjaments Parroquials, 275).

Probablement tots els objectes que es salvaren foren transportats en camió fins al Museu d'Història de la ciutat per tal de que fossin conservats. Una imatge fotogràfica ens mostra diferents homes carregant el que sembla siguin les polseres del retaule de la Verge del Roser, amb l'església de Sant Vicenç al fons, cremada, i amb un gran cartell penjat de la façana. En molts dels temples catòlics de Sabadell hi penjaren aquest tipus de cartell de grans dimensions amb dibuixos sarcàstics de to anticlerical fets per l'humorista local Gustau Vila i Berguedà,

¹³² Aquest tipus de creus eren objectes d'una gran fragilitat ja que les fines i delicades planxes de metall anaven unides a una ànima de fusta, el que encara les feia més fàcils de cremar.

¹³³ MASSAGUÉ, J.M., 1995, p. 39.

¹³⁴ *op. cit.*, p. 41.

¹³⁵ *op. cit.*, p. 41.

conegut pel nom artístic de Grapa, juntament amb els artistes Camil Fàbregas i Pau Casanovas.¹³⁶

La casa rectoral fou incendiada junt amb el temple i amb ella es perdé l'arxiu parroquial. Les quatre campanes de que constava també foren llevades per tal de fer-ne munició, tal i com passà en moltes esglésies del principat.

L'antiga església de Sant Vicenç de Jonqueres, situada als afores de la ciutat, també fou profanada i incendiada. Si bé, com ja hem dit, no contenia elements de valor ja que tots ells havien estat traslladats al nou temple parroquial. Si bé, hi restà la pica baptismal de pedra en forma octavada i amb la vora motllurada, d'època gòtica, que es va poder conservar i que avui dia es guarda en el Museu d'Història de Sabadell.¹³⁷

Església parroquial de la Puríssima Concepció

Aquest temple bastit l'any 1885¹³⁸ per l'arquitecte Miquel Pascual¹³⁹ en estil neoromànic i que substituïa l'antiga parròquia de Sant Pau de Riu-sec, als afores de la ciutat, fou incendiat al vespre del dia 20 de juliol de 1936.¹⁴⁰ Sols quedaren en peu les parets mestres i el campanar de la façana principal. La rectoria fou igualment cremada i amb ella es perdé l'arxiu parroquial.

El temple posseïa un total de tretze retaules moderns del primer terç del segle XX i amb l'incendi es perderen tots menys el de la Verge de Montserrat, datat del 1928, i que és una pintura a l'oli de grans dimensions d'Antoni Vila Arrufat, que encara avui dia es conserva in situ. Aquesta tela fou recollida per Joan Sallarès Castells, el delegat a Sabadell de la Comissaria General dels Museus de Catalunya, qui l'ingressà al Museu d'Història de la ciutat per a garantir-ne la seva conservació.

D'entre les obres que es perderen, l'altar major era el més destacable ja que tenia pintures a l'oli del sabadellenc Antoni Estruch, artista molt valorat en

¹³⁶ LOZANO, R., 2010, p. 140.

¹³⁷ MASSAGUÉ, J.M., 1995, p. 42.

¹³⁸ CARRERAS, M., 1932, p. 395.

¹³⁹ CASTELLS, A., 1961, p. 450.

¹⁴⁰ TARRUELL, L., 2007.

l'època, considerat per alguns com el "nou Marià Fortuny".¹⁴¹ En tot cas, als anys 1960 l'historiador local i crític d'art Andreu Castells en feia la següent consideració:

"L'altar major, també dintre de la mediocritat de totes les imatges anteriors,¹⁴² feia una certa impressió de conjunt i fou obrat pel mateix Duran, el fuster Manyosa i els pintors decoradors Palà, Caixach i Vilà, que el decoraren i cizellaren, i el pintor Antoni Estruch pintà quatre plafons amb el gust imperant, que demanava coses ben llepades. Costà 1.080 duros de fuster i 794 d'escultor."¹⁴³

Altres altars cremats dels que tenim constància són: l'altar de sant Daniel, datat l'any 1888 i fou daurat per Joan Valls l'any 1927;¹⁴⁴ l'altar de la Verge del Roser, de Comas i daurat per Joan Boix, obra del 1892; els altars de santa Rita i sant Josep, del 1893; el del Sagrat Cor, construït per Jaume Duran l'any 1896; l'altar del Crist de la Bona Mort que, a part de la imatge ja esmentada, també tenia dues imatges dels sants Camil de Lelis i Ignasi de Loyola, obrades per la casa Vayreda, d'Olot, i que fou inaugurat l'any 1896; i els petits altars neogòtics del presbiteri, col·locats l'any 1901, un d'ells dedicat a sant Isidre i que datava del 1883, entre d'altres dels quals ja no en tenim gaires dades.¹⁴⁵

Amb tot, entre les dels retaules i les que no en tenien cap assignat, l'església contenia un total de 52 escultures. Sabem que es va poder salvar la imatge de la Maredeu de Riu-sec, del segle XIV, tot ingressant-la al Museu de Sabadell. Les més destacades de les quals eren la que presidia l'altar major: la de Nostra Senyora de l'Esperança, obra de Venanci Vallmitjana, i la de Nostra Senyora del Sagrat Cor, tallada per l'escultor Jaume Duran l'any 1898¹⁴⁶ i que gaudia d'especial devoció entre els feligresos.¹⁴⁷ També hi havia el Sant Crist

¹⁴¹ DAVID, J., 1978; FONTBONA, F., 1977; i CASTELLS, A., 1961, p. 484.

¹⁴² Es refereix a les que mencionarem més endavant.

¹⁴³ CASTELLS, A., 1961, p. 524.

¹⁴⁴ *op. cit.*, p. 620.

¹⁴⁵ *op. cit.*, p. 524.

¹⁴⁶ *op. cit.*, p. 524.

¹⁴⁷ ADB. Arranjaments parroquials: 274, *Puríssima Concepció*.

de la Bona Mort, obra de l'escultor vigatà Pere Puntí Serra,¹⁴⁸ adquirit l'any 1923 per tal de substituir un de més antic,¹⁴⁹ datat del 1886.¹⁵⁰

D'altra banda també es perdé l'orgue monumental, construït per la casa J. Melker & Compañía de Bilbao l'any 1921, amb un cost total de 37.000 pessetes.¹⁵¹ Les cinc campanes també foren despenjades per tal de fer-ne munició.¹⁵²

Pel que fa al tresor litúrgic de la parròquia aquest estava enriquit pels antics objectes pel culte procedents del temple de Sant Pau de Riu-sec, amb moltes peces d'orfebreria gòtica i barroca. Segons sembla¹⁵³ el mateix rector, mossèn Josep Maria Alomà, repartí entre un grup de feligresos de confiança la gran majoria de peces litúrgiques poques hores abans que cremessin el temple. Això va fer possible que avui dia resti gairebé intacte aquest tresor litúrgic que conté una creu parroquial de plata gòtica, una custòdia neogòtica,¹⁵⁴ una veracreu, diferents calzes i altres utensilis i imatges de petit format.¹⁵⁵

Segons l'informe de mossèn Manuel Trens, els objectes de valor que contenia aquest temple l'any 1929, d'on remarca que "tot és nou", i que tots van poder salvar-se, eren els següents:¹⁵⁶

-Vera Creu plata - peu oval repujat - tija bombada - creu arabesca - 44x20cm.

- Calze - 1882 - plata - decoració escacs - els 4 Doctors al peu - 33cm.

-Custòdia plata - gòtica - nova."¹⁵⁷

¹⁴⁸ Pere Puntí Serra fou un escultor molt admirat per mossèn Josep Gudiol i Cunill.

¹⁴⁹ Obra de l'escultor barceloní Joan Lafarga Nadal (CASTELLS, A., 1961, p. 524).

¹⁵⁰ CASTELLS, A., 1961, p. 620.

¹⁵¹ TARRUELL, L., 2015.

No hem d'oblidar que en aquesta parròquia hi havia mossèn Josep Muset i Ferrer, conegut organista de l'època i, sobretot, el pare Àngel Rodamilans i Canals, sacerdot, monjo benedictí, compositor i organista, assassinat durant els primers dies de l'alçament militar de 1936 per Saturnino Nicolás Antolino, El Lino.

¹⁵² La campana més antiga datava del 1857 mentre que les dues més modernes, que alhora eren les majors, foren fetes l'any 1918.

¹⁵³ ADB. Arranjaments parroquials: 274, *Puríssima Concepció*.

¹⁵⁴ Construïda als tallers de Francesc d'Assís Carreras, de Barcelona.

¹⁵⁵ També guarden petits fragments cremats dels retaules, a mode de relíquia.

¹⁵⁶ Hem de fer constar que és estrany que en aquest llistat no hi figurin els altres elements importants dels que gaudia l'església, com ara la creu processional de plata gòtica.

Església parroquial de la Santíssima Trinitat

Aquesta església neogòtica, construïda l'any 1873, i anomenada de La Misericòrdia fins la seva conversió en parròquia l'any 1905,¹⁵⁸ fou incendiada el vespre del 20 de juliol, com les altres esglésies de la localitat. A més a més aquesta parròquia fou enderrocada a pic i pala fins a deixar-hi un gran solar contigu al convent de la Divina Pastora, el qual es transformà en escoles públiques.

Aquesta església contenia un total de sis altars i 10 imatges, essent la imatge del Crist crucificat, a mida natural, la més destacable i que es considerava de més valor.¹⁵⁹ Aquesta escultura fou salvaguardada per Miquel Huguet, mestre de portants de la parròquia,¹⁶⁰ que la va desmuntar i la va portar a una casa del carrer Turull; allà la van embolicar i van construir una petita "caseta" per guardar-la tot cobrint la "caseta" amb una muntanyeta de terra.¹⁶¹ La resta de material que equipava el temple, altars, escultures i objectes pel culte, fou cremat, destruït o robat. En les Enquestes es remarca que "*nada era notable o de valor*", segurament considerant que era "massa" modern.¹⁶² De fet a l'hora d'elaborar el famós inventari del Tresor Artístic del Bisbat de l'any 1929, mossèn Manuel Trens no recollí aquesta església en el llistat, de manera que se sobreentén que no hi trobà res susceptible d'ésser catalogat.

Com a fet anecdòtic podríem assenyalar que trencaren els dits de la mà d'un Nen Jesús de Praga per tal de fer veure que estava saludant amb el puny tancat, a la manera comunista. Aquesta escultura la posaren prop de la porta d'entrada i hi restà durant un cert temps.¹⁶³ A Terrassa també hi trobem un fet semblant quan uns milicians agafaren un reliquiari gòtic en forma de mà beneïnt, del qual es desconeix el seu origen, i el posaren de tal manera que semblava que fes la salutació republicana, en aquest cas el guardaren a la sala

¹⁵⁷ TRENS, 1929, fol. 251.

¹⁵⁸ CARRERAS, M., 1931, p. 396.

¹⁵⁹ ADB. Arranjaments parroquials: 276, *Santíssima Trinitat*.

¹⁶⁰ ALEU, M., 1976, p. 14.

¹⁶¹ Informació facilitada per Rosa Silvestre Sarri (1920) en una entrevista al mes de maig de 2013, quan realitzàvem el treball de fi de màster.

¹⁶² ADB. Arranjaments parroquials: 276, *Santíssima Trinitat*.

¹⁶³ Informació facilitada per Francesca Ferrando García (1925) en una entrevista al mes de maig de 2013, quan realitzàvem el treball de fi de màster.

de reunions del local terrassenc del POUM fins que, amb la dissolució del partit, ingressà al Museu de Terrassa.

D'altra banda, a l'església de la Trinitat també es cremà l'harmònim i es baixaren les dues campanes del temple.

En canvi, la rectoria es conservà en bones condicions i es va poder salvar l'arxiu parroquial.

Església parroquial del Santíssim Salvador

El creixent nombre de població a Sabadell va fer que, com en el cas de Nostra Senyora de Gràcia, s'edifiqués un temple en la barriada que s'estava aixecant en la zona de la l'estació del ferrocarril del Nord. Primerament es construí una capella que tingué les funcions de parròquia mentre avançaren les obres del nou temple, el qual es construí en 111 dies i l'esglesiola provisional passà a ser la capella del Santíssim de l'església parroquial.¹⁶⁴ Aquesta església fou inaugurada solemnement el 5 d'abril de l'any 1936, de manera que tot el que hi havia era de construcció recent, tal i com passà a l'església de Nostra Senyora de Gràcia. A més, les fonts ens diuen que l'església: "era un exponent de la manera de fer senzilla de Mn. Argemí i de les característiques populars de la barriada en la qual s'havia edificat. Per això, no podia presentar-se amb cap novetat artística remarcable, ni amb luxe i riquesa".¹⁶⁵

Durant el capvespre del 21 de juliol de 1936, aproximadament tres mesos després d'inaugurar-se, es perderen l'altar major, amb la imatge del Salvador, i l'altar del Santíssim, a més de les imatges de sant Josep i la Puríssima, tot traient-los a l'exterior i cremant-los junt amb els objectes de culte. Així mateix, també es despenjaren les dues campanes i foren foses per a fer material bèl·lic.¹⁶⁶

Degut a que l'església es mantenia amb bon estat de conservació, fou requisada i destinada a escoles municipals tot adaptant l'edifici amb diverses

¹⁶⁴ ARAN, J., 1983, p. 23.

¹⁶⁵ *op. cit.*, p. 23.

¹⁶⁶ ADB. Arranjaments parroquials: 277, *Santíssim Salvador*.

obres dirigides per l'arquitecte Joan Baca i rebent el nom de Grup Escolar Esforç. Acabada la guerra, es decidí mantenir l'escola i edificar un nou temple. D'altra banda, la rectoria fou destinada a alberg de refugiats.¹⁶⁷

Església parroquial de Sant Julià d'Altura

El temple parroquial de Sant Julià d'Altura, situat als afores de Sabadell i proper a Matadepera, és un edifici remodelat al segle XVII que ja patí diversos danys durant el segle XIX: primerament l'any 1800 a causa d'un llamp, que destruï el cimbori i a causa d'això també quedà danyat el retaule major i, l'any 1809, també patí els efectes de les guerres napoleòniques quan van incendiar l'església. D'aquesta primera crema se salvà el retaule major, acabat l'any 1698,¹⁶⁸ tot i que quedà força malmès.¹⁶⁹ A resultes de la Guerra del Francès, la talla de la Maredeú d'Altura, del segle XII o XIII, fou amagada a la propera masia de Can Sales i hi restà molts anys, si ve l'any 1936 aquesta imatge ja s'havia retornat al temple.¹⁷⁰

L'església patí el mateix destí que les del nucli de la ciutat i fou cremada en els primers dies de la Guerra Civil. Amb la crema es perdé el magnífic retaule barroc que contenia juntament amb l'altar del Roser, d'estil "rococó" segons mossèn Trens.¹⁷¹ Aquest retaule fou obrat vers l'any 1770 per l'escultor Miquel Rosés i pocs temps després daurat pel pintor barceloní Salvador de Maradona.¹⁷² Ambdós presentaven grans restauracions que van ser acabades l'any 1909, degut als danys ocasionats per l'incendi de principis del XIX a mans de les tropes franceses. A part d'aquests dos retaules encara coneixem l'existència d'un tercer, dedicat a sant Isidre, esculpit l'any 1747 i daurat l'any 1759 pel pintor sabadellenc Miquel Pernau.¹⁷³ En tot cas, degut a que no ens

¹⁶⁷ ARAN, J., 1983, p. 31.

¹⁶⁸ BARÓ, R., et altri, 2006, p. 106.

¹⁶⁹ *op. cit.*, p. 108.

¹⁷⁰ *op. cit.*, p. 49.

¹⁷¹ Sovint mossèn Manuel Trens utilitzava el terme "rococó" per a referir-se a certes obres d'art d'època barroca.

¹⁷² BARÓ, R., et altri, 2006, p. 111.

¹⁷³ *op. cit.*, p. 111.

ha arribat cap més notícia sobre aquest retaule, podríem suposar que es va cremar durant la invasió napoleònica de 1809.

Així i tot, de l'incendi de 1936 es va poder salvar l'escultura en talla policromada de sant Julià, la qual presidia el centre de l'altar major. També es salvà tot el tresor litúrgic del temple, el qual té una gran rellevància degut a la quantitat d'orfebreria gòtica i barroca que conté. L'arxiu parroquial també pogué es salvar de la crema.

Segons l'inventari elaborat per mossèn Manuel Trens dins del Tresor Artístic del Bisbat, les peces i mobiliari de valor que contenia el temple l'any 1929 eren les següents:

“-Vera Creu plata - gòtica - peu poliforme - nus cimbori simple - fi - creu plana burelada - extrems i vores foradades - 36x18cm. BAR

-Portapau plata daurada - neoclàssic - Verge i Pare etern - 14cm.

- 2 candelers -tija gerro - bonics - 43cm. - plata.

-Reliquiari plata - peu rodó - tija tornejada - tub vidre - dos contraforts amb mènsula - cúpula rodona - cim pinya - 28cm.

- Creu plata daurada - nus gòtic - capelles amb sants - tot gòtic - molt bonica i fia d'estil - dossers, dins Sant Julià, Pere, Pau, Jaume, Andreu, Apòstol de coltell - segon pis dels dos del nus - 111x47cm. BA

-Petxina batejar - ansa barroca - bonica.

-Crismera corrent. BA

-Encensers plata gòtica - corrents - bonics.

-Altar major barroc - mal restaurat - bonic - imatges sense importància.

-Altar Roser rococó - restaurat.

-Canadelles plata, amb campana - mànec de raims i espigues - burelada i repujada.

-2 canelobres ferro forjat - 290cm.

-Calze plata - burelat barrocament.”¹⁷⁴

¹⁷⁴ TRENS, M., 1929, fol. 259.

Tal i com ja hem esmentat anteriorment, d'aquest llistat es conservà tot menys els dos altars, dels quals sols es conserva l'escultura central del retaule major, dedicada al patró del temple, sant Julià.

L'artista terrassenc Josep Rigol i Fornaguera, com a delegat a Terrassa de la Comissaria General dels Museus de la Generalitat de Catalunya, pogué salvaguardar una graü creu gòtica de pedra i un antic aiguamanil. Va poder realitzar aquest salvament gràcies a que l'Ajuntament de Terrassa li facilità un camió per a recollir tot el que quedés de les esglésies de la contrada i ingressar-ho al museu de Terrassa, si bé segurament el gruix del tresor litúrgic fou ingressat en el museu de Sabadell.

Església de Sant Agustí (Escola Pia)

Aquest temple, que forma part del conjunt d'edificis de l'Escola Pia de Sabadell, és una obra modernista de l'arquitecte Bernardí Martorell i Puig, deixeble d'Antoni Gaudí i de Lluís Domènech i Montaner.¹⁷⁵ Fou inaugurat l'any 1932 tot i que la seva façana encara resta per acabar.¹⁷⁶

El 21 de juliol de 1936, el dia després de l'abandonament del col·legi per part dels escolapis, s'intentà cremar el temple però no ho aconseguiren. I és que la sort feu que estigués inscrita dins d'un crèdit hipotecari de la Caixa d'Estalvis de Sabadell i és per aquesta raó que s'acordà no incendiar-la, de manera que fou l'església més gran de la ciutat que no es cremà, mentre l'interior sols patí lleugers desperfectes. En tot cas, sí que es cremaren algunes obres que contenia el temple, tot fent una pira a l'exterior, però es pogué aturar al grup d'incontrolats i s'evità que seguissin les cremes.

De les set teles pintades a l'oli pels artistes Salvador Mayol (Barcelona, 1775-1834) i Antoni Ferran i Satayol (1786-1857), ambdós antics companys i mestres de l'escola de La Llotja, tres quedaren destruïdes, dues tingueren desperfectes mentre que dues més quedaren intactes. Aquestes pintures de grans

¹⁷⁵ CASTELLS, A., 1961, p. 614.

¹⁷⁶ La manca de recursos econòmics va fer que no es pogué acabar la seva façana ni que es pogués construir el campanar. En tot cas això no fa que, segons molts sabadellencs, sigui l'església més bonica de la ciutat.

dimensions i datades dels anys 1830, representaven la Crucifixió, el Naixement, Sant Tomàs d'Aquino, l'aparició de la Verge a Sant Josep, Sant Ferran i la Sagrada Família, les dues últimes encara es conserven en el temple. Totes aquestes teles formaven part de la decoració original de l'antiga església dels Escolapis, avui dita de l'Immaculat Cor de Maria, ubicada en la plaça del Doctor Robert, i es deurien traslladar a l'església de Sant Agustí quan aquesta fou consagrada. També se salvà una altra pintura de gran format que representa al marquès de Ciutadilla lliurant el seu casal sabadellenc al pare escolapi Jaume Bada,¹⁷⁷ segurament també obra d'un d'aquests dos pintors. L'altar major, consagrat l'any 1935, fou desmuntat en plena guerra pels membres del Museu de la ciutat i guardat en els seus magatzems. En acabar la guerra, l'altar fou novament muntat en el seu emplaçament original i es retornaren les teles restants. Pel que fa als objectes de culte, es diu que es destruïren, tot i que passada la guerra es retornà algun objecte important, com ara la relíquia de sant Josep de Calasanç.¹⁷⁸ Aquesta relíquia fou recollida pel cap de bombers de Sabadell, Joan Burgarolas i Casulleras, quan acudiren al temple per tal d'apagar el foc que un grup d'incontrolats havia realitzat a l'exterior.¹⁷⁹

Durant la Guerra Civil aquest temple es destinà primerament a sala de reunions i després a gimnàs de les noves escoles laiques instal·lades en l'edifici de les antigues escoles dels Pares Escolapis.

Capella de l'asil de les Germanetes dels Ancians Desemparats

L'asil de les Germanetes dels Ancians Desemparats fou fundat l'any 1905 pel famós sacerdot Fèlix Sardà i Salvany,¹⁸⁰ autor del llibre "*El liberalismo es pecado*" i altres discursos de to ultra catòlic.¹⁸¹ Aquest edifici, que era l'antiga

¹⁷⁷ Segons entrevista realitzada a Ramón Riera i recollida en la publicació sobre la història de l'edifici (PIÑA, A., 1985, p. 7). Aprofitem aquesta nota per agrair a Ramón Riera la visita que ens va fer del temple i l'escola així com de la informació que ens facilità.

¹⁷⁸ PIÑA, A., 1985, p. 45.

¹⁷⁹ FERRER, M., 2017, p. 95.

¹⁸⁰ Fèlix Sardà i Salvany (Sabadell, 1841-1916) fou un eclesiàstic apòlogista i escriptor català.

¹⁸¹ VILA, S., 2001, pp. 197-226; MOLINER, A., 2001, pp. 91-110.

casa pairal de la família, tenia una capella particular que fou cremada durant els primers dies de l'alçament militar.

Gràcies a la participació oportuna de Joan Sallarès Castells, es pogué salvar l'altar barroc que presidia aquesta capella, datat de la primera meitat del segle XVII.¹⁸² També es va poder salvar gran part del tresor litúrgic que hi contenia, de gran valor, entre el que destaquen una custòdia de plata daurada i pedres precioses i dos copons de plata daurada dedicats a mossèn Sardà i Salvany. Sembla ser que es va perdre o destruir una custòdia amb ostensori moderna feta d'or, plata i cristall de roca. Tots aquests objectes, i possiblement també el retaule, foren ingressats al Museu de Sabadell per tal de salvaguardar-los. Passada la Guerra Civil es retornaren a l'asil.

Acadèmia Catòlica

També fundada pel sacerdot Sardà i Salvany l'any 1870; fou incendiada, destruint-ne la seva antiga biblioteca particular, el saló-cafè, la sala d'actes i part de les habitacions.¹⁸³

Segons mossèn Ernest Mateu i Vidal, alguns membres del grup d'incontrolats intentaren que no cremessin l'edifici, ja que consideraven que era millor requisar-lo i utilitzar-lo per diferents usos. En tot cas, després d'una forta discussió, l'acabaren cremant.¹⁸⁴

¹⁸² Sols coneixem, per mitjà de Joan Sallarès, que aquest retaule era "*de caracter vasco*". Avui dia ja no resta en aquest edifici, remodelat a mitjans del segle XX. (AFBC. Fons Joan Sallarès Castells. A003/1/3).

¹⁸³ L'Acadèmia Catòlica fou concebuda com a centre d'educació i propaganda catòlica en tots els seus sentits i manifestacions. Així doncs, organitzava diversos debats públics, escola de catequesi, publicacions, romeries anuals a Montserrat, obres de teatre... Amb paraules d'Antonio Santamaría, l'Acadèmia Catòlica fou "la resposta a l'eclosió de l'associacionisme democràtic, republicà i obrer a la ciutat". (SANTAMARIA, A., 2016[1]).

¹⁸⁴ ABC. Fons Ernest Mateu i Vidal. *Carta de mossèn Ernest Mateu i Vidal a Joan Costa i Deu, gener-febrer de 1937*.

Església parroquial de la Mare de Déu de Gràcia

Aquest temple, obra de l'arquitecte Josep Vila i Juanico, havia estat inaugurat el dia 29 de març de 1936.¹⁸⁵ Només quatre mesos més tard, el dia 21 de juliol, l'edifici fou incendiat, quedant-ne solsament les parets mestres. Amb la crema es destruï l'únic altar que contenia el temple, de línies senzilles i modernes, juntament amb la verge titular, de poc valor artístic. Tot fou apilat a dins del temple junt amb els 18 bancs i el confessional per efectuar la crema. Com en totes les altres esglésies s'endugueren la campana, d'uns 35 cm de diàmetre.

Durant la Guerra Civil l'església quedà mig abandonada a causa del seu estat, tot i que algun veí la feu servir d'hort.

Església del Cor de Maria (Els *Padres*)

Aquest temple fou construït per l'arquitecte Antoni Cellers i Azcona entre els anys 1831 i 1832.¹⁸⁶ Primerament fou l'església dels pares Escolapis fins que l'any 1873, amb la proclamació de la Primera República Espanyola, l'Ajuntament acordà ubicar-hi la presó del terme mentre que els escolapis foren expulsats de la ciutat.¹⁸⁷ Pocs mesos més tard tornaren a Sabadell i al 1875 es tornava a obrir l'església. Més endavant, l'any 1879, marxaren a un altre indret de la ciutat, on edificaren l'actual col·legi i l'església de Sant Agustí, de la qual ja hem parlat anteriorment, i s'emportaren tota la decoració del primer temple. Com que aquesta església quedà buida, a principis del 1900 fou lliurada als pares Claretians,¹⁸⁸ que hagueren de reformar el temple i aixecar els nous altars. D'aquesta època dataven les pintures de l'interior de la cúpula, obra del pintor manresà Ignasi Cassanyas Mariol.¹⁸⁹ Vers l'any 1929 es donà per acabada aquesta reforma, amb la consagració del nou altar major.

¹⁸⁵ CASTELLS, A., 1961, p. 664.

¹⁸⁶ Aquest temple és un dels exponents de l'arquitectura neoclassicista a Catalunya (GARGANTÉ, M., 2009).

¹⁸⁷ PIÑA, A., 1985, p. 20.

¹⁸⁸ CARRERAS, M., 1931, p. 396.

¹⁸⁹ CASTELLS, A., 1961, p. 524.

Aquest temple fou incendiat el dia 21 de juliol del 1936, cremant els retaules i altars de l'interior. De l'altar major sols en queda la seva estructura original de marbre.

Església de Sant Nicolau

Aquesta petita església romànica dels afores de la ciutat, molt propera al santuari de La Salut i al Cementiri Municipal, és propietat de l'Ajuntament de Sabadell des del primer terç del segle XX.

Pocs anys abans de l'esclat de la Guerra Civil s'hi estaven realitzant treballs d'excavacions per part del Museu de la ciutat i ja s'havia buidat el seu contingut, passant moltes peces de les que quedaven en els fons del Museu, com ara la imatge del sant titular, talla en fusta policromada de mitjans del segle XVIII.¹⁹⁰ Segurament és per aquest motiu que l'església es respectà i se salvà de la fúria destructora dels primers dies de la Guerra Civil.

A l'arxiu del Museu d'Història de la ciutat s'hi conserva un document datat del 22 de setembre del 1936 que segurament va servir de plantilla per fer un cartell pensat per protegir l'edifici, dient que aquest i les terres del voltant es trobaven sota la intervenció del Museu i que en cas d'actes vandàlics serien perseguits per les autoritats populars.¹⁹¹ A més, Joan Sallarès Castells, nomenà a Ceferí Sitadella i Pardell vetllador d'aquesta església tot deixant-li conrear les terres del voltant.¹⁹² De fet, aquesta capella no figura en les relacions d'edificis incendiats o sinistrats que es varen compilar acabada la Guerra Civil per tal d'elaborar la coneguda *Causa General*.¹⁹³

¹⁹⁰ RIBÉ, G., 1995.

¹⁹¹ AMHS. 5/20. Documentació Guerra Civil.

¹⁹² AER. *Actuació de Joan Sallarès durant la Guerra Civil*.

¹⁹³ AHN. Causa General. 1596, Exp. 9: *Sabadell*.

Santuari de La Salut

Aquest temple, ubicat en els afores de la ciutat, fou acabat de bastir l'any 1882 per l'arquitecte Miquel Pascual i Tintorer,¹⁹⁴ tot i que altres construccions que l'acompanyen, com ara el campanar, es construí l'any 1907 en estil marcadament modernista per l'arquitecte municipal Juli Batllevell o la rectoria, que data de l'any 1933 i és obra de Santiago Casulleres.¹⁹⁵

Al matí del dia 22 de juliol de 1936, l'endemà de la crema d'esglésies a la ciutat, arribaren a La Salut un grup d'incontrolats en camió i carregats amb bidons de benzina.¹⁹⁶ Apilaren tot el que pogueren a l'interior de la nau i hi calaren foc, de manera que l'incendi malmeté bona part de l'edifici.

Així doncs es perdé la imatge de la Maredeu de la Salut, obra d'Agapit Vallmitjana¹⁹⁷ i que presidia l'altar major des de 1883. Aquesta talla en fusta la destruïren a cops de destrall abans de tirar-la al foc, ja que era massa gran per poder cremar fàcilment. Potser és per això que es conserva algun petit fragment de les mans que segurament fou oblidat en algun racó fins que algú el recollí i el guardà.¹⁹⁸

També es va perdre l'antiga verge ubicada al cambriol junt amb els relleus en planxes d'aram obra de l'artista Carles Collet, exemple *art déco* de l'any 1928, data en que es remodelà aquest espai de la mà de l'artista Jaume Busquets, el qual dissenyà les vidrieres emplomades obrades pel vitraller Lluís Rigalt.¹⁹⁹

L'altar major, del 1882, era obra de l'escultor barceloní E. Robert i fou projectat pel mateix arquitecte del temple, Miquel Pascual, amb línies molt arquitecturitzants i d'un modernisme de marcat regust oriental.²⁰⁰ L'espai central era presidit per la imatge de la Maredeu de la Salut, de Vallmitjana i

¹⁹⁴ CARRERAS, M., 1931, p. 396.

Val a dir que quan s'estava acabant la construcció del temple anterior, l'any 1879, s'ensorrà l'edifici i decidiren aixecar-lo de nou, aquest cop per l'arquitecte Miquel Pasqual.

¹⁹⁵ CASTELLS, A, 1961, p. 611.

¹⁹⁶ AHS. Fons Castells Peig. Fitxer D3 1761: fitxa 22-7-1936.

¹⁹⁷ MATEU, E., 1998, p.58.

¹⁹⁸ Certament es tracta d'un clar exemple de la devoció popular que gaudia aquesta imatge.

¹⁹⁹ MATEU, E., 1998, p. 149.

²⁰⁰ *op. cit.*, p. 58.

estava flanquejada per les escultures dels sants Iscle i Victòria, afegides posteriorment a la consagració de l'altar.

També s'endugueren la campana del cloquer, denominada Montserrat.

Sols es salvà el mosaic de tesselles formant l'escena de l'Anunciació, ubicat al timpà de l'entrada del temple. Aquest mosaic ja va patir actes vandàlics al juny de 1932, quan uns brètols enquitranaren tota la façana del santuari. També es va poder salvar part del tresor litúrgic del temple: les dues corones de la Verge, unes canadelles i els calzes de mossèn Gabriel Clausellas i mossèn Josep Cardona, entre d'altres, els quals foren retirats pocs dies abans de la desfeta per part del vocal eclesiàstic de la Junta Administrativa, ja presagiant el que podia ocórrer.²⁰¹

Hem de fer constar que a les Enquestes conservades en l'arxiu Diocesà, ens diuen que aquest temple i el seu contingut era "*de escaso valor artístico*",²⁰² segurament en relació al fet que es consideraven massa recent.

Durant el transcurs de la guerra, el temple serví d'escenari de diverses festes i balls, mentre que la rectoria s'utilitzà com a alberg de refugiats.

Església de Nostra Senyora de Togores

Aquesta ermita del segle XVI,²⁰³ ubicada als afores de Sabadell, fou incendiada, també, durant els primers dies de la guerra. Calaren foc a l'interior del temple, cosa que provocà l'esfondrament de la coberta de l'única nau de l'església.

En l'incendi es cremà el retaule major, renaixentista,²⁰⁴ que estava fet en fusta policromada i es dividia en tres fornícules que contenien les escultures de la patrona de l'església flanquejada pels sants Abdó i Senén.²⁰⁵ Al frontis hi havia una taula central pintada amb la representació del martiri de sant Sebastià i a la

²⁰¹ MATEU, 1998, p.151.

²⁰² ADB. Arranjaments parroquials. 273: *Sant Fèlix*.

²⁰³ CASTELLS, A., 1961, p. 200.

²⁰⁴ *op. cit.*, p. 200.

²⁰⁵ Segons Andreu Castells eren els sants Nin i Non (CASTELLS, A., 1961, p. 200).

predel·la del retaule hi trobàvem la representació pintada de quatre sants dominicans i, al centre, possiblement una imatge pintada de la Verge.

Altres temples afectats, si bé de menys rellevància, foren els convents de les religioses de la Divina Pastora i el de les Filles de Sant Josep, a més de les capelles de les escoles de les Escolàpies i la Sagrada Família, entre d'altres de més petites. Aquestes edificacions foren cremades entorn el 21 de juliol de 1936, quedant destruïts els seus corresponents altars. D'altra banda, més endavant tractarem les capelletes dels domicilis particulars, les quals també patiren grans desperfectes.

CAUSANTS DELS ALDARULLS

Segons es recull en les respostes de les Enquestes Parroquials de les diferents parròquies de la ciutat, els causants de tota aquesta sèrie de crema d'esglésies i capelles particulars foren gent de la mateixa localitat ajudats per grups de forasters.

Hem de recordar que a Sabadell hi havia un element destacat anomenat Saturnino Nicolás Antolino, apodat El Lino,²⁰⁶ conegut per haver passat de partit en partit i de sindicat en sindicat el que denotava una manca d'ideari i conveccions bastant notòria, el qual amb un grup de fidels seguidors anaven població per població a organitzar i a efectuar la crema dels temples.²⁰⁷

Tal i com apunta Esteve Deu,²⁰⁸ a Sabadell l'anticlericalisme havia arrelat amb força; un clar exemple el trobem en la crema de l'església arxiprestal de Sant

²⁰⁶La Generalitat de Catalunya ordenà la seva detenció l'any 1937 assabentant-se del centenar de persones que havia assassinat.

²⁰⁷Tal i com es pot veure en el capítol corresponent a Castellar del Vallès veiem com va ser el Comitè Local d'aquesta localitat els qui el proveïren de dinamita a canvi de que no fes explotar la seva pròpia església parroquial la qual havien intentat salvar.

²⁰⁸DEU, 2018, p.17.

Fèlix durant la Setmana Tràgica de 1909 o en els nombrosos articles i acudits en contra de l'Església que apareixien en diverses publicacions locals de l'època. És per aquest motiu que la crema d'esglésies fou més secundada entre la població sabadellenca.

1.1.2. CONSIDERACIONS SOBRE ELS OBJECTES DE CULTA

Tal i com hem vist en la relació de les diferents esglésies i capelles del terme de Sabadell, molts d'aquests edificis foren incendiats, ocasionant, alhora, la pèrdua de molts objectes de culte, altars, arxius, biblioteques, mobiliari, etc... Malgrat tot, tal i com hem pogut constatar també es va poder salvar una part força rellevant del patrimoni religiós.

El primer acte de salvaguarda tingué lloc l'endemà mateix de l'assassinat de Calvo Sotelo, quan mossèn Ernest Mateu i Vidal va anar al santuari de la Salut a treure els calzes més importants juntament amb la corona de la Verge.²⁰⁹ Podria molt ben ser que aquest personatge força reconegut i popular, avisés a la resta de rectors per tal de que estiguessin alerta, si bé, segons es desprèn de les Enquestes Parroquials, molts mossens estaven més preocupats de no deixar les sagrades formes dins dels sagraris per evitar possibles actuacions sacrílegues que no pas per amagar els calzes en sí. Potser no esperaven que la fúria destructora arribés a ser tan virulenta.

Gràcies a unes memòries mecanografiades dels dies compresos entre el 19 de juliol de 1936 i el 26 de gener del 1939, redactades per Joan Sallarès Castells el dia 9 de maig del 1939 en la seva estada a la Presó Cel·lular de Barcelona per a la seva defensa,²¹⁰ sabem com es van poder salvar dos objectes importants de l'església arxiprestal de Sant Fèlix:

“El lunes por la mañana fue incendiada esta Iglesia. El escultor Camilo Fábregas me dijo que en la entonces plaza de Pi i Maragall²¹¹ estaban golpeando la imagen de San Sebastián, sacada del altar del por tantos conceptos honorable Gremio de Fabricantes. Al lamentar el hecho, nos propusimos rescatarla y pedimos al P.O.U.M. a la sazón instalada en la calle Bajo Pedregar, para incautarnos de la misma, pues –dijimos- es inútil quererla destruir por ser de bronce. Concedido el permiso, la

²⁰⁹ AHS. Fons Castells Peig. Fitxer D3 1761: fitxa 13-7-1936.

²¹⁰ Tal i com veurem més endavant, Joan Sallarès fou imputat en un procés sumaríssim d'urgència pel Jutjat Militar de Sabadell, el 10 de febrer de 1939, en què va ser condemnat a dotze anys de presó.

²¹¹ L'actual plaça de Sant Roc era anomenada plaça de Pi i Maragall durant la República.

retiramos a los bajos del Ayuntamiento y después fue ingresada al Museo, junto con la Cruz parroquial. Estos dos objetos fueron, en efecto, los primeros que se salvaron de la furia destructora”²¹²

En el mateix escrit ens diu que salvà de les flames l'altar barroc (datat de l'any 1640), de caràcter basc,²¹³ que existia en la capella de l'asil de les Germanetes dels Ancians Desemparats i, també, la pintura de Vila Arrufat de l'altar de Nostra Senyora de Montserrat de l'església de la Puríssima Concepció. Més endavant ens diu com, amb l'ajuda de Miquel Carreras Costajussà, conegut arxiver i cronista local i d'ell mateix varen fer una selecció d'objectes de culte seguint el criteri del valor material, històric i artístic de cada peça. D'aquesta manera pogueren salvar una sèrie de custòdies, copons, bacines, hisops, vestuaris de culte, missals, reliquiaris, etc... de les esglésies de Sabadell i ho van portar al Museu de la ciutat on Lluís Mas, antic director del Museu, en va fer un llistat. Aquest llistat, o bé una part d'ell, és el que es conserva a l'arxiu del Museu d'Història, datat en el mes d'agost del 1936 i que relacionem a continuació:

“-Un estoig amb faristol daurat i esmalts

-Un estoig amb copó de plata daurada i esmalts dedicat al Dr. Sardà i Salvany, per família Ponsà

-Un estoig amb calze, patena i cullereta, dedicat a Germanes Tereses per Teresa Turull

-Un estoig amb copó de plata daurada i esmalts dedicat als pobres per J. Gorina Pujol

-Un estoig amb calze de plata d'Olzina (DESAPAREGUT)

-Un calze gòtic de plata daurada

²¹² AFBC. Fons Joan Sallarès Castells. A003/1/3.

²¹³ Paraules textuais de Sallarès sobre un retaule del qual hem perdut la pista i que ja no es conserva en aquest edifici, reformat totalment a mitjans del segle XX.

- Un calze de plata daurada dedicat al Dr. Feliu Sardà
- Cinc calzes de plata (un de cremat)
- Una copa de plata (premi Festa Major)
- Un encenser de plata amb naveta
- Un encenser de metall
- Un gerro de plata
- Tres fanals de porra (?), gòtics, de plata
- Un gerro amb safata daurats
- Un joc de setrills de vidre amb motllura de plata dedicats al Dr. Sardà i Salvany
- Un joc de setrills de vidre amb motllura de plata daurada
- Un plat per setrills de metall
- Un gerro aiguamans amb la seva basa de plata
- Una creu gòtica de plata trossejada (hi ha tots els trossos)²¹⁴
- Una custòdia de plata daurada i policromada (desmuntada)
- Una custòdia de plata daurada, gòtica
- Una custòdia de plata i pedres de la casa Sardà
- Tres bacines de metall repujat
- Un peu gòtic de plata daurada
- Un reliquiari de plata amb tres departaments
- Un estoig de fusta (?) amb un pot petit, n'hi falta un altre
- Tres estoigs amb diversos objectes de taula (incomplerts)
- Una imatge de metall daurat

²¹⁴ Possiblement la creu gòtica que es relaciona és la Creu Processional de l'església arxiprestal de Sant Fèlix, la qual es restaurà acuradament passada la Guerra.

-Una malla amb diversos objectes i fragments”²¹⁵

Andreu Castells també ens informa una mica sobre aquest fet a la seva entrevista a Francesc Carreras, germà de Miquel Carreras que explica: “Quan cremaven les esglésies, amb en Miquel anàrem als Missioners, a Sant Fèlix, a la Puríssima... A Sant Fèlix, Miquel va recollir estampes de terra. Estava exaltat. Va tenir una reacció molt violenta, com la que va tenir quan assassinaren a mossèn Gaietà”.²¹⁶ De fet molta gent va acudir a les esglésies a veure què podia agafar per tal de salvar o per treure’n profit; d’aquesta manera també es van poder recuperar moltes coses passada la Guerra.

Es podria dir, doncs, que els primers objectes salvaguardats a Sabadell i dipositats sota la protecció del Museu van ser els religiosos. A partir d’aquí, començà a néixer el que acabaria sent un dipòsit d’objectes religiosos i artístics en general tal i com veurem més endavant.

Per aquestes dates el *Full Oficial* de Sabadell publicava un escrit on demanava que s’evitessin els pillatges:

“Al proletariat sabadellenc:

És de recomanar, i exigir després a tothom, que no es facin accions individuals, que malgrat poguessin ésser fetes amb bones intencions, podrien sembrar el confusionisme i desvirtuar la magnífica gesta que estem portant a cap.”²¹⁷

“reprimeixin amb la màxima energia tot acte de pillatge que intentés portar-se a cap”²¹⁸

²¹⁵ AMHS. 22/1. Documentació Guerra Civil.

²¹⁶ CASTELLS, 1982, p. 24.35.

²¹⁷ *Full Oficial* de Sabadell, 21 de juliol de 1936.

²¹⁸ *Vid supra*.

El mateix dia d'aquesta publicació es detingueren dues persones acusades d'apropiar-se objectes del santuari de la Salut el qual, com ja hem vist, havia estat incendiat.²¹⁹

Segons una relació d'objectes patrimonials de Sabadell feta el dia 1 de juny del 1941, ja sota el domini del nou règim franquista, titulada “*Relación de los objetos destruidos y expoliados, de que se tiene conocimiento, durante la dominación roja en ciudad de Sabadell*”²²⁰ podem saber els objectes de culte més rellevants que es van perdre o salvar durant la Guerra Civil.²²¹

1.1.3. LES CAMPANES DE LA CIUTAT

El divendres dia 2 d'octubre del 1936 aparegué un article anònim al *Full Oficial*²²² sota el títol de “No toquem campanes” dient que aquestes sempre han estat símbol de l'opressió de la tutela religiosa sobre les consciències de la gent. Després de tot un escrit sobre l'opressió religiosa en el camp espiritual i l'econòmic, segueix amb aquestes conclusions:

“... l'empresa comercial de la religió són els capellans i els bisbes. I el que simbolitza l'església són les campanes. Les campanes que emplaçades en els llocs més alts de cada poble recorden en tot moment als creients que han de deixar-se explotar en la terra per ésser feliços en el cel. Les campanes que amb el seu dring monòton, idiotitza les consciències. Crea autòmats que marxen al pas del seu soroll metàl·lic. Ni té, almenys, la desinvoltura sonora de les marxes marcial, que invita a l'acció i a la

²¹⁹ AHS. Fons Castells Peig. Fitxer D3 1761: fitxa 21-7-1936.

²²⁰ Existeixen varies còpies d'aquesta llista, a l'Arxiu de l'Acadèmia de Belles Arts, en el del Museu d'Història i en l'Arxiu Municipal de Sabadell. Nosaltres hem fet servir la dels Museu (AMHS. 22/1).

²²¹ Si bé hem d'anar molt en compte amb aquest document ja que tendeix a generalitzar les pèrdues sense parlar massa dels objectes que no es van destruir. En tot cas, podem veure com bona part dels objectes que figuren en aquesta relació foren salvats.

²²² *Full Oficial* de Sabadell, 2 d'octubre de 1936.

revolta. És un dring trist, melancòlic, que exigeix resignació, d'opressor que, amb to autoritari, mana obeir.”²²³

Finalment conclou dient que el proper diumenge al matí, és a dir, el dia 4, un grup de treballadors voluntaris desmuntaran les campanes dels seus campanars, tot afirmant que:

“a més, serà una acció d'utilitat pública. La guerra és la guerra. El front necessita metralla. El combat exigeix metall. El metall d'aquestes campanes que estava inactiu, que no tenia cap utilitat, servirà ara per abatre el feixisme. El vencerem amb els seus propis materials. El coure de la religió, en mans dels milicians de la llibertat, servirà per esclafar el feixisme i instaurar una societat lliure, sense cap mena d'opressió ni la religiosa ni l'econòmica!”²²⁴

Cosa que acaba d'arrodonir el simbolisme que representava el treure les campanes i fondre-les per fer-ne munició.

L'endemà d'aquest article, és a dir, el dissabte 3 d'octubre, apareix un altre comunicat al *Full Oficial*²²⁵ on, sota el títol de: “Demà deixaran de provocar-nos les campanes des de les altures dels seus campanars” s'informa de l'acte de baixada de campanes, titllat de cívic i espectacular, gràcies a treballadors voluntaris per tal d'ajudar els milicians dels camps de batalla. Es torna a resumir el simbolisme i la finalitat d'aquesta empresa i conclou amb un “estem segurs que el poble de Sabadell sabrà comprendre l'alt significat d'aquesta acció”. Així i tot, el dissabte dia 10 del mateix mes apareix una altra notícia al *Full Oficial*²²⁶ titulat “Les campanes al vol” on deixa entendre que encara no havien pogut baixar les campanes del campanar de la “missa gran”, és a dir, de Sant Fèlix, dient que hi ha una gran brigada d'homes que estan treballant per

²²³ *Full Oficial* de Sabadell, 2 d'octubre de 1936.

²²⁴ *Vid supra*.

²²⁵ *Full Oficial* de Sabadell, 3 d'octubre de 1936.

²²⁶ *Full Oficial* de Sabadell, 10 d'octubre de 1936.

aquesta finalitat ja que “l’embalum considerable fa que sigui necessari anar amb cautela”. S’informa que l’endemà, diumenge 11, de 9 a 12 del matí es produiria aquest “espectacle únic”, ajudant-se de la corda que es va fer servir per pujar la campana del rellotge, que anomenen “la privilegiada” ja que no la van despenjar per considerar-la d’utilitat pública tot i estar dedicada a la Verge. L’article conclou dient informant que el dissabte i diumenge vinents continuarien els treballs per baixar les campanes de les altres esglésies de Sabadell; treballs duts a terme pel Sindicat de Construcció.

Segons Andreu Castells,²²⁷ Antoni Soler, veterà paleta sindicalista, recomanat pel Comitè de Pressió va començar l’operació de baixar les campanes de les esglésies de la ciutat, començant en primer lloc per les de Sant Fèlix, que estigueren uns mesos en la plaça de Pi i Maragall fins que les van fondre per fer-ne munició.

Finalment, el dijous 15 d’octubre trobem un altre article al *Full Oficial*²²⁸ titulat: “Les campanes enlaire” dient que encara quedaven per baixar tres campanes de Sant Fèlix, les de major format. Després ens informa sobre l’actuació del diumenge anterior:

“un equip d’homes entesos i ben disposats durant el dissabte i diumenge darrer actuaren entusiàsticament. Amb tota la ironia, diumenge a primera hora es va fer el “repicó” de despedida. Les campanes dels “porxos de la missa gran” i a continuació totes les dels altres llocs desapareixeran com a tals. [...] No us cregueu que si els treballs es fan amb tota cautela sigui per por de trencar les campanes. No! És perquè si les tiràvem pel dret com algú es creia, no podent respondre de la punteria exacta, succeiria fatalment que els veïns adjacents quedarien sense vivenda. Es a la Creu Alta que podran disfrutar de l’espectacle d’abocar “la mala eina” pel forat del campanar.”

²²⁷ CASTELLS, A., 1983, p.21.39.

²²⁸ *Full Oficial* de Sabadell, 15 d'octubre de 1936.

Seguidament ens diu que durant el cap de setmana següent es seguirà amb la tasca de baixada de campanes de les altres esglésies i conclou amb una irònica i àcida frase: “L’espectacle ofereix unes perspectives magnífiques.”

Segurament totes les campanes es traslladaren a algun magatzem de l’empresa “La Electricidad E.C.”²²⁹ fins que a mitjans del mes de març de 1937 el Comitè d’Indústries de Guerra Sidero-Metal·lúrgiques del Govern de la Generalitat les demanà a l’Ajuntament per tal de fondre-les per fer-ne munició²³⁰.

Hem d’afegir que a les memòries publicades de l’alcalde franquista de Sabadell, Josep Maria Marcet i Coll²³¹ explica la seva versió dels fets, que contrasta amb el que hem dit anteriorment:

“Cuando este templo [Sant Fèlix] fue saqueado durante la revolución, las campanas fueron desmontadas de su emplazamiento y arrojadas a la calle desde lo alto del campanario. Dados su peso y volumen supuso un grave riesgo para los antiguos edificios situados al otro lado del callejón de la iglesia”²³²

²²⁹ Ho sabem gràcies a una carta de l’Ajuntament adreçada a aquesta empresa demanant del Comitè d’Indústries de Guerra Sidero-Metal·lúrgiques del Govern de la Generalitat que els siguin entregades les campanes de la ciutat. AHS: G82-113.

²³⁰ AHS: G82-113.

²³¹ Qui ocupà el càrrec a l’alcaldia de Sabadell del 1940 al 1960.

²³² MARCET, J.M., 1963, p. 40.

1.2. REQUISES D'EDIFICIS

L'Arxiu Municipal de Sabadell conserva un gran lligall que conté diverses subcarpetes amb el nom d'"*Incautacions*".²³³ Cada subcarpeta conté un plànol a llapis ben detallat de cada edifici que es va requisar, sobretot durant els primers mesos de guerra, acompanyat d'un inventari de tots els mobles i objectes que contenia, sala per sala, cada edifici. Com veurem a continuació, engloben col·legis religiosos, convents, cases particulars, teatres i fins hi tot l'Asil dels Ancians Desemparats.

Aquestes requisas o "*incautacions*" segons la denominació de l'època, eren degudes a que els seus propietaris havien abandonat la ciutat al passar-se al bàndol nacional i, per tant, se'ls considerava facciosos amb el consegüent embargament del béns, o bé restaven desocupades perquè havien assassinat o empresonat als seus ocupants. El fet de que aquests domicilis quedessin abandonats els feien un blanc perfecte pel pillatge alhora que hi entraven sindicats, grups polítics o individus que actuaven en nom propi per tal de quedar-se amb l'edifici. Per tal de frenar els robatoris i donar solució a les necessitats d'ubicació dels nous sindicats, escoles i grups polítics, l'Ajuntament decidí requisar aquestes vivendes i cedir-les, tal i com passà en la majoria de les poblacions de l'estat.

La majoria d'aquestes incautacions es duïen a terme des del Rectorat de la Universitat Autònoma²³⁴ o bé des de la Delegació d'Ordre Públic, és a dir, des de l'alcaldia. Ens trobem, doncs, amb les següents requisas:²³⁵

²³³ AHS. G82-170. *Incautacions*.

²³⁴ Durant la Segona República Espanyola, és a dir, del 1933 al 1939, la Universitat de Barcelona prengué el nom d'Universitat Autònoma de Barcelona. Si bé els dos primers mesos de la guerra s'anomenà Universitat Autònoma de Catalunya. Des del seu rectorat, presidit per Pere Bosch i Gimpera, es requisaren diferents edificis per tal de destinar-los a centres educatius o culturals alhora que vetllaven pel patrimoni històric i artístic de Catalunya.

²³⁵ Hem distingit les incautacions de la Delegació d'Ordre Públic posant un asterisc en cada finca relacionada a la taula.

FINCA	SITUACIÓ (carrer) ²³⁶	DESTINACIÓ
Casa Guitart	Covadonga	Escoles primàries
Casa Sampere	Turull	Llar infantil
Casa Gorina	Les Planes	Llar infantil
Casa Duran	Pedregar	Museu
Casa Ponsà	Indústria	Escola de Formació de la llar
Casa Arimon	Arimon	Llar infantil
Casa Fontanet	Sant Josep	Llar infantil
Casa Turull	Doctor Puig	Llar infantil
Casa Llonch	Cervantes	Conselleria Cultura i oficines
Casa Sallarès	Bèlgica	Escoles primàries
Convent Franceses	Sant Pau	Escola primària
Convent Missioners	Pl. Dr. Robert	Escola Municipal Música
Convent Escolàpies	Sant Josep	Escola primària
Convent Divina Pastora	Del Sol	Escola primària
*Convent S. Família	Av. 11 Novembre	Escola primària
*Convent Carmelites	Garcilaso	Escola de Comerç
*Convent Escolapis	Escola Pia	Escola primària
*Convent S. Família	Indústria	Escola primària
*Convent Josefines	Madoz	Llar infantil
*Convent Tereses	Víctor Balaguer	...
*Convent Tereses ("Sucursal")	Padilla	...
*Convent Servas Maria	Montserrat	Casal "Maternologia"
Torre Turull	Quevedo	Escola-Jardí "Decroly"
Castell de Can Feu	...	Institut Obrer 2º Ensenyament
*Escola Cultura Popular	Latorre	Escola primària
Ateneu Sabadell	Plaça Sant Roc	...
Teatre Principal	Sant Pau	...
*Asil Avis Desemparats	Sant Joan	Asil d'avis
Can Gomis de Tayó	Sta. Perpètua M.	...

Tal i com es desprèn del llistat la gran majoria de finques requisades es destinaren al sector de l'ensenyament, degut al tancament de tots els col·legis

²³⁶ Hem escrit els noms dels carrers actuals.

religiosos i a l'esperit d'educació que es tenia ja en aquelles èpoques.²³⁷ Es conserva un cartell de grans dimensions, imprès per la casa Sallent i amb il·lustracions de Ricard Marlet, que resa el següent missatge:

“Obrers! La Revolució ha portat per a vosaltres i per als vostres fills 11 escoles primàries i ha creat les següents institucions: Escola-Jardí per a deficients, Institut-Escola, Escola Tèxtil, Escola d'Arts i Oficis, Escola Oficial de Comerç, Escola de Llenguatges, Escola d'Infermeres, Escola de formació de la llar, Laboratori Psicotècnic, Sala d'Espectacles per a infants, Institut Obrer de Segon ensenyament. Això representa una importantíssima aportació de l'Estat i de la Generalitat a la nostra obra de cultura, i un enorme esforç del Municipi sabadellenc que tots vosaltres heu d'ajudar a fer possible procurant que els cases industrials i comercials on esteu ocupats satisfacin la Contribució Extraordinària per a Cultura”²³⁸

Molts d'aquests domicilis, la gran majoria residències de la classe burgesa sabadellenca, contenien objectes i obres d'art de diferent valor i consideració. La naturalesa d'aquest patrimoni feia perillar la seva pròpia existència en aquestes cases que ara estaven ocupades per diferents organismes, de manera que des de la Generalitat de Catalunya es cregué necessari que tot aquest patrimoni estigués controlat en tot moment.

Sembla ser que molts dels domicilis que es requisaren a Sabadell havien estat visitats per Joaquim Folch i Torres, director general dels Museus d'Art de Catalunya, amb anterioritat a l'esclat de la Guerra Civil de l'any 1936.²³⁹ Possiblement la seva visita es devia a buscar possibles donants d'obres d'art

²³⁷ Maria Isabel Miró Montoliu ha estudiat el tema de l'educació a Catalunya durant la guerra, si bé centrada en l'exemple de Tarragona (MIRÓ, M.I., 2008, p. 133-155). D'altra banda també ha sigut objecte d'estudi per Juan Manuel Fernández Soria (FERNÁNDEZ, J.M., 1999, p. 343-373). Finalment destaquem un article del número 39 de la revista *Sàpiens*, que varen dedicar als mestres de la República, aquest fou escrit per Raimon Portell (PORTELL, R., 2006).

²³⁸ AHS. Cartells històrics. *Cartell Escoles Guerra Civil*.

²³⁹ ANC. Fons Junta de Museus de Catalunya. 1-715-T-2727/54,55.

per a les minvades col·leccions dels museus de Catalunya.²⁴⁰ Sigui com sigui, Joaquim Folch i Torres estava al corrent del que contenien els domicilis sabadellencs.

Des de la Comissaria General dels Museus de Catalunya, recentment creada el dia 1 d'agost de 1936 i encapçalada per Pere Coromines i Muntanya, el dia 7 del mateix mes s'envià una missiva²⁴¹ a diferents ajuntaments de Catalunya entre els que hi figuren Sabadell i Terrassa. En aquesta carta es demanava als corresponents ajuntaments o comitès locals de defensa que tinguessin cura del patrimoni artístic existent en els domicilis privats i esglésies del seu terme, evitant els robatoris i la dispersió, ja que podia interessar pel "patrimoni del poble de Catalunya". Es deia que aquesta comissaria triaria i requisaria els quadres i objectes més interessants per tal de que ingressessin en les col·leccions dels museus públics catalans. Com que la comissaria no podia operar de manera directa més enllà de la ciutat de Barcelona, per manca d'efectius, emplaçava als ajuntaments a fer ells mateixos aquesta tasca de salvament i que trametessin a la comissaria una relació del patrimoni salvaguardat. Seguidament s'haurien de mantenir en l'espera de noves ordres de la comissaria.

Tal i com exposarem de manera més conclusiva, considerem que el que buscava la Comissaria General dels Museus amb aquesta directiva, preocupada pels esdeveniments i entenent que el poder de la Generalitat quedava sovint en entredit, era que s'evités el pillatge i disgregació del patrimoni privat tot guanyant-se la confiança dels nous comitès locals de defensa i no tant el quedar-se, mitjançant la requisita, aquestes col·leccions d'art. D'altra banda també hem de considerar que estaven seguint les lleis pròpies de la Segona República pel que fa al patrimoni, tal i com apunta Mercè Gracia Sánchez,²⁴² concretament l'article 58 de la Llei de 1933 (en realitat el 81 del Reglament per a l'aplicació de la Llei de 16 d'abril de 1936), on s'especificava el següent:

²⁴⁰ ANC. Fons Junta de Museus de Catalunya. 1-715-T-2728/50,51.

²⁴¹ ANC. Fons Junta de Museus de Catalunya. 1-715-T-2727.

²⁴² GRACIA, M., 2016.

*“Los objetos en poder de entidades Civiles y eclesiásticas o particulares, siempre que sea notoria su importancia y que por ignorancia o desidia de su custodia o por temor a incendio, robo o desorden, hubiere peligro de destrucción o perdida, podrán ser incautados temporalmente y depositados en un Museo. La incautación se hará mediante recibo de las autoridades que intervengan. Al cesar las circunstancias, el poseedor podrá reclamar lo incautado.”*²⁴³

Sigui com sigui, l'ajuntament de Sabadell, fent cas a aquesta carta, ordenà que tots els objectes i obres d'art que contenien aquests edificis fossin retirats i guardats a lloc segur. Aquest emplaçament resultà ser el museu municipal, en el qual, com ja hem vist, s'hi havien guardat els diferents objectes i obres d'art salvaguardades de les esglésies del terme. L'alcalde Joan Miralles contestà la missiva de la Comissaria General dels Museus tot anunciant que el patrimoni artístic de les residències requisades, així com també el patrimoni salvat dels temples, havia ingressat en el museu municipal degudament inventariat.²⁴⁴

Així, per exemple, gràcies a un fragment del llistat d'actuacions de Joan Sallarès²⁴⁵ sabem que requisaren, entre d'altres, tres pintures de Duran Camps de la casa Sampere, mobles i porcellanes del convent de les Germanes Carmelites, i pintures, escultures, ceràmiques i mobles de la casa de Joan Llonch, portant-ho tot plegat al Museu.

Així doncs i a tall d'exemple, fem esment de què va passar en el cas del domicili de l'industrial tèxtil i membre actiu de la Lliga Regionalista, Joan Llonch i Salas. Segons l'inventari efectuat a la casa Llonch del carrer de Cervantes número 43 el dia 24 d'agost de 1936 requisada per part del Rectorat de la Universitat Autònoma per ubicar-hi la Conselleria de Cultura presidida per Salvador Sarrà Serravinyals²⁴⁶ i fent un buidatge del patrimoni artístic

²⁴³ Article 81 del Reglament de 16 d'abril de 1936 per a l'aplicació de l'Article 59 de la Llei de 1933.

²⁴⁴ ANC. Fons Junta de Museus de Catalunya. 1-715-T-2727.

²⁴⁵ Del qual en parlarem més endavant. Diem “fragment” ja que sols abraça des del setembre a l'octubre del 1936.

²⁴⁶ Salvador Sarrà Serravinyals també fou comissari del Rectorat de la Universitat Autònoma de Barcelona.

inventariat i sense comptar amb els mobles luxosos que hi havia, es desprenen els següents béns artístics:

4 pintures a l'oli de Vila Puig, 3 de Feliu Elias, 1 d'A. Vila, 2 de Cortés, 1 d'Humbert, 1 de Sunyer, 1 de F. Salvá, 3 de Joan Vila, 2 de Duran Camps, 1 Togores, 8 de Vila Arrufat (1 pintura i 7 dibuixos), 3 de J. Mir, 1 de Linares, 1 de Jaume Bassa, 3 de Prim, 1 de J.P., 1 de Bosch Roger, 1 de Valls, 3 de J. Vives, 1 de R. Marlet, 2 de M. Salas, 2 de Vilatobà, 1 d'Artigas 1 d'A. Oliver, 1 de L. Graner, 1 de Molins de Mur, 1 de Soley, 1 Tomàs Viver, 2 Grau Sala, 3 de M. Torrents (2 pintures i 1 dibuix), 1 dibuix de Nonell, altre d'Enric Serra, juntament amb 50 pintures i dibuixos més sense signar.

A aquestes pintures hem d'afegir molts gerros artístics, figures, busts, imatges i altres objectes d'art que al no estar tan detallats en el inventari no els descriurem aquí. Tot això fa un total de 111 quadres de diverses dimensions i un munt d'objectes i escultures decoratives.

Així doncs sabem que el dia 21 d'octubre de 1936 Joan Sallarès Castells, el delegat de la Comissaria General dels Museus de Catalunya a Sabadell, ingressà al museu de la ciutat diferents pintures, escultures i mobles de la casa de Joan Llonch i el dia 24 del mateix mes un piano de cua i una vitrina de la mateixa casa del carrer de Cervantes.²⁴⁷ Passada la Guerra Civil tenim constància dels objectes artístics que es van retornar a Joan Llonch i que es trobaven al Museu, que són els següents:

"1 jarro reflejos metálicos,

1 piano antiguo,

1 pintura al óleo "Duran Camps",

1 sanguina "Nonell",

²⁴⁷ AER. Actuació de Joan Sallarès Castells.

1 jarrón porcelana,
3 platos porcelana,
81 cuadros al óleo diversos autores,
4 esculturas con sus correspondientes zócalos,
1 reproducción de "Donatello",
4 sillas estilo xinés,
1 mesa estilo xinés , y
-varios objetos decorativos cerámica"²⁴⁸

D'aquesta manera, podem dir que en aquest cas es varen retornar la majoria -si no totes²⁴⁹- de les coses que es van dipositar al Museu.

També podem seguir altres col·leccions com ara la del castell de Can Feu, de manera que gràcies als rebuts de transports realitzats pel transportista Antón Carner,²⁵⁰ podem veure que es van realitzar un total de 14 viatges de Can Feu al Museu entre els dies 15 de febrer i 1 de març de 1937 i 11 viatges de Can Feu a la casa Duran (el nou dipòsit del Museu) entre el 8 i el 20 d'abril del mateix any. Tenint en compte aquests 25 viatges ens podríem aventurar a dir que es deuria buidar tot l'edifici (almenys la part noble). Un cop passada la Guerra es va retornar a Miquel Canet, que era el masover del castell, propietat de Guillermo de Pallejá, marquès de Monsolís. Segons el llistat franquista titulat "*Relación de los objetos arqueológicos y de arte, destrozados y expoliados durante la dominación roja en la ciudad de Sabadell*"²⁵¹ tot va ser recuperat. Ara bé el fill del marquès, Jorge de Pallejá y Ricart, sosté que hi hagué coses que no retornaren i encara recorda com les que tornaren estaven totes apilades

²⁴⁸ AMHS. 22/1. *Relación de los objetos devueltos a sus propietarios hallados en el Museu de Sabadell.*

²⁴⁹ Ja que, per exemple, no creiem que ingressessin tots els 111 quadres que figuraven en el inventari de l'agost del 1936 sinó els de més valor.

²⁵⁰ AMHS. 5/20. Documentació Guerra Civil.

²⁵¹ ABA. Caixa 22 R-848.

dins d'una habitació quan varen tornar passada la Guerra.²⁵² De no haver estat transportades i emmagatzemades als dipòsits del museu municipal de segur que haurien estat un bon motiu de pillatge descontrolat.

Il·lustració 10. Antoni Vila Arrufat: *Charlotte* (1929). Antiga col·lecció de Joan Llonch. (Imatge cedida per la família Llonch).

²⁵² Aquesta informació ens la facilità Aleix González Campaña fruit d'una entrevista amb Jorge de Pallejá Ricart, actual marquès de Monsolís, durant el mes de juny de 2013, mentre realitzàvem el treball de fi de màster.

1.3. EL PAPER DECISIU DE JOAN SALLARÈS CASTELLS A SABADELL

“He de dir-vos que he ingressat passa de dues-centes pintures i escultures, mobles diversos, porcellanes, cristalleria, etc. Aquesta recollida l'he hagut de fer convertint-me en una mena de corb de la revolució. He sentit molts dols al cor, però he adquirit, en canvi, un notable enfortiment de consciència”²⁵³

Il·lustració 11. Joan Sallarès Castells. Anys 1930. (Cedida per Plàcid Garcia-Planas).

Conservem poca documentació en relació al salvament de les diverses col·leccions d'art, públiques o privades, que hi havia a Sabadell en esclatar la Guerra Civil. Si això ho traslladem a escala comarcal ens trobem encara amb majors mancances fins a desaparèixer. Cases de fabricants, petits museus privats, el mateix Museu de la Ciutat, el tresor litúrgic de les esglésies... Tal i com hem anat veient, tot això

va restar en perill durant els anys de conflicte. Emperò, com en d'altres grans ciutats catalanes,²⁵⁴ ràpidament s'articulà un servei per tal de salvaguardar tot el que es pogués del patrimoni artístic. En el capítol anterior ja hem conegut una gran part d'aquest servei i ara en coneixerem una altra que tingué lloc de manera paral·lela o més ben dit acabà sent el resultat de l'anterior.

²⁵³ ANC. Fons Junta de Museus de Catalunya. 1-75-T-2728/50,51. *Carta de Joan Sallarès Castells a la Junta de Museus de Catalunya, 24 d'octubre de 1936.*

²⁵⁴ En el cas que ens ocupa, al Vallès Occidental sols tindrem els casos de Sabadell i Terrassa.

La primera notícia referent a la salvaguarda del patrimoni artístic de Sabadell és un document que en data de 3 d'agost de 1936, segons el qual Salvador Sarrà Serravinyals, conseller de Cultura de l'Ajuntament de Sabadell i comissari del Rectorat de la Universitat Autònoma, autoritzà a Miquel Carreras Costajussà, conegut arxiver municipal, a: "retirar els documents que ell consideri útils, els quadres i objectes d'art amb destí a l'Arxiu i Museu Municipals,"²⁵⁵ segurament dels registres que s'efectuaven en els edificis requisats dels que ja hem parlat anteriorment.

Amb aquesta acció es pretenia posar a lloc segur tots els objectes de valor que es trobaven en aquests edificis. Era una manera intel·ligent de preservar tot el que recollien, ja que així s'evitaven els pillatges, tan presents durant els primers dies de la revolta tot aprofitant els moments de caos i descontrol. Cal assenyalar que aquesta acció es dugué a terme amb anterioritat a la posada en marxa de la Comissaria General dels Museus, de la qual hem parlat en l'anterior capítol.

Unes setmanes més endavant, mitjançant del Decret del Govern de la Generalitat de 15 d'agost de 1936 publicat al *Butlletí Oficial* el dia 22 del mateix mes es va dissoldre el Patronat del Museu de Sabadell, com fou el cas dels altres museus de Catalunya.²⁵⁶ Aquesta acció decidida pretenia controlar millor a través de la nova Comissaria General dels Museus totes aquestes institucions públiques catalanes, tot destinant persones de confiança de la Generalitat per tal de que s'ocupin directament dels museus, museus que com hem anat veient jugaven un paper clau en la salvaguarda del nostre patrimoni. Recordem que en ells hi havia dipositat el patrimoni privat dels domicilis requisats, tot esperant noves ordres de la Comissaria. Sis dies més tard el conseller de Cultura de l'Ajuntament de Sabadell, Salvador Sarrà Serravinyals, envià una carta al comissari general de la Comissaria General de Museus de Catalunya, Pere Coromines i Montanya, tot proposant a Joan Sallarès Castells (conegut llibreter i escriptor de Sabadell i des de 1932 membre del patronat del Museu Municipal) com a delegat de la Junta de Museus a la ciutat, complint així

²⁵⁵ ABC. Fons Miquel Carreras Costajussà. A002/189.

²⁵⁶ Per tant passà el mateix en els dos museus municipals existents en el Vallès Occidental: Terrassa i Rubí.

el segon article del ja esmentat decret.²⁵⁷ Sembla ser que fou Miquel Carreras qui recomanà Joan Sallarès a Salvador Sarrà, el que fa pensar que potser a priori li havien encarregat a Miquel Carreras la tasca del comissariat de la Junta de Museus.²⁵⁸ Sigui com sigui, el dia 1 de setembre del mateix any, és a dir, quatre dies després, el Comissari General de Museus nomenava a Joan Sallarès Castells: “per a la conservació, administració i defensa de les col·leccions d’art reunides a Sabadell, el qual tindrà cura d’impedir, d’acord amb l’Ajuntament, les Milícies i el Comitè local, que cap dels objectes que formen part de les esmentades col·leccions sigui tret de la ciutat”²⁵⁹. Emperò, la carta no arribà a Sabadell fins el dia 7 de setembre.²⁶⁰ Aquest càrrec, al qual hi hem d’afegir la tasca de direcció del museu local, era totalment altruista i, per tant, no es cobrava cap mena de sou.²⁶¹

El dia 9 de setembre trobem un seguit de disposicions publicades al *Full Oficial* de Sabadell escrites per Joan Sallarès Castells, que tenien com a objectiu la salvaguarda del patrimoni sabadellenc. Són les següents:

“1er- Queda prohibida la venda, traspàs, ocultació o extranyament de tota obra o objecte de caràcter artístic, històric o arqueològic.

2on- Els qui tinguin al seu poder obres o objectes d’aquesta naturalesa en donaran coneixement al Museu de Sabadell (carrer de S. Antoni), per una nota-inventari.

²⁵⁷ ANC. Fons Junta de Museus de Catalunya. 1-715-T-2728/47.

²⁵⁸ MARTÍN J.L., 2007, p. 61 : “Volia escriure’t peremptòriament quan en Sallarès va comunicar-me la lletra que t’havia escrit que vaig trobar un bon tros massa eufòrica, xiroia i satisfeta de si mateixa. Potser oblidava de dir-hi – i jo, vanitós, volia subsanar [sic] aquest oblit – que el seu càrrec era un gentil i amical endós meu, o potser adolia [sic] d’alguna discordància [sic] vull dir dissonància o mal espiritual”.

²⁵⁹ ANC. Fons Junta de Museus de Catalunya. 1-715-T-2728/48.

²⁶⁰ AER. *Actuació de Joan Sallarès Castells*.

²⁶¹ Altres delegats de la Comissaria General dels Museus de la Generalitat de Catalunya foren: Miquel Santaló i Parvorell a Girona, Joan Ventosa i Roig a Vilanova i la Geltrú, Antoni Hill Canyameres a Sitges, Josep Ramon Mialet a Vic, Joan Cid Mulet a Tortosa, Ignasi Mallol Casanovas a Tarragona, Josep Torra Pujol a Manresa, Ismael Balanyà a Montblanc, Pere Rius Gatell a Reus, Joan Colom a Puigcerdà, Josep Roig i Raventós a Blanes, Lluís Masriera i Rosés a Sant Andreu de Llavaneres i Josep Rigol i Fornaguera a Terrassa. (ANC. Fons Junta de Museus de Catalunya. 2727: *Informe de Pere Coromines del 5 d’octubre de 1936*).

3er- Queda prohibida la destrucció en tot o en part de qualsevol obra que tingui algun valor de creació; els qui ho fessin incorreran en les sancions corresponents.

4rt- Els qui vulguin constituir dipositària aquesta Delegació de les obres o objectes que tinguin al seu poder, ho comunicaran tot seguit a l'efecte de disposar-ne la recollida²⁶²

Paradoxalment, aquestes disposicions es van publicar al costat d'unes altres amb finalitats ben oposades, dictades pel Comitè Local de Defensa:

“LES ESCOMBRARIES, A LA COVERTERA!²⁶³

El Comitè Local de Defensa ha publicat la nota oportuna, necessària, en aquests moments. Es concedeix 48 hores de plaç perquè tots els ícons i objectes religiosos, siguin portats a la Covertera, per a rebre el foc purificador de la revolució. Si algun defecte té aquesta nota, és el retard amb que ha vingut. Cap altre.

Hem d'esperar que la nota tindrà els seus efectes immediats. Que no quedi ni una imatge religiosa en cap casa. Que totes passin per l'honor del foc de la Covertera. I si algun cavernícola tossut, es nega a complir l'ordre emanada del Comitè Local de Defensa, pitjor per a ell. Aleshores, serà considerat facciós, amb totes les seves conseqüències. Ja n'hi ha prou de contemplacions! Sabadell fins ara ha estat un oasis dintre el foc abassador de la Revolució que estem vivint.

Aquesta mesura portarà, a la vegada, la normalitat revolucionària dintre la nostra ciutat. D'aquesta forma, s'evitaran les petites cremes diàries de material religiós. Una gran foguera, una acció d'envergadura, i ja no cal pensar-hi més. Una vegada i prou! Cal higienitzar la nostra vida

²⁶² *Full Oficial* de Sabadell, 9 de setembre de 1936. Existeixen diverses còpies d'aquest escrit : manuscrit a l'ABC. Fons Joan Sallarès. A003/40 i mecanoscrita a l'AER, sense catalogar.

²⁶³ El mot “covertera” designava el lloc on la gent anava a dipositar les seves escombreries.

ciudadana. Per la salut de la Ciutat, cal desinfectar-la de tots els microbis reaccionaris”²⁶⁴

Després d’una sèrie d’arguments per tal de raonar aquestes accions, acaba amb un altre anunci firmat per Josep Pardell, del Comitè Local de Defensa, on s’emplaça a la població a portar els objectes religiosos a la Covertera de 8 del matí a la 1 del migdia i de les 4 de la tarda a les 8 del vespre, amenaçant que en cas de no fer-ho “els que no compleixin aquesta ordre seran considerats facciosos i per tant s’hauran d’atendre a les conseqüències”.²⁶⁵

Segons Andreu Castells, sembla ser que l’acte va donar els seus fruits i que hi havia barris que organitzaven cremes locals, però en contra del que pugui semblar, amb paraules de Castells: “els organitzadors no foren, precisament, els revolucionaris, sinó gent de dreta”,²⁶⁶ segurament empesos per la por a ésser descoberts. En qualsevol cas, és cert que es cremaren gran quantitat d’imatges i objectes religiosos, alguns dels quals de bona qualitat mentre que la majoria eren de poc valor, si bé tots gaudien d’una certa devoció fruit de la seva naturalesa religiosa.²⁶⁷

La gent que no es volia despendre de les seves imatges les va amagar en llocs segurs, si bé temorosos d’ésser descoberts en algun dels múltiples registres que es realitzaven per les cases, tal i com ens explica Artur Casamartina Vilà:

“En aquells temps hi havia un ambient de pànic, no sabies què et podia passar. Varen dir que s’havien de cremar les imatges religioses i la gent, temorosa, va començar a fer-ho; ja que de tant en tant hi havia registres als domicilis. A casa, teníem una Marededéu dels Dolors, antiga, que havia entrat a casa perquè l’àvia havia tingut un mal embaràs i va fer la prometença de comprar una imatge de la Marededéu dels Dolors. La imatge, que estava dins d’una vitrina i sobre d’una calaixera d’un dels dormitoris, no la volíem destruir i la varem treure de la vitrina,

²⁶⁴ *Full Oficial* de Sabadell, 9 de setembre de 1936.

²⁶⁵ *Vid supra*.

²⁶⁶ CASTELLS, A., 1982, p. 21.39.

²⁶⁷ Entrevista a Tomàs Casañas Guri al maig de 2013, durant la redacció del treball de fi de màster.

FULL OFICIAL

ORGAN DEL COMITE LOCAL DE DEFENSA

SABADELL

DIMECRES, 9 DE SETEMBRE DEL 1936

NÚM. 48

Primeres guspieres de revolució a Portugal. Ja ho prevèiem. Aquesta és la repercussió alliberadora de la nostra revolució. Dempeus, pobles esclavitzats pel feixisme! L'hora de la vostra llibertat s'apropa!

LES ESCOMBRARIES, A LA COVERTERA!

El Comitè Local de Defensa ha publicat la nota oportuna, necessària, en aquests moments. Es concedeix 48 hores de plaç perquè tots els llibres i objectes religiosos, siguin portats a la Covertera, per a rebre el foc purificador de la revolució. Si algun defecte té aquesta nota, és el retard amb que ha vingut. Cap altre.

Hem d'esperar que la nota tindrà els seus efectes immediats. Que no quedi ni una imatge religiosa en cap casa. Que totes passin per l'honor del foc de la Covertera. I si algun cavernícola tossut, es nega a complir l'ordre emanada del Comitè Local de Defensa, pitjor per a ell. Aleshores, serà considerat facciós, amb totes les seves conseqüències. Ja n'hi ha prou de contemplacions! Sabadell fins ara ha estat un oasi dins el foc abassador de la Revolució que estem vivint.

Aquesta mesura portarà, a la vegada, la normalitat revolucionària dins la nostra ciutat. D'aquesta forma, s'evitaran les petites creences diàries de material religiós. Una gran foguera, una acció d'envergadura, i ja no cal pensar-hi més. Una vegada i prou! Cal higienitzar la nostra vida ciutadana. Per la salut de la Ciutat, cal desinfectar-la de tots els microbis reaccionaris.

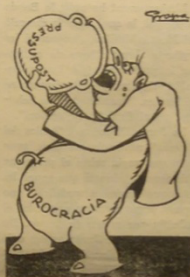
Aquesta autes de fe, plantegen el problema de l'actitud de la Revolució, vis a vis de l'Església. Molts creuen —i els que tenen més interès a fer-ho creure són els catòlics— que la Revolució és eminentment anti-religiosa, que la seva motivació de la Revolució és per destruir l'Església. Això és fals, i no té cap fonament. Es cert, en un sentit teòric, que les noves teories que representen la Revolució, són atees, i que, per tant, no creuen en teories divines. Però això no vol dir que la Revolució hagi de volguer destruir l'Església per la força, d'una manera brutal.

Si en alguns països, la Revolució ha mostrat el seu odi vers l'Església, és perquè aquesta sempre s'ha mostrat bel·ligerant, posant-se al costat dels capitalistes, dels explotadors del poble. Els treballadors han arribat a la conclusió que per a lluitar contra els burgesos, s'ha de lluitar contra els capellans. Però és per culpa dels mateixos capellans, que sempre han afavorit els burgesos.

En aquells llocs que l'Església s'ha mostrat discreta i prudent, les lites populars no s'han orientat cap a la destrucció de la religió en les seves formes externes. Una prova: el país basc. Allà, els capellans lluiten a la camp de batalla junt amb els treballadors, contra el feixisme. Doncs bé: a tot el país basc, no s'ha interromput, ni un sol dia, l'exercici del ritu catòlic. Si a la resta d'Espanya, el catolicisme ho hagués fet així, no s'hauria trobat amb les esglésies cremades i amb els seus ministres perseguits.

A la U. R. S. S., després de 18 anys de revolució, encara no s'ha suprimit l'Església, en un sentit violent. Per la persuasó, per la intel·ligència, es tendeix a suprimir la de la mentalitat dels creients. Però per la força bruta, això no. I si així es dona nota de tolerància que els que encara són víctimes de l'opi del poble, que és la religió, poden continuar fumant d'aquest opi, fins que es donguin compte que aquest tòxic és dolent pel seu organisme.

A Catalunya i a Espanya—fora del País Basc—no hi ha lloc a la convivència. El catolicisme s'ha posat al costat dels feixistes. Doncs obrirà el pes de la justícia popular! Esclafeu l'Església!

LA BUROCRACIA S'ALLISTA
—Aquest és el meu (part, veteu-vos!!
I que no m'eu treuà el dau ni colato.

Comitè Local de Defensa

Aquest Comitè, ha pres l'acord de concedir 48 hores de temps a tots els ciutadans que a casa seva tenen material u objectes religiosos per portar-los a la Covertera, de les 8 del matí a la una del migdia, i de les 4 de la tarda a les 8.

Els que no compleixin aquesta ordre seran considerats facciosos i per tant s'hauran d'entendre a les conseqüències.

Sabadell, 8 de setembre 1936.
Pel Comitè, Josep Pardell.

COMISSIO PATRULLES I SUBMINISTRES

Aquesta Comissió, d'acord amb el Comitè Local de Defensa, posa en coneixement de totes les persones que tenen familiars a la Columna Alpina, que no es preocupin de la seva indumentària i material de boca, tota vegada que aquesta Comissió, atén a totes les necessitats dels seus militans.

No obstant i això, si algun familiar, vol enviar-los alguna cosa, pot fer-ho en la Secretaria número 7 del Comitè Local de Defensa, ja que es darrers d'aquesta setmana, sortirà un canoi amb roba i queviures.

Per la Comissió, Josep Pardell.

★ ★ ★

Disposicions per a salvar el patrimoni artístic ciutadà

Estés amb data del dia 1er del corrent, el Comissari General dels Museus de Catalunya, senyor Pere Coromines, ha lliurat un document el qual, entre altres coses, diu:

"El mèrit de les funcions que corresponen a aquesta Comissaria General de Museus: Nomeno el senyor Joan Sallarès i Castella Delegat d'aquesta Comissaria General de Museus, per a la conservació, administració i defensa de les col·leccions d'art reunides a Sabadell, el qual tindrà cura d'impedir, d'acord amb l'Ajuntament, les Milícies i el Comitè Local que cap dels objectes que formen part de les esmentades col·leccions sigui tret de la ciutat".

Conseqüència d'aquest nomenament, i per tal d'orientar activitats de cura a fer efectiva la missió que m'ha estat confiada faig públic:

1er. — Queda prohibida la venda, traspàs, ocultació o extranyament de tota obra o objecte de caràcter artístic, històric o arqueològic.

2on. — Els qui tinguin al seu poder obres o objectes d'aquesta naturalesa en donaran coneixement al Museu de Sabadell (carrer de S. Antoni), per una nota-inventari.

3er. — Queda prohibida la destrucció en tot o en part de qualsevol obra que tingui algun valor de creació; els que ho fessin incorreran en les sancions corresponents.

4rt. — Els qui vulguin constituir dipositària aquesta Delegació de les obres o objectes que tinguin al seu poder, ho comunicaran ho seguit a l'efecte de disposar-ne la recollida.

Atesa la finalitat de les precedents disposicions, exhortem els ciutadans sabadellencs al seu estricte compliment.

Ciutat, 9 de setembre del 1936.
Per la Comissaria General de Museus de la Generalitat de Catalunya, Joan Sallarès, Delegat.

Per a que consti

Sabadell, 6-9-36.

En nombre de la Columna Durrutti deixo constància de haberme incautado, de acuerdo con todas las organizaciones sindicales, políticas y sociales que componen el Comitè de Defensa, de todo el material de guerra, ametralladoras, etc., que poseían las organizaciones, excepción de los fusiles necesarios para la defensa local. Dejo bien esclarecido que todo se ha realizado de mutuo acuerdo en bien de la causa y del triunfo contra el fascismo.

Francisco Carreño
Buhriat.

DISSOLUCIO

Vist el Decret de la Generalitat de Catalunya del dia 15 del mes passat, queda dissolta la Junta i Patronat del Museu de Sabadell.

Ciutat, 9 de setembre del 1936.

El Delegat de la Comissaria General de Museus de la Generalitat de Catalunya a Sabadell.

Joan Sallarès

El barretxo Quispe de Llano diu que fusellarà tres familiars de cada marinero que bombardeje les pieces que ell domina. Una línia tan sanguinària, només pot existir-se al cervell d'un d'aturatitzat i d'un monstre. No pot conèixer l'amor familiar, perquè és un melancol. Que faci el que vulgui! No per això paralitzarà l'acció heroica de la marineria roja. No per això deixarà de triomfar la nostra revolució.

Il·lustració 12. Full Oficial del 9 de setembre de 1936 amb les disposicions per a salvar el patrimoni artístic ciutadà i l'ordre del Comitè Local.

l'embolicarem, i l'amagarem dins d'un cobert entre la llenya i altres andròmines. També la vitrina fou desmuntada posant l'estructura de fusta entremig de la llenya. Passada la Guerra com que la vitrina ja estava molt deteriorada, en varem fer una de nova i hi tornarem a posar la *Marededéu*".²⁶⁸

Ara bé, també hi va haver molta gent que gràcies a les disposicions publicades al *Full Oficial* per Joan Sallarès, el Delegat de la Junta de Museus a la ciutat, portaren les seves imatges religioses al Museu, on restaren en dipòsit. Això va fer que en pocs dies aquest edifici es transformés en un magatzem improvisat d'objectes que d'altra manera haguessin acabat a la foguera. No cal dir que Joan Sallarès i els seus companys es jugaven la vida amb aquesta contraordre, tot desobeint al Comitè Local de Defensa i donant refugi a tot d'objectes religiosos de diversa índole; no en va, Sallarès es considerava irònicament ell mateix "una mena de corb de la revolució".²⁶⁹

Les disposicions de Joan Sallarès donaren també els seus fruits en les col·leccions privades sabadellenques i així podem veure com, per exemple, el mateix dia 9 de setembre s'autoritza un dipòsit i custòdia al Dr. Bedós²⁷⁰ o com l'endemà en Josep Gumbert, agent col·legiat delegat dipositari de *Rodamientos a bolas SKF S.A.* va enviar una carta al conseller de Cultura de l'Ajuntament, Salvador Sarrà Serravinyals, on deia que posava a la seva disposició el seu "petit i humil museu",²⁷¹ pel que sembla de caràcter arqueològic,²⁷² per si interessaven algunes peces per ser ingressades, en tant que donatiu perpetu, al Museu Municipal. Deu dies més tard aquestes peces ja es trobaven en les col·leccions del museu de la ciutat.²⁷³

Tal i com hem vist al parlar de les esglésies destruïdes, el 22 de setembre es fixava a la porta de l'església de Sant Nicolau un cartell en nom de la Delegació a Sabadell de la Junta de Museus de Catalunya que resava el següent: "Aquest

²⁶⁸ Entrevista a Artur Casamartina Vilà al març del 2013, durant la redacció del treball de fi de màster.

²⁶⁹ AER. *Actuació de Joan Sallarès Castells*.

²⁷⁰ *vid supra*.

²⁷¹ AMHS. 5/20. Documentació Guerra Civil.

²⁷² AER. *Actuació de Joan Sallarès Castells*.

²⁷³ Tal i com veurem en el capítol dedicat a Terrassa allà també hi van haver donacions d'aquesta mena.

edifici i les terres del seu voltant es troben sota la intervenció d'aquests organismes i ningú fora d'ells no pot actuar-hi. Els qui trenquessin aquesta ordre seran perseguits per les autoritats populars”²⁷⁴ Aquest indret estava vigilat per Ceferí Sitadella i Pardell a qui Joan Sallarès havia encomanat aquesta tasca tot fent-lo vetllador de l'església de Sant Nicolau, a canvi de poder conrear les terres del voltant.²⁷⁵ És un clar exemple de salvaguarda de l'edifici. De segur aquest tipus de cartells es van col·locar en altres edificis requisats pel govern municipal.

Joan Sallarès també va donar ordres per retirar i guardar en el Museu els plafons ceràmics antics amb imatges religioses que es trobaven en els carrers de la ciutat i que alguns sectors de la població volien destrossar per tal de treure els símbols religiosos de la via pública.²⁷⁶

Il·lustració 13. Segell de la Delegació de la Comissaria General de Museus de la Generalitat de Catalunya. (AMHS).

Més endavant, concretament el dia 24 de setembre, Joan Sallarès envià una carta²⁷⁷ al seu superior, el Comissari General dels Museus de Catalunya Pere Coromines, explicant la tasca que havia fet fins llavors. En ella parla de les disposicions que *motu proprio* va publicar al *Full Oficial* de Sabadell en dia 9 de setembre, de les quals hem parlat anteriorment; del salvament d'imatges religioses que havia pogut fer i de les obres d'art dels edificis requisats que passaven al magatzem del Museu. Demanà si s'havia de fer càrrec econòmicament de la part administrativa del Museu i de les accions que havia anat fet, com ara els transports o el sou dels seus ajudants, tot i que ja els havia anat pagant de la seva butxaca anotant escrupolosament cada pagament. També va demanar si el podien ajudar a recuperar unes pintures del sabadellenc Joan Llonch i Salas,

²⁷⁴ AMHS. 5/20. Documentació Guerra Civil.

²⁷⁵ AER. *Actuació de Joan Sallarès Castells*.

²⁷⁶ AER. *Actuació de Joan Sallarès Castells*. Alguns d'aquests plafons encara resten en els magatzems del Museu d'Història de Sabadell i van ser recollits en un article sobre la ceràmica del Museu d'Història de Sabadell per Fèlix d'Arrahona (ARRAHONA, F., 1965)

²⁷⁷ ANC. Fons Junta de Museus de Catalunya. 1-715-T-2728/52-53.

que tenia a les seves habitacions de l'Hotel Ritz de Barcelona i que haurien de ser retornades a Sabadell. Exposà que havia elaborat un llistat²⁷⁸ amb les millors obres que es troben en la ciutat, però que havia decidit que romanguessin a casa dels seus propietaris ja que considerava que eren prou solvents com per protegir-les i no vendre-les. I també deia²⁷⁹ que de les obres que anaven ingressant al Museu en prenen nota del seu lloc d'origen²⁸⁰ i havia fet fer un segell²⁸¹ per estampar en els documents que se'n derivaven.²⁸²

El 23 d'octubre contestaren la seva carta tot felicitant els treballs que havia fet fins aleshores; li digueren que la situació dels quadres de Joan Llonch era força complicada i li recomanaren amb molt de tacte que no tornés a publicar disposicions d'aquesta mena redactades per ell mateix, sense comunicar-ho a la Junta de Museus, ja que això era tasca directa de la Comissaria.²⁸³ Pel que fa als quadres que Joan Llonch tenia en les seves habitacions de l'Hotel Ritz, sabem que van poder ésser retirats per l'artista Antoni Vila Arrufat el dia 21 de desembre del 1936, gràcies a una autorització expressa del cap de la Secció de Monuments de la Generalitat, Jeroni Martorell i Terrats.²⁸⁴

L'endemà mateix en Joan Sallarès els respongué, tot excusant-se per les disposicions publicades i afegí:

“He de dir-vos que [el que] he ingressat passa de dues-centes pintures i escultures, mobles diversos, porcellanes, cristalleria, etc. Aquesta recollida l'he hagut de fer convertint-me en una mena de corb de la

²⁷⁸ Actualment perdut.

²⁷⁹ Cosa que trobem molt important ja que encara actualment es comenta que no es va fer cap mena de relació de les obres que entraven i es tenia la idea equivocada de que el magatzem era portat sense gaire control. Creiem que si era menat per Joan Sallarès i Miquel Carreras, arxiver, de segur que tots els objectes estaven clarament identificats i inclús inventariats. De fet, segons la declaració jurada de Joan Sallarès en el dia del seu judici, afirma que col·locaven una etiqueta verda en cada objecte que entrava en el museu.

²⁸⁰ No hem trobat aquest document que seria de cabdal importància en el nostre treball.

²⁸¹ Al llistat actuació Joan Sallarès de l'AER hi diu: “Faig fer un timbre de goma del meu Comissariat, valor 5 ptes, un tampó, 2 ptes i una ampolla de tinta 1'50ptes”.

²⁸² Aquesta carta és molt interessant ja que desmenteix la idea que es té a Sabadell de que l'actuació de salvaguarda artística a la nostra ciutat es va fer de manera poc organitzada i poc seriosa.

²⁸³ ANC. Fons Junta de Museus de Catalunya. 1-715-T-2728/54,55.

²⁸⁴ SPAL. Fons Jeroni Martorell. C/50/E1/D141.

revolució. He sentit molts dols al cor, però he adquirit, en canvi, un notable enfortiment de consciència”.²⁸⁵

Es conserva un llistat²⁸⁶ on, en forma de dietari, Joan Sallarès anava apuntant totes les accions sobre el salvament del patrimoni sabadellenc i de la contrada que anava realitzant amb l'ajuda de l'artista Modest Casademunt i Giralt. Emperò, aquest llistat sols explica els fets del 9 de setembre al 24 d'octubre del 1936 i per tant és del tot incomplet. Aquest llistat el transcrivim a continuació:

“Actuació al Museu:

Sóc nomenat Delegat pel Con. Gral. de Museus de la G. De Catalunya, per un escrit del dia 1er de Setbre. 1936, signat per Pere Corominas. –El rebo el dia 7- El dia 9 en dono coneixença al Full Oficial i d'acord amb el Decret declaro dissolta la Junta i el Patronat del Museu de Sabadell.-²⁸⁷

-El dia 9 autoritzo un dipòsit i custòdia al Dr. Bedós

-Recullo pintures de la casa Pascual, c. Ad. Cirera

-El dia 12 saldo amb Joan Montllor, tresorer del Museu.

-El dia 16 m'incauto de tres obres de Duran-Camps de la casa Sampere, a [...]

-El 22 nomeno Ceferí Sitadella i Pardell velador de l'Església de St. Nicolau i li dono autorització a conrear les terres del seu volt.

-Disposo posar una placa a la porta de la dita església declarant-la patrimoni de la Gtat.²⁸⁸

Fins a la data es recullen o ingressen al Museu obres provinents de:

-Joan Sans, una tela (Crist) de Coll.

²⁸⁵ ANC. Fons Junta de Museus de Catalunya. 1-715-T-2728/50,51.

²⁸⁶ AER. *Actuació de Joan Sallarès Castells*.

²⁸⁷ ANC. Fons Junta de Museus de Catalunya. 1-715-T-2728/47.

²⁸⁸ AMHS. 5/20. Documentació Guerra Civil.

- Una pintura, carrer Riego, 100.
- Dues imatges de Vilar, St. Honorat, 58.
- Una tela, oli, d'Elvira Guarro, Turull, 73.
- Dono ordres perquè sien retirades totes les majòliques de Sants dels carrers.
- Imatge, de casa Sallés, Av. 11 nov., 118.
- Imatges de casa el Dr. Sotorra.
- Visito la casa Vda. Born, on hi ha tres pintures d'en Quer, que ens les prometen.
- Turull (Rambla), treiem algunes teles, una de Zurbaran, una calaixera, un prestatger, ceràmiques, porcellanes, taula japonesa, etc. i algunes armes velles.
- Recullo de casa Clapés, Tres Creus, 182, una pintura.
- Recullo del desap. [...] Mercantil i Industrial 3 pintures espinal, una no signada i una vista gral. de la ciutat. En faig rebut a l'expresident F. [...]
- Recullo 2 imatges i un quadre de casa L. Altura, Garcilaso, 23.
- Recullo, 4 pintures i un dibuix gran casa Salavert, P.j. Corominas, 42.
- Recullo una tela de Joan Garriga, Pl. [...]
- Recullo un oli d'Antoni Miralles, Rambla.
- Recullo Sopar Estruch, Sanmiquel, Via Massagué 37/39.
- Recullo pintures Brujas, Pl. Espartero.
- “ “ Torras (Crist) casa Corominas.
- Recullo imatge Assumpció [...], V. Balaguer, 148.
- Recullo imatges Uglas, c. [...]
- Recullo Crist escultura, pl. Prat de la Riba
- Recullo objectes Mn. Cardona.

- “ “ Dolors Miralles.
- Recullo pintura Casals Duran (Vila Arrufat).
- Recullo imatges Montané Mestre.
- “ [...] 19, tres pintures en taula.
- Recullo imatges casa Mn. Joan, c. St Quirze.
- Dia 17, recullo mobles, pintures, escultures i ceràmica de l'ex-casa Picart (c. St. Joan).
- Recullo objectes i quadres casa Gorina, c. Les Planes.
- Recullo objectes Jaume Ricart, Rambla, 196.
- El dia 21 de setbre. ingreso al Museu la col·lecció arqueològica que fou propietat de Josep Gumbert.²⁸⁹
- Ingreso col·lecció armes de la casa de camp Can Torras.
- El dia 24 setbre. lliuro una carta al Con. Gral. de Museus de Cat. Donant-li compte de la meva gestió.
- Faig fer un timbre de goma del meu Comissariat. Valor 5'- ptes., i un tampó 2'- i una ampolla de tinta 1'50.
- 14 setbre. a compte del Museu un servei de taxi, Ptes 9.
- Visita a la casa Brutau.
- 25 setbre. faig una visita a l'antiga casa Co, la qual no dóna resultat.
- A principis de setembre realitzo visites d'investigació a diversos establiments religiosos, junt amb l'Arxiver Municipal Miquel Carreras.
- Junt amb el sobredit Arxiver, seleccionem per la llur vàlua artística o material nombre d'objectes del culte, a l'oficina de policia municipal. Ingressen, després, al Museu.
- Dia 6 octubre m'incauto d'uns quadres i un moble de l'ex-casa Llobet
- Dies 9 i 13 ingreso quadres i mobles de l'ex-casa del Dr. Sardà.²⁹⁰

²⁸⁹ AMHS. 5/20. Documentació Guerra Civil.

-Dia 13 ingreso imatge i pintures de la casa Comadran (carrer Indústria)

Ingreso un espasí dipositat a l'Ajuntament.

-Dia 14. Ingreso mobles i porcellanes de les GG. Carmelites del carrer de Padilla, cantonada a c. P.J. Corominas.

-Dia 15. Ingreso mobles daurats recollits per les milícies.

-Dia 19 ingreso teles i mobles de la Torre Gorina (al peu del Baixador de la Rambla).

-Dia 20 ingreso mobles de la masia Argelaguet.

-Ingreso pintures i ceràmica de la masia Ustrell.

-Dia 21. Recollim pintures, escultures, ceràmica i mobles de la casa de Joan Llonch (carrer Cervantes).

-Dia 22 ingreso plantes i troncs jardí de les ex-GG. Carmelites i Torre Gorina.

-Dia 23 ingreso diferents armes (pistoles, revòlvers, etc.).

-Dia 24, ingreso piano de cua i vitrina, ex-casa Joan Llonch²⁹¹

D'altra banda també tenim constància de l'actuació de Joan Sallarès en domicilis de Barcelona que eren propietat de sabadellencs, com ara el cas de la Casa Sangrà, habitada per la família Sanpere i de la qual recollí els quadres que la decoraven, gràcies a l'autorització de Jeroni Martorell i Terrats, cap de la Secció de Monuments de la Generalitat de Catalunya.²⁹²

Tal i com veurem a la ciutat de Terrassa, algunes col·leccions d'art o de mobiliari de valor que existien en domicilis on no hi havia perill que fossin robades - ja que no estaven pas deshabitades pels familiars dels seus propietaris - s'acordà no moure-les del seu emplaçament original. A Sabadell,

²⁹⁰ A l'ingressar els quadres que s'especifiquen en el llistat troba 30 francs francesos que ingressa en l'Asil dels Ancians Desemparats (AMHS. 5/20. Documentació Guerra Civil).

²⁹¹ AER. *Actuació de Joan Sallarès Castells*.

²⁹² ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C50/E1/D72.

per exemple, ens trobem amb la rica col·lecció de Domingo Teixidó la qual després d'inventariar-la no la tragueren del seu domicili, on encara hi residia la mare de Domigo Teixidó.²⁹³ Les col·leccions d'art dels domicilis on hi vivia el seu propietari, per molt bones i importants que fossin, tampoc es van requisar, tal i com veurem en l'esplèndida col·lecció de Francesc Enrich Valls.

A part d'aquesta gran tasca, Joan Sallarès també salvà diferents edificis durant els primers dies de l'aixecament militar. Sabem que, avisat per varis membres de l'Acadèmia de Belles Arts, salvà l'edifici del Cercle Sabadellenc just quan intentaven incendiar-lo, tot apilant les taules, cadires i demás mobiliari formant una pira. Ràpidament avisà a l'alcalde Joan Miralles per tal de que requisés aquest edifici per a serveis municipals. D'aquesta manera va poder salvar, també, el teatre Principal. L'Acadèmia de Belles Arts, ocupada per l'organització FETE, fou objecte de petits saquejos durant els primers dies de l'alçament militar i per aturar aquests robatoris Joan Sallarès, que era el vice-president de l'Acadèmia, va agafar tot el que va poder, ingressant-ho al Museu Municipal; salvant així part del mobiliari, el rellotge de pèndol, una llibreria, una còpia a format real de la Venus de Milo, algunes pintures i escultures i inclús la gran xemeneia monumental de ceràmica obrada per l'artista Marià Burguès.²⁹⁴

Des del 28 de setembre de 1936 al 18 de març de 1938 es conserven²⁹⁵ un seguit de factures ben detallades de diversos transports amb destí al Museu Municipal del carrer Sant Antoni i, a partir del 1 de març del 1937, també amb destí a la Casa Duran del carrer del Pedregar. L'encarregat dels transports era el transportista Anton Carné i consistiren en carregaments que es feien d'objectes, pintures, mobles i altres materials que es trobaven en les cases requisades o que eren cedits per les famílies per tal de dipositar-ho al Museu durant la guerra.²⁹⁶

Més endavant trobem petites notícies que es desprenen de diverses factures anteriors a l'octubre de 1936 com ara l'arrencament d'unes pintures al fresc de Ricard Marlet del Col·legi de la Sagrada Família, per part de l'empresa de

²⁹³ ABC. Fons Joan Sallarès. A003/1/3.

²⁹⁴ *Vid supra*.

Tots aquests objectes encara resten avui dia en el nou emplaçament de l'Acadèmia de Belles Arts.

²⁹⁵ AMHS. 5/20, 6/20 i 7/20. Documentació Guerra Civil.

²⁹⁶ Hem inclòs un llistat amb tots els transports realitzats en l'apèndix documental.

construccions d'obres i reparacions de Pelai Batlle, ajudats també per Antoni Girbau i Leandre Mercadé.²⁹⁷ També es conserva un rebut de Joan Sallarès, de trenta francs francesos, trobats en el darrere d'unes pintures que hi havia a la casa del Dr. Sardà i Salvany i que les destinà a l'Asil dels Ancians Desempartats que, recordem, estava ubicat en aquesta mateixa casa.²⁹⁸ Aquesta dada ens serveix per constatar que es tragueren els quadres per dur-los al Museu. Durant els mesos d'octubre, novembre i desembre del 1936 veiem com, respectivament, es van treure de les cases Molins, Herrán i una altra del carrer de l'Illa diversos llums per "posar-los" al Museu gràcies a les factures que es conserven.²⁹⁹

Si bé, unes de les tasques de salvaguarda més delicades foren la retirada de set quadres de grans dimensions ubicats en les sales del Gremi de Fabricants de Sabadell. Aquest quadres foren deixats en dipòsit pel Museo del Prado de Madrid des de l'any 1887, moment en que Joan Sallarès i Pla, president del Gremi, volia crear un museu comercial, industrial i artístic a la ciutat i, tot i que no va prosperar, els quadres seguiren i segueixen a Sabadell. Avui dia en resten sis dels set que hi havia l'any 1936, ja que un d'ells fou retornat ja durant la Democràcia. Els que continuen en el Gremi són tres anònims d'escola espanyola del segle XVII amb les representacions de sant Pere d'Alcàntara, sant Pere Regalat i la Fugida a Egipte; un Francisco Caro (1627-1667) amb l'escena de Jesús i el centurió, un Pedro Orrente (1580-1645) amb la representació de la venda de Josep per part dels seus germans i un José García Hidalgo (1645-1717) amb el tema de sant Ambròs imposant l'hàbit a sant Agustí. Malgrat les grans dimensions de les obres, la més gran amida 211 x 321 cm., una restauració recent d'aquestes teles van indicar que les obres no foren extretes dels seus bastidors per tal d'enrotllar-les i facilitar així el seu trasllat fins al dipòsit de la Casa Duran sinó que foren transportades pels carrers de Sabadell muntades en els seus propis bastidors.³⁰⁰ Una tasca

²⁹⁷ AMHS. 5/20. Fons documentació Guerra Civil. Segurament també fou quan desmuntaren l'altar major per tal d'ingressar-lo en el magatzem del Museu Municipal.

²⁹⁸ AMHS. 5/20. Documentació Guerra Civil.

²⁹⁹ *Vid supra.*

³⁰⁰ Volem agrair a Judith Ara Lázaro, coordinadora general tècnica i de recolzament a la Direcció i al Reial Patronat del Museo del Prado i, cocomissaria de l'exposició "*Arte Protegido. Memoria de la Junta del Tesoro Artístico durante la Guerra Civil*", l'ajuda facilitada per tal de saber més dades sobre aquestes

semblant fou la retirada de la col·lecció Ponsà, la qual contenia diversos quadres de temàtica religiosa pintats per l'artista sabadellenc Antoni Estruch i que també eren de grans dimensions; segons ens relata Joan Sallarès Castells, durant el trasllat hi va haver intents de destrucció de les teles.³⁰¹

El 17 d'octubre del 1936 el *Diari Oficial* va publicar un decret del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya disposant que "no pot ésser enderrocada a Catalunya cap obra d'arquitectura civil i religiosa antiga, sense autorització especial del Conseller de Cultura".³⁰² Tot i que va arribar en mans del Museu de Sabadell no sabem de quina manera va afectar aquest decret en el salvament del patrimoni a la nostra ciutat, que de fet ja havia estat molt tocat durant els primers dies de l'alçament. Si ve a Sabadell sols s'enderrocà l'església de la Santíssima Trinitat, ubicada a les Rambles i que era de construcció recent.

Més endavant, el 7 de desembre de 1936, Salvador Sarrà Serravinyals, conseller de Cultura de l'Ajuntament i comissari d'Incautacions del Rectorat de la Universitat Autònoma, autoritzà a Miquel Carreras Costajussà, arxiver municipal, a revisar la Biblioteca de Santa Perpètua de la Mogoda - propietat requisada pel mateix comissariat - i que hi retirés els exemplars que cregués d'interès per l'Arxiu Municipal de Sabadell "que ho és ahora de la Comarca".³⁰³ Amb aquesta tasca veiem com des de Sabadell també es mirava de salvaguardar el patrimoni existent en les poblacions dels voltants i exercir veritablement de capital comarcal.

El 9 de desembre l'Ajuntament va resoldre un seguit d'acords prou importants que tot seguit transcrivim:

"PRIMER: Es desdobra l'actual "Museu de Sabadell" en "Museu d'Arts del Teixit" i "Museu Històric".

obres d'art dipositades a Sabadell. També volem donar les gràcies a Elena Díaz, cap de documentació i comunicació del Gremi de Fabricants de Sabadell per la seva ajuda, mútua, referent a aquestes obres.

³⁰¹ AFBC. Fons Joan Sallarès Castells. A003/1/3. *Notas para una memoria a escribir*.

³⁰² AHS: AMH 1912/25 exp.: 132/1936.

³⁰³ ABC. Fons Miquel Carreras Costajussà. 003/190.

SEGON: Es fixa la residència del “Museu d’Arts del Teixit” en el mateix immoble del carrer de Sant Antoni on està instal·lat el Museu fins ara únic; i la del “Museu Històric” a l’immoble de l’antiga casa Duran del carrer Baix Pedregar; si bé mentre durin els treballs d’estructuració dels dos Museus podran conviure junts en el local de llur predecessor.

TERCER: Es crea un Consell Regent per cada un dels dos Museus, perquè, com a organisme tècnic i de caràcter autònom, els regeixin i administrin per l’autoritat que els confereix el Municipi.

QUART: Els expressats Consells regents estaran compostos com segueix: L’Alcalde, o el Conseller que delegui, com a President per dret propi; dos representants més del Municipi, que seran precisament els Consellers-Presidents de les Comissions de Cultura i de Finances, o els Consellers de les pròpies Comissions que aquells deleguin; un representant de la U.G.T. i un de la C.N.T. que aqueixes centrals encarregaran de designar als Sindicats més apropiats segons la naturalesa del Museu de què es tracti, procurant que el nomenament recaigui en persona d’elevat nivell cultural i de prou coneixements específics en la matèria corresponent; un representant dels partits democràtics i un dels partits de classe, tenint també en compte les condicions personals esmentades; un representant de les entitats culturals més afectes a la naturalesa del Museu, conjuntament, en cas que sol·licitin la representació; i, finalment, per al Museu d’Arts del Teixit, dos representants de l’Escola Tèxtil que designarà el seu Consell Regent d’entre el propi Consell, o d’entre el professorat o alumnes, i, per al Museu Històric, un representant de l’Escola d’Arts i Oficis i un de l’Institut-Escola, designats en la mateixa forma pels organismes corresponents. Com a membres adjunts de caràcter facultatiu formaran part d’ambdós Consells Regents l’Arxiver-Cronista i l’Arquitecte Municipal.

CINQUÈ: Es faculta l’Alcaldia perquè requereixi dels estaments que s’acaben d’assenyalar les designacions pertinents”³⁰⁴

³⁰⁴ AHS. Fons Museu i Arts (segon lligall). G82-744.

La creació d'un museu tèxtil en plena guerra fa palesa la voluntat que es tenia de dotar a Sabadell de diferents òrgans culturals. Les possibles obertures de nous museus era un tema freqüent entre els cercles culturals del moment, es volien apropar les arts i la història a les classes treballadores i volien aprofitar aquest inusual moment en el que tenien gran quantitat d'objectes dipositats en els museus municipals de Catalunya.³⁰⁵ Es pretenia crear museus temàtics segons la naturalesa de cada territori i a Sabadell, degut a ser la principal ciutat catalana en la indústria del tèxtil s'acordà crear aquest museu dedicat a aquesta qüestió.³⁰⁶ Aquest museu, però, no va prosperar i, pel que sembla, la Casa Duran (on s'hauria d'ubicar el nou Museu Històric) sols actuà com a dipòsit dels objectes, pintures i mobles que s'anaven recollint per salvaguardar durant la Guerra ja que el Museu del carrer de Sant Antoni ja estava desbordat de materials i no permetia més cabuda. Sembla ser que el polifacètic artista, fuster i col·leccionista sabadellenc Josep Centellas i Vilamunt col·laborà en la creació d'aquest nou dipòsit.³⁰⁷ Centellas ja havia realitzat diverses tasques de salvaguarda com ara la de l'arxiu fotogràfic de Francesc Casañas³⁰⁸ o d'alguna imatge religiosa particular, tot embolicant-la en la mateixa ordre de destrucció d'imatges dictada pel Comitè Local.³⁰⁹ En tot cas és interessant aquesta proposta realitzada en plena Guerra Civil.³¹⁰

Sembla ser que l'elecció de la Casa Duran fou perquè en diverses ocasions els membres del POUM la volien requisar. Els diferents avisos alarmants de Marcel·lí Garriga van fer que Joan Sallarès frenés als del POUM les ganes d'ocupar la finca fins que, per tal de tancar l'assumpte, la requisà pel Museu de la Ciutat, cosa que complagué a les diferents parts implicades.³¹¹

³⁰⁵ GRACIA, F., i MUNILLA, G., 2011, p. 83.

³⁰⁶ Si bé el que es pretenia der s'associava més al que avui en diríem un centre d'interpretació. A dia d'avui encara s'està reclamant la contrucció d'un museu que expliqui el passat tèxtil de Sabadell.

³⁰⁷ CENTELLAS, N., 1987, p.163.

³⁰⁸ GONZÁLEZ, D., 2015, p.32.

³⁰⁹ AMHS. 20/1. Documentació Guerra Civil. *Rebut de retorn d'objectes dipositats en el Museu de Sabadell propietat de Juan Sala Sol.*

³¹⁰ Tal i com veurem en el capítol dedicat a Castellar del Vallès, allà sí que obriren un nou museu tot recollint el bo i millor del patrimoni artístic existent en els domicilis requisats d'aquest terme.

³¹¹ ABC. Fons Joan Sallarès Castells. A003/1/3.

L'any 1937 continuaren els serveis de la Comissaria General dels Museus a Sabadell. Així, en data de 15 de març del 1937 el comissari del Rectorat de la Universitat, Salvador Sarrà, encarregà a Miquel Carreras efectuar en nom seu un inventari de tots els documents antics de valor històric existents a cada localitat de la comarca, després d'haver-ho comunicat ell mateix a tots els alcaldes,³¹² però no tenim constància de si va poder realitzar aquesta tasca.

Al mes de juny de l'any 1937 trobem un document realitzat per Josep Gudiol i Ricart,³¹³ com a arquitecte adscrit a la Secció de Monuments Històrics de la Generalitat, que sota el títol de *Memòria sobre l'estat actual dels museus i concentracions comarcals d'obres d'art a Catalunya*³¹⁴ intenta enumerar tots els dipòsits d'art que existien en territori català. En el cas de Sabadell, però, no es fa referència a cap dipòsit i, a més, es diu que el museu municipal és el de l'Escola Industrial i de Bells Oficis, que havia estat clausurat en crear-se el nou museu municipal, a l'antic casal d'Antoni Casanovas del carrer de Sant Antoni, l'any 1931. És possible, doncs, que Josep Gudiol no visités realment la ciutat de Sabadell i es guiés per alguna documentació antiga d'abans de la guerra.³¹⁵

Tornem a tenir notícies referents al món dels museus i el salvament de patrimoni amb el nomenament, l'agost del 1937, del pintor i dibuixant Narcís Giró i Serrallach³¹⁶ com a delegat de la Secció d'Excavacions i Arqueologia a Sabadell per part de Carles Pi i Suñer, conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya, i de Serra Ràfols, cap de la Secció d'Excavacions i Arqueologia i recomanat per l'alcalde Joan Moix.³¹⁷ El 12 d'octubre del mateix any el cap de la Secció de Monuments de la Generalitat, Jeroni Martorell, autoritza a Narcís

³¹² ABC: Fons Miquel Carreras i Costajussà. 003/191.

³¹³ I també signat per Jeroni Martorell, cap de la Secció de Monuments Històrics de la Generalitat de Catalunya.

³¹⁴ SPAL. Fons Jeroni Martorell. C57/E1/D18.

³¹⁵ Guillem Cañameras ha atribuït a Josep Gudiol l'elaboració d'aquest document (CAÑAMERAS, G., 2017, p. 459).

³¹⁶ Tenim poques dades sobre aquest pintor i dibuixant nascut a Sant Martí de Provençals a finals del segle XIX. Segurament cap a la primera dècada del 1900 ja residia a Sabadell, concretament a la Rambla, ja que ens consta que formés part del Centre Excursionista de la ciutat. Al maig de 1889 exposà a la barcelonina Sala Parés, l'any 1891 participà en la Primera Exposició General de Belles Arts de Barcelona, el 1915 exposà individualment a l'Acadèmia de Belles Arts de Sabadell, més endavant i després de guanyar alguna medalla, participà en una exposició a la secció d'art i arqueologia de l'Acadèmia Catòlica de Sabadell de l'any 1936 i, l'any següent, apareix en l'Exposició de Primavera de Barcelona, morint al mateix any.

³¹⁷ AHS. Fons Governació municipal. G-82 113.

Giró a inspeccionar els monuments i dipòsits d'objectes d'art de Sabadell i de les poblacions dels voltants, especialment els de Barberà del Vallès i de Polinyà.³¹⁸ Malauradament, Narcís Giró morí per aquestes dates i no tenim constància de que hagués pogut realitzar aquest informe.

També a l'agost de 1937 és l'època en que es realitzà l'anomenat "Informe Irujo"³¹⁹ que deu el nom a Manuel de Irujo Olló, que fou ministre de Justícia durant el govern de Juan Negrín i Largo Caballero i que al llarg del seu mandat tingué gran interès en preocupar-se sobre l'estat de l'Església i del seu patrimoni en el territori espanyol. És per aquest fet que es redactà el popular "Informe Irujo" en el qual podem conèixer l'estat dels temples amb la informació recopilada de cada localitat. En el cas de Sabadell, hi trobem el següent document que per la seva importància transcrivim a continuació:

“A fin de dar cumplimiento a órdenes de la Superioridad ruego a V.S. que con todo detalle y a la mayor brevedad posible, sirviéndose para ello no solo de su propio conocimiento sino de los Procuradores Populares, y en general cuantas autoridades crea conveniente, me remita una relación de los edificios y objetos de culto que en virtud de la Ley de Congregaciones y confesiones se declararon propiedad del Estado y que haga referencia al territorio de su jurisdicción, comprensiva de los apartados que a continuación le indico:

- a) Relación de todos los edificios, fincas y objetos de culto.*
- b) Estado de conservación de los mismos.*
- c) Destino o utilización actual.*
- d) Autoridad u organismo en cuyo poder están.*

Le ruego me acuse recibo de la presente y le encarezco el pronto cumplimiento de lo interesado, de lo que estoy seguro conocido el celo y diligencia de V.S.

³¹⁸ SPAL. Fons Jeroni Martorell. C50/E1/D147.

³¹⁹ Es tracta del *Inventario de los edificios religiosos del territorio de la Audiencia de Catalunya con expresión de su destino actual* (ANC. Fons Bosch Gimpera. 2.15.16. *Inventario de los edificios...*).

Barcelona, 17 de Agosto de 1937.

Firma ilegible

En el membrete figura el Escudo de la República Española y el impreso "Fiscalía de la Audiencia de Barcelona". =Nº503= y dirigido al Sr. Delegado Fiscal del Juzgado de Sabadell"³²⁰

Aquesta carta va arribar al Jutjat Popular de Sabadell i aquests la trameteren a l'alcalde Joan Moix, qui va respondre a aquesta sol·licitud i la va remetre al Jutge Popular de la ciutat per tal de que l'enviés. La resposta fou la següent:

"[...] Sabadell comptava amb sis Parròquies urbanes dites de Sant Fèlix, Puríssima Concepció, Sant Vicenç de Junqueres, Santíssima Trinitat, Sant Salvador i Mare de Déu de Gràcia, i una de forana, dita de Sant Julià d'Altura. Els edificis, a conseqüència dels incendis que s'hi produïren, la majoria han quedat inservibles i alguns d'ells desapareguts. Els objectes del culte, desaparegueren amb el foc o bé per la invasió de les multituds, si bé algunes restes mig cremades foren recollides i el metall procedent de la fosa fou entregat a la Caixa de Reparacions i Auxilis de la Generalitat, en compliment de les disposicions del Govern de Catalunya"³²¹

Aquesta informació no és exacta si tenim en compte que no cita tots els objectes de culte que es van poder salvaguardar dipositant-los al Museu. Aquest plantejament fet per l'alcalde sembla que vulgui amagar o no donar a conèixer que en els magatzems del museu municipal es guardaven moltes de les peces del tresor litúrgic de les parròquies del terme. Aquest fet el podríem posar en consonància amb Terrassa, on en el seu propi magatzem d'obres d'art sabem que estaven ben amagades totes les peces conservades del tresor litúrgic egarenc. Potser el motiu era que en ambdues ciutats tenien por de que

³²⁰ AHS. Fons Governació municipal. G-82 113.

³²¹ *Vid supra.*

des d'algun departament de la Generalitat o del Govern Espanyol se'ls passés a requisar aquests objectes que ells havien considerat salvar, amb el temor que ara s'haguessin de lliurar per tal de fondre'ls, com les campanes i els objectes de menys valor. En qualsevol cas, això ens fa discutir la total veracitat de les dades aportades en el famós "Informe Irujo",³²² tot i que resulta una eina necessària i molt útil per a conèixer l'estat general del patrimoni religiós a Catalunya, sobretot pel que fa als edificis. A continuació transcrivim el text sencer a on parla de la ciutat de Sabadell:

"Sabadell. Contaba con seis parroquias urbanas, llamadas de San Feliu, Purísima Concepción, San Vicente de Junqueras, Santísima Trinidad, San Salvador y la Virgen de Gracia, y una forana llamada San Julián de Altura.

-San Feliu en buen estado de conservación, sirve como almacén de abastos del Ayuntamiento.

-Purísima Concepción: derruida.

-San Vicente de Junqueras en el arrabal de la Creu Alta que antes había formado parte del término municipal de San Pedro de Terrassa, derruida.

-San Salvador en la calle de Asturias: derruida.

-Virgen de Gracia, en la calle de Fivaller: también derruida.

-Parroquia de San Julián d'Altura: regular estado de conservación, sufrió incendio.

-Colegio de Escolapios, en buen estado de conservación hay establecidas escuelas.

-Maristas, destruido.

-Convento de los Misioneros del Corazón de María en buen estado de conservación, aunque sufrió un incendio, sirve de oficina de Abasto del Ayuntamiento.

-Convento de Escolapios, en buen estado de conservación, están instaladas las escuelas.

³²² En l'arxiu del SPAL trobem un esberrany d'aquest informe titulat "Informe judicial sobre l'estat dels edificis religiosos" acabat l'any 1938. És possible, doncs, que la feina de camp es realitzés per part del Servei de Monuments Històrics de la Generalitat de Catalunya, encapçalat per Jeroni Martorell. Sigui com sigui, gràcies a aquest informe podem saber a què es van destinar els edificis religiosos i l'estat en que es trobaven (SPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informe judicial sobre l'estat dels edificis religiosos*).

- Divina Pastora, en el convento y colegio están establecidas escuelas.
 - Convento de monjas Carmelitas, ídem.
 - Convento de monjas de la Sagrada Familia en el paseo de la Industria en buen estado de conservación en poder de la Confederación de Sindicatos Únicos.
 - Convento de monjas de la Sagrada Familia de la Creu Alta se mantiene en pie.
 - Colegio Hermanas Teresas, sirve para asilo.
 - Casa de las Hermanas Josefinas para el cuidado de enfermos, sirve de Albergue de refugiados.
 - Convento de siervas de María que también se dedicaban al cuidado de enfermos en la calle de Montserrat, permanece en pie y está utilizado por el Ayuntamiento.
 - Convento de las Hermanas francesas de San José de Cluny, a disposición del Ayuntamiento, sirvió de hospital de Sangre y hoy está cerrado.
 - Convento de Religiosas de la Calle de Gracia hoy de Francisco Maciá, está ocupado por la FAI.
 - Ermita de la Salud, la Iglesia ha sido destruida y las dependencias sirven de escuela y parte de ellas de hospedería, destino que ya había tenido antes.
 - Ermita de Togores, destruida.
- La mayor parte de las casas rectorales quedan en pie y dispone de ellas el Ayuntamiento, el cual ha establecido oficinas de servicios municipales en alguna.
- La mayor parte de los objetos de culto fueron destruidos, pero las campanas y muchos de metal fueron entregadas previo inventario por el Ayuntamiento al servicio de recogida de metales del departamento de Hacienda de la Generalitat de Catalunya.³²³

³²³ ANC. Fons Bosch Gimpera. 2.15.16. *Inventario de los edificios religiosos del territorio de la Audiencia de Catalunya con expresión de su destino actual.*

Entrat l'any 1938 es va seguir pentinant el territori dels voltants de Sabadell a la recerca de patrimoni que estigués en perill per tal de salvaguardar-lo ingressant-lo en el museu municipal. Aquesta tasca fou encarregada a Miquel Carreras Costajussà al qual autoritzaren per “efectuar quantes visites i gestions siguin necessàries, als Museus, Arxius i Col·leccions particulars d'aquesta vegueria, per tal de salvaguardar, i inspeccionar millors serveis el patrimoni històric i artístic de Catalunya”.³²⁴ Aquesta autorització era del mes de març de 1938 i segurament ja no la va poder dur a terme, donat que fou cridat a files i va morir, víctima del seu propi bàndol, l'11 d'agost del mateix any.

Pel que fa a la vida del museu municipal, ens trobem que cap al final de la guerra, segurament a mitjans del 1938, Joan Sallarès inicià una remodelació del museu amb la intenció de donar visibilitat i presentar algunes de les obres d'art dipositades al museu. D'aquesta manera estava treballant en la creació d'una sala dedicada al pintor sabadellenc Joan Figueras i Soler gràcies a totes les obres recollides a casa del seu fill.³²⁵ D'aquesta manera, es volia donar utilitat i visibilitat al patrimoni atresorat en el dipòsit del museu.

³²⁴ ABC. Fons Miquel Carreras Costajussà, 003/192.

³²⁵ ABC. Fons Joan Sallarès Castells. A003/1/3.

1.4. LA CREACIÓ DE NOVES COL·LECCIONS EN PLENA GUERRA: EL CAS DE LA COL·LECCIÓ ENRICH

No volem donar per acabat el capítol dedicat a l'època republicana sense donar a conèixer l'esplèndida col·lecció Enrich.³²⁶

L'any 1936 i amb la mort d'Enrique Enrich, els seus fills Francesc, de 26 anys, Antoni, de 24 i Enric, de 20, passaren a gestionar el negoci familiar de compravenda de draps Enrique Enrich i Cia. L'Antoni Enrich s'exilià a Bèlgica durant els anys de guerra de manera que a Sabadell quedaren els seus dos germans.

Sembla ser que el negoci prosperava i Francesc Enrich Valls, el germà gran, decidí començar una col·lecció d'art tota ella adquirida entre el 21 de maig de 1937 i el 2 de desembre de l'any 1938. En total adquirí 170 quadres, essent el primer una figura d'Ernest Santasusagna adquirit en la famosa Sala Gaspar de Barcelona, aconsellat pel sabadellenc Josep Vives i el darrer un bodegó de J. Serra, comprat en les barcelonines Galeries Syra. També comprà també obres de Gusiñé, Puigdengolas, Calsina, Pidelaserra, Meifren, Vidal Cuadras, Martí Alsina, Porcar, Anglada Caramarsa, Duran Camps, Mir, Vila Arrufat, Zuloaga, Togores, Gausachs, Obiols, Espinal, Vila Cinca, Galwey, Humbert, Sunyer, Nogués, Domingo, Gimeno, Capmany, Vila Puig, Elies, Labarta, Opisso, Mompou, Vancells, Llimona, Llauradó, Junyent, i molts d'altres més, de manera que en pocs anys aconseguí tenir una de les millors col·leccions d'art de Sabadell.³²⁷

Gràcies als diferents inventaris que conserva la família Enrich podem saber exactament quin preu pagaven per cada quadre comprat en diverses galeries barcelonines i, fins i tot, la comissió que es quedaven els seus assessors

³²⁶ Aquest text l'hem pogut realitzar gràcies als documents facilitats per la família Enrich i la gran ajuda de Carlos Enrich, a qui li donem les més expressives gràcies per explicar-nos la història de la col·lecció del seu pare Francesc Enrich Valls.

³²⁷ A l'apartat destinat als annexes documentals hem inclòs els inventaris dels quadres adquirits durant la Guerra Civil.

artístics, sobretot Josep Vives i Joan Merlí³²⁸ però també M. Centellas, J. Massagué i un tal Corominas. Per tant és un document de primera mà per tal d'estudiar el mercat d'art del període de la Guerra Civil.

Il·lustració 14. El pintor Josep de Togores pintant el quadre "Grup al voltant d'una guitarra", que comprarà F. Enrich i figurarà en una exposició a Pittsburg l'any 1937. (Imatge cedida).

Totes aquestes obres estaven ubicades en diferents llocs: algunes restaven en la residència familiar mentre que unes altres eren enviades a Bèlgica, on vivia el seu germà Antoni. La gran majoria, però, quedaven dins de caixes guardades, segurament, en algun magatzem de la família. Com a curiositat hem d'assenyalar que l'única escultura que va comprar era de marbre i obra d'Enric Casanovas. Les altres 169 obres restants eren sobretot pintura i alguns

³²⁸ Joan Merlí va escriure, just al juliol de 1936, el llibre *33 pintors catalans*, editat l'any 1937 pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya. En aquest llibre, on apareixen moltes reproduccions de quadres que adquirí Francesc Enrich per a la seva pinacoteca, era una selecció dels diferents artistes més importants de l'època, amb dades biogràfiques i crítica artística. Agraïm a Montserrat Jorba que ens hagi facilitat aquesta dada per tal d'entendre millor aquesta col·lecció.

dibuixos.³²⁹ Una altra dada curiosa la trobem en el quadre del pintor Josep de Togores "Grup al voltant la guitarra" (1937), el qual un cop acabat de pintar a l'Ametlla del Vallès, on hi tenia una segona residència, i ja propietat de Francesc Enrich, la tela participà en l'exposició *International Exhibition of Paintings* del Carnegie Institute de Pittsburg (Estats Units) que tingué lloc entre el 14 d'octubre i el 5 de desembre de 1937. Anteriorment, Margaret Palmer, del Carnegie Institute, viatjà des de Pittsburg a l'Ametlla del Vallès a finals de maig de 1937, tot patint els efectes dels bombardejos, tan sols per veure els treballs dels diferents artistes seleccionats per a la futura exposició. Acabada la mostra, i tement per l'estat en que estaven les coses a Espanya a principis del 1938, el quadre fou enviat a Brussel·les, a casa del seu germà Antoni Enrich. Finalitzada la Guerra Civil, Francesc Enrich volgué que la tela retornés a Sabadell i, degut a les dificultats burocràtiques que suposava aquest enviament, necessità recórrer a l'ajuda de Joan Maragall, fill del poeta, que aleshores era el propietari de la Sala Parés de Barcelona i, de retruc, marxant de Togores. Dos o tres anys després de retornar a Espanya, el quadre fou exposat a la Sala Parés, en una exposició de Togores i, degut a que el diari que figura en el quadre era un exemplar de *La Humanitat*, diari d'idees comunistes, Josep de Togores hagué de repintar-lo i canviar-li el nom per "Barcelona" per tal d'adaptar-lo als nous temps de repressió.³³⁰

De les 170 obres que Francesc Enrich adquirí tan sols amb una tingué maldecaps. Es tracta d'un quadre del pintor Ignacio Zuloaga, comprat al juliol de 1937 a Higiní García, propietari de la coneguda galeria d'art barcelonina La Pinacoteca. Es va creure que aquesta pintura titulada "Gitano" tenia una procedència dubtosa tot i les explicacions d'Higiní García i unes setmanes més tard de la seva compra es presentaren al domicili sabadellenc de Francesc Enrich tres agents del Departament Especial d'Informació de l'Estat del Ministeri de la Governació a Catalunya els quals s'endugueren la tela. Dies més tard es formalitzà una denúncia per tal de que li fos retornat el quadre, al·legant a que era una compra totalment lícita. Emperò la lenta via judicial feu que el

³²⁹ La compra d'aquests quadres es deu a l'esperit col·leccionista de Francesc Enrich, que amb 27 anys d'edat quedà captivat pel món del col·leccionisme, passió que també ha heretat el seu fill Carlos.

³³⁰ Informació extreta de diferents documents de l'arxiu de la Família Enrich.

quadre li fos retornat a l'abril del 1940, després d'estar custodiat als dipòsits de Pedralbes i de la Caixa de Pensions de Montjuïc, on el va poder recuperar.³³¹

Aquesta efervescència del mercat artístic no és aliena al fet que els diners encunyats per la República començaven a perdre valor a finals de la Guerra Civil i molta gent comprava diferents tipus de valors per tal de desprendre's dels diners republicans. D'aquesta manera com que l'or i la plata escassejaven moltes persones compraven art. De fet, en el cas del pintor sabadellenc Antoni Vila Arrufat se sap que tingué una activitat frenètica durant la Guerra ja que rebé molts encàrrecs, gràcies als quals podia viure ell i la seva família. No en va es diu que va vendre més obres entre els anys 1937 i 1939 que no pas en tota la dècada del 1930.³³²

³³¹ Informació extreta dels documents guardats per la Família Enrich.

³³² CASAMARTINA, J., 1994, p. 230.

2. POSTGUERRA

A la *Causa General*³³³ s'inicia l'apartat sobre el patrimoni sabadellenc durant la Guerra amb un escrit que trobem interessant copiar íntegrament a continuació:

“6º Extremo, párrafo 2º.- Como en todas partes la vesania roja pusose [sic] de manifiesto con su pretendida defensa de los patrimonios artísticos, saqueando colecciones particulares y arrasando cuantas de propiedad de religiosos existían en nuestra ciudad. Más el desvelo y en consecuencia inúmeros [sic] peligros, personas de raigambre española, conciencia católica y amor al arte pudieron salvar algunos de los ejemplares de esta naturaleza para devolverlos a sus legítimos propietarios en cuanto la bandera bicolor ondeó en lo alto de la ciudad protegiendo a sus vecinos de aquella ola criminal que por fin huía para no volver más.

La relación³³⁴ que se adjunta demostrativa de lo expuesto es precisa en todos sus extremos; figura lo mismo el objeto desaparecido que el recuperado y todo ello servirá de fiel testimonio de cuanto en este aspecto acaeció en esta ciudad en los negros días de últimos de Julio de 1936.

No obstante cabe hacer mención que nuestra ciudad nunca se distinguió por la profusión de colecciones particulares, pues quienes podían poseerlas y en efecto las tenían, aunque siendo industriales establecidos en la misma sus residencias particulares estaban instaladas en poblaciones distintas a la que nos ocupa. Por ello la relación que se refiere al patrimonio artístico privado constituye a hacer más patente que los rojos solo defendieron “el arte” para su socaire encubrir sus afanes de apropiarse de lo ajeno.”³³⁵

És a dir, s'atribuïa als nacionals la salvaguarda del patrimoni sabadellenc, públic i privat, i s'obviava completament que gràcies als esforços d'un grup de persones d'idees més aviat d'esquerra i catalanistes, "rojos", i per ells sovint titllats de bàrbars, s'havia salvat tot aquest patrimoni.³³⁶

³³³ AHS. AMH 2338/13 exp. 102.

³³⁴ Es conserven diverses còpies d'aquesta llista en l'AHS, en l'AMHS i en l'ABA. El llistat que segueix a aquest escrit és el de l'AHS. AMH 2338/13 exp. 102.

³³⁵ AHS. Documents de la Causa General. AMH 2338/13 exp. 102.

³³⁶ Per a més informació sobre aquest fet comú en tot el territori espanyol, consulteu: GRACIA, F. i MUNILLA, G., 2011, pp. 239-363.

2.1. CANVI I REPRESSIÓ A LA JUNTA DEL MUSEU

2.1.1. L'EMPRESONAMENT DE JOAN SALLARÈS CASTELLS

Al febrer de 1939, un mes més tard de l'entrada dels nacionals a Sabadell detingueren, entre d'altres, a Joan Sallarès Castells,³³⁷ segurament per la seva actuació amb el patrimoni de Sabadell, per ser un home de lletres, una figura cultural amb una intensa projecció pública, pel seu republicanisme i pels seus llibres d'idees contràries al nou règim. En tot cas Joan Bracons i Trepà³³⁸ fou qui el denuncià el dia 1 de febrer³³⁹ i l'endemà escorcollaren casa seva, l'interrogaren i el detingueren. A continuació adjuntem l'atestat escrit pel comandant de la Guàrdia Civil Justo Buesa:

“Interrogado convenientemente por las generales de la Ley dijo llamarse Juan Sallarès Castell, de cuarenta y seis años de edad, de estado casado, natural y vecino de esta población, profesion comerciante de libros y habitante en la calle Pedrega número veintitrés; al hacerle saver que se le iba a registrar su domicilio contestó que desde luego podía efectuarse; al dar principio al mismo se encontraron diez bultos conteniendo broches de pintar y pinturas, los cuales dijo que se los había dado a guardar Fidel Sanllehí Alsina, vecino de Barcelona; luego se encontraron un bloque de libros de diferentes clases que dijo ser suyo; también se encontró el Diccionario Enciclopedia Espasa diciendo lo mismo que los anteriores; afirmándose repetidas veces que era de su propiedad; encontrándose también valiosas vajillerías de vidrio y cristal, la que dijo ser de Don Francisco Llons de esta localidad, que también se lo había dado a guardar.

³³⁷ Aquest fet ha estat objecte d'estudi per Pompeu Casanovas i Àngels Casanovas (CASANOVAS, P. i CASANOVAS, À. 2009).

³³⁸ TMT. Judici a Joan Sallarès Castells.

³³⁹ Vid supra.

No siendo satisfactorio para el que suscribe estas manifestaciones se le volvió a interrogar por la procedencia del mencionado Diccionario, terminando por decir que no era suyo, que se lo había dado para que lo guardase su convecino Amadeo Aragay David, del que ignora su paradero.

Habiéndose también encontrado un revólver Belodor y un puñal de dos filos y mango de nácar que dice ser de Don Juan Llonch y Salas.

En virtud de todo cuanto queda manifestado y considerando el que suscribe puedan proceder de robo los objetos antes reseñados y en particular el repetido Diccionario, se procedió a la detención de Juan Sallarès Castell [sic] como autor de lo dicho, poniendo a la disposición del Ilustrísimo Señor Auditor de Guerra de este Ejército de ocupación a los efectos que proceda [...].³⁴⁰

Uns dies més tard, el *Servicio de Información e Investigación de la Falange Tradicionalista y de las JONS* declara que Joan Sallarès és “*intelectual de izquierdas y antireligioso, publicando artículos antifascistas y responsable de la requisita de objetos de arte*”³⁴¹ i els testimonis Francisco Tiana Clapés i Fèlix Ferran Vidal digueren que havia escrit l’obra de teatre *Diplomàcia*, corroborant-ho Josep Obradors Molet i José Juan Fernández i aquest últim afegint que “*también cree que llevaba cosas a su casa porque sabe en su casa existía una Radio-Gramola así como juguetes que sus hijos llevaban, que eran procedentes de la requisita.*”³⁴² Per tant l’acusaven d’apropiació indeguda i d’haver ocupat un alt càrrec durant la Guerra. Tot i així no se’l va poder acusar de participar en cap organització política, cosa que li suavitzà la pena.

Seguidament el van sotmetre a un procés judicial sumaríssim³⁴³ i el condemnaren primerament per “*rebelión militar*” i després per “*auxilio a la rebelión*” a trenta anys de presó. Durant el primer any estigué a la Presó

³⁴⁰ TMT. Judici a Joan Sallarès Castells.

³⁴¹ *Vid supra.*

³⁴² *Vid supra.*

³⁴³ Concretament el sumaríssim d’urgència núm. 986, instruït pel jutge alferes honorari José Lafuente Casado i pel soldat Juan Galera Moreno com a secretari.

Cel·lular de Barcelona³⁴⁴ i és allà on va escriure el dia 9 de maig de 1939 el document titulat: “*Notas para una memoria a escribir. 19 de Julio de 1936 a 26 de Enero de 1939*”³⁴⁵ on parla de la seva actuació al capdamunt del salvament del patrimoni sabadellenc durant la Guerra Civil per tal de que li serveixi de defensa. Més endavant, segurament a causa del gran nombre de presos, el traslladaren a València, a la presó de San Miguel de los Reyes on hi restà més de dos anys. Finalment va aconseguir una reducció de pena gràcies a la intervenció de diferents amistats de Sabadell.

Segons ens explica el seu amic mossèn Camil Geis, Ramon Arquer i Costajussà se li presentà per dir-li que la muller de Joan Sallarès, Mercè Casadó, li havia demanat si podrien fer quelcom per ajudar al seu marit. Primerament mossèn Geis va dir-li que no podia fer res per ell, ja que el podrien titllar de roig, però Ramon Arquer el va replicar dient-li que li podria dir al nou arxiprest de Sant Fèlix, el gallec i plenament nacional Mn. José Mª Vázquez González, que fes un certificat declarant que Joan Sallarès salvà el tresor artístic de l'església tot portant-lo al Museu. Es veu que van anar a la rectoria a parlar amb el rector i paradoxalment els digué: “Són diversos els que s'atribueixen el salvament del tresor artístic de la nostra parròquia, però, com que aquests són de “dreta”... no crec que els perseguits poguessin salvar res, encara gràcies que salvessin la pell”³⁴⁶ i tot seguit es posà a redactar el certificat: “*Declaro que D. Juan Sallarès Castells, a pesar de ser tenido por hombre de izquierda, salvó el tesoro artístico de nuestra Parroquia en el Museo de la Ciudad*”.³⁴⁷

Segur que gràcies a aquestes poques i ben mesurades paraules Joan Sallarès va poder fer revisar els seus càrrecs abans del juliol del 1941 i s'estalvià 27 anys més de presó. Tot i així no va poder retornar *ipso facto* a Sabadell, ja que li commutaren la pena per una espècie d'exili que no el deixava acostar-se a la ciutat. Val a dir que hi va haver més gent que intentà salvar a Joan Sallarès, com ara Antoni Vila Arrufat, però no tenim la informació necessària per parlar-

³⁴⁴ La Presó Cel·lular de Barcelona, popularment coneguda com La Model, arribà a tenir 13.000 interns l'any 1940, quan el centre havia estat projectat per a una cabuda d'un miler de presos. També es calcula que del 1939 al 1955 més de 1600 presoners van sortir-ne per a ésser executats.

³⁴⁵ ABC. Fons Joan Sallarès Castells. A003/1/3.

³⁴⁶ GEIS, C., 1986, p.361.

³⁴⁷ *op. cit.*, p.361.

ne. Finalment, el seu amic³⁴⁸ Joaquim Sallarès i Llobet, aleshores director de la Caixa d'Estalvis de Sabadell, va poder intercedir en favor seu i es va poder tornar a revisar la causa fent que Joan Sallarès pogués tornar a Sabadell i reprendre, altre cop, la seva llibreria del carrer del Pedregar, tot i que sota la tutela de la *Junta Local de Libertad Vigilada*. L'any 1945 és començà a indultar als presos que tenien com a delictes el d'“*auxilio a la rebelión*”, al qual Sallarès es va poder acollir, i el capità general José Solchaga Zala li concedí el indult i li declarà extingida la pena principal el dia 6 de desembre de 1946.³⁴⁹

Hem de dir que existeix una carta datada del 18 de febrer de 1940 en que Vicens Renom Costa i Lluís Mas Gomis certifiquen, com a dirigents del Museu de Sabadell, que l'actuació de Joan Sallarès Castells durant la Guerra Civil va ser del tot encertada. En definitiva, segurament va ser una ajuda més per que fos revisada la pena de Joan Sallarès i el poguessin posar en llibertat. No sabem, però, a qui es va enviar i no cal dir que era perillós per a ells defensar una persona que estava condemnada per un procés judicial sumaríssim franquista, en el que se l'acusava, entre altres, de “*auxilio a la rebelión*”. La carta diu així:

“[...] Hemos de hacer constar que como dirigentes del Museo de Sabadell, desde su constitución, fuimos asistidos siempre con la colaboración entusiasta y desinteresada del ciudadano miembro del Patronato de dicho Museo D. Juan Sallarés Castells, habiéndole considerado en todo momento como benemérito en la obra cultural y patriótica de dicha institución,

Destituida la Junta del Museo en producirse el movimiento revolucionario marxista, y al ser nombrado Delegado del mismo el Sr. Sallarés, no por ello quedó roto todo trato de buena relación y compañerismo, sino que por el contrario en diferentes ocasiones nos informó de sus propósitos de salvaguardar las cosas del Museo de Sabadell y de su ampliación, brindándonos para que visitáramos el Museo cuyas puertas no estaban cerradas para nosotros.

³⁴⁸ Tot i tenir el mateix cognom no eren parents.

³⁴⁹ Per a més informació sobre la repressió a Joan Sallarès Castells vegeu: CASANOVAS, P. i CASANOVAS, À. 2009 i ALSINA, J., 1990.

Operada la liberación de la Ciudad de Sabadell por nuestro Glorioso Ejército, fuimos los suscritos nombrados Asesores Técnicos del Museo, y al proceder al exámen del material de pertenencia del Museo y a la devolución de los objetos que fueron aportados al mismo durante la dominación roja, hemos podido comprobar que tanto los unos como los otros no habían sufrido el menor daño ni destrucción.

En consecuencia, creemos sinceramente que la actuación del Sr. Sallarés como Delegado del Museo de Sabadell no ha sido de destrucción ni ensañamiento sectario sino de anhelo para su engrandecimiento.

Ésta es nuestra declaración que formulamos bajo juramento por ser cierto cuánto se expone³⁵⁰

Il·lustració 15. Joan Sallarès Castells (el primer de la dreta de la segona fila) a la Presó de València. (Fotografia cedida per Plàcid Garcia-Planas).

³⁵⁰ AMHS. 19/1. Documentació Guerra Civil.

2.1.2. LA NOVA JUNTA DIRECTIVA DEL MUSEU MUNICIPAL

Amb l'arribada dels nacionals i l'empresonament de Joan Sallarès, el Museu havia quedat sense direcció la qual cosa s'havia d'arreglar ràpidament per tal de, entre altres coses, retornar totes les coses dipositades en el seu interior.

És així com el 28 d'abril de 1939, la *Delegación de los Servicios de Cultura* va acordar nomenar una Junta Tècnica Provisional pel Museu de Sabadell integrada per l'alcalde, que feia de president, Juan Vergés Homet, conseller-delegat dels Serveis de Cultura de l'Ajuntament com a vicepresident i, els següents vocals: Vicens Renom Costa, Lluís Mas Gomis, Francesc Casañas Riera, Joan Vilatobá Fíguls, Lluís Clapés i Lluís Durán.³⁵¹ D'aquests, Lluís Mas va esdevenir el secretari. Aquesta junta havia de treballar conforme al Reglament vigent i, en cas que alguna resolució que hagués d'adoptar estigués en contradicció amb el Reglament, aquesta se sotmetria a examen i aprovació de l'Ajuntament a través de la *Delegación de los Servicios de Cultura*.³⁵² A continuació citem part del contingut del document per la seva significació:

“La necesidad imperiosa de renovar en sentido eficiente la dirección y control de aquellos organismos culturales que la revolución desatendió o subvirtió en su alcance estricto y operante, aconseja a esta Delegación la paulatina estructuración de los elementos rectores del patrimonio comunal que encierra todo el contenido histórico y espiritual que nos compete conservar como exponente y guión que a través del respeto y el estímulo, del estudio y la consagración, constituyan la función normativa de nuestro pueblo redimido.

Nunca como hoy la ponderación del esfuerzo individual y la concreción abnegada de unos cuantos selectos que llegaron a la formación del Museo de Sabadell, obliga tanto la protección oficial de aquel contenido único y, por ello, al pasar a constituir un patrimonio

³⁵¹ Si bé aquests dos últims no els cita Lluís Mas en el seu llibre sobre la història del Museu (MAS, L., 1957, p.26).

³⁵² AHS. AMH. 2324/12.

inalienable de la Ciudad, la protección, se convierte en custodia, extensión y aula perenne de estudio.

Por ello, a fin de atender todo cuanto se refiere al Museo de Sabadell y por mientras no se constituya el Patronato definitivo, precisa el nombramiento provisional de una Junta Técnica que proponga y en su caso ejecute lo conveniente para la reorganización, custodia, conservación y extensión del citado Museo.”³⁵³

El dia 20 de juny, el Museu tornà a rebre els pressuposts que li havien estat assignats ja abans de la Guerra.³⁵⁴

Més endavant es deuria reformar la Junta Tècnica Provisional del Museu, ja que en data del 10 de Febrer de 1940 la Junta Directiva del Museu declaraven que Miquel Crusafont Pairó formava part de l'esmentada Junta Directiva del Museu abans de la Guerra, de manera que se sobreentén que el deuriem reclamar altre cop a ocupar el seu càrrec,³⁵⁵ potser arran de la seva detenció i judici. Segurament, la Junta ara estava formada per Vicens Renom, Joan Vilatobà, Miquel Crusafont i Lluís Mas,³⁵⁶ que és la que va durar fins el 1948.

El 24 de juliol de 1939 el Museu de Sabadell, a petició de l'Ajuntament, demanà a Enric Imbert, dels *Servios Técnicos y de Recuperación Artística (Provincial)* si podien obrir el Museu durant la Festa Major de Sabadell.³⁵⁷

Finalment, el dia 24 de maig de 1941 es demana, a través de la *Falange Española y Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista* (FET-JONS) de Sabadell al Museu de Manresa quins passos van haver de seguir per tornar a obrir les portes del seu museu al públic, aquests els contesten i això segurament serveix per a que, al dia 2 d'agost del mateix any i coincidint amb la Festa Major de Sabadell s'inauguessin solemnement varies sales, entre elles la de paleontologia i belles arts, i s'obris al públic.³⁵⁸ Tot i així,

³⁵³ AHS. AMH. 2324/12.

³⁵⁴ AHS. AMH. 2325/6.

³⁵⁵ AMHS. 19/1. Documentació Guerra Civil.

³⁵⁶ Tal i com ens indica Lluís Mas Gomis (MAS, L., 1957, p. 26).

³⁵⁷ AMHS. 19/1. Documentació Guerra Civil.

³⁵⁸ AMHS. 16/31. Documentació Guerra Civil.

un any més tard, l'alcalde de Sabadell José Maria Marcet i Coll demana formalment al director general de *Bellas Artes* de Madrid el vist-i-plau per reobrir el Museu de la ciutat. Adjuntem aquesta carta, per la seva importància i significació:

“Don José Maria Marcet Coll, Alcalde accidental Presidente del Ayuntamiento Nacional de Sabadell, obrando en nombre y representación del mismo, a V.S. acude y con el debido respeto expone:

Que gracias al esfuerzo de unos ciudadanos beneméritos que durante muchos años han coleccionado objetos referentes a la Historia y a la Arqueología de la localidad y obras de arte procedentes de todas los autores hijos de Sabadell, junto con otras curiosidades con todo lo cual se había formado un pequeño Museo, el cual pudo salvarse durante el dominio marxista.

Que este patrimonio artístico, fiel reflejo de la historia y cultura ciudadana a través de los siglos y magnífica aportación al acervo espiritual de España se halla bajo la custodia de personal de este Ayuntamiento, competente y especializado en estudios histórico-artísticos y es objeto de los debidos cuidados para conservación.

Es mas, este personal, al cuidado de esta institución local, trabajó desinteresadamente a la recuperación y devolución de todos los objetos de arte que los rojos habían revuelto en esta localidad, de acuerdo con el Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional de la zona de Levante a las órdenes de su digno Comisario D. Luis Monreal y Tejada, y habiendo constituido nuestro organismo una delegación, en Sabadell, del Servicio indicado, en la persona de uno de nuestros componentes, habiendo actuado siempre con el beneplácito de dicho Sr. Comisario.

Desea, pues ahora el Ayuntamiento de Sabadell constituir con aquellos objetos artísticos y arqueológicos, mas o menos valuosos, pero de procedencia puramente local un Museo digno de la tradición cultural y artística de Sabadell, sujeto, desde luego, a las que el nuevo Estado, tan celoso de la conservación del patrimonio artístico nacional, ha dictado sobre el particular.

Abona el propósito de la Corporación Municipal el precedente de haber existido ya Museo en esta ciudad con anterioridad al Glorioso Movimiento Nacional y que para llevar a cabo dicho propósito, aparte de los locales para la instalación del Museo, el Ayuntamiento estaría dispuesto a contribuir a su sostenimiento con una cantidad anual proporcionada a sus posibilidades económicas.

Por todo lo expuesto, el suscrito, en la representación que ostenta

SUPLICA a V.S. se sirva tener por solicitada, en méritos de la presente instancia, la apertura al público del MUSEO DE SABADELL en esta localidad, en local del Ayuntamiento, el cual destinaría, de momento, la cantidad de cinco mil noventa pesetas para su sostenimiento y conservación, y autorización para nombrar un Patronato idóneo para su régimen y organización.

Gracia que espera merecer de V.S. cuya vida Dios guarde muchos años por el bien del arte y la cultura patrios.³⁵⁹

I és així com el Museu tornà a funcionar altre cop amb una certa normalitat.

³⁵⁹ AMHS. 1/36. Documentació Guerra Civil.

2.2. DEVOLUCIÓ OBJECTES DIPOSITATS

El dia 9 d'abril de 1939 hi hagué una gran celebració en l'església arxiprestal de Sant Fèlix, les seves relíquies i objectes litúrgics tornaren al seu lloc després de tres anys d'estar dipositades en diferents indrets de Sabadell. Conservem un document³⁶⁰ que ens narra aquest fet que, sens dubte, deuria tenir un gran ressò entre la població. Després d'haver celebrat una missa en l'església de Sant Fèlix es reuniren amb gran solemnitat a la Sala de Sessions de l'Ajuntament el *Comandante Militar de la Plaza* i capità d'infanteria, Jesús Ortega y Grahit, l'Ajuntament presidit per l'alcalde, Esteve Mª Relat i Corominas, els alts càrrecs de la *Falange Española y Tradicionalista y de las J.O.N.S.* i altres autoritats locals. Aviat s'omplí el saló amb el públic que observava atent el conjunt de les relíquies dels patrons de la ciutat exposades sobre l'estrada presidencial. Tot seguit arribaren la *Junta de Obra de la Parroquia de San Félix* i l'arxiprest revestit per a l'ocasió. L'alcalde va pronunciar les següents paraules:

“Nos encontramos, juntos, con el objeto de devolver a la Parroquia las Reliquias de los Patronos de la Ciudad de Sabadell y de las que fue aquella desposeída por los elementos revolucionarios que tenían presa la misma Ciudad. La revolución no puede hacer otra cosa que lo que hizo, con daño evidentísimo para la Iglesia Católica; y el acto de ahora tiene un significado reparador porque reintegra a la Parroquia lo que es de ella. Aceptad, Muy Reverendo Sr. Arcipreste, estas Reliuias que representan el tesoro espiritual de nuestra Ciudad y sin el cual no sería posible la prosperidad y engrandecimiento de la misma”³⁶¹

Per la seva banda, l'arxiprest contestà:

³⁶⁰ AHS. AMH 2328/12 exp.: 102/1939.

³⁶¹ *Vid supra.*

“Señor Alcalde; con verdadera satisfacción acepto las Reliquias que en nombre de la Ciudad entregais a la Parroquia. Ellas, como hebeis dicho, significan simbólicamente, la riqueza espiritual y moral de la Ciudad y tened la seguridad de que la Iglesia corresponderá con creces a esta devolución reparadora y justa, colmándoos de gracias, no solo a Vos como Alcalde de la Ciudad, sinó a la Ciudad misma. Yo os prometo Señor Alcalde, al aceptar las Reliquias, que en el Santo Sacrificio de la Misa, rogaremos por Vos y por toda la Ciudad y es éste el regalo que como generosa compensación al acto que realizais, os hace la Iglesia”³⁶²

Seguidament un grup de *Cadetes de Falange* van treure les relíquies i, en processó, les traslladaren a l'església.

Evidentment no es va fer cap referència al seu salvament, cap referència a les persones que les van poder salvar ni, el que és més important o curiós, per què les van salvar. Com hem dit al inici del capítol es tracta d'una imatge més de propaganda franquista tot creant la falsa impressió que havien estat ells, els nacionals, qui protegiren el Tresor religiós.

Més endavant, la *Comisión Gestora Local* és a dir, qui governava la ciutat, va encarregar al Museu Municipal la tasca de restituir tots els objectes que havien estat dipositats a la Casa Duran del carrer del Pedregar i a la mateixa seu del Museu del carrer de Sant Antoni. Per fer-ho calia treballar conjuntament amb la *Comisaría del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional* (SDPAN), dirigida en aquesta regió per l'arquitecte Pedro Muguruza, qui va nomenar com a delegat a Sabadell al tinent de l'exèrcit Enric Imbert i Cubas,³⁶³ també arquitecte i que vivia a Rubí, i aquests dos delegaren el seu poder a la Junta Tècnica Interina del Museu, que va ser nomenada per la *Comisión Gestora*

³⁶² AHS. AMH 2328/12 exp.: 102/1939.

³⁶³ En diversos documents hem trobat a E. Imberts anomenat com a Enric Imbers.

*Local.*³⁶⁴ Aquesta Junta Tècnica estava integrada per l'alcalde, que feia de president, Juan Vergés Homet, conseller-delegat dels Serveis de Cultura de l'Ajuntament com a vicepresident i, com a vocals: Lluís Mas Gomis (que feia de secretari), Vicens Renom Costa, Francesc Casañas Riera, Joan Vilatobá Fíguls, Lluís Clapés i Lluís Durán.³⁶⁵

Per complir amb la seva tasca, la Junta Tècnica Interina deuria obrir les portes dels dos dipòsits³⁶⁶ als ciutadans de Sabadell. Segurament la gent anava a la casa Duran o al Museu del carrer Sant Antoni i buscava les seves pertinences que a l'esclatar la Guerra havia deixat sota la protecció del Museu; un cop localitzats els seus objectes havien d'escriure un rebut³⁶⁷ de les diferents peces que declaraven ser de la seva propietat. Aquestes restitucions es concentren sobretot al llarg del 1939 i s'estenen fins a mitjans del 1947; segons les declaracions jurades conservades a l'arxiu del Museu d'Història de Sabadell, la primera data del 2 de Febrer de 1939, quan un tal Amadeu va retirar la figura d'un sant Crist i l'última, datada el 3 de Maig de 1947, quan Engràcia C. va retirar una imatge de Sant Elies i una de Crist. Aquestes declaracions eren simples paperets on la gent anotava què hi treia, dient que era de la seva propietat i ho firmaven.

El 24 de juliol de 1939 el Museu de Sabadell envià una carta a Enric Imbert, dels *Servios Técnicos y de Recuperación Artística (Provincial)* dient que ja havien pogut retornar totes les coses que s'havien deixat en dipòsit i que, aprofitant la Festa Major de la ciutat (del 30 al 2 d'agost) l'Ajuntament volia que el Museu tornés a obrir les portes al públic.³⁶⁸ Aquesta informació, però, no era certa, comptant que fins al 1947 no es va retornar l'últim objecte dipositat.³⁶⁹ Durant tots aquests anys es van anar buidant els dipòsits, tal i com ho demostra el llistat de rebuts que adjuntem en l'apèndix documental. D'aquesta manera podem veure com el 15 d'Abril de 1939, per exemple, el Gremi de

³⁶⁴ MAS, L., 1957, p.26.

³⁶⁵ Si bé aquests dos últims no els cita Lluís Mas en el seu llibre sobre la història del Museu (MAS, L., 1957, p. 26).

³⁶⁶ Ens referim als dipòsits de la seu del Museu del carrer Sant Antoni i el de la Casa Duran del carrer Baix Pedregar.

³⁶⁷ Bona part d'aquests rebuts es conserven a l'arxiu del Museu d'Història de Sabadell (AMHS. 20/1 21/1 i 22/1. Documentació Guerra Civil. *Rebuts*).

³⁶⁸ AMHS. 19/1. Documentació Guerra Civil.

³⁶⁹ Potser es referien a la seu central del Museu, al carrer de Sant Antoni.

Fabricants de Sabadell va retirar de la casa Duran els set quadres que tenien a les seves sales, quadres deixats en dipòsit pel Museo del Prado de Madrid des del 1887; o com en Jaume Planes s'endua el 21 de Novembre del mateix any sis cadires negres de reixeta. De moment, totes aquestes devolucions es feien de forma gratuïta.³⁷⁰

A part d'aquesta relació de rebuts, es conserven³⁷¹ dues llistes més que semblen agrupar els objectes dipositats d'un seguit de membres de la burgesia de Sabadell, com són Guillem de Pallejà, marquès de Monsolís i propietari de Can Feu, Jaume Plans Solà, Ramón Picart Felip, Joan Llonch Salas, Joan Figueres Crehueras, Francesc Sampere, Modest Casademunt, Joan Sanmiquel Griera, Josep Margenat Tobella, Alfons Casals Duran, Joan Saltor Saumell, Esteve Salavert Brujas, Anna Planas vda. De Barata, Ramón Herran, Justa Sanchez vda. De Corominas, Maria Turull d'Argemí, Joan Baptista Ponsa i Francesc Casañas Riera. Aquest grup de persones juntament amb algunes esglésies parroquials i institucions de renom de Sabadell entraren en la "*Relación de los objetos destrozados y expoliados, de que se tiene conocimiento, durante la dominación roja en la ciudad de Sabadell*" datada el 1 de juny de 1941 i que adjuntem a continuació:³⁷²

TORRE CAN FEU GUILLERMO DE PALLEJÀ, marquès de Monsolís	10 teles pintades a l'oli sobre assumptes religiosos, s. XVII; 4 mobles tipus secretès o bargueños amb incrustacions d'ivori, s. XVII; varis llits amb incrustacions, s. XVII; 4 mobles arreglats amb les seves caixes nupcials	Tot va ser recuperat
PLANS SOLÀ, Jaume	1 verge de la Soledat tallada en fusta de l'escultor Vallmitjana	Recuperada, mutilada en la seva decoració
PICART FELIP, Ramon	1 col·lecció de figures de pessebre de Ramón Amadeu; vàries teles a l'oli de	Les figures van ser destruïdes, els

³⁷⁰ En l'annex documental hem adjuntat un llistat detallat de les famílies que van dipositar els seus objectes de valor al Museu Municipal, així com també quins objectes eren.

³⁷¹ També a l'arxiu del AMHS. 22/1. Documentació Guerra Civil. Un d'ells també es conserva, en còpia, a l'ABA. R-848.

³⁷² Hem extret les propietats de l'Església, ja descrites en el capítol corresponent.

	diferents autors moderns	quadres recuperats
LLONCH SALAS, Joan	Una col·lecció de teles de diferents formats i assumptes, en el número de 81 obres	Totes recuperades
FIGUERAS CREUHERAS, Joan	Una col·lecció de pintures a l'oli i dibuixos del seu pare	Tot recuperat
SAMPERE, Francesc	4 teles de Duran Camps	Recuperades
CASADEMUNT, Modest	1 tela a l'oli del segle XVIII; 1 escultura de Benlliure	Recuperat
SANMIQUEL GRIERA, Joan	1 tela a l'oli de "El Sopar" d'Antoni Estruch	Recuperada
MARGENAT TOBELLA, Josep	25 teles a l'oli s. XVII i XVIII, assumptes religiosos i de família	Recuperades
CASALS DURAN, Alfons	Un tríptic de "La Crucifixió" d'Antoni Vila Arrufat	Recuperat
SALTOR SAUMELL, Joan	3 teles a l'oli, una atribuïda a Goya	Recuperades
SALAVERT BRUJAS, Esteve	6 teles a l'oli s. XVII i XVIII	Recuperades
PLANAS VDA. DE BARATA, Anna	1 crucifix d'ivori, s. XVII	Recuperat
HERRAN, Ramon	1 crucifix de marfil	Robat o desaparegut
SANCHO VDA. DE COROMINAS, Justa	1 tela a l'oli "El Crucifix" de Torres	Recuperada

TURULL DE ARGEMI, Maria	1 tela a l'oli de "Santa Magdalena" de Zurbarán; 1 tela "Enterrament de Crist"	Recuperades
BAUTISTA PONSÀ, Joan	25 teles de gran format a l'oli del pintor sabadellenc Antoni Estruch, assumptes religiosos	24 recuperades i 1 desapareguda
ACADÈMIA BELLES ARTS	...	Gairebé tot recuperat menys una tela de Duran Camps propietat de D. Domingo Teixidó i unes escultures
CASAÑAS RIERA, Francesc	arxiu fotogràfic de les obres d'art de Sabadell i la seva comarca	Espoliat i recuperat en part

Aquesta llista fou encomanada a la Junta Tècnica Assessora del Museu i a l'Acadèmia de Belles Arts per part de la secció de governació de l'Ajuntament de Sabadell, qui al seu torn li havia estat encarregada per la *Fiscalia de la Causa General de la Província de Barcelona*. Es conserva la carta on es demana aquest llistat el 29 de gener de 1941,³⁷³ que al no rebre resposta van tornar a enviar el 14 de maig del mateix any,³⁷⁴ on es demanava el següent:

“Interesando la Fiscalía de la Causa General de la Provincia de Barcelona, la remisión de un informe completo y detallado de los destrozos y expoliaciones que durante la revolución rojo-separatista hubiesen sido ocasionados en el patrimonio artístico de nuestra ciudad, me es grato, solicitar de V. me comunique con la urgencia posible los antecedentes que esa Junta pueda tener, con respecto a obras de arte, edificios artísticos, monumentos, etc. que como indico anteriormente hubiesen sufrido deterioro o bien robo, aunque luego hayan sido recuperados. Así mismo le agradeceré me comunique los nombres y domicilios de los perjudicados como también si es posible facilite

³⁷³ AMHS. 20/1. Documentació Guerra Civil.

³⁷⁴ ABA. R-935 i R-848.

*documentos fotográficos de las obras afectadas en el caso de que existan.*³⁷⁵

La realitat fou que pràcticament tots els objectes dels propietaris anteriorment citats es van recuperar, tal i com demostra el llistat que hem adjuntat, menys algunes peces que van quedar malmeses i un quadre de la col·lecció de Joan Baptista Ponsà corresponent a un Sant Francesc d'Assís, pintat per Antoni Estruch, com veurem més endavant.

Al cap d'uns mesos, el *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional* va creure que el servei de tenir dipositats els objectes durant tota la Guerra i la seva posterior devolució s'havia de cobrar, de manera que el que s'havia venut com un robatori dels "rojos" va passar a vendre's com un servei a la ciutadania fet gràcies al bàndol nacional. Aquests cobraments estaven ben estipulats al llarg de tot el territori espanyol, amb diferents preus segons la naturalesa de l'objecte guardat.³⁷⁶

El 21 de novembre de 1939, en una carta³⁷⁷ de J.M. Muguruza i Otaño³⁷⁸ dirigida a Lluís Mas Gomis, s'anuncia l'enviament de cartes amb el cobrament de les quantitats com a conseqüència de les devolucions d'objectes fetes per aquest servei.³⁷⁹ La Junta Tècnica del Museu de Sabadell havia de fer arribar aquestes cartes a cada ciutadà dels que figuraven en la llista de persones que havien guardat objectes al dipòsit i després enviar a l'*Oficina del Comisario de la Zona de Levante del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*, amb seu al Palau de la Virreina de Barcelona, les notificacions de rebut de cada carta, ja que després enviarien al Museu de Sabadell els rebuts pel cobrament.

³⁷⁵ AMHS. 20/1. Documentació Guerra Civil.

³⁷⁶ AIPCE. Fondo Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional. *Normas de devolución para depositos de provincias.*

³⁷⁷ AMHS. 19/1. Documentació Guerra Civil.

³⁷⁸ Qui fou el comissari de la zona de Llevant del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*.

³⁷⁹ Aquestes quantitats eren establertes en el B.O.E. del 11 de juny de 1938.

Així doncs, gràcies a unes llistes annexes a aquesta carta³⁸⁰ podem veure com, per exemple, entre altres, en Ramon Molins va haver de pagar 110 pessetes, el Marquès de Monsolís 330 pts., en Valentí Domènech 15 pts. pels dos quadres que va guardar al dipòsit, i P. Arderiu 14 pts. pels dos Sagrats Cor.

El dia 11 de gener de 1940 es publicà una Ordre que fixava les normes per a que en un període no molt llunyà es pogués liquidar el *Servicio de Recuperación Artística*, reintegrant al de *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional* les funcions úniques que li eren pròpies. Així, a cada persona que encara tingués objectes dipositats se li enviaria una notificació dient que tenen vuit dies hàbils per treure els objectes pagant prèviament pel servei de dipòsit i, de no fer-ho, cada dia que passi se li cobraria una pesseta per cada objecte en concepte d'emmagatzematge i, si passats tres mesos encara no havien retirat els objectes aquests passarien a disposició de l'Estat. Amb els objectes que no fossin recollits per ningú i no se sabés de qui eren es farien exposicions públiques d'una durada no superior a un mes per tal de poder trobar l'amo de cada objecte. Finalment, els objectes sobrants, és a dir, no reclamats, s'haurien d'inventariar de la següent manera:

- a) Utensilis d'or, plata i altres metalls
- b) Obres d'art i altres efectes de caràcter religiós
- c) Pintures en els seus diversos procediments, gravats, estampes, escultures i tapissos
- d) Objectes de porcellana, ceràmica i ivori
- e) Efectes d'armeria
- f) Teles, sivelles, mantons, etc.
- g) Mobiliari
- h) Efectes no inclosos en les seccions anteriors

³⁸⁰ AMHS. 19/1. Documentació Guerra Civil.

D'aquests, els objectes de la secció "a" s'entregarien al *Ministerio de Hacienda*, prèviament separats dels que tinguessin un interès artístic, religiós, històric, sumptuari o científic. Els del grup "b" es separarien en dos subgrups: els procedents a l'Església que serien reintegrats i els que no ho fossin, juntament amb els de les altres categories i que tinguessin un cert valor serien entregats en museus i/o centres oficials segons la naturalesa de cada peça. Totes aquestes entregues serien en qualitat de dipòsit. Tots els altres objectes que no s'adeqüessin a cap dels grups anteriors serien subhastats al millor postor.³⁸¹

Sabem que pel dia 5 de febrer de 1940 ja s'havien entregat tots els objectes dipositats gràcies a una carta de l'alcalde al *comisario de la Zona de Levante del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico*.³⁸² Deu dies més tard, el 15 de febrer, comuniquen a Enric Imbert que ja poden liquidar la recaptació de tots els cobraments.³⁸³

Al Museu es conserven algunes cartes d'aquests cobraments.³⁸⁴ El 21 de febrer de 1940 Lluís Mas entregava al secretari del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional* un total de 1993 pessetes recaptades d'aquest seguit de cobraments pels dipòsits particulars.

No deixa de ser curiós que els encarregats del *Sevicio de Recuperación* de Sabadell van fer la seva feina sense cap mena de document oficial d'autorització, tal i com es demostra en una carta dirigida al comissari delegat del Servicio, Enric Imbert, tot demanant-ne un encara que ja haguessin enllestit la tasca de la recuperació.³⁸⁵

El Museu decidí restaurar -o millor dit reconstruir- la creu parroquial de l'església arxiprestal de Sant Fèlix, del segle XV-XVI, que era l'única peça que havien conservat en mal estat i que, per tant, no havien retornat en l'abril del 1939 amb les altres relíquies de la ciutat. Encarregaren, per mediació de

³⁸¹ En l'apartat sobre la incorporació d'obra al Museu parlem d'aquest tema amb més detall. Per a més informació sobre aquesta Ordre vegeu: AHS. AMH 2336/48 exp.: 1931/40.

³⁸² AHS. AMH 2336/48 exp.: 1931/40.

³⁸³ AMHS. 1/4. Documentació Guerra Civil.

³⁸⁴ AMHS. 19/1. Documentació Guerra Civil.

³⁸⁵ AMHS. 1/4. Documentació Guerra Civil.

mossèn Ernest Mateu Vidal,³⁸⁶ al joier i artista Rafael Solanich i Baulius, de Cornellà de Llobregat, la reconstrucció d'aquesta Creu Parroquial de plata repujada, entregant un total de 1360 grams de plata dels que sobraren uns 370 grams, qui l'entregà el dia 21 de maig del 1940 i que costà un total de 676 pessetes;³⁸⁷ *“con todo amor la dejó como si no hubiese sido destruída y profanada”*.³⁸⁸ Per la Festa de Corpus del mateix any, el dia 23 de maig, es retornà amb gran solemnitat a l'església arxiprestal de Sant Fèlix, tal i com ho demostra el discurs pronunciat per Lluís Mas Gomis, del Museu:

“Excmos. señores, Rvdos. Señores y señores, señoras:

Después de la liberación de las tierras que tenían dominadas los rojos; cuando las tropas victoriosas de nuestro Caudillo hubieron estabilizado nuestra vida ciudadana, junto con otros compañeros, aquí presentes, en representación de nuestro Excmo. Ayuntamiento y en calidad de técnicos por nuestra afición al Arte y a la Arqueología, tuvimos el encargo de sanear el Museo de Sabadell, que en otro tiempo habíamos creado, y volverlo a su primitivo estado.

Para este fin fué preciso devolver a sus naturales dueños una cantidad de cosas, inútiles para el Museo, que los dirigentes rojos, con el pretexto de ampliarlo y darle una magnitud impropia de la localidad, habían amontonado en sus limitadas dependencias.

En esta difícil y poco simpática tarea tuvimos el gozo de recuperar, de entre aquellos amontonados restos del robo y expoliación, casi la totalidad de joyas pertenecientes al culto de la parroquia Arciprestal de San Félix y de otras iglesias de la localidad, que en su día fueron devueltas a sus dignos representantes. Una hubo que, por estar bárbaramente destrozada, no pudo ser entregada a su tiempo. Fue la Cruz procesional de plata cincelada y repujada construída en el siglo XVI. Su estado de destrucción requería una minuciosa reparación, aparejada a una inteligente restauración. El tiempo que todo lo resuelve ha logrado este resurgimiento y hoy podemos verla de nuevo alzada sobre su mástil,

³⁸⁶MAS, L., 1965..

³⁸⁷AMHS. 8/20. Documentació Guerra Civil.

³⁸⁸MAS, L., 1965.

*presta a marcar el camino sobre el que ha de ser honrada la Sagrada Eucaristía en el día de hoy*³⁸⁹

A continuació parla sobre la història de la peça i en fa una descripció i continua:

“Lo que nuestros enemigos quisieron destruir hoy orgullosos volvemos a restaurar.

Ya lo véis es la eterna canción de la historia de los pueblos: tejer y destejer y volver a tejer de nuevo.

Así pues, como Delegado del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico y Nacional de la zona de Levante, me es grato, en nombre propio y de mis compañeros en el Museo de Sabadell, ofrecer esta joya, técnicamente bien restaurada, al Exmo. Sr. Alcalde jefe nato del Museo de Sabadell para que la restituya al Rvdo. Sr. Arcipreste, aquí presente, como representante de la Parróquia, y así todos juntos los que en estos momentos intervenimos en esta restitución sólo nos toca parodiar los acertados versos del protagonista de la gran obra de nuestro culto poeta D. José Mª Pemán:

Nada para mí,

nada para vos,

todo por España,

*y España para Dios*³⁹⁰

També es conserva l'acta de devolució d'aquesta Creu parroquial a l'Ajuntament i després a l'Església:

³⁸⁹ AMHS. 15/31. Documentació Guerra Civil.

³⁹⁰ *Vid supra.*

“En la ciudad de Sabadell, a los veintitrés de mayo de mil novecientos cuarenta, se reúnen en las Casas Consistoriales, a las diez horas de la mañana, el Muy Illtre. Sr. Alcalde Don Ramón Albareda Masip, el Sr. Comandante Militar de la Plaza Don Ignacio Ruiz delgado Camps, el Jefe Local de Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S. Don Juan Marí Corominas, y otras representaciones de las autoridades locales, mandos del Movimiento y empleados. Inmediatamente se dirigen a la Iglesia Arciprestal de San Félix para oír los Divinos Oficios de la festividad del Corpus en los que ha predicado el Rvdo. oficiante, Ecónomo Arcipreste de la Parroquia Dr. José Mª Vázquez González, ensalzando el acto fundacional del Sacramento de la Eucaristía. Terminada dicha festividad religiosa las mismas autoridades acompañaron al mencionado Sr. Arcipreste que iba revestido de capa pluvial, a las Casas Consistoriales en cuyo salón de sesiones estaba depositada la Cruz parroquial que fué ultrajada y destrozada por las hordas rojas y que debía ser entregada a la Parroquia.

Don Luís Mas Gomis, miembro de la Junta del Museo de Sabadell, historió las vicisitudes por las que ha pasado la referida Cruz, de la que hizo una explicación detallada y después de enumerar la labor realizada por el mencionado Museo para la reconstrucción de la Cruz, entregó ésta al Sr. Alcalde accidental que en este momento actuaba el Gestor D. Vicente Ferrán Artigas, por haberse tenido que ausentar el Alcalde accidental Don Ramón Albareda, para que a su vez hiciese entrega al Sr. Arcipreste.

Acto seguido el nombrado señor Ferrán dió las gracias a la Junta del Museo por la labor realizada en pro de la Cruz Parroquial y en nombre de la ciudad de Sabadell la entrega al Sr. Arcipreste quien agradece la atención de qué es objeto la Parroquia y enaltece a la vez la significación del acto, resaltando la verdadera compenetración entre la Ciudad y la Cruz, signo éste de redención de la humanidad.

Terminado el acto el séquito vuelve a la Iglesia Parroquial en donde se despide el señor Arcipreste y aquél regresa a la Casa Consistorial.

Tal es lo ocurrido en el acto reseñado de lo que extendiendo, para su constancia, la presente acta por duplicado y a cada ejemplar se le adjunta

*una fotografía de los trozos en que fue convertida la cruz y cuya acta firman el Sr. Alcalde y el Sr. Arcipreste, conmigo el Secretario; doy fe*³⁹¹

Aquesta creu es va poder fer servir el mateix dia per la tarda per encapçalar la processó de Corpus.³⁹² El Full Parroquial també feu ressò d'aquest acte tot adjuntant una petita notícia.³⁹³ Pel vint-i-cinquè aniversari de la restitució de la peça, Lluís Mas Gomis publicà un extens article a la revista *Museo de la ciudad de Sabadell* on explica la història de la creu i dóna les gràcies a Joan Sallarès Castells per haver salvat aquesta peça i la majoria de les joies litúrgiques de les esglésies de Sabadell; al final afegeix:

*“Cada vez que hemos contemplado, después de esta epopeya, esta Cruz de Plata presidiendo alguno de los actos solemnes de la parroquia, se nos han presentado a la mente las vicisitudes pasadas sobre esta joya sabadellense y nos alegramos al pensar que gracias a las atenciones culturales de nuestro Museo y de las personas interesadas y enamoradas de las cosas bellas, esta joya del arte gótico catalán cumpla la misión para la que la construyeron nuestros antepasados”*³⁹⁴

Per finalitzar aquest capítol farem esment de dos casos curiosos que succeïren al retornar les obres d'art dipositades al Museu. Aquests són el cas Casanovas i el cas Ponsà, que tot seguit explicarem:

³⁹¹ AMHS. 15/31. Documentació Guerra Civil.

³⁹² MAS, L., 1965.

³⁹³ AMHS. 15/31. Documentació Guerra Civil.

³⁹⁴ MAS, L., 1965.

2.2.1. CONFISCACIÓ D'OBJECTES ARTÍSTICS A ANTIGUES PERSONALITATS REPUBLICANES: EL CAS DE JOSEP M. ALTURA PUJADAS

Quan Enriqueta de Casanovas volgué retirar del Museu una talla de sant Elies i una altra de la Verge de la Pietat, que havia deixat en dipòsit al iniciar-se la Guerra, no li varen voler retornar. El perquè el sabem gràcies a unes cartes enviades al *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional, Zona de Levante*, per Lluís Mas, del Museu de Sabadell. Com que el marit d'Enriqueta Casanovas era Josep Maria Altura Pujadas, antic secretari de l'Ajuntament republicà, se li havia imposat la sanció d'incautació total de béns, inhabilitació absoluta en grau màxim i relegació a les possessions africanes per quinze anys.³⁹⁵ És per això que des del Museu no se li van voler retornar aquestes dues talles, tenint ordres de retenir tot el que pogués ser de la seva propietat, fins i tot una Verge de la Pietat.³⁹⁶

2.2.2. SANT FRANCESC D'ASSÍS I L'EXPOSICIÓN DE ARTE RELIGIOSO

Potser és un dels episodis que causaren més enrenou durant la devolució dels objectes dipositats al Museu de Sabadell. Com la majoria de les persones afectades, Joan Baptista Ponsà i Pons va anar a recollir les seves obres dipositades durant la Guerra al Museu. Primerament, el dia 14 de març de 1939 retirà el que es detalla a continuació:

“Un dormitorio Luis XV compuesto de una cama de matrimonio, un armario de tres lunas, una mesa, cuatro sillones, diez sillas, dos mesitas de noche.

³⁹⁵ AMHS. 19/1. Documentació Guerra Civil.

³⁹⁶ *Vid supra.*

- cinco alfombras
- dos cuadros con planos de mi finca calle Industria
- dos cuadros con fotografia de mi familia
- una tabaquera representando una casa de campo
- varios pedazos de cortinajes
- dos figuras de niñas jugando con un ratón [?], de mármol
- un jarro con columna de alabastro
- dos sillas con doble respaldo, doradas
- un jarro majolica muy bien conservado
- once cuadros, familia y estampas
- dos marcos de cuadros
- dos bustos representando mis padres³⁹⁷

Més endavant, el 22 d'agost, retirà del mateix Museu del carrer de Sant Antoni 24 pintures d'Antoni Estruch de temàtica religiosa i 3 tapissos de l'artista Josep Mª Bosch i, finalment, el dia 27 d'abril retirà del Museu:

“dos mantas para caballos y dos cinturones

Una figura representando san Pedro

Varios metales para guarniciones caballos

Un traje uniforme

Tres faroles para carruage³⁹⁸

³⁹⁷ En aquest llistat s'hi especifica que treu els objectes del dipòsit de la Casa Duran (AMHS. 23/1. Documentació Guerra Civil).

³⁹⁸ AMHS. 23/1. Documentació Guerra Civil.

La majoria d'aquestes pertinences figuren en l'inventari realitzat els primers dies de la Guerra a la seva casa del carrer Indústria³⁹⁹. Quan el dia 5 de gener de 1940 Joan Baptista Ponsà anà a pagar els diners ocasionats pel dipòsit directament a la seu principal de Barcelona, ja que residia a la capital, afirmà que li faltava un quadre, concretament un sant Francesc d'Assís de la sèrie de 25 olis d'Antoni Estruch.⁴⁰⁰ Luis Monreal y Tejada, del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*, envià una carta al Museu de Sabadell demanant-ne explicacions; per la seva part, Lluís Mas del Museu, contestà la carta dient que s'estranyava de que Joan Baptista Ponsà reclamés una cosa que, diu, no havia existit en el seu poder i afegia que Francesc Casañas, qui també treballava en la Junta del Museu, ja va veure que faltava aquest quadre quan Joan Baptista li demanà que fes fotografies de tots els seus quadres dipositats al Museu i que creien que es deuria extraviar durant la Guerra. També deia que Ponsà va notar que li faltaven més quadres a part d'aquest, i conclou afirmant que: *“Aun que este Sr. diga que el vio este cuadro en el Museo de Sabadell nosotros podemos asegurar que fué una alucianación o confusión con otros cuadros de Santos del mismo autor que ya recuperó”*.⁴⁰¹

Joan Baptista Ponsà no desistí i envià una carta al delegat del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*, insistint que quan va visitar el dipòsit del Museu hi havia les 25 pintures d'Estruch més 3 quadres de Bosch, el que fa la suma de 28 pintures i afegeix que, de fet, quan va haver de pagar el servei del dipòsit va pagar 560 pessetes per 28 quadres i diversos mobles. Per tant, se suposa que el quadre de sant Francesc d'Assís estava en el lot de les 28 pintures, ja que si no hagués estat així, i tal i com afirmaven els del Museu que aquest quadre mai havia estat dipositat als seus locals, hauria d'haver pagat per 27 pintures i no pas per 28. El sol·licitant demanà que, en cas que no existís li expedissin un certificat per tal d'emprendre les mesures adients.

³⁹⁹ Aquest inventari el podeu trobar a l'apèndix documental.

⁴⁰⁰ D'aquesta col·lecció, avui disgregada, sols hem pogut localitzar un quadre. Es tracta de Les noces de Canà, al Museo Vivanco de las culturas del vino, a Briones, La Rioja, amb número d'inventari: 002479, qui l'adquirien a la Casa Escudero Almoneda de Madrid l'any 2001. Aprofitem aquesta nota per agrair al director del museu, Eduardo Diez, l'interès que demostrà per aquest tema i les fotografies que ens facilità.

⁴⁰¹ AMHS. 23/1. Documentació Guerra Civil.

Així doncs, el delegat del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional* va remetre aquesta carta al Museu de Sabadell demanant-ne explicacions i Lluís Mas el contestà amb una explicació un tant sorprenent:

“El Museo de Sabadell creado por el Excmo. Ayuntamiento para recoger todo cuanto se refiere a la ciudad, tanto en el orden Natural, Histórico, Arqueológico como de Bellas Artes al ser liberada la ciudad de Sabadell se encontró abarrotado de toda clase de material no solo en el local propio sino también en el de la casa Durán en el cual los dirigentes rojos quisieron hacer una ampliación del propio Museo. Dicho material fruto del robo y expoliación tenía que ser devuelto a sus propietarios y entre este abigarramiento de objetos de todas clases se encontró parte de lo expoliado al Sr. D. Juan B. Ponsá destacándose la fastuosa colección pictórica que bajo el mecenaje de D. Francisco Ponsá, padre del reclamante, pintó el artista local D. Antonio Estruch.

Como esta colección de cuadros de gran tamaño impidiera la limpieza y ordenación del Museo y la conservación de los mismos lo requiriera y teniendo en cuenta que su propietario no tenía donde meterlos, por cuanto su finca estaba habilitada para Juzgado Militar y prisión correspondiente, se pensó en trasladarlos a la lujosa y gran sala de la Caja de Ahorros de Sabadell y aprovechando la proximidad, en aquellos momentos, de la Santa Cuaresma de 1939 y siendo la mayoría de dichos cuadros asuntos sobre la vida de N.S. Jesucristo, con permiso de su propietario, se organizó una exhibición a beneficio de Auxilio Social junto con otros objetos prestados al efecto que se tituló de Arte Religioso, del cual adjuntamos un catálogo. Cuando la exposición estaba a punto de inaugurarse se notó el mal efecto que producía un ventanal con cristales de colores vivos situado en el vestíbulo, se puso fuera de catálogo, para tapar dicho ventanal, un tapiz de terciopelo con una tela de regular tamaño “Jesús en el calvario” pintada por A. Vila Arrufat y propiedad del Sr. D. Alfonso Casals Durán, pues las otras telas del Sr. Ponsá que quedaron en el Museo no entonaban con el fin de la exposición.

Por la Fiesta Mayor de la ciudad, que es el 1º de Agosto, no habiendo aún recogido el Sr. Ponsá sus cuadros, la Comisión de Fiestas se interesó para que pudiera volverse a visitar la Exposición. Aprovechando esta ocasión se varió el número de cuadros exhibiendo entonces otros de la misma colección que no eran de la vida de N.S. Jesucristo y no habían sido expuestos en la 1ª Exposición.

Al ordenar el SERVICIO DE DEFENSA DEL PATRIMONIO ARTÍSTICO NACIONAL la presentación de una nota de las devoluciones que se habían hecho y al contar los cuadros del Sr. Ponsá, que aún que no devueltos era igual pues estaban a su disposición, se contó incluso el cuadro del Sr. Casals pintado por el Sr. Vila Arrufat y es por este motivo que en la nota que se entregó a este Servicio constan en total 28 en vez de 27. La prueba de lo dicho es que en la nota de referencia no se incluyó el cuadro del Sr. Casals.

Al hacer la 2ª exhibición de las obras del Sr. Ponsá por la Fiesta Mayor si el cuadro de referencia hubiese existido como era de los mejores de la colección, según expresión del propio Sr. Ponsá, hubiera sido expuesto.

Si la responsabilidad de la custodia y devolución de los efectos del Museo hubiese sido de una sola persona pudiera haber la duda d [sic] del escamoteo de alguna pieza; pero el Ayuntamiento de Sabadell constituyó una Junta Técnica asesora compuesta de 6 individuos, destacados por sus diversas aficiones, presididos por el Concejal gestor de Cultura y Recuperación del propio Ayuntamiento, de entre los cuales el Servicio de Defensa nombró su Delegado. Todos los escogidos para esta tarea conocedores de las cosas de Arte de Sabadell no recuerdan la presencia de dicho cuadro entre los objetos a devolver del Museo; aunque algunos de ellos lo recuerdan cuando antes del Glorioso Movimiento Nacional estaba instalado en el inmueble del Sr. Ponsá. Al retirar el Sr. Ponsá sus cuadros en el mes de Agosto ya reclamó el mencionado cuadro y siempre se le contestó no haber existido en el Museo después de la Liberación. Jamás se le ha respuesto con evasivas sino siempre correctamente.

Aunque el Sr. Ponsá diga que lo vió en el Museo es seguramente una alucinación suya pues al ver amontonada su colección en las malas condiciones en que estaba es fácil creer que estaba completa.

En resumen: si el cuadro apareciera en algún lugar donde lo pudieran haber trasladado los rojos, aunque nuestra opinión es que fue destruido junto con otros 14 más pintados por el mismo autor representando el Vía-Crucis, pues tampoco han aparecido, nosotros los abajo firmados en representación del Ayuntamiento de la ciudad somos los primeros interesados en esclarecer el asunto”⁴⁰²

No tenim cap més notícia sobre aquest fet i tan sols el tornem a trobar citat al llibret sobre la història del Museu de Sabadell escrit per Lluís Mas,⁴⁰³ però no diu res de que s'hagué extraviat cap quadre. Segurament finalment en Joan Baptista Ponsà donà per perduda la tela de Sant Francesc. Tornarà a aparèixer algun dia o casualment va ser la única pintura de la seva col·lecció de pintures d'Estruch que es va perdre? De veritat hi hagué aquesta confusió en *l'Exposició de Arte Religioso*? I si és així, per què no ho van dir des del principi?

En quant a *l'Exposició de Arte Religioso* sabem que va tenir lloc durant la Setmana Santa del 1939 i hi participaren les següents obres religioses d'Antoni Estruch:

- Adoració dels pastors
- Fugida a Egipte
- Jesús entre els Doctors
- Jesús en el desert
- Baptisme de Jesús
- El tribut al Cèsar
- Conversió de la Samaritana
- Noces de Canaà
- Diumenge de Rams
- Últim Sopar
- Camí del Calvari

⁴⁰² AMHS. 23/1. Documentació Guerra Civil.

⁴⁰³ MAS, L., 1957, p. 27.

-Els deixebles d'Emmaús

-Resurrecció de Jesús

Juntament a aquestes pintures hi afegiren un seguit d'ivoris d'estil gòtic, propietat de F. E. Jenny i Magdalena Curet i Planas i un grup escultòric en fusta tallada de l'artista Agapit Vallmitjana propietat de Jaume Plans. I, segurament també, la citada pintura d'Antoni Vila Arrufat, "Jesús en el Calvari", propietat d'Alfons Casals Duran.⁴⁰⁴

Els diners obtinguts de les entrades i venda de catàlegs es va destinar a l'*Auxilio Social*.⁴⁰⁵ Aquests petits catàlegs tenien il·lustracions dels quadres d'Estruch i un petit comentari en clau artística i religiosa de cada tela i s'inicia el llibret amb el següent text:

"Liberados, por fin, por el Glorioso Ejército Nacional, a las órdenes de su invicto Caudillo, nuestra Ciudad vuelve a recobrar su aspecto natural.

El Museo de Sabadell, por mediación de sus Asesores Técnicos, nombrados por el Excmo. Ayuntamiento Gestor, con la decidida y desinteresada cooperación de la Caja de Ahorros, atenta siempre a todo alto ideal de cultura para la Ciudad, y con el beneplácito de la Autoridad Militar de la Plaza, expone, entre otras, la magnífica colección de telas de la vida de Jesús, pintadas por el artista sabadellense Don Antonio Estruch, bajo el mecenaje de la familia de Don Juan Ponsá actual propietario de la colección.

Con la presente Exposición de Arte Religioso damos otro paso hacia tan esperada normalidad y el Arte vuelve a amenizar nuestra vida ciudadana.

El carácter religioso de las obras expuestas, ha de contribuir a solemnizar las fiestas de Semana Santa.

Sea todo por el resurgimiento de nuestra amada ciudad^{m406}

⁴⁰⁴ MUSEU DE SABADELL, 1939, p. 19.

⁴⁰⁵ *Auxilio Social* fou una organització estatal de socors humanitaris fundada per Mercedes Sanz-Bachiller durant la Guerra Civil, seguint el model d'altres institucions similars com ara el *Winterhilfswerk* de l'Alemanya nazi.

⁴⁰⁶ MUSEU DE SABADELL, 1939, pp. 1-2.

Il·lustració 16. Sant Francesc d'Assís pintat per Antoni Estruch. Antiga col·lecció Ponsà. (Autor: Francesc Casañas. AHS).

2.3. INCORPORACIÓ D'OBRA AL MUSEU MUNICIPAL

Passada la Guerra Civil les col·leccions del Museu de Sabadell es van veure incrementades degut als dipòsits d'objectes que, per una raó o altra, no es van anar a retirar o amb les diferents obres que van ingressar sense saber d'on provenien. D'altra banda, segurament també van ser incrementades certes col·leccions d'art privades de Sabadell, degut al descontrol del mercat de l'art i del pillatge. Lligat a aquest fet, hem de dir que casualment va desaparèixer el Llibre de Registre del Museu i que, per tant, les peces quedaven sense inventariar i en feia més fàcil el descontrol i la separació de la col·lecció del Museu amb les dels particulars. De fet, tampoc ens ha arribat cap inventari clar de tots els objectes artístics recollits durant la Guerra i dipositats en el propi Museu i en la Casa Duran, cosa que enterboleix encara més la qüestió.

Una de les primeres accions referents al patrimoni que varen fer els nacionals a Sabadell va ser de la mà de l'*Ejército del Norte*, concretament la comandància del districte de Sabadell, número 233, quan el dia 23 de febrer del 1939 recolliren d'una casa abandonada del carrer Foment número 75 tot un seguit d'objectes artístics de considerable valor per ser dipositats en un lloc segur, tot redactant-ne un inventari per duplicat. De la gran quantitat d'objectes que van requisar uns quants varen anar a parar a les col·leccions del Museu en forma de dipòsit, mentre que la gran majoria els van ingressar al *Almacén de Recuperación*. Els dipositats al Museu eren els següents:

“53 pinturas con marco

6 pinturas sin marco

150 platos cerámica decorada

204 jarros diversos tamaños cerámica barnizada

6 juegos bibelots cerámica bernizada

5 plafones cerámica decorativa

Varios ladrillos cerámica decorativa

1 cesto vidrios decorados la mayoría deteriorados

Varios cajones con baratija de feria

Varios jarrones tierra alfarería sin acabar”⁴⁰⁷

Dels objectes que no es van portar al Museu hem d'assenyalar, almenys, diferents i nombrosos gerros de ceràmica, figures, relleus, busts, quadres, dibuixos, una col·lecció de 322 monedes antigues de coure, medalles i fotografies. Aquesta llista es tracta, efectivament, dels objectes del taller de l'escultor Marian Burguès i Serra, mort l'any 1932, ubicat al carrer Foment, i que va ser saquejat un cop acabada la Guerra per considerar-lo anarquista. Gràcies a aquest llistat podem relacionar tot el que tenia i saber d'on provenen la majoria de les peces que guarda encara avui el Museu d'Art de Sabadell, és a dir, ara podem dir que, almenys una part, són fruit de l'espoli. El fet que entressin al taller de Marian Burguès és tan important que ja al primer paràgraf del llibre *Marian Burguès un terrisser que va fer història*, de Josep Casamartina, ja es narra aquest fet:

“Però, posteriorment a la seva mort, i com a conseqüència de la Guerra Civil, els descendents de Marian Burguès van haver d'abandonar el país i d'exiliar-se a Mèxic. En plena postguerra, la casa-taller del carrer de Foment va ésser completament saquejada; d'aquesta manera es van perdre la majoria d'aquells documents i pertinences, ceràmiques, llibres, catàlegs, pintures, escrits, correspondència i fotografies que tan valuosos

⁴⁰⁷ AHS. AMH 2328/12 exp.: 102/1939. També existeix un fragment de paper sense cap referència on hi ha anotada aquesta llista d'objectes que passaren al Museu (AMHS: 22/1. Documentació Guerra Civil).

serien ara per a poder comprendre i interpretar aquest inquiet i polèmic artista sabadellenc”⁴⁰⁸

Més endavant, el dia 6 de març, trobem una altra requisa per part de la comandància del districte de Sabadell del *Ejército del Norte*, en aquest cas en una casa del carrer Gurrea pertanyent a un tal Molina. Tot el que recolliren ho portaren al *Almacén de Recuperación*, inclosos un total de vint-i-un quadres emmarcats i una campaneta d’altar.⁴⁰⁹

Units a aquests fets volem seleccionar dos fragments de text seguits d'un poema del sabadellenc Joan Trias que hem trobat prou interessants. El primer és escrit pel propi alcalde franquista, José Maria Marcet, on parlant d'un grup de persones diu: “[...] *aquellos que ya imaginaban la manera de acrecentar su antiguo patrimonio tratando, en la confusión, de sumar a los bienes recobrados pertenencias ajenas*”.⁴¹⁰ El segon és de l'historiador Andreu Castells: “alguns sabadellencs d’entre una majoria addicta als *nacionals*, s’atribuïren negocis que mai havien tingut, obres d’art dipositades al Museu de la Ciutat, camions i matèries tèxtils elaborades o per elaborar i magatzems sencers de vitualles”.⁴¹¹

“La pols mateixa que ha escampat la runa

ha fet miracle d’or tot el que et lluu

i et creus tan poderós i tan segur

que et ve de poc per demanar la lluna”

Joan Trias Fàbregas

⁴⁰⁸ CASAMARTINA, J., 1993, p. 11.

⁴⁰⁹ AHS. AMH 2328/12 exp.: 102/1939.

⁴¹⁰ MARCET, J. M., 1963, p. 17.

⁴¹¹ CASTELLS, A., 1983, p. 26.23.

El dia 27 de gener de 1939, durant els primers dies de l'alliberament de la ciutat, assaltaren el petit museu⁴¹² del Círcol Republicà Federal:

“Al Museu hi havia una valuosa col·lecció de monedes. La vigília el conserge Xicola insistí al president [del Círcol Republicà Federal] per que s'emportés, al menys, les d'or, però aquest digué: ‘això ho respectaran. Si m'ho emporto trauré valor a la col·lecció’. Els nacionalistes s'esbatussaven per les monedes i en sortiren amb les butxaques plenes, i tot això davant Xicoia. En Pont diu que el Círcol l'havien hagut de respectar.”⁴¹³

Andreu Castells també ens explica els següents fets:

“Posades les mares a lloc, el saqueig continuava pels vencedors. Els llibres del Círcol [Republicà Federal] s'escamparen i les entitats perseguides per feixistes reberen la seva part del Círcol, com l'Acadèmia de Belles Arts que li passaren l'espasa i la vida del pintor Gimeno.

Desgraciadament l'ofici al llibre va fer cometre massa purificació i així en desaparexeren molts de valuosos. La Cooperativa amagà a les golfes el quadre de l'Estruch⁴¹⁴ i alguns llibres dels que semblaven menys ortodoxes. També va cometre's varies irregularitats a les obres d'art dipositades al Museu,⁴¹⁵ irregularitats que ja seguien a les comeses pels anteriors, malgrat que un dels responsables fou Joan Sallarès Castells, però amb ell també hi havia les fures del Centelles,⁴¹⁶ un pare republicà,

⁴¹² La col·lecció d'aquest petit museu ha estat estudiada per Genís Ribé i Monge, tècnic del Museu d'Història de Sabadell (RIBÉ, G., 2002, p. 176).

⁴¹³ AHS. Fons Castells. Fitxer D3 16217/2 27-1-1939.

⁴¹⁴ Es refereix al quadre de grans dimensions pintat per Antoni Estruch l'any 1909 i titulat *L'Onze de Setembre de 1714*, propietat de l'Antiga Caixa de Pensions de Sabadell, a qui Castells anomena La Cooperativa. Aquest quadre, avui exposat al vestíbul de l'Espai Cultura de la Fundació Antiga Caixa de Pensions de Sabadell, fou ocultat al públic degut al seu marcat caràcter d'exaltació catalana.

⁴¹⁵ Potser es refereix a la venda d'obres per part dels membres de la Junta del Museu, sovint comprades per ells mateixos.

⁴¹⁶ Efectivament, Josep Centellas Vilamunt fou un dels homes que estigué al càrrec del dipòsit d'art ubicat a la Casa Duran de Sabadell.

un fill franquista, que cuidaren de purgar les troballes en les dues èpoques.”⁴¹⁷

També va haver-hi qui va fer donació voluntària de diferents objectes al Museu de la ciutat, com és el cas de Josep Gumbert, qui ja havia fet donació al Museu d'una part de la seva col·lecció en esclatar la Guerra i que el dia 20 d'abril de 1939 tornà a donar un seguit d'obres que, segons sembla, ja es trobaven en el Museu, on segurament les deuria deixar en dipòsit durant els anys de guerra i encara no les hauria tret:

“Una Virgen de la Purísima Concepción de tamaño natural del siglo XVI.

Una caja de las llamadas de (nuvia)

Un cuadro de la Bastilla de París

Un cuadro del siglo XVII. San Jaime.

Un ladrillo del siglo XVI.

Dos Floretes con mango baño oro (espasins)

Un Puñal de Eibar con mango baño oro.

Un Puñal con inscripción (No me saques sin razon / No me embaines sin honor.)

Un fusil con disparo à (piedra foguera)

Un cuchillo (taca)

Un sillón con asiento de piel que fue del Dr. Félix Amat.

Una Placa madera llena de monedas antiguas Plata y Cobre

Dos paraguas seda con mango marfil (de seda encarnada)

Una Bayoneta.

⁴¹⁷AHS. Fons Castells. Fitxer D3 16217/2 21-7-1939.

Un Cuadro del siglo XVI sin marco (La Fugida de Egipte)

Una Llumanera de 4 luces

Una Llumanera de 1 luz

*Dos pistolas con disparo de piedra foguera.*⁴¹⁸

Com veiem, el Museu anava guanyant consistència i s'omplia d'obres que, si més no, semblen interessants i que en l'època ho deuriem ser més. Moltes d'aquestes, però, avui dia ja no consten en les col·leccions públiques d'aquests museus.

Les obres que s'anaven dipositant al Museu també servien per deixar-les en préstec en altres organitzacions de Sabadell, ben afins al nou règim, com ara a *Acción Católica Española*, tal i com ho demostra la següent carta:

“Siguiendo instrucciones de la Alcaldía de esta ciudad del día 9 del corriente nos es grato comunicarles que pueden pasar a recoger en el Museo de Sabadell los cuadros anotados al dorso que procedentes de Recuperación no se utilizan para ser expuestos en este Museo, de los cuales esperamos se servirán guardar en depósito y devolverlos en caso de salir el propietario, al propio tiempo que nos acusaran seguidamente el correspondiente recibo.

[...]

Relación de los cuadros a que se refiere el presente documento:

<i>Una tela al oleo</i>	<i>Vila Puig</i>	<i>78x88</i>	<i>(paisaje)</i>
<i>Id</i>	<i>Molins de Mur</i>	<i>79x79</i>	<i>id</i>
<i>Id</i>	<i>Planas Doria</i>	<i>68x49</i>	<i>id</i>
<i>Id</i>	<i>id</i>	<i>59x59</i>	<i>(calle)</i>

⁴¹⁸ AMHS. 11/35. Documentació Guerra Civil.

<i>Id</i>	<i>id</i>	58x44	(cocina)
<i>Id</i>	<i>id</i>	65x80	(jardin)
<i>Id</i>	<i>Dgo. Soler</i>	146x74	(Mura)
<i>Dibujo al carbón</i>	<i>J. Vila Cinca</i>	85x60	(paisaje)
<i>Id</i>	<i>id</i>	76x66	<i>id</i>
<i>Acuarela</i>	<i>Roig Enseñat</i>	36x48	<i>id</i>
<i>Id</i>	<i>id</i>	34x45	<i>id</i>

*Total onze obras*⁴¹⁹

També conservem la carta de l'Ajuntament enviada al Museu per tal de demanar obres d'art procedents de la "*recuperación*" que no fossin exposables al Museu per tal de decorar les sales del local social de *Acción Católica Española* de Sabadell⁴²⁰.

Així doncs, al Museu d'Art de Sabadell (MAS) es conserven una sèrie de pintures⁴²¹ de les quals no se sap ni la forma d'ingrés ni d'on provenen, sols que van entrar a la col·lecció just després d'acabar la Guerra. Segurament es tracta d'obres de "*recuperación*" és a dir, obres que com hem vist es requisaven durant els escorcolls de diferents domicilis o entitats o que s'havien deixat en dipòsit durant la Guerra i que no les va recollir ningú.

Durant els primers mesos de postguerra, veient el gran nombre d'obres que s'havien recollit, es decidí vendre les que, en teoria, es consideraven de menor interès. Els membres de la Junta del Museu de Sabadell posaven el preu i seguidament es venien; d'aquesta manera es va aconseguir un total de 2.195'85 pessetes⁴²² de l'època.⁴²³ Els compradors que consten al Llibre de

⁴¹⁹ AMHS. 12/35. Documentació Guerra Civil.

⁴²⁰ *Vid supra*.

⁴²¹ N'hem pogut identificar fins a 32. Aprofitem per donar les gràcies a Meritxell Casadesús, conservadora del Museu d'Art de Sabadell, que ens ha ajudat en aquesta tasca.

⁴²² Al llibre de caixa hi ha un error, hi diu: 2197'85 en comptes de 2195'85.

Caixa del Museu són només tres conegudes persones, per ordre de major a menor comprador: Casañas, Bracons i Virgili.⁴²⁴ Sobta que el principal comprador fos el mateix Francesc Casañas Riera, conegut col·leccionista i a la vegada vocal de la Junta del Museu de Sabadell. La venda d'obres que provenien de dipòsits o requisos dels anys de Guerra es va "legalitzar" un any després tal i com es relata al capítol dedicat a la devolució dels objectes i obres d'art.

I, ja per finalitzar amb el ingrés d'obres noves al Museu de Sabadell, hem de fer constar que en data de 3 de novembre de 1941 l'Acadèmia de Belles Arts i el Museu van demanar conjuntament al *Director General de Bellas Artes* un lot d'obres d'art de les que el departament de Belles Arts de Barcelona tenia per distribuir entre entitats o corporacions pertinents, per tal de fomentar l'estudi i contemplació de les obres d'art. També van demanar algun lot de reproduccions en guix procedents del desaparegut Museu de Reproduccions Artístiques⁴²⁵. Així i tot a l'arxiu del Museu i el de Belles Arts no hem trobat cap mena de resposta així que no sabem si finalment van aconseguir el que demanaven.

⁴²³ Valgui de referència que Mariano Guardiola, conserge del Museu, cobrava 500 pessetes al mes.

⁴²⁴ AMHS. 6/29. Documentació Guerra Civil.

⁴²⁵ ABA. Caixa 22 R-1013.

4.2. TERRASSA

1. ESCLAT DE LA GUERRA.....	167
1.1. CREMA D'ESGLÉSIES.....	167
1.2. REQUISA D'EDIFICIS.....	190
1.3. JOAN RIGOL I LA SALVAGUARDA DEL PATRIMONI A TERRASSA.....	195
1.3.1. El dipòsit de la Torre Salvans.....	204
1.3.2. Els retaules gòtics de Terrassa i l'exposició d'Art Catalan.....	205
1.3.3. L'extracció dels plafons religiosos dels carrers de Terrassa.....	207
1.3.4. El monetari de mossèn Thatcher.....	207
1.3.5. Intent de compra del retaule d'Huguet per part del Museu Britànic.....	208
1.3.6. LLes donacions d'obres d'art i objectes de valor al Museu Comarcal.....	209
1.3.7. Els treballs d'adequació i consolidació de la Seu d'Ègara.....	210
1.3.8. Els treballs d'arrencament de les pintures murals de Santa Maria.....	211
1.3.9. La visita del degà de Canterbury.....	215
1.3.10. La salvaguarda en altres indrets fora de Terrassa.....	215
2. POSTGUERRA.....	219
2.1. L'ENTRADA DE L'SDPAN A TERRASSA.....	219
2.2. LA NOVA JUNTA DE MUSEUS DE TERRASSA.....	221
2.3. L'EXPOSICIÓ D'ART SALVAGUARDAT PER LA JUNTA DE MUSEUS.....	223
2.4. JOSEP RIGOL I L'ORDEN CIVIL DE ALFONSO X EL SABIO.....	225
2.5. LA DEVOLUCIÓ D'OBJECTES DIPOSITATS.....	226
2.5.1. La rectoria de Sant Pere, embrió del nou Arxiu Municipal de Terrassa.....	229
2.6. INCORPORACIÓ D'OBRA AL MUSEU DE TERRASSA.....	230

1.ESCLAT DE LA GUERRA

1.1. CREMA D'ESGLÉSIES

"Les revolucions es fan per anar endavant i no pas per destruir. Ni una imatge ni una figura tenen poder per a canviar les coses. A Rússia això ho respecten. Tenen una religió diferent a la catòlica però respecten les esglésies i aquestes són una joia volguda en tot el món."⁴²⁶

Josep Rigol i Fornaguera

Durant els primers dies de l'alçament militar contra el govern de la República, la ciutat de Terrassa també fou escenari i focus de l'activitat desenfrenada de diferents grups d'incontrolats.

Tal i com passava a Sabadell, a Terrassa també hi havien arrelat amb força les idees anticlericals entre bona part de la població.⁴²⁷ Això feu que es cremessin sense gaires miraments les diferents esglésies i capelles del terme. De tota manera, tal i com veurem, algunes es van poder salvar d'aquesta fúria destructora gràcies a l'acurada dialèctica d'un pintor, el terrassenc Josep Rigol i Fornaguera. També és adient posar de manifest que la ciutat de Terrassa restà desprotegida i abandonada a la seva sort amb la retirada de la Guàrdia Civil durant la matinada del dia 21 de juliol de 1936,⁴²⁸ és a dir, el fatídic dia en que a primera hora de la tarda començaren a produir-se les cremes i saquejos dels edificis religiosos.⁴²⁹

⁴²⁶ Paraules de Josep Rigol i Fornaguera als incontrolats que volien cremar la Seu d'Ègara el 21 de juliol de 1936 i recollides a: CUGOTA, L., 1979, p. 21.

⁴²⁷ MARCET, X., 1986, p. 21.

⁴²⁸ RAGON, B., 1972, p. 56.

⁴²⁹ *op. cit.*, p. 56.

L'any 1936 la ciutat de Terrassa comptava amb cinc temples parroquials, essent l'església del Sant Esperit⁴³⁰ la més important i les del conjunt de la Seu d'Ègara les més famoses i emblemàtiques degut a ésser construccions del primer romànic o d'època visigòtica.⁴³¹ És important remarcar que aquestes esglésies: Sant Pere, Santa Maria i Sant Miquel, excavades i restaurades per Puig i Cadafalch en diverses campanyes, començaven a tenir cert ressò entre els amants de l'art i que a partir dels anys 1920 reberen visites de grans personalitats de l'època⁴³² com ara el pare general de l'orde benedictina Fidelis von Stotzingen l'any 1920, l'exministre de Negocis de l'estat francès Gabriel Albert August Hanotaux l'any 1921, el físic alemany Albert Einstein l'any 1923, els reis Alfons XIII i Victòria Eugènia l'any 1924, diferents assistents del Congrés d'Arquitectura celebrat a Barcelona l'any 1925, el cònsol d'Anglaterra i el secretari de l'ambaixada britànica l'any 1926 i un llarg etcètera entre els que també hi ha de figurar el poeta Federico García Lorca el qual quedà impressionat amb el retaule dels sants Abdó i Senén.⁴³³ Finalment, tal i com veurem, el mes d'agost de 1937 i en plena Guerra Civil, Josep Gudiol ensenyà les esglésies de la Seu d'Ègara al degà de Canterbury, Hewlett Johnson, qui vingué a Espanya en missió diplomàtica.⁴³⁴ Poc temps més tard també visitaren aquestes esglésies Frederick Kenyon ex-director del Museu Britànic i llavors observador internacional, juntament amb James Mann, conservador de la Col·lecció Wallace de Londres els quals estaven duent a terme uns informes sobre la salvaguarda del patrimoni artístic en el territori espanyol.⁴³⁵

A continuació passem a comentar què va passar en les parròquies del terme de Terrassa:

⁴³⁰ Avui dia és la catedral del bisbat de Terrassa.

⁴³¹ Si bé existeix molta bibliografia sobre aquest conjunt monumental, hem volgut destacar aquestes dues publicacions: AINAUD, J., 1990; LLORDÉS, T. [coord.], 2009.

⁴³² PEREGRINA, N. [coord.], 2002 i "Visita de personalitats a les esglésies de Sant Pere" del blog de Joaquim Verdaguer (joaquimverdaguer.blogspot.com).

⁴³³ JUNTA MUNICIPAL DE MUSEUS DE TERRASSA, 1978, p. 20.

⁴³⁴ Si bé Baltasar Ragon ens afirma que fou l'arquebisbe de Canterbury i que fou guiat per Lluís Gudiol, el dia 14 de febrer de 1937 (RAGON, B., 1972, P. 181). Nosaltres creiem que realment es tracta del degà Hewlett Johnson i que la visita es feu a l'agost del 1937 (CAÑAMERAS, G., 2013, p.98; GRACIA, F. i MUNILLA, G., 2011, p. 176; GUDIOL, J.M., 1987, pp. 110-111).

⁴³⁵ ANC. Fons Generalitat de Catalunya (Segona República). 1-1-T-7480.

Il·lustració 17. L'església del Sant Esperit, cremada. (Fons Ragon. Arxiu Tobella).

Parròquia del Sant Esperit

Aquest antic temple parroquial, avui catedral del bisbat de Terrassa, és un edifici d'entre finals del segle XVI i principis del XVII que encara segueix les línies estilístiques del gòtic tardà català.⁴³⁶ Si bé el complementen obres més modernes, com són el campanar, aixecat l'any 1893; la capella del Santíssim, obra de l'arquitecte Lluís Muncunill, deixeble d'Antoni Gaudí, i que data de l'any 1907; i l'atri de la façana principal, que fou construït l'any 1918 en estil neogòtic i amb la col·locació d'escultures de l'artista modernista Josep Llimona i de Cèsar Cabanes.⁴³⁷

El 21 de juliol de 1936, a primera hora de la tarda, grups de revoltats incendiaren l'església del Sant Esperit. Cremaren gairebé tots els retaules de l'interior del temple, el més important dels quals era el retaule major, obra barroca del mestre Joan Monpeó. Aquest esplèndid retaule mesurava més de 20 metres d'alçada per 13'6 d'amplada⁴³⁸ i feia pocs anys que s'havia aconseguit daurar, quan els terrassencs se'l volgueren fer més seu gràcies a una campanya destinada a protegir el retaule, el qual durant molts anys es volia treure del temple i col·locar-hi un nou altar neogòtic, seguint el gust imperant en l'època. De fet l'any 1912 l'arquitecte Enric Sagnier, a propòsit de l'ecònom del Sant Esperit, va començar a instal·lar una bastida per tal de desmuntar-lo, fet que es pogué aturar gràcies al Centre Excursionista de Terrassa i les gestions de diferents personalitats de l'època.⁴³⁹ També es cremà el retaule barroc dedicat al Sant Crist, obra de P. Serra, els tres retaules, també barrocs, de la Maredeu del Carme, el de la Verge de la Mercè i el de sant Antoni, de la mateixa manera també cremà el retaule neoclàssic de la Verge del Roser. Al temple també hi havia un sarcòfag renaixentista el qual quedà molt malmès a cops de martell. De l'atri de l'entrada principal destruïren tot tirant-les a terra les escultures dels dotze apòstols i la figura del Crist, tot obra de l'escultor modernista Josep Llimona, que quedaren molt mutilades i d'igual manera quedà el Sagrat Cor de l'artista Cèsar Cabanes.

⁴³⁶ DOMÈNECH, J.M., 1993.

⁴³⁷ CARDÚS, S., 1955.

⁴³⁸ ALAVEDRA, 1995.

⁴³⁹ PI DE LA SERRA, P., 1979, p. 182-188, DOMÈNECH, J.M., 1993, p. 43, i ALAVEDRA, S., 1995, p. 44.

Aquest últim llibre tracta molt correctament el tema del gust de l'època i el detriment de l'estil barroc a Catalunya, tot fent girar el discurs a través del retaule terrassenc de Monpeó.

Les cinc campanes del temple també foren tretes del seu campanar i posteriorment foses per a fer-ne munició i armament. L'orgue, instal·lat l'any 1882 i construït pel mestre orguener Gaietà Vilardebò⁴⁴⁰ també fou destruït. Sembla ser que mentre el cremaren hi hagué qui accionà les manxes de manera que els tubs i el flautat impel·lien el foc i el llançaven pels aires.⁴⁴¹

Una de les poques obres d'art de gran format que se salvà de la fúria destructora el famós grup escultòric del Sant Enterrament,⁴⁴² rica escultura tallada en alabastre i datada de l'any 1544 i obra de l'escultor basc Martín Díez de Liatzasolo, considerat un dels millors escultors del segle XVI i que té el valor afegit d'ésser un dels grans conjunts escultòrics renaixentistes que tenim a Catalunya.⁴⁴³ Aquest grup escultòric està format per les figures de Jesucrist, les quatre Maries, Sant Joan, Nicodem i Josep d'Arimatea i representa l'escena en que col·locaren el cos de Jesucrist sobre el sudari per tal de rentar-lo i ungir-lo. Es trobava en l'antiga cripta del temple i fou destruït en diferents trossos i desplaçat per tal de profanar la tomba del fill o el nét de Pere de Fizes, comerciant de Barcelona que en finançà la construcció.⁴⁴⁴

També fou salvada la pintura de gran format que representa el Sant Sopar, obra de l'artista Claudi Lorenzale i datada del 1850.⁴⁴⁵ Aquesta tela estava col·locada en la capella del Santíssim i avui dia es troba penjada en el columbari de la catedral.

També es va poder salvar una imatge barroca de la Verge en talla policromada del mestre català Agustí Pujol, fill,⁴⁴⁶ la qual era la primera imatge del retaule del Roser abans de que fos substituïda per una de més moderna de l'escultor Pau Rodó. De les escultures de Josep LLimona es pogueren conservar els caps dels apòstols,⁴⁴⁷ tot i que avui en dia resten perduts.

⁴⁴⁰ ALIAGA, N., 2009.

⁴⁴¹ CARDÚS, S., 1955, p. 77.

⁴⁴² També conegut com a Crist Jacent.

⁴⁴³ YEGUAS, J., 2001, p. 179-194.

⁴⁴⁴ *L'Acció*, 14 de setembre de 1936.

⁴⁴⁵ CARDÚS, S., 1955, p. 77.

⁴⁴⁶ L'antic retaule del Roser, obra d'Agustí Pujol, ha estat estudiat per Joan Bosch (BOSCH, J., 2009, p. 115).

⁴⁴⁷ ADB. Arranjaments Parroquials. 322: *Sant Esperit de Terrassa*.

Els vitralls de les finestres i de la gran rosassa del cor, col·locats l'any 1882, també patiren alguns desperfectes a causa de l'incendi a dins del temple però van poder ésser degudament restaurats un cop finalitzà la Guerra Civil.

Bona part del tresor litúrgic també es va poder salvaguardar i avui dia resta en museu de la mateixa catedral. D'aquesta manera es poden apreciar diferents objectes d'orfebreria litúrgica com ara calzes, custòdies, creus, canelobres... els més antics dels quals són d'estil gòtic, com ara la creu processional.

De la sagristia també es va poder salvar una calaixera del segle XVII per a robes litúrgiques, que segueix en el seu lloc d'origen. L'arxiu parroquial també es va poder salvar gairebé en la seva totalitat, el document més important és un evangeliari del segle X que conté una miniatura amb la imatge de Crist crucificat.

Segons l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat, elaborat per mossèn Manuel Trens, director del Museu Diocesà de Barcelona, els objectes i retaules de valor que contenia aquesta església arxiprestal l'any 1929 eren els següents:

"-Calze plata daurada, rococó. Caps d'àngel al peu - 28cm. alt. I/SA
+BAR CLARIS

-Calze plata daurada, rococó, més modern, un poc desproporcionat.
Bonic - 29 cm. alt.

-2 portapau plata - Crucifix - poc valor - novells - 11'5cm.

-Copó rococó - plata daurada - bonic - 33 cm. alt. BIR

-Altar Sant Antoni rococó - bonic - imatge bonica.

-Altar del Sant Crist rococó - bonic - cambril tot daurat - Relleu de fons amb la Verge i Joan. Bé.

-Altar Sant Lluc - neoclàssic - plafons pintats, bonics - i fornícules amb sants - bonic - segle XVII.

-Altar de la Mercè - rococó, passador - amb blanc i or.

-Altar del Carme - rococó - passador.

-Altar Sant Cristòfor - rococó - bonic - en or.

-Altar Verge Montserrat - neoclàssic - bonic - fornícules amb sants - dossers rodons - columnes grans en losanges - molt bonic.

-Altar Roser neoclàssic abarrocat - molt bonic - cariàtide i atlans - plafons escultrats - imatge nova.

-Custòdia barroca- plata daurada - grossa - peu irregular amb caps d'àngels, tija gerro - caps d'àngels sostenint raigs - 96x41cm."⁴⁴⁸

Tot el que es pogué salvar d'aquest important temple parroquial ingressà al museu municipal instal·lat, tal i com veurem, en el conjunt de la Seu d'Ègara, de la qual cosa en parlarem en el capítol corresponent a la salvaguarda del patrimoni terrassenc.

Durant el transcurs de la Guerra Civil, es requisà el temple i serví de garatge. Com a curiositat ens trobem amb que durant les obres de restauració de l'església, passada la Guerra Civil, es van voler deixar els graons originals de l'entrada, els quals s'havien anat arrodonint per l'efecte de l'entrada dels automòbils al temple, a mode de record d'aquest tràgic esdeveniment.⁴⁴⁹ La rectoria, ben conservada, serví d'alberg de refugiats de guerra, seguint el mateix paper que moltes de les rectories catalanes.

Crònica dels fets al Sant Esperit:

Gràcies a diferents articles publicats l'any 1936 i els records de diversos personatges terrassencs podem relatar com succeïren els fets.

A primera hora de la tarda del 21 de juliol vigilaren totes les cantonades que duen a la plaça de l'església i retiraren la gent que hi havia.⁴⁵⁰ El temple i la

⁴⁴⁸ TRENS, M., 1929, fol. 288.

⁴⁴⁹ Segons ens explicà mossèn Fidel Catalán, vicari episcopal de Terrassa, durant una entrevista realitzada en el mes de desembre de 2017.

⁴⁵⁰ CARDÚS, S., 1955, p. 69.

rectoria ja havia estat abandonat entre els dies 19 i 20 i sols hi restava la germana del rector. Quan va decidir marxar, just el dia anterior als aldarulls, avisà als veïns i els digué que en cas de que vinguessin a cremar l'església que entressin tot saltant el mur que divideix la casa dels veïns amb el pati de la rectoria i que, d'allà, podrien passar a l'església a través d'un estret passadís. D'aquesta manera evitaven que estimbessin totes les portes, ja donant per fet que accedirien al temple. Així succeí i els incontrolats pogueren entrar al temple sense tenir cap mena de resistència. Un cop dins obriren la porta principal deixant entrar a la multitud que esperava en l'exterior i, així, començaren els aldarulls amb les cremes dels retaules, bancs i tot el que pogueren incendiar.⁴⁵¹ Prèviament els incontrolats s'havien encarregat de requisar diferents destrals i eines per tal de destruir tot el que poguessin i formar les pires amb tot el material a cremar.

La crema durà varies hores consecutives. En l'interior el fum, la pols i la calor dificultaven els malaguanyats treballs de la destrucció del contingut del temple, motiu pel qual es decidí aturar aquestes tasques i continuar-les uns dies més tard, concretament el dia 30 o 31 de juliol.⁴⁵² De resultes de l'incendi tingueren que intervenir les dotacions dels bombers, amb por de que el foc es propagués a les cases del voltant.⁴⁵³ Sembla ser que fou aquest segon dia quan destruïren part de les figures del Crist Jacent de Martín Díez de Liatzasolo en profanar la tomba que hi havia rere el conjunt escultòric. També fou llavors quan destruïren les escultures dels apòstols fetes per l'escultor Joan Llimona i el Sagrat Cor de Cèsar Cabanes, totes elles ubicades en l'atri de la façana.

El dia 22 d'agost de 1936, un mes més tard a la crema i ja més calmada la situació, donaren permís a Salvador Cardús, Josep Rigol i altres col·laboradors per tal de que poguessin entrar dins del temple del Sant Esperit i s'enduguessin tot el que quedés de valor amb destí al Museu Municipal, llavors recentment ubicat en la Seu d'Ègara. Per fer-ho comptaren amb l'ajuda de Ramon Santacana, cap del Servei d'Obres Municipals de l'Ajuntament, qui els facilità un camió i diversos homes de la brigada municipal.

⁴⁵¹ *L'Acció*, 14 de setembre de 1936.

⁴⁵² CARDÚS, S., 1955, p. 74.

⁴⁵³ RAGON, B., 1972, p.57 i FERRER, M., 2017, p. 95.

Tal i com ja hem apuntat anteriorment, les obres que pogueren salvaguardar foren els fragments del Crist Jacent, els caps dels apòstols de Llimona, el Sant Sopar de Lorenzale, una tela de Joaquim Vancells del retaule de Montserrat, la Verge d'Agustí Pujol, el moble ja citat de la sagristia i l'arxiu parroquial, entre altres, sense oblidar el tresor litúrgic el qual segurament hauria estat apartat de les cremes.

Aquesta és la impressió que s'endugué Salvador Cardús en entrar al temple:

"La impressió i el calfred que ens produí la visió de la seva trista i desolada nau no pot ponderar-se, puix que tan solament restaven les voltes i les parets, i encara escrostonades i calcinades pel foc, havent-se després, fins i tot, les esculpides claus de pedra de la volta. Per terra, pedres, cendres, ruïnes, ossamentes i alguna que altra imatge destruïda, decapitada. Per primera vegada esguardàvem fit a fit la conca nua del presbiteri, sense el meravellós altar barroc."⁴⁵⁴

També trobem una llarga descripció en el diari *L'Acció*, de la qual hem volgut destacar aquest paràgraf:

"D'ací d'allà, en pròdiga abundància, hi veureu imatges caigudes i mig cremades. Arreu membres i òrgans de sants i santes, escrostonats en la seva policromia o buits de dintre. Les ares dels altars esventrades i caigudes; els retaules cremats... Res queda en peu, res aprofitable, de tanta pompa com regnava en aquell recinte. Les muralles de Jericó, imponents i invectes com eren, havien de tenir, després d'esfondrades, l'aspecte decaïgut de tota aquesta grandesa reduïda a runes."⁴⁵⁵

El dia que entraren en el temple encara restaven en peu, però mutilats, els altars de la Puríssima i el de Montserrat. Mentre miraven de recollir tot el que

⁴⁵⁴ CARDÚS, S., 1955, p. 70.

⁴⁵⁵ *L'Acció*, 14 de setembre de 1936.

podien arribaren al temple un grup de milicians que despenjaren les campanes del campanar.⁴⁵⁶

Pocs dies més tard a la crema del Sant Esperit, la premsa terrassenca es dolia de la pèrdua del retaule de Monpeó. Ja el dia 5 d'agost el diari *L'Acció* publicava un article que sota el nom de "Icones abrandats per les flames" deia:

"hem de lamentar que l'edifici no s'hagi pogut escapar de la indignació popular. I diem que ens n'hem de lamentar, perquè ens hauria agradat, com a terrassencs enamorats de les nostres coses seculares, que l'opinió del món artístic que tan favorable es mostra ara envers els revolucionaris locals per haver sabut salvar del foc els excepcionals Esglésies Romàniques de Sant Pere, pogués dir també que s'havia salvat el retaule de l'altar major de l'al·ludida parròquia."⁴⁵⁷

L'article continua esmentant els que ells creien els principals culpables: l'Església; i conclou:

"per això aquests dies quan vèiem que les flames devoraven els ídols caiguts, se'ns imaginaven com unes flames justicieres que destruïen la ignorància i la superstició per obrir el camí ben obert a la cultura, a la llibertat i al progrés."⁴⁵⁸

Parròquia de Sant Pere (Seu d'Ègara)

Tal i com ja hem apuntat al principi, aquest conjunt ja gaudia d'una certa popularitat i prestigi entre els amants de l'art, no solsament a nivell català sinó

⁴⁵⁶ CARDÚS, S., 1955, p. 78.

⁴⁵⁷ *L'Acció*, 5 d'agost de 1936.

⁴⁵⁸ *Vid supra*.

també a nivell internacional, no en va l'any 1931 foren declarades *Monumento Histórico-artístico Nacional*.⁴⁵⁹

El 21 de juliol de 1936 mentre els grups d'incontrolats cremaven les esglésies de Terrassa, uns d'ells es dirigiren a la Seu d'Ègara amb la intenció d'incendiar els temples. La sort feu que l'artista local Josep Rigol i Fornaguera se li acudís que, un cop cremada la parròquia del Sant Esperit i el convent dels Carmelites, situat a prop de la Seu d'Ègara, les multituds es dirigiren a aquest important conjunt religiós. Ràpidament s'hi acostà per tal d'intentar frenar-los i un cop allà, encara sense enrenou, pogué facilitar la fugida dels capellans que encara hi restaven, gràcies a l'ajuda d'uns quants veïns.⁴⁶⁰ Poc temps després, efectivament, arribà un primer grup de revoltats disposats a cremar les esglésies.

Gràcies a les seves dots de dialèctica els va convèncer de que cremar aquests edificis seria perdre una part important de la nostra història i del nostre art. Josep Rigol els digué aquestes paraules durant un llarg discurs: "Les revolucions es fan per anar endavant i no pas per destruir. Ni una imatge ni una figura tenen poder per a canviar les coses. A Rússia això ho respecten. Tenen una religió diferent a la catòlica però respecten les esglésies i aquestes són una joia volguda en tot el món."⁴⁶¹ Sembla ser que, finalment, se l'escoltaren i decidiren fer marxa enrere, deixant a Josep Rigol com a responsable d'aquest conjunt d'edificis.

Poc temps després de marxar el primer grup n'arribà un segon, molt més nombrós i exaltat que no escoltà les advertències de Rigol. Aquests accediren al temple de Sant Pere i començaren a fer-hi destrosses, tot cremant els bancs i l'orgue, construït l'any 1925 per la fàbrica d'orgues Verge de Montserrat de Collbató i situat als peus de l'església⁴⁶² i destrossant les imatges dels sants

⁴⁵⁹ Una de les primeres publicacions que aparegueren sobre les esglésies de Sant Pere fou l'any 1889 de la mà de Josep Puig i Cadafalch, més endavant, l'any 1936, s'edità un altre llibre escrit pel mateix autor. (PUIG, J., 1889 i 1936).

⁴⁶⁰ RAMOS, G. [text], 2011, p. 29 i CUGOTA, L., 1979, p. 21.

⁴⁶¹ CUGOTA, L., 1979, p. 21.

⁴⁶² ALIAGA, N., 2009.

Jaume, Joan, Roc i Isidre. També cremaren el retaule de Sant Ignasi,⁴⁶³ probablement obra de Nicolau Traver i obrat a finals del segle XVIII.⁴⁶⁴

Paral·lelament a aquesta destrossa Josep Rigol, veient la crítica situació, anà a cercar al primer grup de per tal de demanar-los ajuda. Tan bon punt arribaren pogueren parlamentar amb els del segon grup i cessaren immediatament les destrosses.

Josep Rigol hi feu vetlla tota la nit, atemorit de que vinguessin nous grups amb la intenció de cremar els temples. Per sort això no passà i, l'endemà, per evitar possibles nous atacs, la CNT destinà tres milicians per tal de que fessin guàrdia permanent en els temples, que eren Constantí Ferrer, Enric Catalan i Emili Espada, els quals hi romangueren fins que l'ambient es va calmar al cap de tretze dies. Durant aquest temps els tres milicians ajudaren a posar ordre en la destrossa que havien ocasionat els incontrolats a Sant Pere.⁴⁶⁵ També fou llavors que l'Ajuntament nomenà a Josep Rigol Cap de Museus i Monuments Artístics de Terrassa, satisfet per la salvaguarda d'aquestes esglésies.

Pocs dies més tard, concretament el 3 d'agost de 1936, el Sindicat d'Artistes, Pintors i Escultors de Catalunya, afiliats a la UGT, visità les esglésies de terrassa per tal de conèixer l'estat en què es trobaven i atemorits pel que hi podia haver passat.⁴⁶⁶ Probablement aquesta oportuna visita serví per a que quedés més palesa la importància de la Seu d'Ègara i que fos del tot respectada pel Comitè Local i les milícies antifeixistes.

Tal i com hem vist, del conjunt d'esglésies de la Seu d'Ègara sols patí desperfectes el temple parroquial de Sant Pere. Les esglésies de Santa Maria i Sant Miquel, a més de la rectoria, foren completament respectades i, per tant, es conservà tot el que contenien.

Així doncs de Sant Pere només cremaren un retaule i algunes imatges mentre que l'altar dels sants Miquel i Valentí fou conservat i encara avui dia resta en la seva ubicació original. Aquest retaule barroc conté les imatges modernes de

⁴⁶³ Segons mossèn Trens era sant Antoni (TRENDS, M., 1929, fol. 289), segons Ainaud de Lasarte es tractava d'un segon altar major dedicat a sant Pere (AINAUD, J., 1990, p. 145).

⁴⁶⁴ AINAUD, J., 1990, p. 145.

⁴⁶⁵ *El Dia*, 18 d'agost de 1936.

⁴⁶⁶ *Acció*, 4 d'agost de 1936.

sant Miquel, sant Valentí,⁴⁶⁷ santa Júlia, sant Antoni, sant Sever i sant Josep, mentre que l'estructura arquitectònica és l'original, de fusta daurada ricament treballada amb diferents columnes salomòniques i relleus amb motius vegetals, angelets i querubins. També fou conservat l'important retaule petri dels segles VI-VIII el qual conté diferents pintures murals que representen àngels juntament amb els símbols del tetramorf i les possibles figures dels sants Pere i Pau.

Segons l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat efectuat per mossèn Manuel Trens, director del Museu Diocesà de Barcelona, els objectes i retaules de valor existents en l'església parroquial de Sant Pere l'any 1929 eren els següents:

"-Altar Sant Ignasi⁴⁶⁸ i Sant Miquel - 1776 - barroc - bonic - columnes salomòniques boniques.

-Imatges de Sant Roc i Sant Joan - boniques - goticinants.

-Imatges de Sant Jaume, Sant Isidre iguals a les de dalt.

-Altar de Sant Antoni⁴⁶⁹ neoclàssic - plafons pintats bonics - imatge passadora.

-Bacina espiral.

-Vera Creu plata - imperi - peu ovalat - extrems de la Creu trepanats - 562'5cm. ELOY/BAR "⁴⁷⁰

D'aquest llistat tan sols es va perdre la veracreu d'estil imperi i, tal i com hem vist, el retaule de sant Ignasi, que en aquest llistat consta com a retaule de sant Antoni.

De les esglésies de Santa Maria i Sant Miquel hem de recordar que contenien veritables joies artístiques i que foren respectades. D'aquesta manera es

⁴⁶⁷ Segons mossèn Manuel Trens, enlloc de ser sant Valentí era sant Ignasi (TRENDS, M., 1929, fol. 289) mentre que Ainaud de Lasarte ens diu que era sant Pere (AINAUD, 1990, p. 145). És possible que aquest retaule canviés d'advocació durant els diferents anys.

⁴⁶⁸ Sembla ser que en realitat era sant Valentí.

⁴⁶⁹ Potser confós amb el que es descriu en la nota anterior, aquest retaule estava dedicat a sant Ignasi.

⁴⁷⁰ TRENDS, M., 1929, fol. 289.

conservà el retaule dels sants Abdó i Senén amb predel·la dedicada als sants Cosme i Damià, obra de l'artista Jaume Huguet i que data de mitjans del segle XV, les taules de l'antic retaule pintat de sant Pere, obra del pintor Lluís Borrassà realitzada l'any 1411, i el retaule de sant Miquel realitzat per Jaume Cirera i Guillem de Talarn a mitjans del segle XV. També resta intacta la talla en fusta policromada del segle XIV de la Verge Maria, llavors ubicada en l'església de Santa Maria.⁴⁷¹

A la rectoria també hi havia dos antics retaules procedents del temple de Santa Maria i que es conservaven desmuntats: es tracta del retaule major, dedicat a la Mare de Déu i el retaule de la Verge del Roser. Avui dia encara resten desmuntats dins la rectoria, si bé recentment restaurats.

El retaule de la Verge del Roser, de 1586, estava realitzat en taules pintades representant els cinc Misteris de Goig, els cinc de la Glòria i els altres cinc del Dolor, amb una escultura de la Verge en la part central.⁴⁷² El retaule major del temple de Santa Maria, dedicat a la seva patrona, data del 1612 i és obra dels pintors Joan Basi i Joan Baptista de Palma.⁴⁷³ Aquest altar de taules pintades està presidit per la imatge en talla de la Verge, a banda i banda del cos central hi trobem les escenes de la Nativitat de la Verge i l'Epifania; en el cos superior figura presidit per sant Ruf, amb l'escena de la Lapidació de sant Esteve i una segona pintura amb sant Sebastià.⁴⁷⁴

L'arxiu parroquial també quedà íntegre i fou guardat amb la resta d'arxius del terme. De fet fou el primer arxiu de tots els que recolliren i ingressaren en la mateixa rectoria.

Les campanes de Sant Pere foren despenjades, destruïdes a cops de mall i foses per a fer-ne munició;⁴⁷⁵ la de Santa Maria, en canvi, fou embolicada i ocultada en el mateix campanar durant el transcurs de la guerra.

Per finalitzar aquest apartat dedicat a la Seu d'Ègara, que constitueix el conjunt d'edificis religiosos més importants i interessants del Vallès Occidental,

⁴⁷¹ AINAUD, J., 1990, p. 103.

⁴⁷² *op. cit.*, p. 137.

⁴⁷³ *op. cit.*, p.143.

⁴⁷⁴ *op. cit.*, p.139.

⁴⁷⁵ Si bé, Josep Rigol va poder guardar un dels fragments i avui es conserva en el Museu de Terrassa.

juntament amb el monestir de Sant Cugat, volem permetre'ns reproduir a continuació un fragment d'un reportatge aparegut en el diari *El Dia* el dissabte 18 d'agost de 1936 i que narra amb tots els detalls la salvaguarda de les esglésies d'aquests edificis:

"Dimarts, dia 21 de juliol. Les 5 de la tarda. Crec que tots els ciutadans recordaran aquella tarda inoblidable. Foren els moments més greus que passà la ciutat en aquelles hores de nerviosisme. Davant les proporcions de la criminal jugada feixista, els ciutadans, emportats per la més gran indignació, s'havien llançat al carrer disposats a tot.

El cel gris d'aquell dia,⁴⁷⁶ esdevenia més negrós encara, amb les columnes denses de fum, que s'elevaven en distintes parts de la ciutat, en els llocs on hi havia temples i capelles i on els pilots de mobles i objectes, eren devorats pel foc.

En aquella hora delicada, davant d'aquelles cremes i destroces impressionants, per la ment de la immensa majoria de ciutadans circulava una idea angoixosa:

"Les nostres joies artístiques, serien víctimes de la indignació popular? Les esglésies romàniques de Sant Pere, el sens fi d'autèntics tresors artístics locals i d'aquests voltants, serien destruïts injustament? Tot el món intel·lectual ens hauria d'acusar per la pèrdua de tot això tan valuós?"...

Heus ací el que es deia la gent. Però ningú no feia un pas per a evitar res. Ningú? No, un home. Un sol home, ben sol, un esperit amant de les nostres coses, un terrassenc pur, un finíssim artista de tots coneguts, ell sol, ben sol –repetim– es disposaven a destrossar les esglésies de Sant Pere i realitzà amb gran exposició de la seva vida, aquest gest que li ha agraït no sols Terrassa i Catalunya, sinó tot el món: no sols salvar aquestes esglésies, valuosíssimes des del seu punt de vista artístic, sinó a continuació, recollir tot el que ha pogut de les ermites i esglésies veïnes, artísticament remarcable.

⁴⁷⁶ Efectivament, l'endemà es produïren grans tempestes acompanyades d'una forta calamarsada. Un dels incontrolats que destruí el sant Crist de l'església parroquial del Sant Esperit, al veure aquestes inclemències del temps, embogí pensant que era degut a l'ira de Déu i l'hagueren d'ingressar al manicomi. CARDÚS, S., 1955, p. 74.

Aquest home abnegat, aquest esperit admirable, es diu Josep Rigol, el nostre meravellós artista tan conegut entre nosaltres pel seu art exquisit. Sí. Permeteu que abans de passar endavant ho deixem ben sentat. Si Terrassa té intactes encara, les esglésies de Sant Pere i s'han salvat un munt d'objectes valuosíssims, si tot el món podrà continuar admirant-ho, sols es deu a aquest home, a aquest terrassenc, que ell, ben sol, ha realitzat aital lloable tasca.

És a ell que hem anat a trobar, per tal que ens expliqui com ha pogut verificar aquesta gesta admirable, i així ho ha fet amb tota mena de detalls, en una conversa tinguda entre la soledat d'aquestes esglésies i patis centenaris, mentre anaven caient les ombres del captard.

—Aquella tarda, tan bon punt vaig sentir córrer el rumor —ens diu— que la multitud es dirigia a cremar el convent que ocupaven els frares del carrer de Bartomeu Amat, a la barriada de Sant Pere, el meu primer pensament fou, que sortint d'allà, la gent aniria a cremar les esglésies de Sant Pere. Ràpidament vaig traslladar-m'hi disposat a evitar la destroça de les nostres joies arquitectòniques.

—Efectivament —segueix— al cap de poc vingueren unes comissions de milicians, amb les quals vaig discutir, la cosa sigui que vaig cridar més o que els vaig convèncer, no sols es retirà aquesta comissió, sinó que em declarà responsable de tot el contingut en els recintes.

La cosa anava bé, fins aleshores, però quan marxaren aquelles, arribà una nodrida multitud, disposada a tot. Convèncer tanta gent era tasca de titans i l'amic Rigol, desesperat, corregué a sol·licitar l'ajut d'aquella primera comissió de milicians, els quals es personaren ràpidament al lloc del fet.

—Cregueu —ens diu— que abans no arribessin ells, em vaig creure home mort, en més d'un moment. La gent havia demanat les claus al guarda Fidel Riba,⁴⁷⁷ i mentre la multitud esperava va disparar-se una arma, ço que féu creure als que esperaven, que des de l'interior del temple se'ls tirotejava. S'armà, doncs, una gran confusió i foren disparats molts trets. Sortosament la cosa s'aclarí, i no passà d'aquí.

⁴⁷⁷ En realitat es tracta de Fidel Riu, vigilant de la Seu d'Ègara. Fidel Riu continuà amb la seva feina durant la guerra i ajudà en les obres de manteniment d'aquest conjunt d'edificis religiosos així com també en les tasques del salvament del patrimoni.

La gent, en primer terme, encengué tot⁴⁷⁸ el contingut en l'església de Sant Pere,⁴⁷⁹ essent respectat el retaule de la paret d'enfront la porta d'entrada.⁴⁸⁰

L'odissea per a l'amic Rigol, vingué aleshores, quan la gent volia anar a cremat els altres temples de Sant Miquel i Santa Maria. Rigol, sol, volgué deturar la massa de gent que s'hi dirigia, però fou empès fins a les portes del segon temple. Ell, disposat a salvar aquell valuós patrimoni artístic, intentà advertir a la gent, fins que veient que li eren dirigits els canons d'algunes armes, demanà l'ajut d'aquells primers comissionats, tot ells elements de la C.N.T. i F.A.I., els quals persuadiren l'enorme gentada a respectar aquelles joies artístiques.

D'aquesta manera foren salvats aquests valors. Els dos temples romànics, doncs, estan completament intactes.

De l'església de Sant Miquel, sols desaparegueren alguns llibres i objectes de poca importància i un llibre que contenia les signatures dels visitants il·lustres.

–Poguérem recollir també, ens diu, els trossos de la creu de l'entrada al recinte, però l'acció del foc, va calcinar aquestes pedres, que ara s'estan desfent. Sortosament, tenim un motllo d'aquesta creu i per tant, no perdrem la formació artística de la mateixa, encara que no poguem tenir-ne l'original.⁴⁸¹

També es troba recollida a Sant Pere, la meitat de la creu de la Plaça de la Creu Gran, l'altra meitat de la qual, es troba en poder de l'escultor Ros, que ens la lliurarà.⁴⁸²

–Una vegada salvades aquestes esglésies –ens respon– la C.N.T. posà a la meua disposició tres militants, autoritzant-los per a fer guàrdia. Teniu, veieu?...

I ens allarga un paper que diu “Se autoriza a los compañeros, para prestar guardia permanente en la Iglesia de San Pedro”. A continuació hi ha els noms dels vigilants, Constantí Ferrer, Enric Catalan, Emili Espada i

⁴⁷⁸ Concretament, el retaule barroc de Sant Ignasi, obra de Nicolau Traver, diverses escultures en talla i l'orgue.

⁴⁷⁹ En realitat van encendre el foc a l'exterior.

⁴⁸⁰ Aquest retaule és l'altar barroc dels sants Miquel i Valentí. Tampoc destruirien l'interessant retaule petri dels segles VI-VIII.

⁴⁸¹ Durant la guerra es va dissenyar el nou portal d'entrada a la Seu d'Ègara, tot i que s'enllestí passat l'any 1939.

⁴⁸² Aquest és un exemple de diversos actes de salvaguarda que sovint han restat anònims, en aquest cas protagonitzat per l'escultor terrassenc Miquel Ros i Orta.

Josep Rigol. Al peu diu "El comitè", i va avalat amb un segell de la "Federació Local de Sindicatos Únicos, C.N.T.-Terrassa, A.I.T."

–Vull aprofitar aquesta ocasió –continua– per a manifestar el meu agraïment a la F.A.I. i C.N.T. i especialment als referits militants, els quals, durant tretze dies consecutius, han muntat guàrdia en tot moment, junt amb mi. Foren una ajuda eficaçíssima i aquests companys de guàrdia estaven ben contents de prestar aquest servei.⁴⁸³

Amb ells procurarem salvar el que s'havia escapat de la crema, instal·lant-ho en bon lloc."⁴⁸⁴

La Seu d'Ègara es convertirà en el nou museu o dipòsit d'objectes artístics de Terrassa, encapçalat per Josep Rigol i els seus col·laboradors. En l'apartat dedicat a la salvaguarda reprendrem aquestes esglésies per tal de conèixer els treballs que s'hi dugueren a terme.

Parròquia de la Maredeu del Roser de les Fonts (capella de Can Falguera)

Al juliol de l'any 1936 aquest temple parroquial del nou barri de Les Fonts encara es trobava en construcció, de manera que tan sols s'havien aixecat les parets mestres. És per això que el culte se celebrava des de l'any 1932 a la veïna capella de la masia de Can Falguera, construïda l'any 1799.⁴⁸⁵

Durant els primers dies de l'alçament militar aquesta capella fou saquejada i es cremà tot el seu contingut, inclòs el retaule de principis del segle XIX que existia en el seu interior, el qual contenia la imatge de la patrona juntament amb la de sant Antoni de Pàdua. Amb el retaule també cremaren el poc arxiu parroquial que hi havia ja que, com hem dit, feia poc que la capella s'utilitzava com a temple parroquial. Segons sembla foren forasters els qui ocasionaren tots aquests aldarulls.⁴⁸⁶

⁴⁸³ Aquests tres milicians també ajudaren a realitzar les primeres tasques d'adequació de la Seu d'Ègara.

⁴⁸⁴ *El Dia*, 18 d'agost de 1936.

⁴⁸⁵ BALLBÉ, M., 1988, p. 233.

⁴⁸⁶ ADB. Arranjaments parroquials. 326: *Les Fonts*.

La capella, que encara es mantenia en bon estat, fou requisada i destinada a garatge d'automòbils.⁴⁸⁷

Parròquia de la Sagrada Família (convent de les Religioses Josefines)

Tal i com passava en la parròquia de la Maredeu del Roser de les Fonts, aquesta temple també es trobava en vies de construcció quan esclatà la Guerra Civil. El culte se celebrava en la capella del convent de les religioses Filles de Sant Josep mentre duraven les obres, iniciades també l'any 1932.

El convent és obra de l'arquitecte modernista Lluís Muncunill i fou inaugurat l'any 1902 mentre que la capella, de clares influències gaudinianes en la utilització dels arcs parabòlics, no s'enllestí fins l'any 1917.

Durant els primers dies de l'alçament militar, la capella fou saquejada i destruïren l'altar major, l'únic que hi havia al temple. Es tractava d'una imatge moderna de mida natural que representava la Sagrada Família i que estava ubicada dins d'una fornícula que hi havia sobre l'altar, que al seu torn era una senzilla taula de marbre on hi descansava el sagrari. Segons declaracions del rector de la postguerra: "*sin valor artístico ni devoción popular*".⁴⁸⁸

Pel que fa al tresor litúrgic, sabem que primerament es pogueren salvar els objectes de culte tot distribuint-los entre les cases d'uns quants feligresos, però passada la Guerra Civil, segurament a causa de diferents registres o pillatges, sols en restaren la meitat.⁴⁸⁹

Finalment, els pocs llibres que contenia l'arxiu parroquial foren salvats i portats al Museu Municipal, instal·lat en la Seu d'Ègara.

Aquesta capella fou requisada i s'utilitzà per a albergar un menjador infantil durant els anys en que durà el conflicte.

⁴⁸⁷ ADB. Arranjaments parroquials. 326: *Les Fonts*.

⁴⁸⁸ ADB. Arranjaments parroquials. 324: *Sagrada Família*.

⁴⁸⁹ *Vid supra*.

Parròquia de Sant Josep

Aquest temple parroquial, de construcció recent per tal d'equipar el nou barri de Can Palet, s'havia inaugurat l'any 1932. El dia 21 de juliol de 1936 se saquejà però es conservà l'estructura de l'edifici. Tots els objectes de culte foren cremats junt amb els altars i l'arxiu parroquial.

Durant els anys de la guerra aquesta església serví de magatzem, mentre que la rectoria la utilitzaren com a alberg de refugiats.

Església del convent de Sant Francesc o de l'Hospital de Sant Llàtzer

Aquest temple del segle XVII fou saquejat i parcialment incendiat el dia 24 de juliol de 1936.⁴⁹⁰ En el saqueig es varen destruir els altars que contenia, menys dues grans pintures de gran format que formaven part de l'altar major, les quals van ser salvaguardades tot ingressant-les en el dipòsit del Museu Municipal ubicat en la Seu d'Ègara.⁴⁹¹ També es pogueren conservar els 26 plafons ceràmics atribuïts al mestre Llorenç de Passoles datats dels anys 1671-1673, els quals són una de les mostres més importants de la ceràmica catalana del segle XVII.⁴⁹²

Durant el transcurs de la guerra van fer servir el temple com a sala de malalts, ampliant així les dependències de l'hospital.

ALTRES CAPELLES I ORATORIS DEL TERME

El dia 21 de juliol de 1936 també es cremaren o profanaren les capelles i els convents de les Germanes de la Immaculada Concepció, de les Carmelites i de les Agustines, a més del convent dels frares Carmelitans. Tampoc se salvà de la fúria destructora la capella de les Escoles Pies, construïda a finals del XIX - com la resta del col·legi - per l'arquitecte Francesc Daniel Molina i Casamajó,

⁴⁹⁰ RAGON, B., 1972, p. 60.

⁴⁹¹ *El Dia*, "Com han estat salvats els valors artístics de les esglésies locals i ermites veïnes", edició de 8 d'agost de 1936.

⁴⁹² COMA, 2017, p.8.

CANALDA, S., 2004, pp. 147-160.

d'estil historicista i seguint els models neoromànics d'Elies Rogent. Requisada per l'Ajuntament el dia 22 de juliol de 1936⁴⁹³ per tal de que no l'incendiessin i s'aturés el saqueig, durant els anys de la Guerra Civil aquesta capella tingué diferents usos: menjador popular, caserna de l'exèrcit i, finalment, serví d'allotjament de l'escorta de Manuel Azaña quan aquest passà a viure en la Torre Salvans de Matadepera.⁴⁹⁴

Capella de la Maredeú del Carme, Can Poal de la Costa

Aquest petit edifici, situat dins del mas de Can Poal de la Costa, és d'origen del segle XIV amb remodelacions posteriors que el portaren a ser novament beneït l'any 1801. En l'interior no hi queda res, però la imatge de la Maredeú del Carme fou salvada de la crema general d'esglésies i està guardada en la masia dels seus propietaris.⁴⁹⁵

Ermita de Sant Cristòfor, Ca n'Anglada

D'aquesta ermita romànica que funcionà com a parròquia a mitjans del segle XX mentre es construïa la nova parròquia del barri de Ca n'Anglada, es conserva la imatge de la Verge, talla romànica en fusta policromada. Si bé ens resta molt malmesa, amb algunes de les extremitats perdudes.⁴⁹⁶

Capella de la Maredeú de Montserrat de Torrebonica

Antigament la masia de Can Viver tenia una capella dedicada a la Verge del Roser. Aquest petit temple té els seus orígens entre els segles XIII i XIV, però fou totalment remodelat durant la dècada de 1920, moment en que la masia de Can Viver es transformà en el sanatori de Torrebonica, de la mà de l'arquitecte Bernardí Martorell, i l'esglesiola passà a ser la capella del Santíssim del nou

⁴⁹³ RAGON, B., 1972, p.58.

⁴⁹⁴ AJUNTAMENT DE TERRASSA [coord.], 2002, p. 8.

⁴⁹⁵ BALLBÈ, M., 1988, p.199.

⁴⁹⁶ *op. cit.*, p. 205.

temple que s'hi construí sota la devoció de la Marededéu de Montserrat. Aquest temple modernista combina elements romànics, gòtics i d'estil àrab.⁴⁹⁷

Durant la Guerra Civil es va poder conservar la imatge de la Marededéu de Montserrat, obra de Josep Llimona, i l'antic retaule que procedia de la capella del Roser. Aquesta última obra, fou salvaguardada per Josep Rigol tot ingressant-la en el Museu de Terrassa durant la guerra. Es tracta d'un retaule de taules pintades datat l'any 1612 i hi figuren les representacions de sant Jaume i sant Joan Baptista, seguides de les escenes del Baptisme del Senyor, l'Oració de l'Hort de Getsemaní, el Calvari i l'Epifania, acompanyats per la representació dels seus antics propietaris: Jaume Maduxer i la seva esposa Mariana.⁴⁹⁸

CAUSANTS DELS ALDARULLS

Segons es desprèn de les enquestes parroquials conservades en l'Arxiu Diocesà de Barcelona, fou gent de la mateixa població els qui ocasionaren els aldarulls en totes les esglésies i oratoris particulars del terme, si bé també hi havia molts forasters entre aquests grups d'incontrolats.⁴⁹⁹ Per tant ens trobem amb una situació semblant a Sabadell, segurament degut a ésser dues ciutats de caràcter obrer on les idees anticlericals havien arrelat amb força.⁵⁰⁰

Sabem que pel que fa als assassinats a gent "de dretes"⁵⁰¹ foren comesos per Pedro Alcocer Gil, qui rebé el sobrenom de Pedro el Cruel, i els seus 44 seguidors,⁵⁰² patrulla coneguda com a "Pedro y sus chiquillos". En la Causa General s'apunta que les destruccions dels edificis religiosos també foren realitzades per aquest grup.⁵⁰³

⁴⁹⁷ BALLBÈ, M., 1988, p. 243.

⁴⁹⁸ *op. cit.*, p. 242.

⁴⁹⁹ ADB. Arranjaments parroquials. 324: *Sagrada Família*.

⁵⁰⁰ Marcet, X., 1986, p. 20.

⁵⁰¹ Com ara un dels primers assassinats en grup al Vallès Occidental, realitzat a La Barata, Matadepera, el dia 24 de juliol de 1936.

⁵⁰² AHN. Causa General. 1599, Exp. 2: *Terrassa*. Estado núm. 1.

⁵⁰³ AHN. Causa General. 1599, Exp. 2: *Terrassa*. Estados núm 1 i 3.

Il·lustració 18. Altar major de l'església del Sant Esperit, obra barroca de Joan Monpeó, l'any 1921. (Arxiu Mas).

1.2. REQUISA D'EDIFICIS

Tal i com passava en la resta de poblacions del territori espanyol, molts dels domicilis de la burgesia terrassenca que havien quedat deshabitats per part dels seus propietaris, a causa d'ésser assassinats o que havien decidit traslladar-se a altres contrades, foren requisats per l'Ajuntament a través del Comitè d'Incautacions, per tal de destinar-los a nous usos. A aquestes cases particulars hi hem d'afegir la incautació de totes les esglésies i convents del terme, amb les seves corresponents escoles, i diferents edificis significatius de la ciutat, com ara el Gran Casino, el Cercle Egarenc, el Teatre Principal, el sanatori de Can Viver o l'Asil Busquets.⁵⁰⁴

Molts d'aquests edificis i domicilis privats contenien obres d'art o veritables col·leccions artístiques, per exemple les de la família de Francesc Salvans i Armengol, diputat de la Lliga Regionalista a les Corts Espanyoles, la d'Alfons Sala i Argemí, primer comte d'Ègara i antic president de la Mancomunitat de Catalunya designat pel dictador Miguel Primo de Rivera, o les del modest sastre terrassenc Bonifaci Romero, el qual havia pogut reunir una de les millors col·leccions artístiques de la Terrassa del moment, amb quadres de la talla de Picasso, Fortuny i Casas.⁵⁰⁵

La por als robatoris era ben clara i manifesta ja que molts d'aquests domicilis quedaven sense ningú que els pogués defensar, a mercè del pillatge i el vandalisme. La incautació dels edificis, i de tots els seus béns, era una bona manera d'aturar el possible espoli de les obres d'art i dels objectes de valor. Tal i com hem vist en la veïna població de Sabadell, quan el Comitè d'Incautacions entrava en una casa hi acudien els tècnics del museu municipal per tal d'emportar-se tot el que consideraven de més valor. Tots aquests objectes anaven a parar en el nou dipòsit del museu municipal de Terrassa, situat en el

⁵⁰⁴ Marcet, X., 1986, p. 22.

⁵⁰⁵ SÁNCHEZ, C. i RAMOS, G. [coords.], 2017.

Volem aprofitar per donar les gràcies a Carles Sánchez, del Museu de Terrassa, el qual ens ha ajudat a identificar un dels inventaris d'obres dipositades a la Seu d'Ègara com a llegat de la col·lecció de Bonifaci Romero.

conjunt d'esglésies de la Seu d'Ègara, el qual estava capitanejat per Josep Rigol i Fornaguera i ajudat per Conrad Padrós, Joan Capella, Salvador Cardús, Fidel Riu, Baltasar Ragon i amb les col·laboracions més esporàdiques de Francesc Pi de la Serra i Tomàs Viver.

Al nostre entendre tots aquests objectes ingressaven en el nou museu, ara anomenat Museu d'Art Comarcal, en tant que dipòsit durant el temps en que durés el conflicte per tal de frenar els robatoris i posar a lloc segur tot el ric patrimoni artístic reunit en la ciutat de Terrassa i als seus voltants.

Sabem que la lluita contra el pillatge fou bastant present durant el transcurs de la Guerra Civil a Terrassa. Així doncs, dos dies més tard de la crema de les esglésies del terme ja trobem la publicació d'un ban de l'alcalde, Samuel Morera, recriminant el pillatge que es duia a terme en molts domicilis i institucions privades:

"En virtut de les atribucions que em confereix la vigent llei d'ORDRE PÚBLIC, en estat d'alarma i d'acord amb el COMITÈ D'ENLLAÇ, faig avinent a tots els ciutadans, que:

QUEDA RIGOROSAMENT PROHIBIT tot registre domiciliari que no estigui autoritzat convenientment.

Seran castigats tots els individus que aprofitant-se de les actuals circumstàncies i sense prèvia autorització, requisin qualsevol article dels establiments de la ciutat, venint obligats els industrials a denunciar els infractors.

ELS QUE SIGUIN TROBATS EN CAS DE PILLATGE, seran tractats amb tots els rigors que l'actual estat aconsella.

Terrassa, 23 de juliol del 1936.

L'Alcalde, Delegat d'Ordre Públic."⁵⁰⁶

Si bé, el dia anterior, és a dir, l'endemà de la crema de la major part d'esglésies i convents de Terrassa, s'ordenava per ràdio la devolució dels objectes robats en el pillatge ocasionat en els diferents edificis religiosos.⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ L'Acció, 23 de juliol de 1936.

Un any més tard, concretament el 10 de juliol de 1937 la premsa barcelonina feia eco d'una notícia de Terrassa on deia que la policia municipal feia escorcolls en diferents domicilis per tal d'investigar la propietat d'alguns mobles i objectes de valor. Molts d'aquests objectes i mobles eren fruit de l'espoli sistemàtic que patiren els domicilis de les famílies d'ideologia feixista o que creien que ho eren. La policia retornà els objectes de les famílies que encara vivien a Terrassa. L'article, aparegut en el diari *La Humanitat*, sentència en to irònic en finalitzar l'article:

"En aquells moments en què la "revolució" de certs individus corria pressa, era lògic que no es perdés temps cercant un lloc on posar el "material" que es trobava en un pis. Altra feina hi havia! Se'ls emportaven a casa i després... ja es veuria què se n'havia de fer. I quan estaven en això, pensant la destinació a donar al material requisat, la policia ha tingut més pressa i s'ha posat a col·laborar en la tasca de restituir tot allò que estava en "dipòsit". Es podrien donar per avisats els "requisadors" i avançar-se a la feina, tornant el que s'ha de tornar, el que no és d'ells."⁵⁰⁸

El 26 d'agost de 1936 l'Ajuntament de Terrassa dictà una nova ordre comminant a que tots els propietaris d'obres d'art de valor les lliuressin al nou Museu Comarcal d'Art de la ciutat, institució creada aquell mateix dia i establida en la Seu d'Ègara.⁵⁰⁹ Això feu que ràpidament s'omplís aquest museu amb gran quantitat d'obres d'art, objectes de valor, mobiliari antic i diferents arxius privats de gran interès històric.

Més endavant, el 18 de març del 1937, la Junta de Museus de Terrassa feu crida als membres del POUM, i segurament als altres grups sindicals, per tal de que els fossin facilitats tots els objectes artístics que contenien els domicilis requisats per aquesta organització per tal de figurar al nou Museu d'Art

⁵⁰⁷ RAGON, B., 1972, p. 58.

⁵⁰⁸ *La Humanitat*, 10 de juliol de 1937.

⁵⁰⁹ PEREGRINA, N., 2004, p. 26.

Comarcal de Terrassa.⁵¹⁰ És possible que sigui a partir d'aquesta crida que ingressà al museu un interessant reliquiari medieval en forma de braç que els membres del POUM tenien en la seva sala de reunions, posat de tal manera que semblava que estigués fent la salutació amb el puny alçat. Aquest reliquiari, avui conservat en el Museu de Terrassa, continua sense saber el lloc d'on prové.⁵¹¹ Però els membres del POUM no només donaren aquest reliquiari sinó també 11 quadres pintats a l'oli (set d'ells d'assumptes religiosos), 84 fotografies de diferents assumptes i formats, i els següents documents:

"-1 volum venda Castell-Palau de Terrassa, de l'any 1661

-1 llibre de notes dels censals de la Universitat de Terrassa, anys 1715-16

-5 volums copiadors de cartes d'Antoni i Joaquim Sagrera, corresponents als anys 1804 al 1819.

-7 lligalls de documents antics de la casa Sagrera, segles XVII, XVIII i XIX

-1 document en pergamí del segle XII

-2 documents en pergamí del segle XIII

-4 documents en pergamí del segle XIV

-4 documents en pergamí del segle XV

-23 documents en pergamí del segle XV

-4 documents en pergamí del segle XVII

-8 llibres de diferents autors."⁵¹²

⁵¹⁰ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. G-3-14.

⁵¹¹ Segons entrevista realitzada a Francesc Cardús, fill de Salvador Cardús, el dia 6 de juny de 2018.

⁵¹² ACT. Fons Salvador Utset i Payàs- Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. G-3-14.

No cal dir que tots aquests documents passaren a formar part del nou Arxiu Municipal de Terrassa ubicat en la rectoria de la Seu d'Ègara i sota la responsabilitat de Salvador Cardús.

Tal i com veurem en el següent capítol, dedicat a la salvaguarda, a més de la Seu d'Ègara, també s'utilitzà la torre Salvans de Matadepera com a dipòsit de les obres d'art, no solsament d'aquesta residència sinó també de les cases veïnes.

Per tal d'efectuar les recollides dels objectes dels diferents domicilis de Terrassa i poblacions veïnes, el Museu Comarcal d'Art comptà amb l'ajuda d'un camió requisat per l'Ajuntament i cedit al Museu gràcies a la col·laboració de Ramon Santacana, cap d'Obres Públiques de Terrassa.

1.3. JOAN RIGOL I LA SALVAGUARDA DEL PATRIMONI A TERRASSA

Com hem anat veient en els capítols anteriors, Josep Rigol i Fornaguera esdevingué ràpidament la veu cantant de la salvaguarda del patrimoni artístic de Terrassa, gràcies al beneplàcit de l'Ajuntament egarenc, qui el nomenà cap de Museus i Monuments Artístics de Terrassa i membre del nou Museu d'Art Comarcal, creat l'agost de 1936 i ubicat en la Seu d'Ègara. Aquest museu fou regit per una junta amb els següents membres: Domènec Palet i Barba, Tomàs Viver i Aymerich, Joaquim Vancells i Vieta, Francesc Pi de la Serra, Salvador Cardús i el propi Josep Rigol.⁵¹³

De fet la creació d'aquest nou organisme dedicat a la salvaguarda del patrimoni artístic es deu a un requeriment de la Generalitat de Catalunya, de principis d'agost de l'any 1936, destinat a les poblacions més grans del principat, on es demanava que escollissin un delegat pels museus i tinguessin cura d'evitar que cap dels objectes salvats sortís de la població.⁵¹⁴

El 24 d'octubre de 1936, tal i com passà a Sabadell amb la figura de Joan Sallarès Castells, a Terrassa la Comissaria General dels Museus de la Generalitat nomenà a l'artista Josep Rigol i Fornaguera com a delegat a Terrassa d'aquesta Comissaria. Amb aquest càrrec, Rigol assumia la responsabilitat de tota la salvaguarda del patrimoni artístic existent no només a la ciutat sinó també en els pobles del voltant.⁵¹⁵ Per dur a terme aquesta tasca els seus ajudants foren Salvador Cardús, Fidel Riu, Conrad Padrós, Joan Capella, Tomàs Viver, Francesc Pi de la Serra i Baltasar Ragon.⁵¹⁶

Però tornem als primers dies de la Guerra Civil. Tal i com hem vist en parlar del temple parroquial de Sant Pere, el dia 22 de juliol de 1936 la CNT destinà tres milicians a protegir els edificis de la Seu d'Ègara i hi restaren durant els tretze

⁵¹³ PEREGRINA, N., 2004, p. 26.

⁵¹⁴ ANC. Fons de la Junta de Museus de Catalunya. 1-715-T-2727 20/41.

⁵¹⁵ ANC. Fons de la Junta de Museus de Catalunya. 1-715-T-2728 63/88.

⁵¹⁶ PI DE LA SERRA, P., 1979, p. 272.

dies següents a la crema dels temples religiosos. Aquests tres homes foren Constantí Ferrer, Enric Catalan i Emili Espada.⁵¹⁷ Durant aquest període de temps ajudaren a posar ordre en les destrosses que havien causat el grup de revoltats en l'església de Sant Pere.

L'elecció de la Seu d'Ègara com a futur museu responia, també, a que Josep Rigol coneixia molt bé aquest conjunt d'edificis religiosos ja que havia col·laborat en les diverses campanyes arqueològiques i de restauració que es dugueren a terme per part de Puig i Cadafalch i Jeroni Martorell a partir de l'any 1918.⁵¹⁸

Durant els primers dies en que improvisaren un carro per a fer petites recollides d'obres d'art tot transportant-les dels diferents edificis i domicilis recentment requisats al dipòsit de la Seu d'Ègara, on s'estava formant el nou Museu d'Art Comarcal. Es conserva una fotografia amb un marcat to teatral, on hi apareixen, d'esquerra a dreta, Salvador Cardús, Josep Rigol, Conrad Padrós i Fidel Riu i un gran quadre figurant una segadora pintat per Martí Alsina.

Il·lustració 19. D'esquerra a dreta: Salvador Cardús, Josep Rigol, Conrad Padrós i Fidel Riu, membres del Museu de Terrassa en les tasques de salvaguarda, l'any 1936. (Autor desconegut, procedència Josep Rigol. Arxiu Tobella).

⁵¹⁷ RAMOS, G., 2011, p. 29.

⁵¹⁸ JUNTA MUNICIPAL DE MUSEUS DE TERRASSA, 1978, p. 9.

Dies més tard de la crema d'esglésies, a principis del mes d'agost, Josep Rigol negocià amb l'Ajuntament per tal de que l'autoritzessin a inspeccionar les esglésies del terme i endur-se tot el que hi pogués restar. Després de moltes negociacions aconseguí que l'Ajuntament li deixés un camió i alguns homes de la brigada municipal per tal de fer aquesta gran tasca de recollida i salvaguarda. Gràcies a l'ajuda del camió, cedit per Ramon Santacana, cap d'Obres Públiques de l'Ajuntament,⁵¹⁹ pogueren arribar a les poblacions dels voltants de Terrassa i recollir tot el que poguessin agafar. Tal i com veurem més endavant, d'aquesta manera pogueren retirar el retaule gòtic existent en l'ermita de Can Tries, a Viladecavalls,⁵²⁰ el retaule de principis del segle XVII que hi havia en la capella del sanatori de Can Viver de Torrebonica, alguns objectes artístics que encara quedaven en l'església de Sant Julià d'Altaura, recentment annexionada al municipi de Sabadell, la imatge de la patrona d'Ullastrell i el que quedava del seu arxiu parroquial, diversos mobles antics de la masia de Can Parellada i la de Can Sobregran,⁵²¹ els arxius parroquials que encara quedaven de les esglésies del terme, l'arxiu notarial de Terrassa, el qual havia patit un intent de crema, les pintures de l'altar de la capella de l'hospital de Sant Francesc, a Terrassa, tot el que quedava de l'església del Sant Esperit i totes les obres d'art i objectes de valor dels domicilis requisats, entre altres.⁵²²

A continuació transcrivim un fragment del reportatge sobre la salvaguarda del patrimoni artístic de Terrassa que publicà el diari *El Dia* el 18 d'agost de 1936 i que ens sembla interessant d'adjuntar ja que es tracta d'informació de primera mà. Aquest reportatge és una entrevista a Josep Rigol, on després de parlar sobre la salvaguarda de la Seu d'Ègara es passa a parlar sobre el nou dipòsit del museu municipal:

"-I a més d'aquest gran servei, quins d'altres n'haveu prestat? –
preguntem.

⁵¹⁹ Segons entrevista a Francesc Cardús, fill de Salvador Cardús, el dia 6 de juny de 2018.

⁵²⁰ Aquest retaule, ubicat en origen dins la capella de santa Maria del Taudell, a Viladecavalls, ara es conserva en la botiga d'antiguitats Clavell & Morgades de Barcelona.

⁵²¹ En els corresponents capítols dedicats a aquestes poblacions tornarem a insistir sobre aquests objectes.

⁵²² *El Dia*, 18 d'agost de 1936.

–Salvat tot el material artístic contingut a Sant Pere, vareig començar a fer gestions a fi d'aconseguir que l'Ajuntament m'ajudés, per tal de poder anar a veure si després de les cremes practicades en les capelles i ermites dels voltants, s'havia salvat alguna cosa- Eren uns moments molt greus aquells, i les autoritats locals tenien feines més importants a fer que ocupar-se de salvar retaules. Vaig insistir tant, però, que em fou facilitat un camió i alguns homes dels serveis de les brigades⁵²³ i amb ells vaig començar a visitar aquells llocs. I heus axí el que fins ara he trobat.

Ens fa entrar a dintre l'església de Santa Maria, plena d'objectes recollits i comença per mostrar-nos un meravellós retaule.

–Aquesta joia artística, l'he tret de l'ermita de Can Tries i és la troballa més important que he fet. Data de principis del segle XVI.⁵²⁴

El retaule és presidit per l'escena de la Crucifixió, amb quatre altres pintures al costat, representant l'anunciació, la Il·luminació, en Naixement i l'Adoració dels Màgics, pintures molt delicades i clares.

–Ço veritablement notable d'aquest retaule, és el marc i ornamentació dels quadres, formats en estil gòtic molt fi i delicat.

Tot seguit, ens mostra altre excel·lent retaule, tret de la capella del Sanatori de Can Viver,⁵²⁵ que s'ha pogut extreure íntegre. Aquesta valuosa peça artística, que data aproximadament de l'any 1612, era presidida per una imatge no trobada. Als costats, hi ha dues esplèndides pintures de dos evangelistes i dintre aquests quadres figuren retratats, segons era costum aleshores, els primitius propietaris de Can Viver. A la part superior, figuren algunes altres pintures religioses.

L'amic Rigol, es mostra entusiasmat amb el que ens ensenya i en parla amb gran amor. Celebra que s'hagin pogut salvar aquestes joies, gràcies a que els focs foren fets fora del temple. Es lamenta, en canvi, que a l'ermita de Sant Jaume, d'Olesa, s'hagi perdut tot, absolutament tot, retaule i tapissos inclòs. Igual sort ha corregut l'ermita de Sant Julià d'Altura, d'on sols s'ha salvat una valuosa creu gòtica, de pedra, i un curiós "aiguamanil", espècie de gerra que es trobava abans a les

⁵²³ Gràcies a Ramon Santacana, cap del Servei d'Obres Municipals de l'Ajuntament.

⁵²⁴ Aquest retaule gòtic dedicat a la Verge Maria, procedent de l'ermita de Santa Maria del Taudell, de Can Tries, a Viladecavalls, ara es conserva a l'antiquari Clavell & Moragas de Barcelona.

⁵²⁵ Aquesta capella fou saquejada el dia 25 de juliol de 1936.

sagristies, tots els trossos de la qual han estat curosament recollits.⁵²⁶
Aquestes dues darreres ermites han quedat totalment destruïdes.

En Rigol segueix mostrant-me els objectes per ell recollits.

M'ensenya un petit fragment d'escultura,⁵²⁷ recollit a l'ermita de Sant Miquel del Taulell, en el terme d'Olesa, ermita aquesta l'edifici de la qual, interessant arquitectònicament,⁵²⁸ ha restat en peu.

De l'església de Viladecavalls, s'ha salvat un preciós gerret de Talavera, molt interessant.⁵²⁹ Unes troballes molt remarcables, són les efectuades a l'ermita de Santa Margarida.⁵³⁰ Són aquestes, una petita capelleta petitòria d'almoines, molt destacable des del punt de vista artístic. A més, hi fou trobat un Sant Crist, que data aproximadament del 1617, d'una talla artística interessantíssima. Fou desenterrada també una casulla que havia estat amagada previsòriament, valuosa per estar formada amb aquelles curiosíssimes sederies valencianes dels segles XVI i XVII, d'una coloració exquisida.

A més d'això, es troben recollits en els temples de Sant Pere, nombrosos altres objectes, com canalobres, llibres, les pintures i retaules continguts a la casa rectoral i a part d'altres coses menys importants, es guarda el Codi de l'Arxiu Eclesiàstic Parroquial de Terrassa, del segle XI, tan famós, i nombrosos pergamins del segle XV en endavant, pertanyents a la parròquia del Sant Esperit.

Em diu encara Rigol, que s'ha aconseguit salvar les dues grans pintures de l'altar de l'església de Sant Francesc (Hospital) i que ara es traslladarà per tal de salvar el que es pugui, de l'església del Sant Esperit, car es té esperances que alguna part del grup escultòric de la cripta,⁵³¹ a que no totalment, es podrà salvar, així com les escultures d'en Llimona,⁵³² de

⁵²⁶ D'aquesta església, situada al terme de Sabadell, també es pogué salvar gran part del tresor litúrgic que contenia, sobretot peces d'orfebreria gòtiques i barroques, tot guardant-lo en el dipòsit del Museu de Sabadell.

⁵²⁷ Es tracta d'una representació de Sant Miquel.

⁵²⁸ Sant Miquel del Taudell, al terme de Viladecavalls, és una ermita romànica del segle XI.

⁵²⁹ De l'església parroquial de Sant Martí de Sorbet, a Viladecavalls, també es pogueren salvar diversos objectes de culte que van poder ser amagats per varis veïns de la població.

⁵³⁰ Santa Margarida del Mujal, ermita romànica dels afores de Terrassa, ja es trobava en estat d'abandonament l'any 1936.

⁵³¹ Obra renaixentista de Martín Díez de Liatzasolo.

⁵³² Es refereix a l'apostolat, de Josep Llimona.

l'entrada principal, ara destruïdes, que es confia podran ésser reconstruïdes.⁵³³

Després, ens diu que compta amb una bona col·laboració, per a la tria i recopilació de documents i llibres trobats, en la persona de l'amic Salvador Cardús, tan competent i únic en aquestes coses, a casa nostra. Preguntem si tots aquests materials i objectes recollits, passaran a formar part del futur museu de la ciutat, i en assentir-hi, li diem si aquest serà portat a cap en els mateixos edificis de Sant Pere.

–No us puc dir res, sobre això. La disposició d'aquests edificis, no és molt propícia per a la construcció de museus, que avui dia es construeixen ben airejats i il·luminats, amb amplis finestrals, allunyant-se de tot allò que fa pudor de vell i florit. Però això és un criteri personal i de fet no es pot dir res en clar, essent preferible esperar el que ben aviat es decidirà.

–I ara? –demanem.

–Ara, a continuar incansablement aquesta tasca de recollida d'objectes artístics. Cal visitar totes les capelles i ermites del terme, incautant-se de tots els objectes que s'hagin salvat. Llàstima que jo no conti amb cap ajuda, car és una tasca gran i llarga, i com més es retardin aquestes recollides, major perill corren els objectes que han pogut ésser salvats i no poden ésser retirats per manca de temps. Si algú m'ajudés...

Aquesta frase final, em recorda quan sóc fora d'aquells llocs, que tot es conserva gràcies a l'esforç de l'amic Rigol, al qual hem estret ben fortament la mà, en acomiadar-nos, com si en aquesta estreta volguéssim patentitzar-hi la nostra admiració per la seva gesta patriòtica."⁵³⁴

Il·lustració 20. L'entrada a la Seu d'Ègara just en el moment de la instal·lació de la pancarta. (Autor desconegut, procedència Frederic Miralda. Arxiu Tobella).

⁵³³ Segons fotografies de l'època sols quedaren decapitades i es podrien haver restaurat. En tot cas sembla ser que sols recolliren els caps, dels quals hem perdut la pista.

⁵³⁴ *El Dia*, 18 d'agost de 1936.

Per tal de donar més cos al nou museu que s'estava creant a les esglésies de Sant Pere, a l'entrada del recinte hi penjaren una gran pancarta que deia "Edifici incautat pel Comitè d'Enllaç Anti-Feixista, destinat a Museu Arqueològic. ¡¡Respecteu-lo!!". D'aquesta pancarta ens resta una fotografia on, a primer terme, hi podem veure el que recorda les restes d'una gran foguera, aquestes podrien tractar-se de la crema del retaule i l'orgue que ocasionà el segon grup d'incontrolats. També hi veiem les dues campanes del campanar de Sant Pere quan encara no se les havien endut per fondre-les i convertir-les en material de guerra.

En una sala de l'antiga rectoria, i després de fer-hi els oportuns treballs d'adequació, hi ubicaren tots els documents antics que havien recollit de les diferents esglésies, domicilis i institucions, d'aquestes últimes destaca l'arxiu notarial, que era ubicat a la Torre del Palau i que el dia 20 d'octubre de 1936 un grup de revolucionaris, entrant a l'edifici i llençant els documents per la finestra, intentaren després cremar-los, fins que algú va dissuadir-los i Josep Rigol s'endugué tot l'arxiu cap a la Seu d'Ègara amb l'ajuda del camió facilitat a per Ramon Santacana.⁵³⁵ Aquest salvament fou efectuat gràcies a Montserrat Tobella i Barrera, vídua del notari Francesc de P. Badia, assassinat per una patrulla juntament amb diverses personalitats que fugien de Matadepera durant els primers dies de l'alçament militar.⁵³⁶ D'aquesta manera naixia el primer arxiu municipal de Terrassa. Al capdavant d'aquest arxiu hi havia l'intel·lectual Salvador Cardús i Florensa, ajudat pel seu fill Francesc Cardús, llavors de poc més de 8 anys i al qual hem pogut entrevistar, essent la única persona viva que realitzà tasques del salvament encara que tingués tan poca edat.⁵³⁷

⁵³⁵ *El Dia*, 20 octubre 1936.

⁵³⁶ PUIG, P., 2000, p. 6.

⁵³⁷ Entrevista realitzada el 6 de juny de 2018.

Il·lustració 21. Els arxius terrassencs instal·lats a la Seu d'Ègara. La fletxa indica l'amagatall del tresor litúrgic de Terrassa. (Fotografia cedida).

La prestatgeria on es guardaven els diferents llibres i documents antics guardava un altre veritable tresor amagat: el tresor litúrgic de les esglésies de Terrassa. Aprofitaren l'espai de l'interior d'una porta tapiada per una banda i tapada per la prestatgeria de l'arxiu per una altra per ubicar-hi tots els objectes de culte. L'espai que

quedava era força gran ja que els murs eren bastant gruixuts i la porta bastant alta. Sols es podia accedir a aquesta cavitat tot retirant uns quants llibres de l'últim prestatge superior, és a dir, des de dalt. Cada vegada que havien de posar nous objectes demanaven al fill de Salvador Cardús, en Francesc, que entrés en l'amagatall. Ell havia de passar entre l'últim prestatge i el sostre i baixar ajudat de les fustes que sobresortien de la prestatgeria, i llavors li anaven passant els objectes des de dalt. Francesc Cardús recorda com la pila d'objectes del tresor litúrgic anava augmentant, el que feia que cada vegada l'espai fos més petit. D'aquesta manera quedaren ben amagats tots els objectes de culte que varen poder salvar.⁵³⁸

També a la rectoria, en una espècie de celler, hi havien guardat tot el vestuari de culte que pogueren recollir de les diferents esglésies del terme. Les casulles, terns, capes pluvials i mantellines restaren apilades en aquesta habitació fins l'any 1939.⁵³⁹

A l'església de Sant Pere hi ubicaren totes les imatges religioses que anaven recopilant dins de la petita sagristia. Amb la por de que hi entrés algú i les volgués destrossar, dissimularen la porta d'entrada a la sagristia tot tapant-la amb uns quadres de grans dimensions de manera que quedaren ben amagades durant el transcurs de la guerra. També en aquest temple hi guardaren, entrant a mà esquerra i tapats amb diferents teles per tal de que

⁵³⁸ Informació donada pel mateix Francesc Cardús en una entrevista efectuada el dia 6 de juny de 2018.

⁵³⁹ *Vid supra.*

passessin més desapercebuts, els fragments del Crist Jacent de Martín Díez Liatzasolo, de l'església del Sant Esperit.⁵⁴⁰

A l'església de Santa Maria hi ubicaren molts dels quadres, escultures, mobles antics i objectes de valor recollits de les cases requisades del terme.⁵⁴¹ Hem adjuntat en l'apèndix documental un llistat detallat amb tot el que la gent va dipositar en aquest museu, d'aquesta manera ens podem donar una idea de la ingent tasca de recollida duta a terme des d'aquest museu i del valor de moltes obres d'art que pogueren ésser salvaguardades i protegides de qualsevol robatori o acte vandàlic.

A l'església de Sant Miquel, pel que sembla, hi ubicaren les col·leccions de ceràmica, tal i com es desprèn d'un article publicat al diari *El Dia* de Terrassa.⁵⁴²

D'aquest "conjunt museístic", ens ha restat una sèrie de dibuixos realitzats l'any 1938 per Mateu Avellaneda i Cañadell,⁵⁴³ amb representacions de diferents capitells que, alguns d'ells, han acabat formant part de la col·lecció del Museu de Terrassa.

Finalment, Jeroni Martorell i Terrats, cap del Servei de Monuments de la Generalitat, en un informe sobre els diferents dipòsits d'art de Catalunya, comentava:

"Han estat recollits una sèrie de mobles, pintures i objectes d'art decoratiu procedents de diverses cases particulars, un còdex miniat del XI,⁵⁴⁴ un grup del segle XVI, d'alabastre, procedent de l'església parroquial,⁵⁴⁵ part del retaule gòtic de Sant salvador de les Espases i diverses peces procedents de les esglésies de la comarca. Sota la direcció de

⁵⁴⁰ Informació donada pel mateix Francesc Cardús en una entrevista efectuada el dia 6 de juny de 2018.

⁵⁴¹ *Vid supra*.

⁵⁴² *El Dia*, 25 d'agost de 1936.

⁵⁴³ Conservats en el Museu de Terrassa sota els números d'inventari 14.354 al 14.57.

⁵⁴⁴ En realitat del segle X, es tracta de l'Evangeliari del Sant Esperit de Terrassa.

⁵⁴⁵ Crist jacent de Martín Díez Liatzasolo.

l'esmentada junta s'està habilitant l'ex-casa rectoral per a instal·lar-hi els objectes recollits."⁵⁴⁶

1.3.1. EL DIPÒSIT DE LA TORRE SALVANS

El conjunt d'edificis de la Seu d'Ègara no fou l'únic dipòsit que hi hagué al terme de Terrassa, sinó que també s'aprofità la Torre Salvans, de Matadepera. Aquesta torre era el domicili de Francesc Salvans i Armengol, diputat de la Lliga Regionalista a les Corts Espanyoles, el qual havia estat assassinat durant els primers dies de la Guerra Civil.⁵⁴⁷ L'edifici contenia una important col·lecció d'obres d'art, entre les que destaquen dos olis sobre taula de gran format de Luís de Morales, pintor manierista espanyol del segle XVI, avui dia conservats al Museu Nacional del Prado, representant un Calvari i una Resurrecció.⁵⁴⁸ Completaven la col·lecció obres de Martí Alsina, Isidre Nonell, Francesc Gimeno, Eduardo Rosales, una Anunciació de Rodrigo de Osona fill i un retaule del segle XVI amb l'escena de l'Epifania, entre d'altres quadres i escultures.⁵⁴⁹

A part de la importància de ser el domicili de Francesc Salvans, com que l'edifici quedà abandonat i estava enmig del bosc es creia que podia ésser un blanc fàcil i perfecte perquè hi entressin a robar. Així doncs, la Generalitat de Catalunya, coneixedora del tresor artístic que contenia aquesta torre, ordenà a l'Ajuntament de Terrassa que la requisés, fet que tingué lloc el dia 26 de juliol del 1936.⁵⁵⁰ I per tal de que aquesta torre no quedés deshabitada, hi destinaren una parella de masovers que tingueren cura de l'edifici durant els anys en què durà la Guerra Civil.⁵⁵¹

⁵⁴⁶ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C57/E1/D18. *Concentracions d'obres d'art*.

⁵⁴⁷ Concretament el dia 24 de juliol de 1936 per la patrulla de "Pedro y sus chiquillos". Francesc Pi de la Serra ens narra aquest tràgic episodi a: PI DE LA SERRA, F., 2017, p. 45.

⁵⁴⁸ Amb els corresponents números d'inventari: P008211 i P008212.

⁵⁴⁹ Hem pogut esbrinar part d'aquesta col·lecció gràcies als fons fotogràfics de l'Arxiu Mas.

⁵⁵⁰ RAGON, B., 1972, p. 66.

⁵⁵¹ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. G-3-14.

El 3 d'octubre de 1936, en una visita a Terrassa, Ventura Gasol, conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya, visità aquesta torre per veure ell mateix l'estat en que es trobava. Nou dies més tard ho feu Pere Coromines, cap de la Comissaria General dels Museus de la Generalitat i Joaquim Folch i Torres, director dels Museus d'Art de Catalunya, els quals visitaren, també, la Seu d'Ègara, juntament amb diversos membres de l'Ajuntament de Terrassa i de la seva Junta de Museus.⁵⁵²

Segurament aquesta torre serví de dipòsit d'art dels objectes de les diferents torres d'estiuieg requisades dels voltants.⁵⁵³ A finals del 1937, amb el Govern Espanyol ubicat a Catalunya, aquest domicili també serví de residència oficial del president de la II República Espanyola, Manuel Azaña i de la seva esposa, els quals hi visqueren fins que s'exiliaren d'Espanya a principis del 1939. Per tal de destinar-la a aquest nou ús, prèviament s'efectuaren obres de fortificació de la torre, construint un búnquer al soterrani i diversos punts de guàrdia als voltants de l'edifici.⁵⁵⁴ Segurament aquest assumpte és el que tractaren amb Josep Rigol quan aquest fou requerit a anar a una reunió a Barcelona en la Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya a finals d'agost o principis de setembre del 1937.⁵⁵⁵

1.3.2. ELS RETAULES GÒTICS DE TERRASSA I L'EXPOSICIÓ D'ART CATALAN

L'any 1937 amb el temor de la conservació de les obres d'art dipositades en els magatzems, i alhora amb una clara visió propagandística del Govern de la Generalitat, s'organitzà aquesta important exposició a París, primer al Musée

⁵⁵² ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. G-3-14.

⁵⁵³ En l'estudi realitzat per Neus Peregrina sobre el patrimoni museístic de Terrassa (PEREGRINA, N., 2004, p. 27) afirma que molts dels objectes artístics i mobiliari de les famílies terrassenques estaven dipositats a la Torre Salvans. En tot cas, el llistat de famílies que presenta sabem que en realitat tenien les seves propietats al dipòsit de la Seu d'Ègara i no pas a la Torre Salvans. Sigui com sigui no és difícil de creure que aquesta torre servís per guardar-hi algun objecte de valor dels domicilis requisats en aquesta zona de La barata, al terme de Matadepera.

⁵⁵⁴ En el capítol corresponent a Matadepera tractarem amb més detall aquest tema.

⁵⁵⁵ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. G-3-14

Jeu de Paume i després al palau de Maisons Laffitte a cura de Joaquim Folch i Torres i Pere Coromines i Montanya.⁵⁵⁶

En aquesta exposició, que sota el títol d'"*Art Catalan du Xe siècle au XVe siècle*" aplegava el bo i millor de les obres d'art d'aquest període en un total de 568 peces, hi havia de figurar el retaule de Jaume Huguet conservat a Terrassa. A finals del gener de 1937, Josep Maria Gudiol, en qualitat d'agent de la Comissaria General dels Museus i acompanyat pel Cap de la Brigada de Transports d'aquesta comissaria i de diferents guardes d'assalt de la Generalitat,⁵⁵⁷ arribaren a Terrassa amb la intenció d'endur-se el retaule, però Josep Rigol els el negà i van haver de marxar amb les mans buides.⁵⁵⁸

Val a dir que aquests retaules ja feia anys que es reclamava que anessin a parar a Barcelona, concretament al nou Museu Diocesà que estava organitzant mossèn Manuel Trens. A principis de la dècada de 1910 el bisbe de Barcelona, Enric Reig, ordenà a mossèn Comenja, ecònom de Sant Pere, que li entregués el retaule dels sants Abdó i Senén i que, sobretot, ho fes sense dir-ho a ningú per tal de que no ho sabés la Junta de Museus de Terrassa. Mossèn Comenja, alarmat i sense saber què fer, demanà consell al pintor terrassenc Joaquim Vancells i a Francesc Pi de la Serra, de la Junta de Museus de Terrassa. Aquests acabaren per reunir-se amb el bisbe i negociaren que el retaule es quedés a Terrassa si no volia que es filtrés la notícia a la premsa i a l'opinió pública. De resultes d'aquest fet, el bisbe, ofès per la desobediència de mossèn Comenja, l'apartà de Terrassa i l'envià de capellà d'un petit convent de monges a Barcelona.⁵⁵⁹

Potser és per aquest motiu que l'any 1937 encara recelaven més de lliurar els retaules a la Generalitat de Catalunya, tot creient que ja no tornarien mai més a Terrassa.

⁵⁵⁶Per a més informació vegis MARCH, E., 2016, i GRACIA, F. i MUNILLA, G., 2011, p.190.

⁵⁵⁷ Josep Maria Gudiol s'encarregà de recollir els objectes artístics existents en els municipis de fora de Barcelona (ANC1-1-T-7596. COMISSARIAT GENERAL DE MUSEUS. *Expedient de preparació de l'Exposició d'Art Medieval Català al Museu del "Jeu du Paume" de París*).

⁵⁵⁸ Aquesta exposició L'exposició al Jeu de Paume de París va ser un gran èxit, arribant als 60.000 visitants en els dos mesos en que durà la mostra. No cal dir al final de la guerra totes les obres retornaren al seus corresponents llocs d'origen sense patir cap mena d'alteració.

⁵⁵⁹ PI DE LA SERRA, P., 1979, p. 188.

1.3.3. L'EXTRACCIÓ DELS PLAFONS RELIGIOSOS DELS CARRERS DE TERRASSA

Una altra acció que es dugué a terme gràcies als esforços del nou museu comarcal fou l'extracció i salvaguarda de tots els plafons de ceràmica policromada de temàtica religiosa que existien en els carrers de Terrassa. Aquests plafons eren els dels carrers Sant Jaume, Sant Pau, Sant Pere i Sant Genís a més de la imatge de la Maredeu del Roser que es conservava en la cantonada del carrer Cremat amb el carrer Vila Nova (actual carrer de Joan Coromines).⁵⁶⁰ Aquesta acció es desenvolupà el dia 27 d'agost de 1936,⁵⁶¹ tot portant els plafons a la Seu d'Ègara i actualment encara es conserven en el fons del museu municipal de la ciutat.

1.3.4. EL MONETARI DE MOSSÈN TATCHER

El dia 8 de juny de 1936,⁵⁶² ingressà en el museu municipal Soler i Palet de Terrassa el valuós llegat de mossèn Josep Tatcher i Dinarès, gràcies a les diligències de Salvador Cardús. D'entre tots els objectes i obres d'art que passaren a formar part del museu hi havia un interessant monetari.⁵⁶³

Com que els dies començaven a mostrar-se força convulsos, aquest monetari encara es trobava en mans de Salvador Cardús quan els sorprengué l'esclat de la Guerra Civil. Cardús, atemorit per un possible registre o espoli a casa seva, decidí amagar aquesta col·lecció numismàtica. Amb l'ajuda d'un familiar que era fuster construïren un doble fons en una caixa de núvia que tenien a casa de Salvador Cardús i allà hi dipositaren tot el monetari, que es retornà íntegre passada la guerra.⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ FERRAN, D. [coord.], 2014.

⁵⁶¹ RAGON, B., 1972, p. 93.

⁵⁶² SÁNCHEZ, C. i RAMOS, G., 2017, p. 186

⁵⁶³ El terme "monetari" és un mot molt utilitzat en l'època per a designar una col·lecció numismàtica.

⁵⁶⁴ Informació donada per Francesc Cardús, fill de Salvador Cardús, en una entrevista el dia 6 de juny de 2018.

1.3.5. INTENT DE COMPRA DEL RETAULE D'HUGUET PER PART DEL MUSEU BRITÀNIC

L'agost de 1937 el Museu Britànic, de la mà del seu ex-director i llavors observador internacional Frederick Kenyon, juntament amb James Mann, conservador de la Col·lecció Wallace, durant una expedició per tota l'Espanya Republicana per tal de veure l'estat en què es trobava el patrimoni artístic,⁵⁶⁵ foren acompanyats a Terrassa per Pere Bosch Gimpera, conseller de Justícia de la Generalitat de Catalunya, Carles Pi i Sunyer, conseller de Cultura⁵⁶⁶ i Josep Gudiol, com a tècnic de la Secció de Monuments de la Generalitat,⁵⁶⁷ per tal de que veiessin ells mateixos el bon estat de les esglésies de la Seu d'Ègara.

Quan Josep Rigol els ensenyà tot el que havien pogut salvar i emmagatzemar, Frederick Kenyon oferí l'elevada xifra de 7 milions de pessetes per a la compra, per part del Museu Britànic, del retaule gòtic dels sants Abdó i Senén de Jaume Huguet. Tot i que en aquella època era una suma molt considerable, negaren acceptar aquesta oferta i gràcies a aquest gest encara es manté avui en dia a la Seu d'Ègara.⁵⁶⁸

Durant aquesta visita Josep Rigol també els ensenyà les restes del Crist Jacent de Marín Díez Liatzaso per tal de que veiessin que si bé es van poder conservar els retaules gòtics, també es van destruir grans joies de l'art religiós.⁵⁶⁹

Degut a que fou la segona vegada que intentaren endur-se el retaule de Jaume Huguet, primerament per figurar a l'exposició de París i ara per comprar-lo pel Museu Britànic, Josep Rigol i Conrad Padrós decidiren emparedar-lo juntament amb el retaule de Jaume Cirera i Guillem Talarn. Els col·locaren en la paret dreta de l'entrada de la rectoria i, davant, hi bastiren una petita paret, segurament feta de fustes i encalada i, per acabar-ho de dissimular, hi penjaren

⁵⁶⁵ GRACIA, F., i MUNILLA, G., 2011, pp. 171-176.

⁵⁶⁶ ANC. Fons Generalitat de Catalunya (Segona República). 1-t-7480. *Informes redactats per sir Frederic Kenyon i James G. Mann sobre el patrimoni artístic espanyol i la seva salvaguarda.*

⁵⁶⁷ CAÑAMERAS, G., 2013, p. 98.

⁵⁶⁸ Segons entrevista oral realitzada a Francesc Cardús el dia 6 de juny de 2018.

⁵⁶⁹ Segons entrevista oral realitzada a Francesc Cardús el dia 6 de juny de 2018.

alguns quadres de gran format. Aquest amagatall fou mantingut en secret fins que acabà la Guerra Civil.⁵⁷⁰

1.3.6. LES DONACIONS D'OBRES D'ART I OBJECTES DE VALOR AL MUSEU COMARCAL

El 29 de gener de 1937 el Centre Excursionista de Terrassa donà al nou Museu d'Art Comarcal de Terrassa instal·lat en la Seu d'Ègara, una interessant peça arqueològica per a les col·leccions locals.⁵⁷¹ Es tracta d'una sivella visigòtica de gran interès històric que encara avui dia forma part de les col·leccions municipals.⁵⁷²

Hem d'entendre aquest tipus de donacions com un intent ciutadà de fer-se seu el nou museu, entenent que aquesta institució era per a tothom i s'havia de construir entre tots, tal i com ho relata un article publicat al diari terrassenc *El Dia* el 25 d'agost de 1936 que, sota el títol de "Pensem tots en el nostre Museu!" conclou: "Cal, per damunt de tot, i això és el que en aquesta hora de tanta evidència pels egoismes particulars, surti la gesta plena de generositat de que tots aquells que posseeixen obres d'art pensin en el museu que avui aixeca Terrassa cedint, en que sigui amb caràcter de dipòsit, aquelles obres que puguin enriquir el patrimoni artístic terrassenc."⁵⁷³

Tal i com hem vist a Sabadell, aquest tipus de donacions també foren comunes en aquesta ciutat veïna, amb la donació de diferents obres que engrandien les col·leccions municipals.

⁵⁷⁰ Aquesta informació, inèdita, ens la facilità Francesc Cardús, fill de Salvador Cardús, en una entrevista realitzada el dia 6 de juny de 2018. En el llibre de Paulina Pi de la Serra se'ns narra aquest afer però desconeixent on i el perquè es van haver d'amagar aquests retaules (PI DE LA SERRA, P., 1979, p. 217).

⁵⁷¹ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. G-3-14.

⁵⁷² Aquesta sivella de bronze visigòtica fou trobada l'any 1929 durant unes campanyes arqueològiques efectuades pel Centre Excursionista de Terrassa en la necròpolis del Cingle del Marquet en el Parc de Sant Llorenç del Munt. Té una decoració cisellada que representa un quadrúpede amb serps estilitzades o caps d'aus.

⁵⁷³ *El Dia*, 25 d'agost de 1936.

1.3.7. ELS TREBALLS D'ADEQUACIÓ I CONSOLIDACIÓ DE LA SEU D'ÈGARA

Durant els anys en que durà la Guerra Civil es realitzaren diferents obres a les esglésies de la Seu d'Ègara. A part de l'adequació de les sales de l'antiga rectoria per tal d'ubicar-hi el nou arxiu municipal, tot encalant de nou les parets i fent petites intervencions en l'interior, també s'aprofità per fer altres obres de consideració en els edificis.

Amb l'ajuda de Ramon Santacana, cap d'Obres Públiques de l'Ajuntament, aconseguiren una gran quantitat de pedres tallades que llavors servien per fer les voreres dels carrers de la ciutat i que restaven en un magatzem municipal prop de la Seu d'Ègara. Amb aquest material referen el gran mur de contenció del terreny que dóna al parc del Torrent de Vallparadís.⁵⁷⁴ També efectuaren tasques de desbrossament dels terrenys d'aquest conjunt, tot enjardinant els entorns.

Tal i com figura en un llistat conservat en el fons de l'Arxiu Comarcal de Terrassa, segurament elaborat pel propi Jeroni Martorell durant alguna de les visites que feu a Terrassa, es dugueren a terme altres tasques d'adequació dels edificis, com ara la instal·lació de reixes en les finestres de la rectoria, reparació de teulades, consolidació del mosaic exterior de Santa Maria, el qual estava una mica deteriorat a causa de les gelades i altres inclemències del temps, elaboració d'un projecte per a la nova porta d'entrada al recinte, restauració de la porta de Sant miquel i la instal·lació d'electricitat per tal de tenir una il·luminació adequada per admirar els retaules i les pintures murals.⁵⁷⁵ Aquestes últimes tasques, però, no sabem si s'arribaren a realitzar degut a la manca de subvencions públiques i privades. En tot cas és interessant constatar que els treballs de recuperació d'aquest conjunt d'esglésies es seguiren realitzant durant els tres anys de guerra.

⁵⁷⁴ Segons entrevista feta a Francesc Cardús el dia 6 de juny de 2018.

⁵⁷⁵ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. G-3-14.

Les obres es dugueren a terme sota les directives de Josep Rigol, tot rebent els consells i plans de treball per part de Jeroni Martorell o del propi Josep Puig i Cadafalch, arquitectes que abans de la Guerra Civil s'encarregaren de les diferents campanyes arqueològiques i de restauració dels temples i que seguien de prop tot el que passava en les esglésies de la Seu d'Ègara.⁵⁷⁶

Il·lustració 22. D'esquerra a dreta: Salvador Cardús, Fidel Riu, Baltasar Ragon, Conrad Padrós i Josep Rigol. Treballs d'adequació de la Seu d'Ègara, any 1936. (Autor desconegut, procedència Josep M. Domènech. Arxiu Tobella).

1.3.8. ELS TREBALLS D'ARRENCAMENT DE LES PINTURES MURALS DE SANTA MARIA

Una altra important tasca que es realitzà en la Seu d'Ègara durant el període de la Guerra Civil, sinó la més important, fou l'arrencament de les pintures murals de l'absis de l'església de Santa Maria entre l'any 1937 i el 1938.⁵⁷⁷

⁵⁷⁶ Tal i com ens demostrà Francesc Cardús en una entrevista realitzada el 6 de juliol de 2018, tot ensenyant-nos correspondència entre el seu pare Salvador Cardús i Josep Puig i Cadafalch.

⁵⁷⁷ Durant la Guerra també s'efectuaren altres arrencaments de pintures murals, com ara les del conegut Monestir de Sixena a Osca. En tot cas, a Terrassa no ens trobem davant d'un arrencament de pintures per motius de protecció patrimonial sinó més aviat per poder estudiar els conjunts pictòrics de la seu d'Ègara. També l'any 1937, a l'església de Sant Quirze de Pedret, al Berguedà, s'hi arrencaren les pintures romàniques del segle XI, portant-les al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, per tal de deixar

Aquestes pintures gòtiques en deixaven entreveure unes de més antigues, datades del segle VI, les quals estaven rere aquestes més modernes, de manera sobreposada. Feia anys que es volien extreure aquestes pintures per tal d'estudiar les antigues i fou precisament en plena Guerra Civil que s'acordà amb els germans Gudiol ⁵⁷⁸ aquesta delicada tasca.⁵⁷⁹ El pintor i membre de la Junta dels Museus de Terrassa, Tomàs Viver, també ajudà en l'arrencament de les pintures murals; de fet sembla ser que primerament fou a ell a qui li encomanaren aquesta tasca.⁵⁸⁰

Francesc Cardús encara recorda com, essent nen, s'encarregava de preparar la cola de conill, la qual venia en pastilles d'uns 20 per 20 centímetres i s'havia d'esmicolar i posar en remull i, finalment, escalfar-les al bany maria. Aquesta era una de tantes petites tasques que ell anomenava "missions". ⁵⁸¹

Sembla ser que tingueren dificultats per tal de trobar els taulons amb els que havien d'aixecar la bastida per extreure les pintures i també per aconseguir els materials necessaris per a la consolidació de la capa pictòrica, ja que en aquells temps tota aquesta mena de material es trobava col·lectivitzat i s'havien de demanar molts permisos a la Generalitat per tal d'aconseguir el material necessari.⁵⁸² Finalment, les aconseguiren de la mà del contractista Comerva, el qual tenia un petit magatzem ple de taulons i que no havia estat col·lectivitzat. Per tal de fer la base de la bastida col·locaren uns bidons plens de terra on hi ubicaren els taulons verticals de més a prop de l'absis mentre que els del davant se subjectaren a les reixes del presbiteri.⁵⁸³

al descobert les pintures preromàniques. Altres pintures murals arracades durant la guerra foren part de les de l'església parroquial de Cardona, les d'Osmort, les de Sant Martí Sescorts o les de Folgaroles.

⁵⁷⁸ Segurament extretes per part de Ramon Gudiol Ricart. Els germans Gudiol eren coneguts per les seves tasques d'extracció de pintura mural. Josep Gudiol ja havia arrencat les pintures de la sala capitular de Sixena l'any 1936. Guillem Cañameras Vall està estudiant la figura i trajectòria de Josep Gudiol en la seva tesi doctoral pel departament d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona, dirigida pel dr. Joan Domenge i Mesquida. En destaquem un article publicat en el Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics: CAÑAMERAS, G., 2017, pp. 441-470.

⁵⁷⁹ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs- Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. G-3-14.

⁵⁸⁰ *Vid supra.*

⁵⁸¹ Segons entrevista feta a Francesc Cardús el dia 6 de juny de 2018.

⁵⁸² ACT. Fons Salvador Utset i Payàs- Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. G-3-14

⁵⁸³ Segons entrevista feta a Francesc Cardús el dia 6 de juny de 2018.

Per a les tasques de neteja i consolidació de les noves pintures descobertes es contractà al mestre Antoni Robert i Caballé, tal i com ho demostren les diferents factures conservades d'aquest període en l'Arxiu Comarcal de Terrassa.⁵⁸⁴

Un cop es pogueren veure les pintures, Josep Rigol o Salvador Cardús les copiaren i descriviren en una carta que enviaren a Puig i Cadafalch per tal de que les estudiés i parlés d'elles en les múltiples conferències que realitzà a la universitat parisenca de La Sorbona.⁵⁸⁵

Les tasques de l'extracció i consolidació de les pintures murals foren pagades pel Servei de Conservació de Monuments de la Generalitat de Catalunya,⁵⁸⁶ segurament gràcies a les gestions dutes a terme per part de Jeroni Martorell, cap de la Secció de Monuments de la Generalitat i que, com ja hem apuntat en altres ocasions, abans de la Guerra Civil ja estava realitzant les tasques de restauració de les esglésies de Sant Pere, tot seguint les directives del seu mestre Josep Puig i Cadafalch.

Un cop quedaren en descobert les antigues pintures es veié, evidentment, com una gran fita per a la història de l'art, tal i com ho demostra un escrit de Josep Rigol dirigit a l'Ajuntament de Terrassa:

"Les excel·lents pintures murals del segle VIè descobertes suara a les ex-esglésies de Sant Pere, de la nostra ciutat, la troballa de les quals assoleix una resonància artística mundial, per ésser les úniques d'aquella reculada època que es conserven en la Mediterrània Occidental."⁵⁸⁷

⁵⁸⁴ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs- Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. G-3-14.

⁵⁸⁵ Segons correspondència guardada en l'arxiu de la família Cardús.

⁵⁸⁶ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs- Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. G-3-14.

⁵⁸⁷ *Vid supra*.

Il·lustració 23. Treballs d'arrencament de les pintures murals de Santa Maria l'any 1938. (Arxiu Mas).

1.3.9. LA VISITA DEL DEGÀ DE CANTERBURY

L'agost de 1937, Josep Gudiol i Ricart, en qualitat de comissari de la Generalitat de Catalunya per a la salvaguarda del patrimoni artístic, ensenyà les esglésies de la Seu d'Ègara al degà de Canterbury, Hewlett Johnson,⁵⁸⁸ qui vingué a Espanya en missió diplomàtica i s'interessà per l'estat de conservació de la Seu d'Ègara i, en especial, pel cicle de pintures romàniques de Tomàs Becket.⁵⁸⁹ Hewlett també visità la catedral de Barcelona, el monestir de Pedralbes i Santa Maria del Mar i, seguidament, es traslladà a València i a Madrid.⁵⁹⁰

1.3.10. LA SALVAGUARDA EN ALTRES INDRETS FORA DE TERRASSA

Tal i com hem anat veient, les tasques de salvaguarda no es realitzaren tan sols en la ciutat de Terrassa sinó que miraren d'anar més enllà del terme, tot actuant de manera comarcal i arribant fins a Barcelona.

Gràcies a la cessió d'un camió per part de Ramon Santacana, cap d'Obres Públiques de l'Ajuntament de Terrassa, l'equip de Josep Rigol pogué efectuar diverses gestions fora de la població.

D'aquesta manera pogueren endur-se⁵⁹¹ el retaule gòtic que hi havia en la capella de Santa Maria del Taudell, dins la masia de Can Tries, a Viladecavalls. Aquest retaule conté les escenes de la Crucifixió, l'Anunciació, la Visitació, el Naixement, i l'Adoració dels reis mags. També de la capella de Sant Miquel del

⁵⁸⁸ CAÑAMERAS, G., 2013, p.98.

⁵⁸⁹ Si bé Baltasar Ragon ens afirma que fou l'arquebisbe de Canterbury i que fou guiat per Lluís Gudiol, el dia 14 de febrer de 1937 (RAGON, B., 1972, P. 181). Nosaltres creiem que realment es tracta del degà Hewlett Johnson i que la visita es feu a l'agost del 1937 (CAÑAMERAS, G., 2013, p.98; GRACIA, F. i MUNILLA, G., 2011, p. 176; GUDIOL, J.M., 1987, pp. 110-111).

Malauradament no sabem més detalls d'aquesta interessant visita.

⁵⁹⁰ GRACIA, F. i MUNILLA, G., 2011, p. 176.

⁵⁹¹ Tota la informació que es detalla a partir d'aquí està extreta de l'article publicat al diari *El Dia* el 18 d'agost de 1936 i contrastant la informació amb l'estudi d'aquestes poblacions.

Taudell pogueren endur-se una petita escultura en talla de fusta, si bé fragmentada.

Un altre retaule que pogueren salvar fou el de la capella de l'antiga masia de Can Viver, a Torrebonica. Aquesta masia fou totalment reformada per part de l'arquitecte Josep Domènech i Mansana l'any 1911 per tal de construir el sanatori antituberculós Mare de Déu de Montserrat, més conegut com a sanatori de Torrebonica. L'any 1930 es beneí la nova església, la qual segueix els canons estilístics del modernisme. En una capella annexa hi havia el retaule, de taules pintades i que data de l'any 1612, dedicat a la Mare de Déu del Roser.

També pogueren salvar diferents parts del retaule barroc de l'església parroquial de Sant Vicenç de Castellbisbal. Josep Rigol i el seu equip van realitzar fins a tres viatges en camió fins aquesta població per tal de que els entreguessin la totalitat del retaule però no ho aconseguiren i sols van poder salvar les imatges de la Verge Maria i Sant Joan Evangelista que se situaven a l'àtic del retaule tot formant l'escena de la Crucifixió, una taula de Sant Vicenç predicant i també dos àngels que se situaven als peus de la Immaculada Concepció. A part d'aquests fragments de retaule també pogueren endur-se cap a la Seu d'Ègara la bandera del sometent i dos quadres a l'oli de grans dimensions (1'5 per 1 metre) que representen l'Eucaristia i l'escena del Rentapeus. Això ho van poder fer gràcies a trobar-se amb un vigilant que col·laborà tot deixant que s'enduguessin aquestes obres, salvant-se així de la foguera.⁵⁹²

De l'església parroquial de Sant Julià d'Altura, del terme de Sabadell, pogueren recollir una valuosa creu gòtica, de pedra, i un curiós aiguamanil. Hem de recordar que prèviament una delegació del Museu de Sabadell ja s'emportà part del tresor litúrgic que hi quedava.

En la capella de Santa Margarida pogueren recollir una petita capelleta petitòria d'almoines i la talla d'un Sant Crist que data, aproximadament, de l'any 1617, a més d'una important casulla de sederies valencianes dels segles XVI i XVII.

⁵⁹² Arxiu Parroquial de Sant Vicenç de Castellbisbal. *Ofici enviat per Salvador Cardús el 14 de novembre del 1939.*

En l'església de Santa Maria d'Ullastrell pogueren recollir la imatge de la patrona, juntament amb bona part dels documents importants, històrics, de la parròquia: pergamins, documents i llibres compresos entre el 1381 i el 1916.⁵⁹³

També recolliren obres d'art i mobiliari antic de les masies del terme, entre la que destaca la masia de can Sobregrau, a Gallifa, on pogueren endur-se al Museu Comarcal d'Art de Terrassa dos Crists crucificats, cinc plats de ceràmica catalana, un quadre a l'oli amb el retrat d'una dama del segle XVII-XVIII, una pintura amb l'escena del Naixement de Jesús, un quadre a l'oli amb sant Francesc i un àngel, una tela amb un monjo d'hàbit blanc orant, 1 quadre amb sant Isidre, una gran tela amb un tema religiós i un quadre petit amb un marc finament tallat.⁵⁹⁴

La recollida d'objectes artístics per part del nou Museu Comarcal d'Art de Terrassa també arribà fins a Barcelona, tal i com ho demostra una carta enviada al Comitè del Ram de la Construcció de la ciutat comtal el 21 d'octubre de 1936. En aquesta carta es demana que els facilitin la retirada d'unes obres artístiques que el terrassenc Alfons Sala Argemí, primer comte d'Ègara, tenia en el seu domicili barceloní del Passeig de Gràcia, el qual, segons sembla, estava requisat per aquest comitè.⁵⁹⁵ També el Comitè del Radio XI del PSUC entregà el dia 3 de novembre de 1936 dues teles del pintor Francesc Torres existents en el domicili barcelonès de Josep Sala Amat, també en el Passeig de Gràcia i que deuria estar requisat per aquest mateix comitè.⁵⁹⁶

Finalment volem deixar constància de que en les cases on hi havia obres d'art o mobiliari interessant per ingressar en el nou Museu d'Art Comarcal de Terrassa però on encara hi vivien els seus propietaris, en moltes ocasions optaren per deixar aquests objectes en el seu lloc original, previ inventari, per tal de no causar molèsties als seus propietaris. Un d'aquests casos el trobem a Matadepera, concretament en la Torre Badia, on Josep Rigol, com a delegat de la Comissaria General dels Museus a Terrassa demanà al Consell Municipal de

⁵⁹³ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. 6-3-14G. *Acta de retorn d'objectes al rector d'Ullastrell.*

⁵⁹⁴ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs- Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. G-3-14.

⁵⁹⁵ *Vid supra.*

⁵⁹⁶ *Vid supra.*

Matadepera que fossin respectats i retornats el mobiliari i objectes antics que havien retirat d'aquesta torre on encara hi residia la seva propietària.⁵⁹⁷

⁵⁹⁷ AMCT. Museu d'Art Comarcal 1937-38. Incautació d'objectes. *Carta de 10 de juny de 1937 de J. Rigol al Consell Municipal de Matadepera.*

2. POSTGUERRA

2.1. L'ENTRADA DE L'SDPAN A TERRASSA

El 26 de gener de 1939 feien entrada a Terrassa les tropes de l'exèrcit franquista, el mateix dia que a Barcelona i un dia abans que a Sabadell.⁵⁹⁸ Uns dies més tard, concretament el 31 de gener, hi arribà una brigada militar del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional* SDPAN. Aquesta brigada tenia per missió buscar els diferents dipòsits d'objectes artístics disseminats al llarg de tot el territori espanyol i redactar uns informes sobre com es trobava el patrimoni artístic i les esglésies de les diferents localitats on anaven. Sabem que aquesta brigada actuà en altres punts del Vallès Occidental, com és el cas de Sabadell, Sant Cugat del Vallès, Barberà del Vallès i Rubí, però sols ens ha arribat l'informe corresponent a Terrassa.⁵⁹⁹

L'informe de Terrassa està firmat per l'agent Josep Puigdengolas Barella, reconegut pintor paisatgista català, i fou acompanyat per Josep Rigol en qualitat d'antic delegat de la Comissaria General dels Museus.⁶⁰⁰ Primerament Rigol li ensenyà la Seu d'Ègara amb totes les col·leccions d'art, mobles i objectes de valor salvaguardades, a part dels famosos retaules gòtics i el Crist jacent de Martín Díez de Liatzasolo. Un cop visitats aquests temples passaren a segellar les portes dels edificis i nomenaren a Josep Rigol com a responsable d'aquests temples i del seu contingut, ara pel bàndol nacional, concretament l'anomenaren auxiliar d'incautacions i inspeccions per al *Servicio de Recuperación* d'objectes personals de ciutadans de Terrassa.⁶⁰¹ Després segellaren la biblioteca del Museu Municipal i nomenaren a Salvador Cardús

⁵⁹⁸ MARCET, X., 1986, p. 42.

⁵⁹⁹ AIPCE. Fons SDPAN 311. Correspondencia Agentes Comissaría Zona de Levante. *Parte 33*.

⁶⁰⁰ En l'informe es fa constar el nom erroni de Ripoll i Formiguera enlloc de Rigol i Fornaguera.

⁶⁰¹ RAMOS, G.[text], 2011, p. 32.

com a responsable, degudament identificat pel nou règim franquista. Seguidament arribaren a l'església del Convent de l'Hospital i al temple del Sant Esperit, on pogué veure la magnitud de la crema. Finalment visità la Torre Salvans, a Matadepera, on ho trobaren tot intacte. Si bé més endavant es fa constar que la casa estava oberta i amb el desordre típic d'una ràpida fugida per part dels seus últims habitants, els quals ocuparen la casa després de la fugida de Manuel Azaña, president de la II República Espanyola. Com a curiositat primerament ens diu que hi havien les dues pintures de Luís de Morales i després ens diu que n'hi faltava una, a més d'un tapís. Creiem que Puigdemolas s'equivocà o simplement mentí a l'hora de realitzar l'informe ja que es conserven ambdós quadres. Diem "mentí" ja que era freqüent tergiversar la veritat tot culpabilitzant als republicans de coses que no havien fet o redactant un segon informe més demolidor.⁶⁰² En tot cas procedí a segellar la torre i hi delegaren un cos de guàrdia permanent per evitar possibles saquejos.⁶⁰³

Uns dies més tard, el 2 de febrer de 1939, arriba a Terrassa un segon agent del SDPAN, anomenat Mariano Saez Renedo i, junt amb Josep Rigol, elaboren un llistat sobre el contingut emmagatzemat en cada sala de la rectoria i diferents capelles de les esglésies. Malauradament sols conservem l'última pàgina d'aquest document, el qual ens hauria sigut de gran ajuda per conèixer més a fons el dipòsit terrassenc.⁶⁰⁴

⁶⁰² GRACIA, F., MUNILLA, G., 2011, p. 308.

⁶⁰³ IPCE. Fons SDPAN 311. Correspondencia Agentes Comissaría Zona de Levante. *Parte 33*.

⁶⁰⁴ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. G-3-14.

2.2. LA NOVA JUNTA DE MUSEUS DE TERRASSA

Amb el nou govern franquista a l'Ajuntament de Terrassa hi hagueren canvis en la Junta de Museus de Terrassa, tal i com passava en altres museus del territori. Els mateixos membres de l'antiga junta no volien continuar en el seu càrrec i posaren a disposició de l'alcalde les seves respectives places. Com que, tal i com veurem més endavant, s'havia de realitzar la gran tasca del retorn de tots els objectes de valor, obres d'art i mobiliari que s'havien requisat durant els tres anys en que durà la guerra, l'alcalde cregué oportú no acceptar la renúncia dels membres de la junta fins que no s'hagués enllestit aquest treball.

Quan les feines de retorn dels objectes s'estaven enllestint, el dia 21 de setembre de 1939, l'alcalde designà una nova junta. Aquesta tingué com a president d'honor a Alfons Sala Argemí i fou presidida pel mateix alcalde amb el conseller de cultura de l'Ajuntament com a vicepresident. El tresorer fou Francesc Pi de la Serra, antic president de la junta i el secretari fou Salvador Cardús. Seguidament figuraven com a vocals Joan Antoni Vallhonrrat Catà, Lluís Ventalló Vergés, l'arquitecte municipal, el rector de la parròquia de Sant Pere, Tomàs Viver Aymerich, Joaquim Vancells i Vieta, Josep Rigol i Fornaguera i Jaume Comerma Marinelló. Finalment s'acordà tornar a admetre a Ramon Santacana com a secretari de la Junta dels Museus de Terrassa i Salvador Cardús passà a ser-ne vocal. Aquesta nova Junta del Museu de Terrassa es reuní per primer cop el dia 25 de setembre de 1939, tal i com indica el llibre d'actes.⁶⁰⁵

Una de les primeres decisions que prengueren fou la compra del castell de Vallparadís amb la intenció d'ubicar-hi el nou museu de Terrassa i poder deixar lliure l'espai ocupat en la Seu d'Ègara. Poques setmanes més tard decidiren

⁶⁰⁵ Malauradament durant la Guerra Civil no es van aixecar actes de les reunions realitzades per la Junta de Museus de Terrassa que, tot i dissolta per ordre de la Generalitat, aquesta seguia present en el dia a dia de les activitats dutes a terme en el nou Museu d'Art Comarcal de Terrassa.

crear el nou Arxiu Municipal de Terrassa, ubicat en l'antiga seu de la Biblioteca Soler i Palet.⁶⁰⁶

Més endavant hi hagueren nous canvis en la Junta de Museus de Terrassa tot incorporant personalitats més afines al nou Ajuntament. D'aquesta manera entraren a formar-ne part Eduard Blanxard, Josep Vallhonrat, Lluís Ventalló i Santiago Padrós (germà de Conrad Padrós) el qual passà a ser el nou secretari de la Junta.⁶⁰⁷

El seu antic secretari, Ramon Santacana, fou expedientat per la seva actuació durant la Guerra Civil. Recordem que Santacana, des del seu lloc com a responsable del Servei d'Obres Municipals de l'Ajuntament republicà, col·laborà tant com va poder amb la salvaguarda del patrimoni artístic, tot cedint el camió per als trasllats, gent de la brigada municipal per tal d'ajudar en el que calgués i fins i tot donant material per a les obres d'adequació de la Seu d'Ègara. Per a substituir-lo primerament nomenaren a Gabriel Sainz, secretari particular del nou alcalde franquista Josep Homs. Poc temps després Sainz caigué en una llarga malaltia fins que morí i fou Josep Rigol qui el substituí fins que es decidí canviar del tot la Junta dels Museus.

⁶⁰⁶ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. *Llibre d'Actes de la Junta de Museus de Terrassa. Dia 16 d'octubre de 1939.*

⁶⁰⁷ AMHT. Documents Guerra Civil. *Manuscrit de Josep Rigol.*

2.3. L'EXPOSICIÓ D'ART SALVAGUARDAT PER LA JUNTA DE MUSEUS

Tal i com passà en diverses ciutats del territori i, tenint d'exemple l'exposició de *Arte Sacro* que tingué lloc a Sabadell durant la Setmana Santa de l'any 1939, a Terrassa també se celebrà una exposició amb una selecció dels objectes artístics salvaguardats.

Si bé a Terrassa aquesta mostra estigué més encaminada a ensenyar bona part del patrimoni atresorat en la Seu d'Ègara i no tant cenyida en un tema, com passà a Sabadell, on pràcticament sols s'exposaren els quadres de la col·lecció Ponsà, realitzats pel pintor Antoni Estruch i que narraven les escenes de la vida de Jesús, si bé acompanyats per altres quadres i escultures de temàtica religiosa pertanyents a diferents col·leccions particulars de la ciutat.

L'exposició terrassenca tingué lloc en la mateixa Seu d'Ègara i en el local dels Amics de les Arts, llavors presidit per Emili Matalonga i Cortés, cap del Servei d'Informació a Terrassa del nou règim franquista.⁶⁰⁸ Primerament volia tenir només una durada de quinze dies, entre el dia 1 i el 16 de juliol de 1939, tot fent-la coincidir amb la festa major de Terrassa i que no se solapés amb l'aniversari del "*Glorioso Alzamiento Militar*", però tingué tanta repercussió que l'hagueren d'allargar dos dies més.⁶⁰⁹

L'encarregada d'aquesta mostra fou la nova Junta de Museus de Terrassa i Josep Rigol fou el responsable de la confecció del catàleg i la instal·lació de totes les obres, que en foren un total de 434.⁶¹⁰ Les obres de pintura moderna s'exhibiren en el local dels Amics de les Arts mentre que les obres de pintura religiosa antiga s'ubicaren en les sales de la rectoria de la Seu d'Ègara, podent visitar les esglésies del conjunt per tal de veure els diferents treballs que s'hi havien realitzat.⁶¹¹

⁶⁰⁸ Segons consulta realitzada al web dels Amics de les Arts el dia 2 de maig de 2018.

⁶⁰⁹ *Hoja Oficial de Tarrassa*, 10 de juliol de 1939.

⁶¹⁰ JUNTA MUNICIPAL DE MUSEUS DE TERRASSA, 1978, p. 20.

⁶¹¹ JUNTA MUNICIPAL DE MUSEUS DE TERRASSA, 1939, p. 2.

En el text que obre el catàleg, molt més cenyit als fets reals que en el cas del de Sabadell - on el text va més encaminat a parlar d'espoli i no tant de salvaguarda - es resumeix la tasca feta per la Junta de Museus terrassenca durant el "*período revolucionario*". Si bé hem de recordar que contràriament al què succeí a Sabadell, a Terrassa no empresonaren ni sancionaren als responsables del salvament del patrimoni artístic del terme, ans al contrari, tal i com veurem més endavant.

La inauguració de l'exposició tingué lloc en el local dels Amics de les Arts i fou concorreguda per la flor i nata de les noves autoritats egarenques: el comandant de les forces militars destacades a Terrassa, l'alcalde Homs, el cap local de les FET i de les JONS, el tinent de la Guàrdia Civil, el regent arxiprest mossèn Sanahuja, acompanyat per tots els altres rectors de la ciutat i del rector de les Escoles Pies, tots consellers de l'Ajuntament i una comitiva de la Caixa d'Estalvis i de l'Institut Industrial.⁶¹²

D'entre les obres que figuraven en aquesta exposició hi podem trobar els famosos retaules gòtics de Jaume Huguet, Lluís Borrassà i Jaume Cirera i Guillem Talarn, a més del de Santa Maria del Taudell, quadres de Pablo Picasso, Modest Urgell, Ramon Casas, Marià Fortuny, Tomàs Moragas, Joaquim Mir, Martí Alsina, Claudi Lorenzale, Rafael Llimona, Antoni Rigalt, Ricard Canals, Antoni Viladomat, Enric Galwey, Mas i Fontdevila, Vicente López, Torras Armengol... i el Crist Jacent de Martín Díez Liatzasolo, entre d'altres obres d'art.⁶¹³ Segons Gemma Ramos, de les 434 obres exposades unes 170 eren anteriors al segle XIX.⁶¹⁴

Un cop clausurada l'exposició es retornaren tots els objectes als seus corresponents propietaris.

⁶¹² *Hoja Oficial de Tarrassa*, 4 de juliol de 1939.

⁶¹³ JUNTA MUNICIPAL DE MUSEUS DE TERRASSA, 1939, p. 2.

⁶¹⁴ RAMOS, G., 2011, p. 32.

2.4. JOSEP RIGOL I L'ORDEN CIVIL DE ALFONSO X EL SABIO

Un cop arribaren els nacionals i veieren l'estat en que es trobaven les importants esglésies de la Seu d'Ègara, les quals no només s'havien pogut salvar sinó que, a més, s'havien restaurat els edificis, arrencat les pintures murals per tal de posar a la vista les pintures més antigues i transformat la vella rectoria en un museu, quedaren molt sorpresos. Tant és així que al juny de 1942 el director general de Belles Arts del nou govern franquista, Juan de Contreras y López de Ayala, més conegut com a el Marqués de Lozoya, demanà un expedient a Luís Monreal Tejada, comissari del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*, sobre l'actuació de Josep Rigol amb la intenció de gratificar-lo d'alguna manera.⁶¹⁵ Quan el Marqués de Lozoya visità la ciutat de Terrassa, el novembre de l'any 1942,⁶¹⁶ mentre recorria les províncies d'Espanya per conèixer la devastació provocada per la Guerra, pogué veure amb els seus propis ulls tota la tasca duta a terme durant els anys en què durà la Guerra Civil.

Poc temps després concediren l'ingrés en la *Orden de Alfonso X el Sabio* a Josep Rigol. Sembla ser que per desavinences amb el nou règim polític Rigol no acceptà anar-la a buscar a l'ajuntament i finalment fou el seu amic Santiago Padrós qui li entregà.⁶¹⁷

Aquest fet contrasta clarament amb el que li ocorregué al seu company a Sabadell de la Delegació de la Comissaria General dels Museus de la Generalitat de Catalunya, Joan Sallarès Castells, a qui empresonaren després d'un judici sumaríssim per haver tingut el mateix càrrec com a delegat de la Comissaria General dels Museus durant els anys en que durà la Guerra Civil.

⁶¹⁵ AMAB. Fons Luís Monreal. Correspondència. 2.4.002/129.

⁶¹⁶ JUNTA MUNICIPAL DE MUSEUS DE TERRASSA, 1978, p. 20.

⁶¹⁷ RAMOS, G., 2011, p. 32.

2.5. LA DEVOLUCIÓ D'OBJECTES DIPOSITATS

Un dels principals problemes que tingueren de resoldre les noves autoritats del règim franquista fou la devolució de tots els objectes de valor, mobles, quadres i escultures que al llarg dels tres anys en que durà la Guerra s'havien anat requisant a milers i milers de propietaris no només a Catalunya sinó en tot el territori espanyol.

Aquesta tasca fou encomanada al *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*, SDPAN,⁶¹⁸ encapçalat per Juan de Contreras y López de Ayala, més conegut com a Marqués de Lozoya, que en aquells moments era el director general de Belles Arts. Per tal d'agilitzar les seves tasques aquesta institució estava dividida segons les diferents zones d'Espanya. A Catalunya, *Zona de Levante*, estava regida per l'historiador de l'art Luis Monreal y Tejada.⁶¹⁹

Els diferents agents que integraven l'SDPAN tenien el primer objectiu de buscar i trobar els diferents dipòsits d'art republicans que estaven disseminats al llarg del territori. Sovint rebien informacions secretes que els facilitaven aquesta tasca, tal i com hem pogut constatar en el cas de les col·leccions d'art reunides a Sabadell.⁶²⁰ Un cop les tropes nacionals entraven en les diferents poblacions hi arribava un agent del SDPAN que procedia a redactar un informe sobre l'estat en què es trobaven les edificacions més notables i, si hi existia algun dipòsit d'art segellava la porta i designava una persona perquè es fes càrrec del seu contingut.

Aquestes accions inicials ja les hem tractat en l'apartat de l'entrada de les tropes nacionals a Terrassa, dia en que un agent d'avantguarda d'aquest servei, el pintor Josep Puigdemolas Barella, visità tot el terme egarenc i, en especial, el dipòsit de la Seu d'Ègara. Un cop segellà el dipòsit nomenà a Josep Rigol com a auxiliar d'incautacions i inspeccions del SDPAN i hagué

⁶¹⁸ Més endavant passà a anomenar-se *Servicio de Recuperación del Patrimonio Artístico*.

⁶¹⁹ Monreal, 1999.

⁶²⁰ AIPCE. Fons SDPAN 311. Correspondencia Agentes Comissaría Zona de Levante. *Carta a José Maria Muguruza datada el 20 de gener de 1939*.

d'esperar fins a nova ordre per tal de saber quines tasques havia d'efectuar.⁶²¹ És possible que aquests dos pintors, Josep Rigol i Josep Puigdemolas es coneguessin amb anterioritat a l'esclat de la Guerra Civil.

Dies més tard arribà l'ordre que s'havia de retornar tot el patrimoni recopilat durant la Guerra Civil però per causes que ara se'ns escapen no sabem per què no es pogueren retornar fins passat el juliol de 1939, és a dir, sis mesos més tard a l'arribada dels nacionals. Si bé una possible resposta la podríem trobar en el fet de que encara no havien tornat a Terrassa molts dels antics propietaris i, en conseqüència, no es podia realitzar la restitució de tot aquell patrimoni històric i artístic.

És per aquestes dates quan la Junta de Museus de Terrassa decideix celebrar l'exposició que ja hem comentat amb una selecció d'obres d'art salvaguardades. Un cop finalitzà aquesta mostra es passà a retornar tots aquests béns als seus legítims propietaris.⁶²²

Per tal de realitzar el retorn la gent acudia al dipòsit de la Seu d'Ègara i, previ rebut corresponent on afirmaven que el que s'enduien era de la seva propietat, s'enduien les seves pertinences.

L'Arxiu Comarcal del Vallès conserva una capsa amb tot de documentació antiga referent al retorn d'aquests objectes i, sortosament, encara es guarden moltes de les paperetes de rebut on s'indica el nom del propietari o persona retirant i les obres d'art, mobiliari o objectes de valor que s'endu. Gràcies a aquesta documentació hem pogut realitzar un llistat amb el nom d'una cinquantena de famílies que tingueren obres d'art en el dipòsit del Museu Comarcal de Terrassa.⁶²³ En l'apèndix documental hem afegit aquest detallat llistat.

Aquests rebuts, impresos, hi figurava el següent text: "*El que suscribe D. declara que son de su propiedad los objetos que se detallan a continuación y que recibe de la Junta de Museos de Tarrasa, cuyos objetos fueron*

⁶²¹ RAMOS, G., 2011, p. 32.

⁶²² Tal i com indica la data de molts dels rebuts realitzats a l'hora de retornar els objectes.

⁶²³ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. G-3-14.

custodiados por dicha Junta durante el pasado dominio rojo."⁶²⁴ seguidament s'inclouïa a mà un llistat amb els objectes retirats. Aquest text és interessant ja que es fa referència al terme "custodiar" i no "robar". A Sabadell, com hem vist, gairebé tots aquests rebuts acaben amb la cantarella, de segur imposada, de "*me fueron substraídos por los rojos*" o "*robados por los rojos*".

De fet a Terrassa trobem mostres d'agraïment dels diferents propietaris a qui els requisaren els objectes artístics i de valor, tal i com es desprèn d'una carta de la senyora Prat, vídua de Cayetano Vallés, on dóna les gràcies per haver salvat els seus mobles durant la Guerra Civil, concretament una capsa de núvia, una vitrina, dos sillons de pell, una taula de centre, un peu amb figura de bronze, vàries figures de porcellana, dues ombrel·les antigues i dos miralls també antics.⁶²⁵

Tal i com hem vist en la veïna ciutat de Sabadell, pocs mesos més tard de la devolució de tots els objectes dels dipòsits, el *Servicio de Recuperación del Patrimonio Artístico* informà als seus agents de que s'havia de cobrar una quantitat fixada des de Madrid per a tots els propietaris d'objectes de valor, obres artístiques i mobiliari que havien estat emmagatzemats en els diferents dipòsits públics de tot l'estat espanyol durant els tres anys en què durà la Guerra Civil.⁶²⁶ Aquesta quantitat depenia segons la naturalesa de cada objecte així com també de les seves dimensions. La Junta de Museus de Terrassa fou l'encarregada d'efectuar tots aquests cobraments que anaven a parar al *Servicio de Recuperación del Patrimonio Artístico*. Si bé una part del total dels diners recaptats d'aquests cobraments passà a la Junta de Museus de Terrassa i gràcies a aquests diners es pogueren engrandir els fons econòmics per tal d'adquirir el castell de Vallparadís, on hi ubicaren el nou museu de Terrassa al deixar lliures les esglésies i rectoria del conjunt monumental de la Seu d'Ègara.⁶²⁷

⁶²⁴ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. G-3-14.

⁶²⁵ *Vid supra*.

⁶²⁶ GRACIA, F; MUNILLA, G., 2011, p. 239.

⁶²⁷ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. *Llibre d'Actes de la Junta de Museus de Terrassa. Dia 25 de setembre de 1939.*

2.5.1. LA RECTORIA DE SANT PERE, EMBRIÓ DEL NOU ARXIU MUNICIPAL DE TERRASSA

Pel que fa als interessants fons documentals que durant la Guerra Civil s'anaren recollint i inventariant en la rectoria de la Seu d'Ègara per part de Salvador Cardús, tot creant un veritable arxiu municipal, s'acordà que el nucli d'aquests documents agafats de diferents organismes públics passessin a formar el nou Arxiu Municipal de Terrassa. Aquest arxiu s'ubicà en la Biblioteca Soler i Palet, antiga seu del Museu de Terrassa abans de la Guerra Civil i que, amb la compra del castell de Vallparadís quedà buida de les col·leccions museístiques ja que es traslladaren en aquest castell on hi ubicaren el nou Museu de Terrassa.⁶²⁸

⁶²⁸ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. *Llibre d'Actes de la Junta de Museus de Terrassa. Dia 16 d'octubre de 1939. Dia 16 d'octubre de 1939.*

2.6. INCORPORACIÓ D'OBRA AL MUSEU DE TERRASSA

"A l'anar amb un camió a recollir tot lo triat la meua sorpresa fou que havien desaparegut moltes peces, prenes de vestir i gran nombre de cuadros. Les raons que varen donar-me a les meves protestes fou que una comissió del Museu del Prado havia fet una tria qu'es reservaven per dit museu, del gran nombre de teles, tapiços, vestits antics separats amb destí al nostre museu, sols en varen deixar una petita part, al·legant que les sras. del general, governador i d'altres alts jefes se havien endut per fer adornos a llurs cases i que davant d'aquelles autoritats no varen poder evitar el fet."⁶²⁹

Josep Rigol i Fornaguera

Tal i com hem vist en la veïna ciutat de Sabadell, els objectes que es trobaven emmagatzemats en els grans dipòsits de Barcelona, ara ja centrats en el dipòsit del Palau de la Caixa de Pensions a Montjuic, i que no havien sigut reclamats per cap propietari, es destinaren als museus de l'estat espanyol. Primerament acudiren a buscar obra els grans museus, com ara el Prado i, finalment, arribà el torn als museus locals.

Sabem que el dia 24 de desembre de 1942 Josep Rigol va rebre una autorització de Luís Monreal i Tejada, delegat del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional a Barcelona per tal de que elegís un lot d'objectes pel Museu de Terrassa.⁶³⁰ Així ho feu i quan tornà a Barcelona amb l'ajuda d'un camió per tal de traslladar totes les obres d'art que li havien concedit, de les quals no es coneix cap llistat, va veure com una delegació del Museu del Prado s'havia endut alguna de les obres que seleccionà i que també hi havien

⁶²⁹ Fragment d'un manuscrit de Josep Rigol a mode de petit dietari on ens narra un robatori d'obres artístiques en el dipòsit del Palau de la Caixa de Pensions de Barcelona. Aquest petit dietari o memòries sobre les seves activitats durant la Guerra Civil, de sols una pàgina de quartilla escrita per davant i per darrera, és l'únic text d'ell que hem pogut trobar. A l'arxiu del Museu de Terrassa en conserven una fotocòpia junt amb la documentació que guarden sobre aquest període (AMHT, documentació Guerra Civil).

⁶³⁰ AMAB. Fons Monreal. Correspondència: 7401.

passat les esposes d'alts càrrecs del nou govern municipal de Barcelona i de l'exèrcit i s'havien endut sense dificultats diferents obres d'art per a engalanar les seves respectives cases.⁶³¹ és el que podríem anomenar-se "espoli de *guante blanco*", si se'ns permet l'expressió.⁶³² Això feu que el seu lot inicial quedés desposseït de les peces de més valor. A més de les obres que es pogué endur hi figura una pintura a petit format del pintor modernista Santiago Rusiñol, un quadre del pintor Joaquim Terruella, una tela a gran format representant un mariner mig nu i d'autor desconegut que ha estat restaurada recentment, diferents obres de pintura espanyola menor dels segles XVIII i XIX, la majoria de temes religiosos o amb gerros de flors, fragments de retaules del segle XVI i alguns gravats antics. Totes aquestes peces ingressaren en el museu de Terrassa i algunes d'elles encara conserven les etiquetes del dipòsit de la Caixa de Pensions.

D'altra banda, tal i com hem vist en l'apartat anterior, algunes de les obres recollides durant la Guerra Civil i dipositades en la Seu d'Ègara i que, passada la Guerra, no es recolliren, també passaren a formar part dels fons museístics de Terrassa. En serien alguns exemples un retrat femení de Lluís Vermell, un dibuix de Tony Faivre i un retrat de F. Miralles.⁶³³

⁶³¹ AMHT. Fons Guerra Civil. Manuscrit de Josep Rigol.

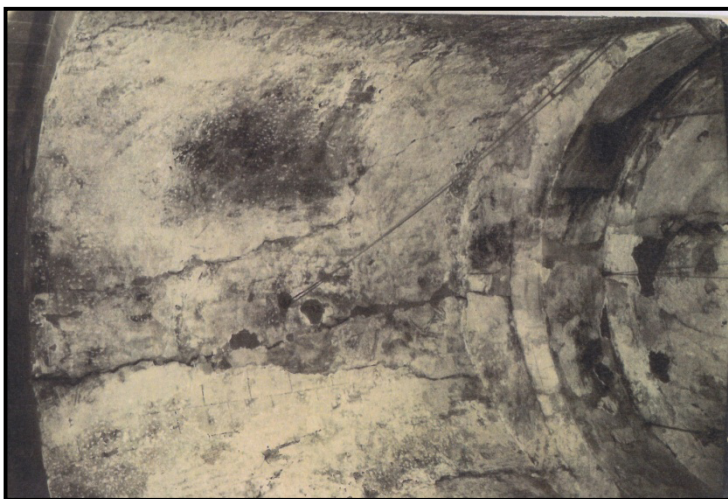
⁶³² Luis Monreal, comissari del *Patrimonio Artístico Nacional*, també ens narra alguns casos d'intent d'apropiació indeguda d'objectes artístics, com és el cas d'una Verge gòtica del segle XV per part d'un "*personaje de cierta notoriedad*" (MONREAL, L., 1999, p. 139).

⁶³³ PEREGRINA, N., 2004, p. 29.

4.3. BARBERÀ DEL VALLÈS

1.L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'església parroquial de Santa Maria de Barberà del Vallès, popularment coneguda com "La Romànica", datada del segle XI, fou saquejada i incendiada a les dues de la matinada del dia 21 de juliol del 1936.⁶³⁴ Es conservaren els murs i la volta però quedà abandonada durant un any, motiu pel qual acabà per enrunar-se més a causa de les calamitats del clima i als danys causats per la canalla que hi anava a jugar.⁶³⁵

Il·lustració 24. Coberta de Santa Maria de Barberà. (Arxiu Mas).

Emperò, cal assenyalar el patent estat de degradació en què es trobava aquesta església abans del 1936. Com es pot apreciar en les fotografies tenia grans esquerdes en l'absis i la volta, les quals amenaçaven un cert perill d'enrunament. Això feia que les pintures murals

romàniques es trobessin en un estat de deixadesa bastant notori. Les pintures de l'absis central, on hi podem veure la representació del Pantocràtor, foren descobertes l'any 1919 per mossèn Manuel Trens en retirar l'altar major i la capa de guix que les cobria. A principis del 1920 es descobriren les pintures dels absis laterals, amb el cicle de la troballa i l'exaltació de la Santa Creu i la vida dels sants Pere i Pau. Tot el conjunt pictòric data del segle XII i s'atribueix al mestre de Cardona.⁶³⁶

⁶³⁴ ADB. Arranjaments parroquials. 134: *Barberà*.

⁶³⁵ *Vid supra*.

⁶³⁶ ARAD, 2011, p. 25.

Els incontrolats incendiaren tots els retaules que contenia el temple. Si bé hem d'indicar que l'altar major fou transportat abans de la Guerra Civil en una altra parròquia d'una població de la costa⁶³⁷ per tal de deixar al descobert les pintures romàniques recentment descobertes. Per tal de substituir l'altar major es col·locà un auster altar modern de pedra i darrere, en un pedestal, hi havia la Verge de l'Assumpció sota un dosser encarnat de vellut. Veiem doncs un clar exemple del canvi en la litúrgia que es començava a donar a principis del segle XX, amb una intenció manifesta de minimitzar els elements que engalanaven el presbiteri. Com dèiem, amb l'incendi del temple es perderen el retaule dels sants Isidre i Jaume, obra del segle XVIII, amb columnes salomòniques i sis fornícules que contenien les seves corresponents imatges de diferents sants. També es perderen els retaules de la Verge dels Dolors i el de la Verge del Roser, amb els corresponents plafons narratius que contenien els Misteris del Roser, i els dos retaules neoclàssics de Sant Joan, i de Sant Llop el qual no estava daurat.

Amb ells també es perderen un total de 26 imatges exemptes que hi havia als cinc retaules. D'entre aquestes les de més relleu artístic eren la Verge de l'Assumpció, copatrona de la parròquia, i la Verge del Roser, ambdues barroques.

Del tresor litúrgic cal destacar la pèrdua⁶³⁸ de la custòdia i d'una veracreu de plata a més d'altres objectes d'orfebreria com ara tres calzes de plata, dues corones d'argent de la Verge i dos canelobres. També hem de fer constar la pèrdua de tres reliquiariis de fusta daurada que contenien les relíquies de la copatrona santa Bàrbara, un altre amb les dels sants màrtirs Vicenç, Fermí i Benet, i un tercer reliquiari que ignorem el seu contingut ja que no hem pogut trobar cap mena de referència.

Sols es va poder salvar de les flames un hisop datat del 1669 i uns encensers de plata gòtics amb les seves navetes a conjunt. A part d'aquests objectes també es conserven la creu parroquial de plata gòtica i un copó de plata

⁶³⁷ Segons entrevista realitzada a mossèn Josep Jordi l'abril de 2016. No es recorda amb seguretat del nom del poble.

⁶³⁸ En la *Causa General* es fa servir el terme "robados" (AHN. Causa General. 1596, Exp. 11. Santa Maria de Barbará. Estado núm. 3.

daurada del segle XVI ja que es trobaven al Seminari de Barcelona atès que foren recollits abans de la Guerra Civil, concretament l'any 1916, amb la intenció de que figuressin en el nou Museu Diocesà que estava realitzant mossèn Manuel Trens.⁶³⁹ Que aquests objectes fossin els que triaren per ingressar al museu del seminari ja denoten un major grau de riquesa artística en detriment dels que deixaren en l'església.⁶⁴⁰

Les quatre campanes que constaven en la parròquia segons MEMÒRIA popular "les millors de la comarca" les baixaren i se les endugueren amb carros al poble i hi restaren fins a finals de la Guerra Civil, moment en el qual vingueren a emportar-se-les per a fer-ne munició. Les dues campanes majors feien 70 i 60 cm de diàmetre i les altres dues, més petites, feien un diàmetre de 10 a 15 cm.

Pel que fa a la rectoria, l'intentaren incendiar onze vegades fins que, finalment, cremà. Aquests fets els va presenciar el mateix rector, mossèn Josep Duran, des d'una vinya propera. Malauradament amb la rectoria també cremà l'arxiu parroquial, el qual per la seva antiguitat era de gran valor.

Segons el inventari recollit en el Tresor Artístic del Bisbat redactat per mossèn Manuel Trens l'any 1929, els objectes i retaules de valor que contenia l'església de Santa Maria de Barberà eren els següents:

"-2 bordons plata - acabats amb fulles acant - fus repujat.

-Creu parroquial - 87x43cm. - nus poligonal - tot gòtic - molt fina - actualment al Museu Diocesà - plata daurada - flordelitzada.

-Bacina amb Puríssima.

-2 candelers plata - 43cm. - repujats.

⁶³⁹ Agraïm a mossèn Josep Jordi, rector de la parròquia aquesta informació.

⁶⁴⁰ El Museu Arqueològic Diocesà de Barcelona fou inaugurat l'any 1916 en els baixos del Seminari Conciliar de la ciutat comtal. Mossèn Manuel Trens, el seu director, volgué seguir els exemples del Museu Episcopal de Vic, creat l'any 1891, i el Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, inaugurat l'any 1896. Per tal de crear la col·lecció d'aquest nou museu es recolliren més de 600 peces de les diverses parròquies del bisbat de Barcelona, tasca que pogueren realitzar en poc més d'un any. Per a més informació vegeu: BASTRADES, R, 1989.

-Calze tornejat plata daurada - bonic - 25x15x9cm.

-Calze platejat - més senzill - 26cm.

- Vera Creu plata - creu renaixement - decoració trepanada a les vores, braços i extrems - decoració burelada al peu poliforme 31 cm. la creu sola - nus forma cimbori - molt trepanat - pinacles - 22x21cm.

La custòdia que hi va endollada és radiada - barroca.

-Bacina tema centrífug.

-Encensers plata gòtics - 19cm.

-Llosa batejar - tot plata - 25cm. llarg.

-Església romànica - arcs de mig punt - volta canó - frontó - absis i dues absidioles - una tapiada - roseta a la façana posterior.

-Altar Major neoclàssic - pintures segle XVII - bé.

-Altar Sant Joan - neoclàssic - abarrocat - molta escultura.

-Altar Dolors - 4 columnes - barrocat - farcit - molt bonic.

-Altar Roser neoclàssic abarrocat - plafons esculturats - misteris Roser.

- Altar Sant Llop neoclàssic abarrocat - finíssim - sense daurar.

-Altar Sant Jaume i Isidre - rococó - talla molt bonica - 4 plafons finíssims - esplèndids.

-2 candelers plata - 63cm.

- Caldereta plata.⁶⁴¹

D'aquests objectes es salvaren la creu parroquial gòtica, un calze de plata daurada, els encensers gòtics i una caldereta de plata ja que, com hem dit, havien ingressat en el Museu Diocesà de Barcelona amb anterioritat a la Guerra Civil. El retaule major que figura en aquest llistat també es va salvar ja que, com hem vist, tampoc es trobava dins d'aquest temple l'any 1936.

⁶⁴¹TRENS, M., 1929, fols. 255 i 256.

Segons la *Causa General*⁶⁴² i les Enquestes⁶⁴³ sembla ser que fou gent vinguda de Sabadell ajudats per alguns membres de la mateixa població els responsables de la destrucció que generà aquestes pèrdues.

Un any més tard a la crema del temple, concretament el 12 d'octubre del 1937, Jeroni Martorell, Cap del Servei de Monuments de la Generalitat de Catalunya autoritzà a Narcís Giró a inspeccionar els monuments i dipòsits d'objectes artístics de Barberà del Vallès.⁶⁴⁴ No es conserva cap mena d'informe però podria ser que Jeroni Martorell estigués interessat en saber l'estat de les pintures romàniques de Santa Maria i s'acordés tancar l'església que havia quedat oberta i abandonada amb la intenció d'evitar nous actes vandàlics.

Durant la Postguerra es calcularen els danys en 30.000 pessetes en reconstrucció del temple, 20.000 en objectes de culte i 26.000 en la casa rectoral. Els altars no els van poder taxar "*por ser incalculable su valor*"⁶⁴⁵, afirmació que acostuma a ser habitual quan es tracta d'aquest tipus de mobiliari i objectes litúrgics.

Els membres del *Servicio Técnico de Recuperación Artística*, concretament l'agent Enrique Imbert, volien estar molt al corrent de l'estat de conservació de les pintures murals de Santa Maria de Barberà, és per això que encarregaren un informe tècnic al personal del Museu de Sabadell durant el juliol de 1939 segurament per tal d'efectuar la seva consolidació i restauració.⁶⁴⁶

2. EL PATRIMONI PARTICULAR

Sabem que l'11 d'agost de 1936 el Cap del Servei de Monuments de la Generalitat de Catalunya, Jeroni Martorell, autoritzà a Gerard Carbonell per retirar el retaule existent a la casa del Marquès de Barberà, junt amb altres objectes de valor artístic, per tal de dipositar-lo al Museu d'Art de Catalunya.⁶⁴⁷

⁶⁴² AHN. Causa General. 1596, Exp. 11. Santa Maria de Barbará. Estado núm. 3.

⁶⁴³ ADB. Arranjaments parroquials: 134, *Barberà del Vallès*.

⁶⁴⁴ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C50/E1/D147.

⁶⁴⁵ AHN. Causa General. 1596, Exp. 11. Santa Maria de Barbará. Estado núm. 3.

⁶⁴⁶ AMHS. 19/1. Documentació Guerra Civil. Junta de Devolución 1939-1941. *Carta a Enrique Imbert*.

⁶⁴⁷ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C50/E1/D23.

Així doncs es va poder salvaguardar aquesta col·lecció que de segur hagués patit algun espoli o, almenys, la crema del retaule que s'indica.

També ens consta que el Comitè Local requisà diferents mobles i objectes de valor de la torre de Mercedes de Llandez y Bonilla, resident a Barcelona, i de la casa de Juan Piñol Renom, qui residia a Sabadell.⁶⁴⁸ Emperò la manca d'inventaris fa difícil saber què es van endur concretament. Si bé és possible que s'enduguessin llits, matalassos, i altres mobles d'ús quotidià per tal de moblar les vivendes destinades als refugiats de guerra que arribaven de totes les zones espanyoles. Aquestes requisites eren freqüents al llarg de totes les poblacions del territori.

⁶⁴⁸ AHN. Causa General. 1596, Exp. 11. Santa Maria de Barbará. Estado núm. 3.

4.4. CASTELLAR DEL VALLÈS

1.L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'església parroquial de Castellar del Vallès, Sant Esteve,⁶⁴⁹ construïda entre el 1885 i el 1890 en estil neogòtic per l'arquitecte Joan Martorell i Montells gràcies a les aportacions econòmiques de la Marquesa de Castellar, Emilia de Carles, vídua de Tolrà,⁶⁵⁰ fou assaltada i profanada el dia 21 de juliol del 1936 a les 23h.⁶⁵¹

Aquest temple rebia el sobrenom popular de "La catedral del Vallès" a causa dels seus acabats de gran qualitat i el seu interior tan sumptuós i de grans dimensions per a una petita població com Castellar del Vallès.

Tots els altars, imatges i objectes de culte foren duts en camions requisats, i a mà, fins a la plaça del mercat on s'hi feu una gran foguera que ocupava tota la plaça i que cremà durant 24 hores consecutives⁶⁵² ja que, a part de la gran quantitat d'imatgeria, altars, pintures i objectes, la fusta era de molt bona qualitat i feia que cremés més lentament.

Així, del temple es destruïren un total de tretze altars⁶⁵³ els quals, tot i ser la majoria moderns, tenien un gran valor artístic.⁶⁵⁴ Els quatre retaules de més significació eren: l'altar major, fet de marbre de Carrara i completat amb quatre pintures a l'oli de l'artista barceloní Enric Monserdà i Vidal, les quals representaven el cicle de sant Esteve; l'altar de sant Josep, que constava de nou pintures sobre fusta de Juli Borrell i Pla, representant els Esposoris, la mort

⁶⁴⁹ Existeix un número de la revista d'estudis locals de Castellar del Vallès, *Plaça Vella*, dedicat especialment a aquest temple, d'on hem extret molta informació. (*Plaça Vella*, núm. 15, 1985).

⁶⁵⁰ PRAT, E., 1992, p. 204.

⁶⁵¹ En la *Causa General* es diu que fou destruïda la nit del 21 de juliol mentre que en les enquestes que es conserven en l'ADB es diu que es destruï el dia 22 (AHN. Causa General. 1596, Exp. 4. Castellar del Vallès. Estado núm. 3 i ADB. Arranjaments parroquials: 156, *Castellar del Vallès*).

⁶⁵² AHN. Causa General. 1596, Exp. 4. Castellar del Vallès. Estado núm. 3 i MONTAGUT, L., 1977, p. 133.

⁶⁵³ Dins la *Causa General* es conserva un llistat més detallat sobre cada altar, mobiliari i objectes de culte, acompanyat d'un peritatge exhaustiu de cadascuna de les peces de valor (AHN. Causa General. 1596, Exp. 4. Castellar del Vallès. Doc. 120).

⁶⁵⁴ PRAT, E., 1992, pp. 109, 184, 195, 197 i 209.

de sant Josep, la Fugida a Egipte i la proclamació de sant Josep per part del Papa Pius, entre d'altres; l'altar del Roser també obra del mateix pintor i que constava dels 15 Misteris i,⁶⁵⁵ finalment, un retaule del segle XIV o XV dedicat a sant Esteve, el qual estava atribuït al pintor Pere Serra.⁶⁵⁶ En les Enquestes Parroquials també s'hi fa constar dos retaules més: un de gòtic i un plateresc, totalment restaurats i repintats, dels quals no hem trobat cap notícia més que ens ho pugui corroborar.⁶⁵⁷

En la sagristia també hi havia varies pintures del segle XIX, moltes firmades per Juli Borrell i Pla, algunes d'elles relatives al patró del temple. Una d'elles es va poder salvar de la crema. En el baptisteri hi figurava una pintura amb l'escena del Baptisme de Jesús i una imatge del sagrat Cor.

Pel que fa a les imatges, se'n destruïren un total de 30, que segons declaracions de l'època: "*en general eran todas bien labradas sin que merezcan mención especial por ningún concepto*".⁶⁵⁸ Segons Miquel Homet, l'escultura més interessant que hi havia en el temple parroquial representava la Pietat i era obra de l'escultor barceloní Rossend Nobas, molt reconegut en l'Exposició Universal de Barcelona de l'any 1888. Aquest grup escultòric estava situat en la capella del Roser. També hi havia una escultura inacabada, obra de Domènec Talarn i Ribot i dels seus dos fills, Josep i Pelegrí, que representava la Verge de les Arenes.⁶⁵⁹ Si bé, l'església conserva dos àngels i altres fragments d'escultura pertanyents a algun antic retaule.

Alguns dels ornaments i objectes de culte també foren cremats o destruïts, com ara, tal i com apunta mossèn Martí Bonet: "un ric brodat gòtic de color rosa rematat amb motius florals brodats en seda i or".⁶⁶⁰ Així i tot, se salvaren els objectes de més valor ja que van poder ser amagats dins la rectoria durant la Guerra Civil. Segurament tots aquests objectes van ser evacuats de l'església fins a la rectoria mitjançant el passadís "secret" que connecta ambdós edificis

⁶⁵⁵ La relació d'aquests retaules i altars està estudiada per Miquel Homet i Estragués (HOMET, M., 1985, pp.37-39).

⁶⁵⁶ ALCOY, R., 1989, pp. 45-91.

⁶⁵⁷ ADB. Arranjaments parroquials: 156, *Castellar del Vallès*.

⁶⁵⁸ *Vid supra*.

⁶⁵⁹ HOMET, M., 1985, pp.37-39.

⁶⁶⁰ MARTÍ, J.M., 2008, p. 308.

per sota terra, un cop a la rectoria els van amagar dins la cavitat que quedava sota el safareig del pati i posteriorment van pederar el forat.⁶⁶¹ D'entre els objectes que se salvaren destaquen l'antiga creu parroquial gòtica, bordons, candelers, diferents calzes, una gran custòdia neogòtica, un copó, un encenser i altres objectes d'ús litúrgic. S'efectuaren múltiples registres per trobar aquests objectes sagrats inclús un d'ells dins el cementiri parroquial, llavors requisat, on s'obriren varies sepultures i el panteó de la família Tolrà pensant que hi estarien amagats.⁶⁶² No els van trobar mai, ni tan sols quan la pròpia església serví de caserna.

Una altra obra d'art que se salvà fou el relleu escultòric de Rossend Nobas situat al timpà de l'entrada principal, el qual fou pederat in situ per evitar que es destruís si tornava alguna patrulla forastera amb ganes de destrucció.⁶⁶³

Les quatre campanes i les reixes de ferro de l'interior van ser destinades a fondre's per a material de guerra. L'orgue construït per la casa Alberdi de Barcelona i l'harmònim també foren destruïts. Lluís Montagut Homet, membre del Comitè Local, ens explica la destrucció de l'orgue:

"L'escala que mena al chor és sonora com un timbal, martellada pels peus que puguen i baixen sense parar. De sobte, l'orgue esclata en un doll de sons desordenats, sense ritme ni harmonia, empaitant-se amb una desmesura demencial que posa els nervis en tensió insuportable. La [el] destroçaran? Es molt possible, car avui tots els excessos són permesos per considerar-los naturals. Aquest esgarip monstruós de l'orgue, aquest plany sobrehumà, és també una mena de crit de revenja. Fins ara havia escampat per les voltes del temple els seus acords melodiosos i perfectament mesurats en les ocasions anomenades solemnes com eren l'ofici dominical celebrat en presència de les Autoritats a la intenció dels

⁶⁶¹ Informació donada per Albert Antonell Ribatallada, historiador local i ex-alcalde de Castellar, en una entrevista realitzada al mes d'abril de 2018, de la qual n'estem molt agraïts. Aquest fet també està recollit a: MONTAGUT, L., 1977, p. 141.

⁶⁶² ADB. Arranjaments parroquials: 156, *Castellar del Vallès*.

Si bé Lluís Montagut nega que s'efectuessin registres en el cementiri ni en els panteons d'aquesta família, els quals diu que restaren intactes (MONTAGUT, L., 1977, p. 144).

⁶⁶³ Informació donada per Albert Antonell Ribatallada, en una entrevista realitzada al mes d'abril de 2018.

benestants que es podien permetre el luxe de llevar-se tard per a oïr la missa i en els casaments de ric on Rector, Vicari, Sagristà, Organista i Manxaire, hi trobaven tots llur compte. Ara, sense premeditació potser, acompanyant amb les seves veus discordants la tumultuosa operació d'una nova mena d'ehoricisme -interpretació de circumstància-, no fan més que retre homenatge a la gent pobra que, impossibilitada de respectar el descans dominical prescrit per l'Església, s'alçava a punta de dia i assistia a la missa primera celebrada cuita corrent per un humil sacerdot sense grau, en mig d'un silenci absolut que, si no gaudia del deliciós acompanyament de l'orgue, tenia l'avantatge d'ésser més propici al recolliment i a la meditació."⁶⁶⁴

Segons l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat de Barcelona redactat per mossèn Manuel Trens l'any 1929, els objectes i retaules de més valor que es conservaven en l'església parroquial de Sant Esteve de Castellar eren els següents:

- "-Dos portapaus plata - plateresc - Crucifixió - 10cm alt. +BA
- Calze, espècie de rococó modern - bonic - 28x10x18cm.
- 2 candelers plata petits - nus gairebé rodó - 41cm.
- 2bordons plata - canya losanges - cimera amb fullatge gòtic.
- Tern rosa, ramatges or - molt bonic.
- Creu plata daurada - nus gòtic. Una sèrie de sants - pinacles i contraforts. 113x47cm.
- Bandera vermella ramatges blancs.
- Martiri Sant Esteve i el Pare Etern, taula del segle XVI - bonic.
- Taula del segle XVI - bisbe donant a beure, amb una església i bisbe curant una endimoniada - bonic.
- Retaule plateresc restaurat.
- Retaule segle XV - molt restaurat.
- Retaule de Santa Magdalena⁶⁶⁵ - gòtic - s. XV. Sembla d'en Serra - bonic."⁶⁶⁶

⁶⁶⁴ MONTAGUT, L., 1977, pp.135-136.

⁶⁶⁵ Creiem que alhora de redactar el text es va cometre un error: el retaule atribuït a Pere Serra estava dedicat a Sant Esteve, patró de Castellar del Vallès, i no a Santa Magdalena.

D'aquest llistat es van poder salvar el calze barroc, els dos candelers de plata, els dos bordons de plata i la creu parroquial gòtica de plata daurada. Si bé també indica que hi havia un total de tres retaules i dues taules antigues, dels segles XV al XVI, i de les quals sols hem trobat constància d'una: el retaule atribuït a Pere Serra.

Finalment, l'arxiu parroquial es va perdre en la seva majoria, salvant-se solsament uns quants testaments, el llibre de visites pastorals i altres documents gràcies a que Joaquim Arderius, empleat de l'Ajuntament, els va poder recollir discretament i els amagà dins la Casa Consistorial.⁶⁶⁷

2. POSSIBLES CAUSANTS DELS ALDARULLS I INTENT DE SALVAGUARDA PER PART DEL COMITÈ LOCAL

Segons sembla foren forasters els qui ocasionaren els aldarulls. De primer els mateixos representants del Comitè Local Revolucionari⁶⁶⁸ s'oposaren a incendiar l'església quan vingueren diferents grups d'incontrolats al matí i a la tarda del dia 21 de juliol de 1936, als qui els van fer marxar; quan tornaren a venir, aquest cop a la nit, ja no els pogueren contenir i els lliuraren les claus de l'església parroquial.⁶⁶⁹

Tal i com descriuen algunes declaracions que s'inclouen dins la *Causa General*, els mateixos forasters detingueren varis veïns catòlics i "de dretes" i els obligaren a acabar de destrossar els altars, l'orgue i altres coses del temple i, després, a netejar la runa.⁶⁷⁰ Si bé, també alguns veïns s'hi sumaren de propi acord.

Lluís Montagut Homet, membre del Comitè Local, ens narra aquest episodi:

⁶⁶⁶TRENS, M., 1929, fol. 301.

⁶⁶⁷MONTAGUT, L., 1977, p. 141.

⁶⁶⁸ Un dels membres del Comitè Local fou assassinat per haver ajudat a salvar el capellà tot proporcionant-li un carnet fals. (ADB. Arranjaments parroquials: 156, *Castellar del Vallès*).

⁶⁶⁹ *La Farga*, 31 de juliol de 1936.

⁶⁷⁰ AHN. Causa General. 1596, Exp. 4. Castellar del Vallès. Estado núm. 3.

"El carrer és una monstruosa processó d'anants i vinents sense ordre ni concert. Es creuen els qui n'ixen traginant imatges mutilades portades de gairell, en una posició insòlita o arrossegant (ço que els hi dóna una expressió desconcertant i colpidora), es creuen, dic, amb els que, o hi van per primera vegada, o retornen de la immensa foguera on havien llençat el mai sospitat fardell sota el pes del qual es pot dir que per primera vegada a la seva vida doblegaven, realment, l'esquena.

Abans de muntar al jardinet precedint el magnífic portal gòtic de l'edifici, m'entrebanco amb un munt de mobles i trastes de tota mena que plouen literalment de les finestres de la Rectoria. Hi ha de tot: llits, matalassos, cadires, tauletes, atuell de cuina, sotanes, roquets i llibres, molts llibres, entre els quals em sembla reconèixer els registres d'inscripció de bateigs, casaments i defuncions. Del balcó central, esmorteït pel xibarri, brolla, ronc, l'himne revolucionari anarquista "A las barricadas" . L'escup un aparell de ràdio que haurà retrobat la paraula gràcies, probablement, a una mà tafanera."⁶⁷¹

Més endavant, ens narra el caos imperant a l'interior del temple:

"Passat el cancell -avui les portes són obertes de bat a bat-, un núvol de pols espés i coent que m'obliga a clucar els ulls i m'atura el respir, m'obliga a parar-me un instant. L'atmosfera és tan densa que tot m'apar[eix] desfigurats; els homes, ombres, els objectes, masses informes, la llum de l'interior una claror incerta com vista a través d'un vidre entelat.

Tota la nau ressona de cops de massa, de grinyols de fustam desencaixat violentment de troços de guix plovent de la volta com una calamarsada i esclaten en mil bocins rebotint a l'enllosat. I fent contrapunt a la insuportable cacofonia, un aiguabarreig de crits hostils, de blasfèmies, de clams, d'amenaques, de cançons revolucionàries,

⁶⁷¹ MONTAGUT, L., 1977, p.134.

d'interjeccions més aviat endevinades que intel·ligibles, d'esclats de rialles grasses, expressant no sé quina mena de satisfacció."⁶⁷²

Els forasters que causaren els aldarulls a Castellar foren capitanejats per Saturnino Nicolás Antolino, el Lino, i vingueren en camió des de Sabadell. En Lino volia que també es cremés l'església, és a dir, l'edifici, i per a tal fi va anar a parlar amb els membres del Comité Local. Aquests, però, s'hi oposaren fermament, ja que pensaven que més valia destinar l'església a nous usos que no pas incendiar-la i destruir-la. Després d'una forta discussió arribaren a fer un pacte amb ell, el qual respectaria l'edifici i, a canvi, li donarien dues caixes de dinamita que es guardava dins l'Ajuntament per a la brigada d'Obres Públiques.⁶⁷³ D'aquesta manera es va poder salvar el temple parroquial.

3. UN INTENT DE SALVAMENT PER PART DE LA GENERALITAT

El conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Ventura Gassol i Rovira, s'interessà ràpidament per l'estat del patrimoni religiós en els diferents indrets de fora de Barcelona per tal de saber-ne el seu estat i pensar què i com havien d'actuar per fer els salvaments posteriors. Tenim constància que en el cas de l'església parroquial de Castellar del Vallès, la mateixa nit del 21 de juliol, en plena crema, Ventura Gassol telefonà ràpidament a l'Ajuntament de la població per tal de preguntar què havia succeït amb el retaule gòtic que s'hi guardava i la resta d'obres d'art que contenia aquest temple i mirar de que se salvés. Aquesta trucada l'agafà Lluís Montagut, que feia guàrdia dins l'Ajuntament, junt amb altres membres del Comitè Local. Seguidament anà fins a l'església amb la missió que li havia encarregat Ventura Gassol però quan hi arribà ja no quedava cap retaule.⁶⁷⁴

⁶⁷² MONTAGUT, L., 1977, p.135.

⁶⁷³ *op. cit.*, p. 39.

Segurament amb aquesta dinamita la patrulla del Lino destruï altres esglésies dels voltants.

⁶⁷⁴ MONTAGUT, L., 1977, p. 134.

4. NOUS USOS DEL TEMPLE

L'església, que encara es mantenia dempeus i en bon estat de conservació,⁶⁷⁵ fou convertida en mercat públic, tot obrint grans finestres en les capelles laterals. Aquestes obres es dugueren a terme entre el 19 d'abril i el 12 de juny de 1937, prèvia neteja i extracció de tota la runa.⁶⁷⁶ Els castellarencs recorden com van instal·lar la parada del peix en el presbiteri del temple; les parades de verdures, carnisseries, xarcuteries, i altres tenders s'instal·laren seguint el llarg de la nau i entre columna i columna, amb els mostradors de cara al passadís central. Pocs mesos després els paraires tornaren a la plaça del mercat, a cel obert.⁶⁷⁷ Més endavant serví de caserna, és en aquest període quan els soldats decidiren acabar amb el mobiliari que hi restava, tot arrencant portes i armaris de fusta noble per a fer una foguera en l'interior que acabà per malmetre més el paviment.⁶⁷⁸ Així i tot, val a dir que encara es conserva el ric enteixinat de la coberta.

La rectoria fou transformada en habitacions per a treballadors municipals. Com a anècdota val a dir que hi habitava l'antic rector de Ventalló (Girona) qui celebrava missa diària dins la rectoria.⁶⁷⁹ De fet Castellar del Vallès va acollir un bon nombre de capellans els quals, tot i estar amagats, van poder anar celebrant en privat diversos rituals a famílies catòliques.⁶⁸⁰

5. LES CAPELLES I ERMITES DE CASTELLAR DURANT LA GUERRA

En quan a la capella romànica de Sant Pere d'Ullastre i les modernes de Santa Bàrbara del Castell, Nostra Senyora de la Mercè de les Fonts, Sant Antoni, Nostra Senyora del Rosari i Sant Josep, segons declaracions dels anys 1939 totes elles de "*escaso valor artístico*",⁶⁸¹ foren saquejades destruint-ne les

⁶⁷⁵ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informació judicial sobre l'estat dels edificis religiosos, 1938.*

⁶⁷⁶ MONTAGUT, L., 1977, p. 143.

⁶⁷⁷ *op. cit.*, p. 143.

⁶⁷⁸ ADB. Arranjaments parroquials: 156, *Castellar del Vallès.*

⁶⁷⁹ *Vid supra.*

⁶⁸⁰ Tal i com s'explica en les enquestes conservades en l'ADB.

⁶⁸¹ ADB. Arranjaments parroquials: 156, *Castellar del Vallès.*

imatges i els retaules. Nostra Senyora de la Mercè fou habilitada com a dipòsit de municions i durant la retirada la van fer explotar.

El dia 22 de juliol del 1936, és a dir, l'endemà de la profanació del temple parroquial, es procedí a la destrucció de les capelles privades de les cases de camp de Can Borrell, Torre Turull, El Castell, Can Sampere i Cadafalch i de les cases de Santiago Gorina Sala i d'Emilio Carles-Tolrà, aquestes dues enclavades dins del nucli de la població.

De la capella de Sant Pere d'Ullastre, bastida durant el segle XII,⁶⁸² conservem un inventari⁶⁸³ amb tots els objectes i altars que es van perdre: un altar amb la imatge de Crist, en talla, a format natural, un gran quadre a l'oli de 1'60x1'20m amb la imatge de Nostra Senyora de la Mercè que es considerava "molt antic" però sense saber quin valor podria tenir, un altre quadre de les mateixes característiques però amb les imatges de Sant Miquel, Santa Francesca i Sant Cristóbal. Dels objectes litúrgics de relleu, a part de la campana, es van perdre tres calzes de plata (dos d'ells de plata daurada) i una patena de plata daurada, tots aquests objectes es consideraven "antics". Si bé es conserven les pintures murals de l'absis, datades de finals del segle XVII i principis del XVIII.⁶⁸⁴

De la capella gòtica, i amb remodelacions posteriors, de Santa Bàrbara del Castell⁶⁸⁵, propietat de Ignacio de Fontcuberta y de Sentmenat, van ser cremats l'altar, considerat el de més valor de les capelles de Castellar del Vallès, i tots els retaules de pintura d'escola italiana així com també la patrona, Santa Bàrbara, i un gran crucifix d'estil romànic.⁶⁸⁶

De la capella particular de Josep Maria Carles-Tolrà, tercer marquès de Castellar del Vallès, destaca la destrucció (o robatori) de la imatge en talla de la Puríssima Concepció, 6 quadres a l'oli i 4 calzes d'or i plata.⁶⁸⁷

Els desperfectes ocasionats en l'oratori privat de Santiago Gorina Sala es taxaren en un total de 10.775 pessetes. D'entre els objectes destruïts o robats

⁶⁸² PLANAS, E. i PORTOLÉS, À., 1995, p. 85.

⁶⁸³ AHN. Causa General. 1596, Exp. 4. Castellar del Vallés. *Inventari capella d'Ullastre*.

⁶⁸⁴ PLANAS, E. i PORTOLÉS, À., 1995, p. 85.

⁶⁸⁵ *op. cit.*, p. 79.

⁶⁸⁶ AHN. Causa General. 1596, Exp. 4. Castellar del Vallés. *Declaració d'Ignacio Fontcuberta*.

⁶⁸⁷ AHN. Causa General. 1596, Exp. 4. Castellar del Vallés. *Declaració de Josep Maria Carles-Tolrà*.

cal subratllar una imatge en fusta tallada del Sagrat Cor de Jesús de 1'40m de l'escultor Falcó, junt amb d'altres més petites.

En l'Escola Pia es destruïren els altars i el mobiliari del seu oratori dedicat a la Maredeu de Montserrat, construït per l'arquitecte Emili Sala Cortés.⁶⁸⁸ Un cop requisat, es convertí en bodega del Sindicat de Rabassaires. L'església de les Germanes Dominiques, també saquejada, fou destinada a caserna i dipòsit de material de guerra.

6. EL PATRIMONI PARTICULAR

Durant els mesos de juliol i agost es requisaren i saquejaren la casa torre número 1 del Passeig Tolrà⁶⁸⁹ on s'instal·là el nou Ajuntament i el Jutjat Municipal; la casa número 8 del carrer del Centre on s'instal·là la CNT, la FAI i la Comunitat Forestal; la casa del carrer General Boadella, 5, s'instal·là la UGT; l'edifici del cinema-teatre i cafè *del Patronato Obrero* de S. José es va dissoldre l'entitat i es destinà a lloc per a les assemblees dels diferents grups polítics; la casa número 35 de l'avinguda del General Primo de Rivera s'instal·là la Delegación del Socorro Rojo Internacional; en el carrer Major, 86, hi encabiren les Joventuts Llibertàries; en la denominada finca Torre Turull utilitzaren els camps com a centre d'experimentació de la Comunitat d'Agricultors de la CNT; les cases de camp denominades Can Borrell, Can Avellaneda i Can Carné sembla que també foren utilitzades per la CNT; L'Ateneu Castellarenc que ocupava els números 13 i 15 del Carrer Major, fou dissolt i l'ocupà el PSUC; l'Ajuntament, que estava situat en el carrer Major, 74, i que com hem dit es traslladà a la casa-torre del passeig Tolrà, serví per a oficines militars i comissariat polític d'un Cantó Militar depenent de Terrassa; la casa del carrer del Centre número 23 serví d'oficina de la Comunitat d'Agricultors de la CNT-FAI; l'escola i residència dels Pares Escolapis situada en l'avinguda del General Primo de Rivera, 86, s'instal·là el Sindicat de Rabassaires; en el local de l'antic Sindicat Agrícola Armonia, del carrer Sala-Boadella, 4-6, s'instal·laren els magatzems de la Col·lectivitat d'Agricultors de la CNT-FAI; en la casa-torre

⁶⁸⁸ PLANAS, E. i PORTOLÉS, À., 1995, p.87.

⁶⁸⁹ Hem mantingut el nomenclàtor de l'època.

número 56 del carrer de Caldes s'instal·là el general republicà José Riquelme Y López Bago juntament amb la seva família i escorta.

Es conserven⁶⁹⁰ declaracions jurades de diferents propietaris d'aquestes finques on s'explica què succeí en els edificis i alguns inventaris de mobiliari i objectes de valor que contenien, essent els de les residències d'Emilio Carles-Tolrà o Santiago Gorina Sala uns dels més importants degut al valor del què contenien.

Durant els primers mesos de l'alçament militar es creà un dipòsit de mobles i objectes de valor en una de les classes de l'Escola dels Nois de l'antic Patronat Tolrà. Segons sembla els objectes requisats es venien a preus populars entre la població i aquesta se'ls enduia un cop es realitzava un rebut del que s'enduien.⁶⁹¹ D'aquesta manera van poder aconseguir diners que eren destinats al front.⁶⁹²

7. LA CREACIÓ D'UN MUSEU D'ART AL PALAU TOLRÀ

Seguint els corrents intel·lectuals de l'època, a Castellar del Vallès crearen un museu del Poble per tal de que els ciutadans poguessin gaudir de l'art i la cultura. Per fer-lo adequaren quatre sales de l'antic Palau Tolrà, requisat com a Ajuntament, per albergar-hi aquest museu de pintura inaugurat el 27 de novembre del 1936.⁶⁹³ Totes les obres provenien dels diferents domicilis que havien estat requisats, de manera que enlloc d'emmagatzemar les obres van decidir mostrar-les.

El museu consistia de quatre sales. En la primera sala s'hi podien veure set quadres d'autors anònims, d'entre ells hi havia dues natures mortes i dues teles representant gerros amb flors. En la segona sala hi havien 23 quadres: de l'escola catalana hi havia, un Joaquim Mir, sis obres de Modest Urgell, un Manuel Humbert, tres teles d'Enric Galwey, dues d'un tal Pau Petit, un Josep Armet, un Alfred Sisquella i un Josep Cusachs; també una obra del gallec

⁶⁹⁰ AHN. Causa General. 1596, Exp. 4. Castellar del Vallès.

⁶⁹¹ MONTAGUT, L., 1977, p. 144.

⁶⁹² BUIXADÉ, A., 1983, p.21.

⁶⁹³ MONTAGUT, L., 1977, p. 379.

Jenaro Pérez Villaamil i dos quadres d'artistes francesos: un Paul Petit i un Claude Joseph Vernet. Finalment, dues teles anònimes: una representant flors i l'altra un paisatge i altres dues signades R. Sala i Sainz. Seguidament, en la tercera sala s'hi exposaven tres retaules religiosos, un d'ells amb una Verge de la Llet pintada; completaven aquesta sala un total de 13 pintures a l'oli, set d'elles, anònimes, eren de temàtica religiosa, amb representacions de sant Miquel, la Verge, la Puríssima Concepció, el Sacrifici d'Isaac i l'epifania, entre d'altres; en les sis obres restants hi trobàvem una obra representant aus i tres retrats femenins, un d'ells era el retrat de la infanta Maria Lluïsa de Borbó i de Saxònia, filla del rei Carles III; finalment, hi havia dues obres importants: un oli de Juan Carreño de Miranda i un suposat Francisco de Zurbaran. En la quarta i última sala, ubicada on s'hi instal·là el saló de sessions de l'Ajuntament, hi havia un gran tapís⁶⁹⁴ d'escola flamenca.⁶⁹⁵

Aquesta museïtzació de les obres d'art dipositades a Castellar del Vallès va ser obra de l'artista Víctor Masriera i Vila, el qual passà els anys de guerra refugiat en aquesta població on, a canvi d'impartir classes de dibuix, l'Ajuntament li facilità una habitació on viure.⁶⁹⁶

8. L'AGREGAT DE SANT FELIU DEL RACÓ DURANT LA GUERRA

8.1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'església de Sant Feliu del Racó té els seus orígens en època preromànica⁶⁹⁷ tot i que les parts visibles més antigues daten del segle XI, època del qual encara en resta el campanar petit,⁶⁹⁸ en estil romànic llombard, i un atri de reduïdes dimensions. El temple fou àmpliament modificat durant els segles XVII

⁶⁹⁴ Segons l'inventari, obra de "Francesc van der Hedke" (transcripció literal).

⁶⁹⁵ MONTAGUT, L., 1977, p. 379.

⁶⁹⁶ PRAT, E., 1992, p. 228.

⁶⁹⁷ Unes excavacions dutes a terme l'any 1971 trobaren una gran llosa de marbre datada del segle V que es considera una ara d'altar preromànica que situaria l'edifici en els primers temps del cristianisme.

⁶⁹⁸ En la ràfega de la teulada encara s'hi conserven uns fragments de pintura mural romànica.

i XVIII, enllestint les obres l'any 1712. Més endavant, al segle XIX, es tornà a remodelar el temple, quedant inaugurat l'any 1819.⁶⁹⁹

Aquesta església fou saquejada⁷⁰⁰ entre el 21 i el 22 de juliol del 1936 i, degut a que es conservà en bon estat, serví primerament de magatzem dels manobres col·lectivitzats i, més endavant, fou magatzem de substàncies inflamables de l'exèrcit.⁷⁰¹

Creuaren tots els altars i retaules del temple. D'aquests els de més significació eren el retaule pintat dedicat a la Pietat, del segle XVI, i el qual contenia compartiments amb la vida de Crist; el de sant Isidre, barroc; i el de santa Quitèria, copatrona del temple, datat del 1794.⁷⁰² Es destruïren també totes les imatges i l'harmonium. Sembla ser que la gent de la localitat va ocultar alguns objectes de culte per lliurar-los del saqueig, però després els entregaren degut a les fortes amenaces i patint pels possibles registres.⁷⁰³ També s'endugueren les tres campanes que hi havia en els dos campanars.

La casa parroquial fou saquejada i es destruï tot el mobiliari. Més endavant s'habilità com a alberg de refugiats. L'arxiu que, segons les Enquestes dutes a terme en la postguerra, no contenia documents notables, fou destruït.⁷⁰⁴

Segons el llistat del Tresor Artístic del Bisbat, escrit per mossèn Trens, els objectes i retaules més importants que hi havia en l'església parroquial de Sant Feliu del Racó l'any 1929 eren els següents:

"-Retaule Pietat - segle XVI - recorda la pintura flamenca - bonic.

-Creu parroquial plata daurada nus gòtic, una sèrie de capelletes apertxinades amb sants - semblant a la de Castellar. 108x48cm.

-Vera Creu - plata daurada - peu d'ànec - tija gerro - creu plana burelada - vores i extrems trepanats - 34x17cm. marca BAR

⁶⁹⁹ FELIU, J., 1982, p.5.

⁷⁰⁰ Possiblement se seguiren ordres del Comitè Local de Castellar del Vallès, on es proposava treure i cremar tot el que hi hagués a l'interior per tal de que no vingués un grup d'incontrolats i ho cremés tot junt: edifici i contingut. D'aquesta manera es va poder salvar, almenys, aquest edifici.

⁷⁰¹ ANC. Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16. capsa 2. *Informe Irujo*.

⁷⁰² TRENS, M., 1929, fol. 302.

⁷⁰³ ADB. Arranjaments parroquials: 295, *Sant Feliu del Racó*.

⁷⁰⁴ *Vid supra*.

- Portapau - plata - verge - neoclàssic - 10cm.
- Reliquiari sense peu ni cimera - tub de vidre - aletes - cúpula rodona bombada - 18cm.
- Coponet Viàtic - 9cm. - bonic.
- Custòdia rococó - cap d'àngel sostenint raigs - 43x18cm - bonica.
- 2 candelers - tija gerro - aletes - burelat londé - 38cm. - bo nics.
- Altar Santa Quitèria - neoclàssic - 1794 - en la mesa posterior, dalt 1658 - bonic.
- Sant Isidre - rococó - passador.
- Encensers gòtics - corrents." ⁷⁰⁵

8.2. LES ERMITES I CAPELLES DEL TERME

L'ermita de Les Arenes, al peu de la muntanya de Sant Llorenç del Munt, és un edifici romànic del segle XI, si bé remodelat en anys posteriors.⁷⁰⁶ El 22 de juliol de 1936 fou saquejada, cremant el seu contingut. D'aquesta crema cal destacar la pèrdua⁷⁰⁷ de la imatge de la Verge, talla en fusta policromada del segle XI. Fins l'any 1936 duia penjada del braç una petita galleda de plata a mode d'ex-vot ofert pel poble en senyal de gratitud per l'arribada de les pluges després d'un temps de sequera.⁷⁰⁸ Del temple també s'endugueren la campana.

També se saquejaren les capelles de Santa Maria, ocasionant uns danys valorats en 2000 pessetes, i la de Fonts Calents, quedant l'edifici totalment malmès.⁷⁰⁹

⁷⁰⁵TRENS, M., 1929, fol. 302.

⁷⁰⁶BALLBÉ, M., 1982, p. 20.

⁷⁰⁷ Albert Antonell Ribatallada, historiador local i ex-alcalde de Castellar del Vallès, en una entrevista realitzada al mes d'abril de 2018 ens va dir que possiblement aquesta imatge no es vagi cremar sinó que s'amagués o es robés i ara resti perduda. De fet, les obres romàniques gaudien d'especial interès per part dels col·leccionistes i, per tant, eren molt preuades.

⁷⁰⁸BALLBÉ, M., 1982, p. 22.

⁷⁰⁹AHN. Causa General. 1596, Exp. 4. Castellar del Vallès. Estado núm. 3.

8.3. EL PATRIMONI PARTICULAR

Tal i com ens indica la *Causa General* d'aquesta població, durant els mesos de juliol i agost del 1936 se saquejaren i requisaren varies torres del terme per tal d'allotjar refugiats i membres de l'Oficialitat d'Aviació del camp d'aterratge que es construï. Així mateix, la casa-torre número 2 de la plaça del Mestre Gelonch serví de residència a la Plana Major d'Oficials russos de l'Aviació. La casa número 127 de l'avinguda del General Primo de Rivera fou primerament saquejada i, després, alquilada. La casa-torre del director de la fàbrica Vda. de José Tolrá S.A. serví de residència al nou director de la fàbrica i alcalde de la població Vicente Roca Artigas. Les escoles del Patronato Tolrà es destinaren a magatzem de motors i explosius d'aviació i, finalment, el Cafè de l'avinguda General Primo de Rivera, 20, s'utilitzà de menjador de la S.A.F. 3-16.⁷¹⁰

⁷¹⁰ AHN. Causa General. 1596, Exp. 4. Castellar del Vallés. Estado núm. 3.

4.5. CASTELLBISBAL

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'església parroquial de Sant Vicenç de Castellbisbal fou bastida a les acaballes del segle XVI i reformada l'any 1758. Després d'uns anys de restauració de l'edifici que finalitzaren l'any 1866 es decidí ampliar el temple parroquial fins a acabar les obres a finals del segle XIX amb la creació de la capella del Santíssim.⁷¹¹ Aquesta església fou profanada la nit del 20 de juliol del 1936.⁷¹² Segurament pel fet de trobar-se dins del nucli de la població aquest temple no fou incendiat⁷¹³ ja que el foc s'hauria estès ràpidament a les cases del voltant. Tot i això sí que patí greus danys en la coberta quan aquesta població va ser fortament bombardejada per part del bàndol nacional just abans d'entrar-hi, el dia 25 de gener del 1939.⁷¹⁴

Tot i que el temple no s'incendià, sí que cremaren tot el seu contingut i d'aquesta manera destruïren set altars juntament amb les 35 imatges que contenien. Els retaules que cremaren eren l'altar major barroc, del que parlarem més endavant, i els retaules de la Verge del Roser, de plafons pintats contenint els quinze Misteris del Rosari en estil neoclàssic; el de Sant Sebastià, amb riques escultures en talla i datat del 1696; el de Sant Isidre, barroc, amb decoracions pompeianes; el de la Immaculada, obra del XIX en estil neogòtic; el del Sagrat Cor, que tot i ser barroc les imatges de les fornícules ja eren modernes; i, finalment, el del Santíssim, construït l'any 1879 per l'arquitecte Adrià Casademunt i del qual se salvaren les dues pintures que contenia. Les imatges que es consideraven de major interès artístic eren les del Sant Crist i totes les de l'altar major pel fet de ser talles barroques.

⁷¹¹RUIZ, A., 1998, p. 224.

⁷¹²En els Arranjaments Parroquials (ADB. Arranjaments parroquials: 157, *Castellbisbal*) es diu que els aldarulls van ser el 21 mentre que en la *Causa General* s'afirma que tingueren lloc el dia 20. (AHN. Causa General. 1598, Exp. 15: Castellbisbal. Estado núm. 3).

⁷¹³Segons s'afirma en la *Causa General* de la població tot i que en els Arranjaments Parroquials es diu el contrari.

⁷¹⁴ADB. Arranjaments parroquials: 157, *Sant Vicenç de Castellbisbal*.

En una de les primeres nits del conflicte, arribaren al poble un petit grup d'incontrolats que volien cremar el temple parroquial. Els que feien el torn de guàrdia a l'Ajuntament van poder convèncer a aquests forasters de que no cremessin l'església ja que podria provocar un gran incendi tot cremant les cases del costat i els digueren que "cremar l'església era cosa del poble".⁷¹⁵ En tot cas, abans de que marxessin, els forasters els amenaçaren tot dient que tornarien i que si no havien cremat tot el contingut del temple ho farien ells mateixos. L'endemà al vespre es convocà el ple del Comitè Local per tal de tractar sobre aquest important i incòmode assumpte. Un manobre de Castellbisbal proposà tapiar l'entrada de la parròquia i evitar així que hi fessin destrosses, però ho desestimaren ja que sabien prou bé que això no aturaria als grups d'incontrolats.⁷¹⁶ El contingut de l'església s'havia de cremar. Com que no volien que la responsabilitat de cremar el temple caigués només sobre els components del Comitè Local, acordaren que seria obra de tot el poble, avisant porta a porta que acudís la gent. Els mestres d'obra dirigiren els treballs de desmuntatge del retaule major, per tal d'evitar que la gent es fes mal i els que tenien camions s'encarregaren de transportar tots els retaules fins als Fangars,⁷¹⁷ on cremaren tot el contingut de l'església parroquial.⁷¹⁸ Abans d'efectuar aquests treballs es va explicar a la població que no tenien cap altra sortida i que es veien amenaçats per les circumstàncies.⁷¹⁹ D'altra banda la gent sabia perfectament que la crema d'esglésies era un fet comú en totes les poblacions de la contrada. Tal i com relata mossèn Josep Mateu⁷²⁰ la crema va començar amb un gran silenci, ningú en feia burla ja que no els agradava gens el que estaven realitzant. A tothom li incomodava fer aquesta tasca i miraven de fer-la "respectuosament", si aquest mot es pot utilitzar en aquest context.

En tot cas, val a dir que es pogueren salvaguardar diferents parts del retaule major barroc tot dipositant-les en el Museu de Terrassa.⁷²¹ Els tècnics d'aquest

⁷¹⁵ AJUNTAMENT DE CASTELLBISBAL [coor.], 2013, p. 84.

⁷¹⁶ AHN. Causa General. 1598, Exp. 15: Castellbisbal. *Declaració de Miquel Puig Llovet*.

⁷¹⁷ Situats al quilòmetre 3 de la carretera que passa per Castellbisbal en direcció a El Papiol, i dins la propietat de Can Galí.

⁷¹⁸ AHN. Causa General. 1598, Exp. 15: Castellbisbal. Estado núm. 3.

⁷¹⁹ RIBAS, M., 1983, p. 89.

⁷²⁰ MATEU, J., 1991, p. 69.

⁷²¹ RUIZ, A., 1998, P. 116.

museu van realitzar fins a tres viatges en camió fins aquesta població per tal de que els entreguessin la totalitat del retaule però no ho aconseguiren i sols van poder salvar les peces que es detallen a continuació més la bandera del sometent i dos quadres a l'oli de grans dimensions (1'5 per 1 metre) que representen l'Eucaristia i l'escena del Lavatori dels peus, pintats per Miquel Carbonell i Selva l'any 1879⁷²² i que formaven part del retaule del Santíssim. Això ho van poder fer gràcies a trobar-se amb un vigilant que col·laborà tot deixant que s'enduguessin aquestes obres, salvant-se així de la foguera.⁷²³ Avui dia les parts del retaule major es troben repartides entre el temple parroquial i el Museu de Terrassa. Les del Museu són les imatges de la Verge Maria i Sant Joan Evangelista que se situaven a l'àtic del retaule tot formant l'escena de la Crucifixió, una taula de Sant Vicenç predicant i també dos àngels que se situaven als peus de la Immaculada Concepció. En l'església, es conserven les imatges de Sant Esteve, la de la Immaculada Concepció, la de Sant Llorenç, una predel·la amb Jesús de camí al Calvari i quatre atlants de pedra que figuraven en el basament del retaule, datat del 1712 a part d'algun fragment de sanefa ramejada.

Mentre es duïen a terme les cremes també es va poder salvaguardar algun objecte més. Tal i com relata mossèn Josep Mateu, un ferrer va aprofitar un moment de confusió per tal d'endur-se la imatge de sant Sebastià la qual va amagar en el seu taller de prop del campanar durant tota la Guerra Civil.⁷²⁴

Amb els incendis també es va perdre l'harmòniem i les quatre campanes, popularment dites "les millors de la comarca" per la qualitat del seu metall, volum i sonoritat foren tretes per tal de fer-ne munició.⁷²⁵ Igualment foren destruïts els ornaments sagrats i els objectes del culte dels que disposava el

L'any 2013 l'Àrea de Cultura de l'Ajuntament de Castellbisbal organitzà una exposició sobre la crema del retaule durant la Guerra Civil i s'edità un catàleg, junt amb les altres exposicions organitzades durant l'any (AJUNTAMENT DE CASTELLBISBAL [coor.], 2013).

⁷²²RUIZ, A., 1998, p. 227.

⁷²³Arxiu Parroquial de Sant Vicenç de Castellbisbal. *Ofici enviat per Salvador Cardús el 14 de novembre del 1939.*

⁷²⁴MATEU, J., 1991, p. 69.

⁷²⁵La campana major feia 1 metre de diàmetre i pesava 600 kg., la segona campana tenia un diàmetre de 0'90 metres i un pes de 400 kg., la tercera mesurava 0'60 metres de diàmetre i pesava 125 kg mentre que la quarta, amb un diàmetre de mig metre tenia un pes de 100 kg (ADB. Arranjaments parroquials: 157, *Sant Vicenç de Castellbisbal*).

temple parroquial, d'entre els que destacava una veracreu gòtica, el sagrari i un tern antic.

Segons l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat escrit per mossèn Trens l'any 1929, els objectes de valor que contenia l'església parroquial eren els següents:

- Vera Creu- gòtica- peu lobular i gravat- nus magnífic en forma de cimbori trepanat- creu arabesca(hiha un viril radiat de 23 cm. per a servir de custòdia)- esplèndida- 55x 20 cm.
- 2 candelers- plata- repujats- barrocs- 48 cm.
- Espalmatòria plata- amb petxina- escut.
- Tern blau i ramejat- temes de troncs i fulles molt grosses- bonic i rar.
- Calze barroc i afrancesat- s. XIX.
- Calze tornejat.
- Bacina plata- 1698- 31 cm.
- Bacina plata amb peu- 1778- 29 cm.
- Bacina amb estatueta Verge Roser plata- 23 cm.
- Portapau- Roser goticiant- 12 cm.
- Portapau- Crist de relleu, Verge, sant Joan gravats- forma temple neoclàssic 11 cm.
- Altar major neoclàssic- plafons esculpturats i imatges en fornícula- molt bé.
- Sagrari monumental neoclàssic- temple i cúpula.
- Altar Roser neoclàssic- plafons pintats- imatge molt bonica.
- Altar sant Sebastià- 1696- una talla atrevidíssima- molt florit- imatges boniques.
- Altar Sagrat Cor- barroc- bonic- 4 columnes grans- imatges noves.
- Imatge sant Isidre en son altar barroc bonic- temes pompeians- imatges passadores."⁷²⁶

Tal i com hem vist, d'aquest llistat sols ens resten parts de l'altar major.

⁷²⁶TRENS, M., 1929, fol.52.

Durant la guerra, l'església parroquial, de la qual sols quedaven les reixes de ferro del presbiteri⁷²⁷, serví de sala d'espectacles públics, garatge, magatzem sindical, caserna i dipòsit de material de guerra. Per tal d'adaptar-la a aquests nous usos i que poguessin entrar-hi vehicles, decidiren engrandir l'obertura de la porta principal tot desmuntant la portada renaixentista de columnes dòriques.⁷²⁸

La rectoria i el centre catequètic (que ja l'intentaren cremar durant l'octubre del 1934) quedaren molt malmesos. Un cop requisades, la primera fou destinada a casa per a refugiats.

Un cop arribaren les tropes nacionals l'església tenia la teulada ensorrada i les voltes del presbiteri caigudes degut al bombardeig del dia 25 de gener de 1939 per l'aviació feixista. Les capelles laterals encara contenien armament bèl·lic, sobretot obusos d'artilleria de gran calibre, i abonament químic dels rabassaires. En la nau central hi havien un parell de cotxes espatllats. En la capella del Santíssim hi havien botes de vi buides i altres andròmines unides a un munt de runa.⁷²⁹

1.1. LA SALVAGUARDA DE L'ARXIU PARROQUIAL

Prevenint el que podria ocórrer, mossèn Lluís Pujol va treure de l'arxiu parroquial els llibres i documents més importants i els encomanà a cal Fèlix per tal de que ho amaguessin durant el temps en que durés el conflicte. Primerament ho tingueren amagat sota la taula del menjador fins que, atemorits per un possible escorcoll, paredaren tots els llibres i documents en un racó de les golfes, gràcies a l'ajuda del paleta Elies Arís. Malauradament degut a les filtracions d'aigua de pluja els documents acabaren podrits. Aquests eren fonamentalment els llibres sacramentals: els llibres de registre dels baptismes, els casaments i les defuncions, juntament amb altres documents que cregueren rellevants. La resta de l'arxiu parroquial, el qual havia quedat en la rectoria, fou

⁷²⁷ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informació judicial sobre l'estat dels edificis religiosos, 1938* i ANC. Fons Bosch Gimpera. F66, 2.15.16 capsa 2. *Informe Irujo*.

⁷²⁸ AJUNTAMENT DE CASTELLBISBAL [coord.], 2013, p. 80.

Aquest portal Era molt semblant al de l'església parroquial de Sant Just Desvern.

⁷²⁹ RUIZ, A., 1998, p. 228.

víctima dels aldarulls dels primers dies de la revolució. Així i tot, gràcies a algunes persones, recolliren dos sacs plens de documents i llibres que foren dipositats en les golfes de l'Ajuntament de vila i aquests es van poder salvar del tot.⁷³⁰

2. LES CAPELLES I ERMITES DE CASTELLBISBAL DURANT LA GUERRA

La majoria de les capelles i ermites del terme van ser saquejades de la mateixa manera que el temple parroquial. Obligats pels diferents grups d'incontrolats i patrulles que arribaven al poble, el Comitè Local decidí destruir el contingut d'aquestes per tal de no cremar l'edifici i que es perdés el contingut i l'edificació.

2.1. ERMITA DE SANTA RITA, CAN PEDREROL DE DALT

Construïda l'any 1774 per Manuel Dublaiet.⁷³¹ Ens consten molt poques dades d'aquesta petita ermita, d'una sola nau amb sagristia i adossada a la masia de Can Pedrerol de Dalt, que en aquella època era propietat de Javier de Ros Dalmases. El dia 29 de juliol del 1936 es van treure les ornaments de culte l'ermita i se'ls endugueren fins a la propietat de Can Galí, on hi havien cremat el contingut de l'església parroquial, i allà els cremaren.⁷³² Si bé en l'interior encara s'hi guardava una tela a l'oli que representa santa Rita i que feia les funcions de retaule de l'altar.⁷³³ Actualment aquesta tela està ubicada dins l'església parroquial de Castellbisbal.

2.2. ERMITA DE SANT QUINTÍ, CAN PEDREROL DE BAIX

La masia de Can Pedrerol de Baix, del segle XVII i amb grans transformacions arquitectòniques a inicis del segle XX per part de l'arquitecte Antoni Maria

⁷³⁰ RUIZ, A., 1998, p. 270.

⁷³¹ En aquella època fou tinent de la legió de la guardia reial.

⁷³² AHN. Causa General. 1598, Exp. 15: Castellbisbal. *Declaració de José Comellas Claramunt.*

⁷³³ BALLBÈ, M., 1988, p.13.

Gallissà i Poqué que li conferiren aquesta estètica modernista, compta amb una ermita romànica data del segle XI, la qual està assentada sobre una antiga vil·la romana. Durant la Guerra Civil no fou malmesa. A l'interior guarda algun ex-vot i la figura de sant Quintí, patró del temple.⁷³⁴

2.3. ERMITA DE SANT VICENÇ DEL CASTELL

Aquest petit temple ja es troba documentat l'any 1035 però tingué vàries remodelacions reconstruccions totals, la darrera de les quals datava de la primera meitat del segle XVIII.

Durant la Guerra Civil fou requisada pel Comitè Local de Castellbisbal i la cediren com a residència d'un popular flabiolaire de la localitat.⁷³⁵ Això feu que es respectés la capella, "*de escaso valor artístico*" segons l'opinió del moment,⁷³⁶ junt amb el seu altar, el qual desaparegué anys més tard d'acabada la guerra.⁷³⁷ Tanmateix la imatge de sant Vicenç, esculpida en talla daurada, fou llençada turó avall fins que l'encarregat de la Companyia d'Aigües se la trobà i l'amagà dins d'un pou.⁷³⁸

3. EL PONT DEL DIABLE

Hem volgut acabar amb el Pont del Diable, el qual fa frontera entre el Vallès Occidental i i uneix Castellbisbal amb Martorell. Es tracta d'un pont romà, del segle I aC. que patí diverses modificacions al llarg de la història, com ara la construcció de l'arc central, d'època gòtica, amb una llum de 34'4 metres, el que el fa el més gran de Catalunya. En la part de Castellbisbal es troba l'Arc del Triomf, restaurat l'any 1928.⁷³⁹ Aquest pont fou restaurat l'any 1768 i volat en la retirada republicana de l'any 1939.⁷⁴⁰

⁷³⁴ BALLBÈ, M., 1988, p. 10.

⁷³⁵ ANC. Fons Bosch Gimpera, F.66, 2.15.16 caps 2. *Informe Irujo*.

⁷³⁶ ADB. Arranjaments parroquials: 157, *Sant Vicenç de Castellbisbal*.

⁷³⁷ BALLBÈ, M., 1988, p.19.

⁷³⁸ MATEU, J. 1991, p. 69.

⁷³⁹ Si bé és probable que en l'altre part del pont hi hagués un altre arc semblant.

⁷⁴⁰ VV.AA., 1986, p. 25.

4.6. Cerdanyola del Vallès

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL I LA SEVA ERMITA

L'església parroquial de Sant Martí de Cerdanyola, d'estil historicista, fou construïda entre els anys 1902 i 1906 per l'arquitecte Claudi Duran Ventosa i amb reforma d'Eduard M. Balcells per substituir a l'antic temple dels afores de la població, també anomenat Sant Martí o "església vella" entre els cerdanyolencs. Aquest temple parroquial fou profanat el 21 de juliol del 1936. Segons l'opinió de l'època era d'escàs valor artístic, ja que l'art recent, modern, no gaudia encara de massa reconeixent.⁷⁴¹

Segons recull la *Causa General*, malgrat que no incendiaren l'edifici, tots els altars, imatges i altres elements com ara l'harmònim, van ser carregats en camions i portats al quilòmetre 3 de la carretera de Cerdanyola i allà els van cremar en una gran foguera,⁷⁴² tot i que també es diu que foren incendiats a la plaça de l'església. També es van trencar les vidrieres, segurament quan van voler dinamitar la gran creu de la façana del temple, fet que també provocà l'esfondrament d'una part de la coberta.

Nou van ser els altars que es perderen entre el foc, considerats en l'època de poc valor. Aquests eren l'altar major, dedicat a Sant Martí; l'altar del Sant Crist, d'estil neogòtic en fusta de cedre i amb les imatges de la Creu i de la Verge dels Dolors; l'altar de la Puríssima Concepció, d'estil neogòtic, amb la imatge de la Puríssima al centre flanquejada per les imatges de sant Lluís i santa Llúcia; l'altar de sant Josep Oriol, d'estil neogòtic i també de fusta de cedre amb la imatge central del sant titular de l'altar flanquejat per santa Júlia i santa Rita; l'altar de sant Antoni de Pàdua, d'estil neoromànic amb la imatge del sant en fusta; l'altar del Sagrat Cor, en fusta daurada i contenint la imatge del Sagrat Cor de Jesús; l'altar de sant Josep, d'estil eclèctic contenint les imatges de sant Josep i, a sota, la de la Verge del Perpetu Socors; l'altar del Roser, de fusta i en estil neogòtic amb la imatge de la Verge flanquejada per la representació dels

⁷⁴¹ ADB. Arranjaments parroquials: 318, *Cerdanyola*.

⁷⁴² AHN. Causa General. 1596, Exp. 13. Sardanyola [sic]. Estado núm. 3.

Misteris en plafons pintats; i l'altar de sant Sebastià, d'estil neoromànic en fusta i marbre contenint al centre la imatge del sant titular flanquejada per les santes Bàrbara i Isabel.⁷⁴³ També es van perdre les 42 imatges que hi havia en el temple, entre les dels retaules i les que restaven exemptes. Una d'elles, la Verge del Roser, d'estil neogòtic, juntament amb les imatges la de la Verge dels Dolors i la de Sant Martí eren les que es consideraven de més valor.⁷⁴⁴

De la decoració del temple sols ens queden els mosaics de Lluís Bru, instal·lats als laterals del presbiteri l'any 1909.⁷⁴⁵ Emmarcats per una gruixuda sanefa de motius vegetals i geomètrics, el de la dreta narra l'escena de submissió de Valentinià davant de sant Martí i, el de l'esquerra, la resurrecció d'un catecumen.

Es robaren tots els objectes de culte, a excepció d'un calze, una custòdia i la creu processional, que la van llençar en uns matolls,⁷⁴⁶ tot de plata gòtica provinent de l'església vella de Sant Martí. Menció especial els dos encensers de plata daurada del 1588 i que havien sigut restaurats recentment i el reliquiari gòtic de metall daurat que es perderen.⁷⁴⁷

Com era habitual en totes les poblacions, s'emportaren les nou campanes del temple per fondre-les i convertir-les en material bèl·lic.⁷⁴⁸

L'arxiu parroquial fou destruït a mitges. Si bé aquest arxiu, que ja fou malmès per part dels francesos durant les guerres napoleòniques tot cremant algun llibre, l'any 1933 encara contenia documents que dataven des de l'any 1547.⁷⁴⁹ El jutge de pau, Jaume Mimó, qui havia sigut el primer alcalde republicà de la població, va poder salvar part de l'arxiu parroquial.⁷⁵⁰

⁷⁴³ MARTÍ, J.M., 2006, p. 111.

⁷⁴⁴ADB. Arranjaments parroquials: 318, *Cerdanyola*.

⁷⁴⁵ROMERO, J.M., i BARRIAL, O., 2001, p. 75; i ROMERO, J.M., 2006, p. 244.

⁷⁴⁶Segons entrevista oral al director del Museu d'Art de Cerdanyola, Txema Romero, el dia 20 de març de 2015. Aprofitem per donar-li les gràcies per tota la informació que ens ha facilitat respecte la població de Cerdanyola.

⁷⁴⁷ROMERO, J.M., 2006, p. 237.

⁷⁴⁸La major feia 90 cm de diàmetre, la segona 80 cm, quatre de 70, dues de 50 i la novena de 40 cm (ADB. Arranjaments parroquials: 318, *Cerdanyola*).

⁷⁴⁹MARTÍ, J.M., 2006, p. 116.

⁷⁵⁰Informació facilitada per Txema Romero, durant l'entrevista realitzada el dia 20 de març de 2015.

Segons l'inventari elaborat per mossèn Trens, director del Museu Diocesà de Barcelona, els objectes importants que es conservaven en el temple parroquial de Sant Martí de Cerdanyola l'any 1929 eren els següents:

- "-Lignum Crucis barroc - decoració esgrafiada - 59x24x27cm.
- Creu processional - sants al nus - Martí, Agustí, bisbe, Sebastià, Pau i Pere - tota gòtica - 110x47cm. +BA
- Portapau estructura - Verge Roser amb aureola Rosari - 10x6cm.
- Aspersori plata - 40cm - decoració repujada - 39x17cm. - bola al cim de la tapa - àngels repujats al peu i copa.
- Encensers plata gòtics - restaurats - bonics - 1588 - 27cm. +BA
- Bacina llautó - raïms - 37cm.
- Bacina espiral - 41cm.
- Tabernacle Roser - neoclàssic - bonic - bon estat - àngels decoratius músics - profetes.
- Vera Creu plata - radiada - sostinguda per un pelicà - interessant - 52cm.
- no comú.
- Calze plata llis - 25cm."⁷⁵¹

Tal i com hem pogut veure, malauradament d'aquest llistat sols es conserva la creu processional gòtica.

Seguint la pauta que es repeteix al llarg de totes les poblacions, la majoria dels qui causaren els aldarulls eren forasters vinguts d'altres localitats. Es diu que vingueren de la població veïna de Ripollet.⁷⁵²

La crema del temple fou narrada per José García Sánchez, conegut com El Carreta, i per ésser un testimoni directe la transcrivim a continuació:

"Una tarde se agrupó en la era de Can Altimira mucha gente. Llegaron hasta ella desde diferentes barriadas: Torre de la Puncia, la Siberia, zona

⁷⁵¹TRENS, M., 1929, fol. 264.

⁷⁵²Segons entrevista oral al director del Museu d'Art de Cerdanyola, Josep Maria Romero, el dia 20 de març de 2015.

centro, y una vez todos juntos, emprendieron la marcha carretera adelante en dirección al Ayuntamiento. Como citados por algún hada misteriosa, bajaron otros grupos, igualmente numerosos, de la parte alta de Cerdanyola, a la vez que fluían también de Can Xarau y de Montflorit. No llevaban banderas para ondear al viento, pero alzaban sus manos en señal de triunfo, de victoria. Se juntaron todos en la puerta misma de la Iglesia. Se hablaba un lenguaje ininteligible, apenas si las palabras salían de la lengua. Cientos de bocas respiraban el caldo de un oxígeno beligerante. El día empezaba a declinar, el calor era intenso, producía sudores, entumecía el ambiente, mientras el cielo ampuloso se incitaba a sí mismo. De Ripollet, de Montcada, de Sabadell y aún de Terrassa subían hasta el cielo penachos de humo que eran visibles a larga distancia. El horizonte aparecía rojo, llovían calurosos fragmentos de ceniza. Luego el resplandor de la hoguera iluminó la larga noche, como si fuese de día. La pira fue prendida en la puerta misma del templo. Sobre ella fue cayendo todo el maderamen sagrado. Robustas musculaturas iban acercando material al fuego. Ardieron las imágenes de madera y los demás atributos sagrados. Las estructuras de escayola fueron golpeadas y rotas a golpe de martillo y, por último, la iglesia allanada por la plebe enardecida. Las llamas grises de las resinas quemadas, las gredas bombolleantes de las pinturas, dejaban un olor acre en el aire. Las llamaradas subían rectas hacia el cielo, mientras la muchedumbre en círculo contemplaba el insólito espectáculo. Alegres unos, indiferentes otros, los más con la gravedad y la preocupación dibujada en el rostro. Parecía como si de súbito se hubiese desgajado la edad media de su árbol oscuro, con sus autos de fe y su hoguera inquisitorial."⁷⁵³

La casa rectoral no va sofrir danys i, un cop requisada pel Comitè Local, s'utilitzà com a vivenda familiar. El temple parroquial també fou requisat i es destinà a magatzem d'habitualles⁷⁵⁴ del Sindicat Agrícola⁷⁵⁵.

⁷⁵³ Aquest text ha estat recollit a: SÁNCHEZ, M., 2017, p. 204.

⁷⁵⁴ ANC, Fons Bosch Gimpera, F.66, 2.15.16, caps 2. *Informe Irujo*.

⁷⁵⁵ AHN. Causa General. 1596, Exp. 13. Sardanyola [sic]. Estado núm. 3.

1.2.L'ESGLÉSIA VELLA DE SANT MARTÍ

L'antiga església parroquial, també anomenada Sant Martí, és obra de finals del segle XVI.⁷⁵⁶ Aquest temple ja fou malmès durant la invasió napoleònica i, a l'arribar la guerra civil, fou incendiada el dia 20 d'agost del 1936. Amb l'incendi es perderen cinc retaules, destruint totalment el retaule major, barroc, que ja havia estat malmès pels francesos. D'aquest retaule, datat del 1685, se'n destacaven les imatges de la MaredeDéu amb el Nen i la de sant Martí de Tours, a qui estava dedicat. El tresor litúrgic que contenia, juntament amb l'arxiu parroquial, es guardava en l'església nova de Sant Martí.

Durant la crema, certa família ben posicionada i de la qual no en podem dir el nom, va poder salvar, entre altres coses, una Verge gòtica que encara custodia actualment. També es conserva un fragment de la pila baptismal, avui convertida en jardinera, i encara custodiada per la família que la va poder salvar, de la qual tampoc en podem dir el nom.⁷⁵⁷

Un cop requisaren aquest temple el destinaren a fossa comuna on, com en el cas de Montcada, s'hi enterraren varis centenars de persones assassinades per diverses patrulles de control.

1.2. L'ERMITA DE SANT ISCLE DE LES FEIXES

L'ermita romànica de Sant Iscle de les Feixes, datada al segle XII,⁷⁵⁸ també fou incendiada i es destruïren els tres retaules que contenia. El retaule major, barroc, comptava amb set plafons esculturals tallats en fusta. Afortunadament, les pintures romàniques ja havien estat arrancades i transportades al Museu Diocesà de Barcelona l'agost de 1934 per mossèn Manuel Trens, tot i que quedaren alguns petits fragments descoberts posteriorment els quals

⁷⁵⁶ ARGELAGUÉS, M. [coord.], 2009.

⁷⁵⁷ Segons entrevista oral al director del Museu d'Art de Cerdanyola, Txema Romero, el dia 20 de març de 2015.

⁷⁵⁸ VV.AA., 1996.

desaparegueren amb l'incendi del 1936.⁷⁵⁹ Aquest petit temple fou convertit en casa per a refugiats de guerra.

No volem acabar aquest apartat sense esmentar que és possible que algunes parts dels retaules de les esglésies o ermites de la zona s'haguessin conservat, ja que tenim constància que en l'estudi cerdanyolenc de l'artista Francesc Juventeny, es conservava la part superior d'algun retaule que bé podria pertànyer a algun temple de la localitat.

2. EL PATRIMONI PARTICULAR

El dia 26 de juliol del 1936 un grup d'incontrolats incendià i saquejà l'arxiu del Jutjat Municipal, tot i que se salvaren els documents anteriors al 1870, seguidament van fer el mateix en el de la Notaria. Així i tot es mantingué íntegre l'Arxiu Municipal.⁷⁶⁰

Es calcula que a Cerdanyola se saquejaren una cinquantena de torres d'estiueig⁷⁶¹ i s'incendiaren o saquejaren totes les capelles particulars.⁷⁶² Valguin d'exemple tres de les més conegudes de la població:

La masia de Can Catà, de Leopoldo Gil Llopart i Elisa Nebot Torrens, propietaris de la col·lecció Gil,⁷⁶³ avui bona part d'ella conservada en el Museu Nacional d'Art de Catalunya, tenien diverses obres d'art que s'estaven restaurant en el Seminari Conciliar de Barcelona. És possible que algunes d'aquestes obres es cremessin durant els primers dies de l'alçament militar,

⁷⁵⁹ FRANCÈS, J. i GIL, L., 2001, pp. 343-367.

⁷⁶⁰ AHN. Causa General. 1596, Exp. 13. Sardanyola [sic]. Estado núm. 3.

⁷⁶¹ En alguns documents de la *Causa General* es diu que foren 200. Però més endavant aquesta xifra disminueix en menys de 50 edificis.

⁷⁶² Durant el segle XIX Cerdanyola es mantingué en medi rural mentre que les altres poblacions veïnes es decantaren ràpidament per la indústria. Aquest fet, juntament amb la proximitat de Barcelona i l'existència del ferrocarril, propicià la creació d'una gran colònia d'estiueig, on la burgesia de les ciutats dels voltants hi acudia per gaudir del paisatge i de la calma d'aquest indret on s'hi arribaren a reunir grans artistes i intel·lectuals de l'època. ROMERO, J.M., i BARRIAL, O., 2001.

⁷⁶³ Començada per Pere Gil Balbot, amb obres de Rembrandt, Tizià, Claudi Coello, Van Dyck, Basano, Murillo, Carreño, Ribalta, Tintoretto, Sebastiano del Piombo, Benet Mercadé i Guido Reni, entre altres. Moltes d'elles ja foren dipositades al que serà el Museu Nacional d'Art de Catalunya l'any 1922 i comprades per aquest museu en la dècada de 1940. BORRÀS, M.L., 1986, p.328.

quan un grup d'incontrolats va entrar al Seminari.⁷⁶⁴ D'altra banda, a Can Fatjó dels Xiprers amagaren dins d'un pou la Marededeu de la seva capella particular, feta per l'escultor Joan Rebull.⁷⁶⁵ Finalment, a Can Arquer, nobles carlins, tenien una gran col·lecció d'armes antigues, anomenada El Cau Armat i fou expropiada durant la Guerra.⁷⁶⁶

3. EL CASTELL DE SANT MARÇAL, DIPÒSIT D'OBRES D'ART?

Aquest castell, l'existència del qual es remunta al segle XI, fou plenament reformat l'any 1895 per l'arquitecte Gaietà Buigas per tal de crear un castell romàntic o de fantasia⁷⁶⁷ per a la família Arròspiede, qui l'utilitzaren com a segona residència, essent una de les primeres construccions de la futura colònia d'estiueig.⁷⁶⁸ Durant la Guerra Civil aquest edifici fou requisat per l'Ajuntament de Cerdanyola.

Tenim constància que a principis del març del 1938 hi havia queixes sobre el preu dels transports, cosa que feia que no es poguessin recollir les obres d'art i objectes de valor que es guardaven en el Castell de Sant Marçal de Cerdanyola.⁷⁶⁹ Aquesta dada ens porta a pensar que l'edifici serví de dipòsit d'obres d'art de les cases dels voltants, tal i com passà en altres localitats del territori. Segurament s'hi duien peces que pel seu valor o naturalesa podien córrer perill en els domicilis en que es trobaven.

⁷⁶⁴Segons entrevista oral al director del Museu d'Art de Cerdanyola, Chema Romero, el dia 20 de març de 2015.

⁷⁶⁵*Vid supra.*

⁷⁶⁶*Vid supra.*

⁷⁶⁷Al Vallès Occidental trobem altres castells romàntics edificats entre finals del segle XIX i principis del XX, com ara el castell de Can Feu, a Sabadell, Can Taió, a Santa Perpètua de la Mogoda o Can Pobla, a Matadepera

⁷⁶⁸ROMERO, J.M., i BARRIAL, O., 2001, p. 111.

⁷⁶⁹ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C55/E1/D39.

D'altra banda l'arxiu del Castell de Sant Marçal fou saquejat. Sabem que fa pocs anys es va retornar una part als seus legítims propietaris. De fet algun cop ha aparegut en subhastes algun lot de documents d'aquest arxiu familiar.⁷⁷⁰

4. DESTRUÏNT IMATGES CLÀSSIQUES: LA CASA LENA DURANT LA GUERRA CIVIL

Durant els primers dies de l'alçament militar, grups d'incontrolats entraren a la fàbrica Lena S.A. Aquesta fàbrica, fundada per l'emmotllador italià Alberto Lena, es dedicava a fer reproduccions en guix d'escultures clàssiques o famoses a partir dels motlles originals. A l'entrar al taller començaren a llençar les escultures al riu, tot esmicolant-les. Algunes d'elles les van salvar la família Arquer,⁷⁷¹ qui posseïen una gran col·lecció d'armes antigues, popularment coneguda com El Cau Armat, tot recollint-les de la vora del riu.⁷⁷² Segurament els incontrolats volgueren destruir aquestes escultures ja que moltes d'elles eren símbols de poder. Així doncs, còpies de busts d'emperadors romans i déus mitològics tingueren el mateix escarni que les imatges religioses del temple parroquial.

El 9 de gener del 1937 els operaris de l'antiga Casa Lena S.A. i per mediació de Jeroni Martorell, cap del Servei de Monuments de la Generalitat entregaren un total de cinc armes de caça, sis retaules i un tríptic a la Generalitat perquè ho destinés a on cregués oportú a canvi de facilitar el trasllat del taller de Cerdanyola a un altre local més apropiat que els cedís la Generalitat de forma gratuïta.⁷⁷³ Sembla ser que els retaules eren propietat de Rafaela de Luna, vídua de Segura; a l'iniciar-se els aldarulls aquesta senyora repartí els mobles i robes de valor, quadres i plata de la seva casa barcelonina entre diferents amics per tal d'evitar una possible requisa; emperò la naturalesa religiosa dels retaules feia que poca gent volgués fer-se'n càrrec i comprometre's, finalment

⁷⁷⁰Segons entrevista oral al director del Museu d'Art de Cerdanyola, Chema Romero, el dia 20 de març de 2015.

⁷⁷¹*Vid supra.*

⁷⁷²*Vid supra.*

⁷⁷³ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C57/E1/D8.

els va poder amagar en els Magatzems Lena que hi havia a Barcelona.⁷⁷⁴ Dos dies més tard ampliarien el lot tot oferint els motlles d'escultura clàssica que es trobaven en situació perillosa dins del taller de Cerdanyola.⁷⁷⁵

Cal assenyalar que molta de la imatgeria clàssica de l'entorn del Palau Nacional de Montjuic va sortir dels motlles d'aquest taller i el trasllat definitiu es concretarà l'abril del mateix any, situant aquest taller dins del Palau d'Agricultura de Barcelona,⁷⁷⁶ tot i que els motlles i models no es lliuraren fins a es acaballes del juny.⁷⁷⁷ Un cop acabada la Guerra, Rafaela de Luna va poder recuperar quatre dels sis retaules que ingressaren als dipòsits d'art de la Generalitat de Catalunya.⁷⁷⁸

⁷⁷⁴AHN. Causa General. Pieza Undécima de Barcelona. Tesoro Artístico y Cultura Roja. Exp. 11.

Declaració jurada de Rafaela de Luna.

⁷⁷⁵SPAL. Fons Jeroni Martorell. C57/E1/D9.

⁷⁷⁶SPAL. Fons Jeroni Martorell. C57/E1/D11.

⁷⁷⁷SPAL. Fons Jeroni Martorell .C57/E1/D19.

⁷⁷⁸AHN. Causa General. Pieza Undécima de Barcelona. Tesoro Artístico y Cultura Roja. Exp. 11.

Declaració jurada de Rafaela de Luna.

4.7. GALLIFA

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

El 23 de juliol de 1936, grups d'incontrolats entraren dins l'església parroquial de Sant Pere i Sant Feliu, la saquejaren i van treure a l'exterior les imatges i el mobiliari per cremar-los.

D'aquesta manera es van perdre els tres retaules que contenia el seu interior. El de sant Feliu i sant Pere, datat al 1702 i que era el retaule major, contenia a part de les imatges dels patrons, corcades,⁷⁷⁹ les de sant Antoni de Pàdua, sant Francesc Xavier i sant Joan Baptista. Tal i com ens indica Amàlia Bosch⁷⁸⁰ l'any 1928 aquest retaule en fusta estava en molt mal estat de conservació i es decidí retirar-lo i vendre'n algunes parts, de manera que just l'any 1936 en deuria quedar solament algun fragment o algunes de les imatges. Un segon retaule era el de la Mare de Déu de la Pietat, datat al 1666, i el qual es considerava el de més valor, amb les imatges de la Verge, sant Josep i santa Quitèria. El tercer retaule estava advocat a la Mare de Déu del Roser i estava compostat per la imatge de la Verge i un frontal totalment destrossat. Sembla ser que la única imatge en bon estat era la del Sagrat Cor de Jesús, la qual es va poder salvar juntament amb alguna altra imatge; a més dels retaules hi havia la imatge de la Marededéu de Santa Maria del Castell, romànica,⁷⁸¹ la qual també es va poder salvar de la crema. Els calzes i altres objectes de culte també es van poder salvar gràcies a la gent del poble. Totes aquestes imatges juntament amb el tresor litúrgic foren amagades en diferents masies de la contrada. Així i tot, tal i com passà en altres localitats, algunes d'elles acabaren deteriorant-se dins dels propis amagatalls o foren robades.⁷⁸²

Les cinc campanes se les endugueren per fondre-les i servir de material de guerra i, pel que fa a l'arxiu parroquial, es van poder salvar tots els documents anteriors a 1890.

⁷⁷⁹BOSCH, A., 1986, p. 142.

⁷⁸⁰*op. cit.*, p. 142.

⁷⁸¹*op. cit.*, p. 143.

⁷⁸²*op. cit.*, p. 145.

Mossèn Manuel Trens, director del Museu Diocesà de Barcelona, recollí en l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat aquestes dades sobre la parròquia de Gallifa, anotant el que hi havia de més valor l'any 1929:

"-Església romànica triconca - portal al costat.

-Vera Creu amb peu ovalat - imperi amb garlanda - tija gerro. Creu plana amb decoració aplicada i extrems de braços trepanats. 43cm. alt. +/BAR
F:PNT0

-Altar major barroc bonic - 1702 - Sagrari bonic simple - imatges boniques.

-Altar de la Pietat - 1666 - barroc bonic - plafons pintats i fornícules amb sants poc barroc - La Pietat (Verge i Jesús a la falda) curiosa.

-Bacina espiral."⁷⁸³

Tal i com hem vist, l'altar major que figura en aquest llistat ja patí una fragmentació, dispersió i venda dos anys més tard de la visita de mossèn Trens. La veracreu i la bacina que figuren en aquesta relació es van poder salvar.

Sembla ser que els qui causaren els aldarulls eren afiliats de la CNT vinguts de Sabadell, Terrassa i Sant Llorenç Savall. De fet, tal i com es relata en les enquestes enviades a les parròquies catalanes per saber què va passar durant la Guerra, el rector diu que la gent de la població es va quedar a dins de les seves cases,⁷⁸⁴ segurament per por a sortir.

L'església parroquial va servir de magatzem un cop la varen requisar i la capella de la rectoria va servir de col·legi.⁷⁸⁵

⁷⁸³TRENS, M., 1929, fol. 290.

⁷⁸⁴ADB. Arranjaments parroquials: 138, *Gallifa*.

⁷⁸⁵ANC. Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16, capsa 2: *Informe Irujo*.

2. LES ERMITES I CAPELLES DE GALLIFA DURANT LA GUERRA

2.1. CAPELLA DE SANTA MARIA DEL CASTELL

De construcció romànica al segle XI, i amb remodelacions posteriors, consta d'una sola nau i amb absis d'estil llombard.

Degut a que el temple fou abandonat durant molt temps, l'any 1928 es prengué la determinació de vendre tots els frontals i retaules que hi havia, els quals estaven molt fragmentats i malmesos. Tanmateix la talla de la Verge del Castell fou traslladada l'any 1921 a l'església de Gallifa, moment en que l'ermita queda sense ermitans. Un cop a Gallifa, com ja hem vist, aquesta imatge se salvà de les cremes dels incontrolats.⁷⁸⁶

2.2. ERMITA DE SANTA MARIA DEL GRAU

Aquest temple romànic, datat del 1227, amenaçava a ruïna ja des del segon quart del segle XIX degut a una remodelació que canvià l'entaulat de fusta per una volta de pedra, motiu pel qual els murs no suportaven tanta pressió i de seguida s'obrí una gran esquerda. Això feu que l'any 1850 es retirés l'ara de l'altar, tot dipositant-lo en el temple parroquial de Gallifa, i la campana de l'espadanya; els quals van ser novament posats l'any 1866, amb el temple ja restaurat. Així arribem a l'any 1936, quan l'ermita fou saquejada i cremat tot el contingut. D'aquesta manera es perdé la imatge en talla de la Verge del Grau.⁷⁸⁷

2.3. ERMITA DE SANT SADURNÍ

Obra romànica del segle XI, d'una sola nau coberta amb volta de canó i campanar d'espadanya. Durant els primers dies de la guerra fou assaltada per

⁷⁸⁶BALLBÈ, M., 1988, p.27.

⁷⁸⁷*op. cit.*, p.33.

gent vinguda de Sant Feliu de Codines⁷⁸⁸ i cremaren tot el seu contingut. D'aquesta manera es va perdre la imatge de sant Sadurní juntament amb un antic retaule de fusta pintada. Si bé, la família Sobregrau guarda els antics ornaments i els objectes de culte.⁷⁸⁹

2.4. CAPELLA DE LA VERGE DEL ROSER O DE SOBREGRAU, CAN SOBREGRAU

Juntament amb Sant Sadurní és la segona ermita que hi ha dins la finca dels Sobregrau. Aquesta fou inaugurada l'any 1758.

El dia 1 d'agost del 1936 se saquejà la casa de camp de Sobregrau i robaren els objectes de més valor. Sembla ser que els artífexs van ser gent dels Comitès de Sant Feliu de Codines, de Sant Llorenç Savall i de Perafita. La família Sobregrau va haver d'abandonar la casa el dia 29 de juliol del 1936 degut a pressions del comitè de Sant Feliu de Codines al de Gallifa.

El dia 23 de juliol de 1936, en un registre efectuat per elements revolucionaris vinguts de Barcelona, Sabadell, Sant Llorenç Savall i Caldes de Montbui, cremaren tots els ornaments i robes litúrgiques de la capella, tot respectant l'altar. L'historiador local Miquel Ballbè ens narra el per què no van cremar l'altar:

“Un del homes del grup [d'incontrolats], en arribar a la casa, va saludar cordialment el Sr. Sobregrau; el que feia de “capità manaia”, sorprès per aquella salutació i per la coneixença que això demostrava, va preguntar-li a sant de què venia aquella relació. El Sr. Sobregrau no tingué temps de contestar, ja que aquell home explicà que en una ocasió que tenia necessitat de traslladar ràpidament la seva dona a una clínica, l'amo de la casa de pagès, desinteressadament i ràpidament, li havia fet el favor d'acompanyar-los amb el seu cotxe i que des d'aquell moment el considerava un amic seu. Aclarida aquella situació, el que manava el grup

⁷⁸⁸ AHN. Causa General. 1598, Exp. 16. Gallifa. *Declaració jurada de Pedro Comalrena de Sobregrau.*

⁷⁸⁹ BALLBÈ, M., 1988, p.41.

d'homes va ordenar que es retiessin d'aquella casa, que allí no havien de fer-hi res.”⁷⁹⁰

Uns dies més tard, la família Sobregrau retirà i amagà la Verge del Roser i els objectes de culte, per por de si venia un altre grup d'incontrolats. Després, el dia 29 de juliol, tingueren que abandonar la casa i marxar a Barcelona.⁷⁹¹

Tant l'altar, la imatge de la Maredeu del Roser que el presideix i les pintures de la volta del temple són obra d'uns religiosos del monestir de Montalegre, que residiren a Can Sobregrau entorn l'any 1820.⁷⁹² Val a dir que en la masia de Can Sobregrau s'hi guarda una Verge del Roser més antiga que l'esmentada, la qual segurament es tracta de la primitiva imatge que tingué aquesta capella barroca.⁷⁹³

El dia 10 d'agost de 1936, Pedro Colmarena de Sobregrau, propietari de la finca, fou denunciat a Barcelona i poc temps més tard una patrulla formada per membres de Sant Feliu de Codines i, segurament, de Perafita, el detingueren. Per tal de deixar-lo novament en llibertat li obligaren a pagar una gran suma de diners i, a més, el comitè de Sant Feliu de Codines s'emportà tots els objectes de culte (calzes, reliquiaries...) que existien en la masia, per valor de 3.800 pessetes.⁷⁹⁴ Si bé sembla ser que passada la guerra recobraren aquests objectes litúrgics.⁷⁹⁵

⁷⁹⁰ BALLBÈ, M., 1988, p.48.

⁷⁹¹ AHN. Causa General. 1598, Exp. 16. Gallifa. *Declaració jurada de Pedro Comalrena de Sobregrau.*

⁷⁹² BALLBÈ, M., 1988, p. 47.

⁷⁹³ *op. cit.*, p.49.

⁷⁹⁴ AHN. Causa General. 1598, Exp. 16. Gallifa. *Declaració jurada de Pedro Comalrena de Sobregrau.*

⁷⁹⁵ BALLBÈ, M., 1988, p.48.

4.8. MATADEPERA

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

La tarda del 21⁷⁹⁶ de juliol de 1936 l'església parroquial modernista de Sant Joan Baptista de Matadepera fou saquejada seguint el camí de tants altres temples cristians. Els aldarulls els causaren una patrulla armada vinguda de Terrassa i de Castellar del Vallès,⁷⁹⁷ la qual forçà a varis veïns a que traguessin les imatges del temple i fessin una gran pira a la plaça, cremant també l'arxiu parroquial. Com a curiositat cal assenyalar que primerament sols van cremar les imatges, però tornaren uns dies més tard a cremar també tots els altars, menys el del Santíssim, el qual es va poder salvar intacte dins mateix de l'església. Aquest altar era el de l'antiga església, també sota l'advocació de sant Joan, situada als afores del nucli urbà, i que es traslladà a la nova església del poble l'any 1914, dos anys més tard de la transformació modernista del nou temple per l'arquitecte Bonaventura Bassegoda i Amigó.⁷⁹⁸ D'entre les imatges que es perderen cal assenyalar les de sant Antoni i sant Roc, ambdues eren talles barroques de bona factura, segons declaracions del rector de la postguerra.⁷⁹⁹

L'any 1920 existien sis retaules en l'església parroquial. Aquests eren: el retaule major, dedicat al seu patró, sant Joan, comptava amb un baix relleu situat al centre del retaule amb el degollament de sant Joan, flanquejat per les imatges dels sants Ignasi i Antoni de Pàdua. L'altar, que l'any 1920 encara no estava consagrat, era de fusta daurada i en estil neogòtic. El retaule del Santíssim Sagrament era obrat en marbre i de línies pures i senzilles, i contenia les imatges en fusta del Sant Crist i de la Verge dels Dolors. L'altar de la Verge del Roser, neogòtic, contenia la imatge corresponent feta en talla de fusta. L'altar de sant Isidre, era molt semblant a l'anterior però amb la imatge del seu patró. L'altar del Sagrat Cor també era neogòtic i amb la seva imatge esculpida

⁷⁹⁶A: BALBÈ, M., 1981, p. 312, es diu que els aldarulls tingueren lloc el dia 30.

⁷⁹⁷Segons testimonis jurats recollits a la *Causa General* d'aquesta població (AHN. Causa General. 1598, Exp. 17. Matadepera).

⁷⁹⁸AMETLLER, M., 1990, p. 79.

⁷⁹⁹ADB. Arranjaments parroquials: 221, *Matadepera*.

en fusta. I, finalment, l'altar de la Puríssima, amb la corresponent imatge també en talla de fusta.⁸⁰⁰

En les capelles que quedaven buides, mossèn Jaume Torres, rector de la parròquia fins l'any 1933, hi col·locà una sèrie d'altars provisionals fets amb diferents calaixeres cedides pels feligresos i retocades per ell mateix. L'any 1929 es col·locà un tapís que decorava la paret del fons del Sant Crist, pintat pel feligrès Banchs. Aquest tapís tenia un format de 3 metres d'alçada per 4 de llarg, al centre hi figurava un paisatge crepuscular mentre que en els quatre extrems hi havien representats els símbols de la Passió.⁸⁰¹

Sabem que el mateix capellà, Magí Vidal i Feyner, va presenciar els aldarulls, sense que patís cap maltractament físic i els membres del Comitè Local de Matadepera van deixar que marxés per temor a que els forasters l'assassinessin.⁸⁰²

El 26 d'agost de 1937 l'Ajuntament de Matadepera lliurà a l'Oficina de Divises Valor i Metalls Preciosos de la Generalitat els objectes litúrgics pertanyents a la parròquia de Matadepera. D'aquesta manera el tresor litúrgic que s'havia conservat fins aquest dia passa a ser fos.⁸⁰³

L'1 de novembre de 1936 es recolliren les campanes de Matadepera juntament amb les de Castellbisbal i Ullastrell per portar-les a Barcelona amb la intenció de fondre-les i fer-ne material de guerra.⁸⁰⁴

Segons l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat recollit per mossèn Manuel Trens, els objectes de valor que contenia l'església parroquial l'any 1929 eren els següents:

-Copó plata barroc - 27x15x13cm.

-Calze tornejat - llautó mig daurat.

⁸⁰⁰BALLBÈ, M., 1981, p. 197.

⁸⁰¹AMETLLER, M., 1990, p. 102.

⁸⁰²ADB. Arranjaments parroquials: 221, *Matadepera*.

⁸⁰³BALLBÈ, M., 1981, p. 315.

⁸⁰⁴*op. cit.*, p. 313.

- Creu gòtica nus rococó (especial) apetxinat amb fulles d'acants en els caires. És del segle XVII- 112x56cm.
- Salpasser plata 36cm.
- Encensers gòtics corrents - 23cm.
- Vera Creu plata daurada - peu d'ànec - tija gerro i dues anses - decoració trepanada en les vores i extrems de la creu plana - 35x20cm.
- Candelers de plata - tija bombada - repujats - 46cm.
- Imatges Sant Antoni i Sant Roc - barrocs - bonics.
- Bacina.
- Els restants altars nous."⁸⁰⁵

Així doncs, d'aquest llistat sols es pogué salvar l'altar del Santíssim Sagrament.

Un cop requisats pel Comitè Local i seguint el tarannà repetitiu en moltes altres poblacions, el temple parroquial de Sant Joan es destinà a magatzem de Rabassaires, mentre que la rectoria es transformà en vivenda per acollir a refugiats del Nord durant els anys de conflicte.⁸⁰⁶

2. LES CAPELLES, ERMITES I SANTUARIS DE MATADEPERA DURANT LA GUERRA

2.1.SANTUARI DE SANT LLORENÇ DEL MUNT

El santuari de Sant Llorenç del Munt, església romànica de l'antic monestir homònim declarada monument històrico-artístic nacional l'any 1931,⁸⁰⁷ també fou saquejat el dia 25 de juliol de 1936⁸⁰⁸ tot i trobar-se al cim de la Mola. Tot i així, aquest monestir ja havia estat saquejat per les tropes napoleòniques l'any 1809⁸⁰⁹ i els anys d'abandonament de l'edifici, en estat ruïnós fins al segon terç del segle XIX quan començaren els treballs de rehabilitació del monestir per

⁸⁰⁵TRENS, M., 1929, fol. 292.

⁸⁰⁶ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informació judicial sobre l'estat dels edificis religiosos, 1938.*

També es troben referències a l'Arxiu Comarcal de Terrassa (Fons Salvador Utset i Payàs. Documentació Municipal sobre Objectes Artístics i Obres a Santa Maria. 6-3-14-G).

⁸⁰⁷PLADEVALL, A. i ADELL, J.A., 1980, p. 124.

⁸⁰⁸BALLBÈ, M., 1981, p. 311.

⁸⁰⁹ROGENT, E. i BASSEGODA, B., 1900, p. 17.

part de mossèn Antoni Vergés, van fer que no conservés objectes importants o de valor ja abans del 1936.

2.2. CAPELLA DE SANT ROC DE LA BARATA

La finca de La Barata contenia diverses segones residències de la burgesia terrassenca, com ara la del notari Badia, la de l'industrial i polític Francesc Salvans o la de la família Pi de la Serra, entre d'altres. La seva capella, dedicada a sant Roc, era utilitzada com a església d'aquesta espècie de colònia d'estiueig i és on acudien a missa tots els habitants de la finca de La Barata.

La capella de Sant Roc de La Barata fou construïda l'any 1623 per a Miquel Roca Barata i Elisabet Barata i Margarit i sota l'advocació de sant Roc. En la dècada del 1730 s'amplià la capella. Anys més tard, les guerres napoleòniques ocasionaren diverses destrosses al temple.⁸¹⁰

La nit del dia 21 de juliol de 1936 arribaren notícies a La Barata de que a Terrassa havien començat a incendiar els temples, tot i així, en vista de que no podien fer res i veient la calma que encara hi havia en aquest indret, al matí del dia 22 decidiren celebrar missa. És llavors quan arribà una patrulla de Terrassa, formada per una trentena d'homes armats, que manaren que sortís tothom de l'església i, mentre els apuntaven, començaren a cremar tots els missals, rosaris i mantellines que portaven a sobre i, seguidament, incendiaren la capella. Mentrestant, uns quants d'ells començaren a fer registres en les cases d'estiueig, sobretot en la Torre Salvans. Tan bon punt marxà aquest grup d'incontrolats pogueren apagar el foc de la capella que, afortunadament, no havia pres gaire peu, de manera que encara es conserven els altars.⁸¹¹

El temple consta de tres altars. En l'altar major hi veiem la figura de sant Roca dins d'un enquadrament de columnes i arquitraus que podríem datar del segle XIX. Els altres dos altars consisteixen en un gran crucifix inserit dins d'un gran

⁸¹⁰BALLBÈ, M., 1981, p. 210.

⁸¹¹Aquesta informació és narrada per Francesc Pi de la Serra, present en aquests actes, a mode de diari personal o epistolari que recentment ha estat publicat (PI DE LA SERRA, F., 2017, p. 45).

retaule i, el segon altar, que consta de sis fornícules contenint imatges de diferents sants.⁸¹²

2.3. ERMITA DE SANT JOAN, CAN TORRELLA DE BAIX

Tot i que té els seus inicis en època medieval, la capella que existeix avui dia és un edifici de la segona dècada del segle XX, seguint l'estil neoromànic i fou aixecat per Josep Mª Blanc i Romeu i la seva esposa, Carme Bertrand i Girona. Aquesta capella es va poder salvar de la crema d'esglésies efectuada els primers dies de l'alçament militar del 1936. És per aquest motiu que encara guarda el petit altar barroc que contenia, el qual, segons sembla, originalment provenia de l'antiga parròquia de Sant Joan de Matadepera, a can Roure, i havia estat mal arraconat en una de les dependències d'aquesta masia fins que el portaren en aquesta nova ermita.⁸¹³ Aquest retaule de petites dimensions està format per una estructura arquitectònica que aixopluga la imatge de sant Joan, flanquejada per dos àngels tallats en fusta a banda i banda del retaule. Actualment la imatge del sant patró es troba guardada fora de l'església per tal de protegir-la d'actes vandàlics o robatoris, ja que aquesta capella ha patit varis saquejos els últims anys.⁸¹⁴

2.4. CAPELLA DE NOSTRA SENYORA DE MONTSERRAT DE TORRE BADIA, A CAN PRAT

La capella de Nostra Senyora de Montserrat de la Torre Badia (a can Prat), construïda per la família Badia Tobella i inaugurada pel Pare Abat Antoni Mª Marcet el 18 de maig de 1936,⁸¹⁵ seguia les línies estilístiques de l'arquitectura romànica. Tingué un dels primers altars situats de cara al poble que es feren a Catalunya, seguint els nous corrents litúrgics. Durant els primers dies de la Guerra Civil l'ermita fou profanada, destrossant les imatges i cremant els bancs

⁸¹²BALLBÈ, M., 1988, p.63.

⁸¹³*op. cit.*, p. 209.

⁸¹⁴*op. cit.*, p.79.

⁸¹⁵*op. cit.*, p.75.

de l'interior, tot en presència dels seus propietaris, als qui els acabaven de matar el pare, el notari Francesc Badia,⁸¹⁶ i del Pare escolapi Miquel Altisent.⁸¹⁷

Pel que fa a la Torre Badia, sabem que el Comitè Local de Matadepera volia requisar el mobiliari existent en aquest domicili fins que Josep Rigol, delegat a Terrassa de la Comissaria General dels Museus de la Generalitat de Catalunya, s'encarregà de que no s'enduguessin res ja que aquesta casa encara era habitada pels propietaris i cregué més oportú que no se'ls molestés requisant-li els mobles de valor.⁸¹⁸

2.5. CAPELLA DE SANT ESTEVE DE LA VALL, CAN POBLA

Tant la masia de Can Pobla com la capella de Sant Esteve de la Vall, construïda sobre els fonaments d'una ermita anterior d'època romànica, foren remodelades per l'arquitecte Enric Fatjó seguint l'estil historicista l'any 1905, quan passà a ser la segona residència d'Antoni de Quadras, primer comte de Sant Llorenç del Munt.⁸¹⁹ Encara conté una antiga talla de sant Esteve, barroca, i algun ex-vot, cosa que indica que es va poder salvar durant la guerra.⁸²⁰

2.6. ERMITA DE SANTA AGNÈS DE SANT LLORENÇ DEL MUNT

Tot i que la última gran remodelació fou l'any 1595, tenim documentació que ens situa el temple abans del segle XIV. Miquel Ballbè ens diu que l'any 1791 aquesta ermita quedà abandonada al morir l'últim ermità. Això feu que es traslladés la imatge de santa Agnès al monestir de Sant Pau del Camp, a

⁸¹⁶L'assassinat de Francesc de Paula Badia, juntament amb Francesc Salvans, Joan Salvans, Joaquim Barata, Gaietà Vallès, Agustí Prat, Manuel Vallhonrat i Josep Maria Duran, coneguts industrials i polítics de Terrassa que tenien domicili a Matadepera, el 24 de juliol de 1936, fou un dels primers assassinats col·lectius de la Guerra Civil a Catalunya.

⁸¹⁷BALLBÈ, M., 1981, p. 211.

⁸¹⁸ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. Documentació Municipal sobre Objectes Artístics i Obres a Santa Maria. 6-3-14-G.

⁸¹⁹Guia del Patrimoni històric i artístic dels municipis catalans: Can Pobla (<http://www.poblesdecatalunya.cat>). Consulta: Abril 2016.

⁸²⁰BALLBÈ, M., 1988, p.69.

Barcelona. L'any 1936 aquesta ermita ja era un munt de ruïnes i, per tant, no li ocorregué res.⁸²¹

3. LA MASIA DE CAN TORRES DURANT LA GUERRA

Aquesta masia data del segle XVII i durant molts anys fou una important finca agrària de la zona.

Tenim constància que Josep Rigol, delegat a Terrassa de la Comissaria General dels Museus de la Generalitat de Catalunya, s'encarregà de que el Comitè Local de Matadepera entregués al nou Museu Comarcal de Terrassa el llit antic⁸²² de la masia de Can Torres amb la intenció de que es conservés en aquesta institució degut a la vàlua historicoartística d'aquest moble.⁸²³

4. LA TORRE SALVANS DE MATADEPERA, DIPÒSIT D'OBJECTES ARTÍSTICS

Aquesta coneguda torre de luxe, edificada per l'arquitecte Marià Espinal a mitjans de la dècada de 1920, era la segona residència de l'industrial i diputat per la Lliga Regionalista a les Corts Espanyoles Francesc Salvans i Armengol, el qual fou assassinat el 24 de juliol del 1936 juntament amb el seu fill i un grup de prohoms terrassencs en la carretera que uneix Matadepera amb Talamanca. Aquests fets van fer que la família abandonés la torre i marxés a Barcelona per acabar passant-se al bàndol Nacional.⁸²⁴

A l'abandonar aquesta residència, ràpidament hi hagué el temor de que es produís un allau de pillatges, tenint en compte que hi contenia una interessant col·lecció d'art amb quadres de Ramón Martí Alsina, Isidre Nonell, Francesc Gimeno, Eduardo Rosales, retauls del XVI...⁸²⁵ a més de dos olis sobre taula de gran format de Luís de Morales, pintor manierista espanyol del segle XVI,

⁸²¹BALLBÈ, M., 1988, p.51.

⁸²² Segurament del segle XVII o XVIII.

⁸²³ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. Documentació Municipal sobre Objectes Artístics i Obres a Santa Maria. 6-3-14-G.

⁸²⁴PI DE LA SERRA, F., 2017, p. 45.

⁸²⁵ Hem pogut esbrinar part d'aquesta col·lecció gràcies als fons fotogràfics de l'Arxiu Mas.

avui dia conservats al Museu Nacional del Prado: "El Calvari" i "La Resurrecció".⁸²⁶ És per això que la Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya decidí que l'Ajuntament de Terrassa requisés l'edifici. Aquesta requisita fou efectiva el dia 26 de juliol de 1936.⁸²⁷ Més endavant hi posaren com a guardians una família de masovers.⁸²⁸

La torre es convertí per ella mateixa en un dipòsit de les obres d'art que contenia i va ser gràcies a aquesta tasca que es va poder conservar l'important col·lecció Salvans. Una col·lecció que a dia d'avui es troba disseminada en diferents museus, com ara el Museo del Prado i en col·leccions particulars. D'altra banda també serví de dipòsit per algunes de les obres d'art dels domicilis de La Barata.⁸²⁹

Quan el govern espanyol s'instal·là a Barcelona es buscà una residència que reunís les condicions necessàries per a albergar-hi al president de la II República Espanyola.⁸³⁰ Gràcies a la seva capacitat defensiva, comoditat, proximitat amb Barcelona i intimitat que generava aquest indret, es decidí utilitzar la Torre Salvans que, tal i com hem comentat, ja estava requisada per la Generalitat de Catalunya.

És a partir de finals de l'any 1937 quan començaren els treballs per adequar aquesta torre a residència del president de la II República Espanyola, Manuel Azaña, tot construint-t'hi un búnquer i fortificant la finca. Manuel Azaña i la seva dona, Dolores de Rivas, hi residiren des de meitats del mes de desembre de 1937 al 21 de gener del 1939, cinc dies abans de l'arribada de l'exèrcit nacional a Terrassa.⁸³¹

A finals del maig del 1938 una part del mobiliari de la Torre Salvans es traslladà a la casa que ocupà Epifanio Huerga, cuiner personal d'Azaña,⁸³² es conserva

⁸²⁶ Amb els corresponents números d'inventari: P008211 i P008212.

⁸²⁷ BALLBÈ, M., 1981, p. 311.

⁸²⁸ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C57/E1/D18.

⁸²⁹ En el capítol sobre la salvaguarda a Terrassa reprendrem el tema de la Torre Salvans.

⁸³⁰ Manuel Azaña, president de la II República, ja va residir a Catalunya, concretament en el monestir benedictí de Montserrat, entre l'octubre de 1936 i el maig de 1937, moment en el que passà a viure a La Pobleta, València, fins a l'octubre de 1937, quan juntament amb el Govern Espanyol arribà a Barcelona.

⁸³¹ L'escriptora terrassenca Tessa Julià ha escrit una novel·la titulada *No sense tu* (Ànima Llibres, 2016) on a partir de la figura del president Azaña explica la vida a Matadepera durant el final de la Guerra Civil.

⁸³² JULIÀ, S., 2008.

un llistat detallat de tots els mobles que s'endugué, sobretot llits, taules i cadires.⁸³³ Hem de considerar que juntament amb el matrimoni Azaña i la família del seu cunyat, Cipriano de Rivas,⁸³⁴ instal·lats en la Torre Salvans, també vingueren una sèrie de personatges com ara Cándido Bolívar Pieltain, secretari general de la Casa Oficial Presidencial, Sindulfo de la Fuente, encarregat de la Tresoreria de la Casa Presidencial, Santos Martínez Saura, secretari particular d'Azaña, Antonio Lot Torcal, majordom del president, Fortunato Vela, ajudant, José Ibañez, xofer i, tal i com hem vist, Epifanio Huerga, cuiner personal del president.⁸³⁵ A tots aquests hem de sumar-li l'escorta personal, formada per uns 45 homes, i un gran batalló de fins a 200 soldats que, com veurem, s'instal·laren en el col·legi de les Escoles Pies de Terrassa.⁸³⁶ Sabem que per donar allotjament a tot aquest contingent s'escolliren cases properes a la Torre Salvans, com ara la masia de Can Barata, que dóna nom a aquest territori.

Tal i com podem imaginar, tot i que Manuel Azaña continuà tenint el despatx oficial al Palau de Pedralbes, la Torre Salvans esdevingué un lloc clau per a la República Espanyola, i és on tingué lloc el Consell de Ministres del 5 d'abril de 1938,⁸³⁷ a més de nombroses reunions amb Juan Negrín, president del Govern espanyol i Lluís Companys, president de la Generalitat de Catalunya, Josep Tarradellas, conseller de Finances i president del Consell Executiu de la Generalitat, i vistes de Julián Besteiro, Ángel Ossorio y Gallardo i Paco García Lorca, germà del conegut poeta, entre d'altres.⁸³⁸

⁸³³ ACT. Fons Salvador Utset i Payàs. Documentació Municipal sobre Objectes Artístics i Obres a Santa Maria. 6-3-14-G.

⁸³⁴ Aquest dramaturg, director de teatre, crític teatral, traductor i poeta, cunyat de Manuel Azaña, s'instal·là també a la Torre Salvans, juntament amb la seva esposa Carmen Ibañez i els seus fills José Ramon, Enrique, Carlos i Susana.

⁸³⁵ PUY, J., 2011.

⁸³⁶ SERRANO, J., 2016.

⁸³⁷ El Consell de Ministres també se celebrà en les dependències del Monestir de Sant Cugat i en els salons de la Caixa d'Estalvis de Sabadell.

En la casa-museu Alegre de Sagrera, a Terrassa, es conserva la gran taula que serví per reunir el Consell de Ministres a la Torre Salvans.

⁸³⁸ SERRANO, J., 2016.

4.9. MONTCADA

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'antiga església parroquial de Santa Engràcia de Montcada fou un edifici d'estil neogòtic dissenyat i edificat per l'arquitecte barceloní Enric Sagnier i Villavechia entre els anys 1887 i 1901, any en que s'inaugurà el temple, tot i que les obres seguiren fins l'any 1928 de la mà de l'arquitecte municipal Joan Baptista de Serra i Martínez. Si bé existí una església anterior, romànica, que fins l'any 1868 era sufragània de l'església de Sant Iscle i Santa Victòria de les Feixes, a Cerdanyola del Vallès, moment en que Santa Engràcia de Montcada es constituí com a temple parroquial.⁸³⁹

Aquesta església fou destruïda la nit del 19 al 20 de juliol del 1936. Un grup de persones anà a la botiga de la família Capella, al carrer Major, i s'endugueren un bidó de gasolina juntament amb material explosiu,⁸⁴⁰ el qual col·locaren en l'interior del temple i, al fer-lo explotar, destruí gran part de l'edifici.⁸⁴¹ Més endavant, entre el novembre i el desembre de 1936, fou enderrocada pedra a pedra amb l'ajuda d'operaris contractats.⁸⁴²

Els seus objectes i retaules foren destruïts a causa de l'explosió i del gran incendi que ocasionaren i segons una declaració jurada de Pedro Grau Badia adjunta en els documents de la *Causa General*, se sap que a part de cremar i destruir tots els objectes religiosos també se'n van robar.⁸⁴³

No tenim informació sobre aquesta parròquia en l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat redactat per mossèn Trens l'any 1929 i només sabem que també s'enderrocà la rectoria i es destruí l'arxiu parroquial.

⁸³⁹ Guia del Patrimoni històric i artístic dels municipis catalans: Montcada (<http://www.poblesdecatalunya.cat>). Consulta: Abril 2016.

⁸⁴⁰ PUERTO, M., i HEREDIA, O., 2005, p. 94.

⁸⁴¹ AHN. Causa General. 1596, Exp. 5. Moncada y Reixach. Estado núm. 3.

⁸⁴² BACARDIT, J. i RAMOS, R., 2014, p. 87.

⁸⁴³ AHN. Causa General. 1596, Exp. 5. Moncada y Reixach. *Declaració de Pedro Grau Badia*.

2. ALTRES DESTRUCCIONS, SAQUEJOS I FETS NOTORIS A MONTCADA

Pel que fa a altres edificis destruïts cal assenyalar la capella de Can Milans, que també fou destruïda tot fent explotar un artefacte que ocasionà desperfectes a bona part de la torre adjacent, el dia 20 de juliol del 1936. Així mateix, el dia 22 de juliol del 1936 es destruïren les imatges i tot el contingut de la capella del convent de les Germanes Dominiques i també se saquejaren tots els mobles i efectes de valor de la torre Villa Matilde i de Can Fabregas.⁸⁴⁴

Val a dir que el Comitè de Guerra s'instal·là al convent de les Germanes Dominiques i, més tard, a la Torre Maza. Un altre edifici requisat durant els primers dies de l'alçament militar la fou el palau del marquès de Casa Pinzón, requisat per la UGT.⁸⁴⁵

Finalment, el cementiri de Montcada, igual que passà a Cerdanyola, fou lloc d'enterrament de centenars de persones assassinades en les rodalies. Justo Hernandez Mulero, enterramorts, recorda com hagué d'enterrar gran nombre de persones⁸⁴⁶ durant varis mesos consecutius, moltes d'elles afusellades en el mateix cementiri durant les nits.⁸⁴⁷

2.1. L'ERMITA DE LA MAREDEDÉU DEL TURÓ, A MODE DE RECORDATÒRI

A continuació volem comentar l'història d'aquesta ermita tan volguda per la població de Montcada que, tot i no ser destruïda durant la Guerra Civil, volem deixar constància de com va desaparèixer per tal de que no es cregui que fou perduda durant l'any 1936.

L'ermita romànica de la Marededéu del Turó o del Castell de Montcada, situada al cim del turó dels afores de la ciutat, fou destruïda per les tropes franceses l'any 1808 i construïda de nou cent anys després, l'any 1908, per l'arquitecte Enric Sagnier, sota un estil eclèctic que barrejava certs aires modernistes o

⁸⁴⁴ AHN. Causa General. 1596, Exp. 5. Moncada y Reixach. Estado núm. 3.

⁸⁴⁵ BACARDIT, J. i RAMOS, R., 2014, p. 84.

⁸⁴⁶ Segons es recull en la *Causa General* d'aquesta població, unes 1500 persones (AHN. Causa General. 1596, Exp. 5. Moncada y Reixach. Estado núm. 3).

⁸⁴⁷ AHN. Causa General. 1596, Exp. 5. Moncada y Reixach. *Declaració jurada de Justo Hernandez Mulero*.

d'art decò amb l'estil historicista. Al primer quart del segle XX l'empresa de ciments Asland començà a extreure la pedra calcària de la muntanya i, per por que les barrinades causessin algun aldarull, l'any 1926 es cregué convenient baixar la imatge de la MaredeDéu de l'ermita a la parròquia de Santa Engràcia. Pocs mesos més tard, degut a les intenses barrinades de l'empresa Asland, propietat del comte de Güell, l'església s'esfondrà i les pedres caigueren en esllavissada.⁸⁴⁸

⁸⁴⁸BERTRAN, J., 2008, pp. 6-18.

4.10. REIXAC

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'església de Sant Pere de Reixac, d'arrels romàniques, va patir diferents transformacions al llarg de l'història. El primer cos del campanar data dels segles XI o XII, tot i que fou bastit sobre una construcció més antiga; el cos superior és del segle XVII. Adossada a aquest campanar hi havia una capella destruïda l'any 1936 on s'hi ubicaven els retaules del Roser i de sant Antoni a més del sepulcre d'alabastre d'Alamanda de Reixac, traslladat a aquesta capella cap a l'any 1920.⁸⁴⁹

Aquesta església, que era sufragània de la de Montcada, fou cremada el dia 21 de juliol de 1936 i l'edifici quedà en molt mal estat de conservació a causa de l'incendi. Sols restaren en peu els murs i una petita nau lateral, d'uns dotze metres quadrats, la volta cedí durant la crema. A causa del seu estat quedà totalment abandonada durant el transcurs de la Guerra Civil.

A conseqüència de la crema es perdé l'harmonium, les imatges i els quatre altars que contenia. Segons mossèn Josep Maria Torres, sabem que tres retaules eren barrocs⁸⁵⁰ mentre que el quart, sota l'advocació de la Verge del Roser, estava realitzat amb plafons pintats d'estil neoclàssic i del qual se'n conserva la imatge barroca que el presidia.⁸⁵¹

D'entre els objectes que es van perdre cal ressaltar una relíquia del Sant Sudari i un sepulcre gòtic que havia contingut les despulles d'Alamanda de Reixac,⁸⁵² tallat en alabastre i que encara contenia restes de policromia.⁸⁵³ El sepulcre, de format rectangular i amb coberta troncopiramidal, era datat l'any 1344 i estava sostingut per dos animals alleonats amb els caps encarats. En els extrems del sarcòfag hi havia dos escuts inscrits dins d'una figura quadrilobulada amb decoració floral, també presents en els laterals del sarcòfag; al centre hi havia

⁸⁴⁹TORRES, J.M., 1996, p. 4.

⁸⁵⁰Un incendi l'any 1651 degué cremar els retaules anteriors.

⁸⁵¹TORRES, J.M., 1996, p. 12.

⁸⁵²Alamanda de Reixac fou una dama de l'edat mitjana, enterrada a Sant Pere de Reixac el 28 de desembre de 1344.

⁸⁵³ADB. Fons Manuel Trens: España Roja. *Montcada* i TORRES, J.M., 1996, p. 18.

una inscripció en llatí⁸⁵⁴ al·ludint a la difunta i pregant pel seu descans. Si bé, passada la Guerra es recolliren alguns petits fragments d'aquest sepulcre i ara estan dipositats en la Fundació Cultural Montcada.

Pel que fa als objectes litúrgics se sap que van ser recollits anteriorment i es van poder salvar.⁸⁵⁵ D'entre el tresor litúrgic salvat cal destacar la creu processional d'argent repussat datada entre els segles XIV i XVII.⁸⁵⁶

L'any 1916, ja prevenint possibles robatoris o actes vandàlics, es van treure del temple les pintures sobre taula que quedaven del mestre Rafael de Vergós, de la segona meitat del segle XV, les quals integraven el retaule de sant Pere, tres d'aquestes es conserven en el Museu Diocesà de Barcelona.⁸⁵⁷ Aquestes tres pintures conservades a Barcelona representen sant Pere entronitzat, el Calvari de Crist i la Vocació de Sant Pere⁸⁵⁸ mentre que en una col·lecció privada de la ciutat belga de Gant hi ha una taula representant la Crucifixió de sant Pere.⁸⁵⁹ La resta de taules pintades que integraven el retaule es van perdre anys abans de la Guerra Civil o bé no se sap la seva localització actual.⁸⁶⁰

Segons la informació que ens dona mossèn Manuel Trens en l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat, elaborat l'any 1929, els elements de més valor de l'església parroquial de Reixac eren els següents:

"-Altar Sant Joan Ev. – Sant Joan B. – barroc – petit - bonic – pollat.

-Altar Sant Isidre – bonic – petit.

-Altar Sant Àngel – barroc – bonic.

-Altar Roser neoclàssic – plafons pintats – dolents. Un sant Antoni de talla, molt bonic

⁸⁵⁴La inscripció, traduïda al català, deia: "Aquí, i en aquesta tomba, neta de tot pecat - jau [reposa] la venerable Alamanda de Reixac - la qui, després d'haver menyspreat les coses d'aquest - món en que vius, es traslladà a Crist - el 28 de desembre de l'any 1344 i l'ani - versari fou de deu presbíters [preveres]. Tu qui - me veus en aquest estat, prega per mi al Cel - i que pels teus pietosos precis intercedeixi per la Verge Maria [a que gràcies a les piadoses pregàries em sigui mitjancera la Verge Maria]".

⁸⁵⁵TORRES, J.M., 1996, p. 12.

⁸⁵⁶MARTÍ, J.M., i BONET, J. [com.], 1991, p.95.

⁸⁵⁷*op. cit.*, p. 52.

⁸⁵⁸Al Museu Diocesà de Barcelona amb els números de registre 7, 1 i 2 respectivament.

⁸⁵⁹MARTÍ, J.M., i BONET, J. [com.], 1991, p.52.

⁸⁶⁰TORRES, J.M., 1996, pp. 8 i 14-16.

-En aquesta capella hi ha un sepulcre d'alabastre."⁸⁶¹

Com hem vist, desgraciadament cap d'aquests retaules es va salvar. Tampoc es pogueren salvar les campanes que, com en la majoria de les poblacions, se les endugueren per a fer-ne munició.

La petita rectoria fou respectada i hi visqué un masover en el segon pis. Si bé no existia pròpiament un arxiu parroquial, ja que el temple depenia de l'església de Santa Engràcia de Montcada, sí que hi havia llibres de notes i comptabilitat que foren recuperats, menys els dels anys 1931 o 1932.⁸⁶²

⁸⁶¹TRENS, M., 1929, fol. 73.

⁸⁶²ADB. Arranjaments parroquials: 269, *Reixac*.

4.11. PALAU-SOLITÀ

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'església parroquial de Santa Maria de Palau-Solità, ja documentada al segle XI i amb remodelacions posteriors, no fou incendiada ni tampoc es destruï cap retaule. Sembla ser que això es deu a l'acció decidida dels germans Folch i Torres, els quals es trobaven en la seva casa d'estiueig de Plegamans a l'esclatar la Guerra Civil.⁸⁶³

D'aquesta manera es pogué salvar el retaule de l'altar major, datat d'entre el 1513 i el 1519 i atribuït al Mestre d'Artés.⁸⁶⁴ Si bé sols se li atribueixen 4 de les taules que conté, ja que les restants són obra d'altres artistes coetanis anònims. Aquestes són les escenes de l'Adoració dels pastors, l'Epifania, l'Ascensió i la Pentecosta. Les taules restants corresponen a l'Anunciació, la Resurrecció i el Calvari, juntament amb les escenes de la predel·la.⁸⁶⁵

També se salvà el retaule del Roser, fet al segle XVIII en fusta d'àlber sense daurar i contenint unes petites taules pintades on hi ha representats els quinze Misteris del Rosari. La fornícula central era presidida per la imatge de la Maredeu del Roser, de gran expressivitat, la qual avui es troba presidint l'altar major del temple. Aquest retaule, del qual també es conserva la imatge original de sant Antoni de Pàdua, es completa amb un antependi de ceràmica del segle XVII, dedicat a la Maredeu del Roser, signada per l'artista Llorenç Passoles, un dels grans ceramistes catalans.⁸⁶⁶ Sembla ser que per tal de protegir aquest plafó ceràmic es tapà amb una sèrie de taulons de fusta.⁸⁶⁷ També es conservaren els esgrafiats barrocs que decoren la cúpula de la

⁸⁶³ GIBERT, P.; MARTÍ, J.M., 1975, p. 17.

⁸⁶⁴ Mestre d'Artés és el nom donat a un pintor anònim de l'escola valenciana i del cercle del mestre dels Perea. L'obra més coneguda és el retaule del Judici Final, pintat l'any 1512 per a la capella de la família Artés de la cartoixa de Portaceli, avui al Museu de Belles Arts de València.

⁸⁶⁵ CEBRIÁN, J.L.; NAVARRO, B., 2014, p.107.

⁸⁶⁶ GIBERT, P.; MARTÍ, J.M., 1975, p. 18.

⁸⁶⁷ *op. cit.*, p. 48.

capella. Tampoc es destruí la pila baptismal, de l'any 1498 i obrada en pedra de Girona,⁸⁶⁸ ni un interessant banc del segle XVIII.

Pel que fa al tresor litúrgic hem de dir que es conserva un llistat detallat dels objectes de culte que foren donats al Comitè Local: dues custòdies, quatre safates, tres calzes barrocs, vuit canelobres, tres creus (incloent la creu processional d'argent daurat, cisellat i repussat amb elements de fosa, datada del segle XVI), una caixeta pels sants olis, un hisop, un encenser, tres patenes, una naveta, una palmatòria, unes vinagreres, dues creus, una relíquia dels sants Cosme i Damià, una cullereta, una verge de petites dimensions i una antiga corona de la Verge de la Puríssima.⁸⁶⁹ Tots aquests objectes, molts d'ells gòtics i barrocs, foren retornats un cop finalitzà la Guerra Civil.

Així i tot, si bé se salvà de la fúria destructora dels primers dies de l'alçament militar, malauradament el dia 14 d'agost de 1936⁸⁷⁰ s'hi presentà una patrulla forastera que volgué cremar el temple. Com sigui que arribessin a un acord amb els membres del Comitè Local, per tal de que marxessin i no incendiessin ni el temple ni els retaules, aquesta patrulla destruí un total de 12 imatges que, segons opinió del rector que hi havia en la postguerra, no tenien valor artístic, segurament pel fet de ser modernes⁸⁷¹ i l'harmònim. A part s'emportaren les tres campanes del temple, del segle XVI, per tal de fer-ne munició. Solsament deixaren la de les hores, que data del 1674.

Segurament fou aquesta patrulla la que, no podent entrar a l'església, saquejà la sagristia, cremant tot l'arxiu parroquial que comptava amb tots els llibres sacramentals des del segle XVI i alguns pergamins.⁸⁷²

Segons l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat redactat per mossèn Manuel Trens, els objectes i retaules que es consideraven de valor l'any 1929 eren els següents:

"-Retaule de l'altar major - molt bo - segle XV.

⁸⁶⁸ GIBERT, P.; MARTÍ, J.M., 1975, p. 21.

⁸⁶⁹ Guardat en l'arxiu parroquial.

⁸⁷⁰ ADB. Arranjaments parroquials: 252, *Santa Maria de Palau de Plegamans*.

⁸⁷¹ *Vid supra*.

⁸⁷² AHN. Causa General. 1596, Exp. 6. Palau de Plegamans. Estado núm. 3.

-Calze estil Renaixement - segle XVII - nus gerro - decoració burelada en el peu - plata daurada - 68x22x14cm.

-Reliquiari plata daurada - gòtic - peu d'ànec - tija tornejada - tub vidre flanquejat per dos contraforts amb pinacles - creu surmontant - bonic - 35x17cm.

-Custòdia plata sense daurar - barroca - peu ovalat - repujat àngel sostenint els raigs - 58cm. +/BAR

-Creu parroquial - gòtica - molt bonica - sants al nus - dintre capelletes: Roc, Sant Frare, Joan Baptista, Oleguer, Sebastià i Magdalena - 90x43cm.

-Vera Creu peu d'ànec - tija gerro amb anses - creu plana lleugerament repujada - plata daurada - 40x23cm.

-Verge Roser - barroca - en l'altar neoclàssic bonic però mal pintat.

-Espalmatòria i encensers (20cm.) - plata."⁸⁷³

Així doncs, com ja hem vist anteriorment, tot el que figura en aquest llistat es va poder salvar.

Al llarg de la guerra, el Comitè Local destinà la rectoria, que no havia tingut desperfectes, a habitatge per a una família de refugiats, mentre que el temple parroquial i serví de magatzem de patates.⁸⁷⁴

2. EL RETAULE DEL MESTRE D'ARTÉS, A PARÍS

La notícia de que un grup d'incontrolats havia entrat a l'església de Santa Maria de Palau-Solità arribà a Jeroni Martorell, cap de la Secció de Monuments Històrics de la Generalitat de Catalunya, segurament a través de la família Folch i Torres. Això feu que el mateix dia Jeroni Martorell dictà una ordre per tal de que fos entregat el retaule del mestre d'Artés a Josep Maria Balcells, Gerard Carbonell i Agustí Pitarque, tots ells delegats de la Secció de Monuments,⁸⁷⁵ els quals s'endugueren el retaule a Barcelona per tal de salvaguardar-lo en el

⁸⁷³TRENS, M., 1929, fol. 297.

⁸⁷⁴ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informació sobre l'estat dels edificis religiosos 1938.*

⁸⁷⁵ Informació recollida a: GIBERT, P.; MARTÍ, J.M., 1975, p. 24.

Museu d'Art de Catalunya.⁸⁷⁶ És bastant segur que aquest retaule posteriorment passés al dipòsit d'objectes artístics que la Generalitat habilità dins del temple parroquial d'Olot, on hi anaren gran part de les col·leccions dels museus barcelonins. Martí Bonet ens diu que l'any 1937 el retaule viatjà fins a París, on participà en la coneguda exposició d'"*Art Catalan*". Al nostre parer, després de no trobar-lo relacionat en la primera exposició del museu Jeu du Paume, creiem que deuria anar en la mostra al castell de Maisons Laffitte, on hi pogueren exposar més obres.

3. LA CAPELLA DE SANTA MAGDALENA

Aquesta capella, en origen romànica i lligada a l'Ordre del Temple, avui ens resta en estat ruïnós, sols mantenint algun dels seus murs. El seu declivi començà a partir de la desamortització de Mendizábal del 1835, quan la capella passa a mans de l'Estat i, seguidament, a mans privades. A partir de finals del segle XIX i principis del XX els objectes i mobiliari de l'ermita passen a l'església parroquial de Santa Maria fins que, l'any 1916, el rector entregà el retaule al Museu Diocesà de Barcelona. Hem de lamentar que fos una de les obres que es perderen quan un grup d'incontrolats entrà al Seminari Conciliar de la ciutat comtal i destruïren part del Museu Diocesà. Si bé encara resta en el temple parroquial l'altar del retaule. La campana també fou traslladada a Santa Maria i és la que se salvà de la fosa degut a que tenia les funcions de campana horària.⁸⁷⁷

⁸⁷⁶ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. Informació sobre l'estat dels edificis religiosos 1938 i ANC. Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16, caps 2. *Informe Irujo*. Sembla ser que el rector, mossèn Rafael Anglada, conservava el rebut d'entrega del retaule.

⁸⁷⁷ GIBERT, P.; MARTÍ, J.M., 1975, p. 30.

4.12. PLEGAMANS

L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'església parroquial de Sant Genís de Plegamans, d'origen romànic i amb remodelacions del segle XVII, fou incendiada i posteriorment enderrocada pedra a pedra a cops de piqueta durant els primers dies de l'alçament militar. Es cremaren els altars, les imatges i part dels objectes que hi contenia, com també l'harmòni i s'endugueren les campanes. La rectoria també patí les mateixes conseqüències, restant solsament el solar i l'arxiu parroquial fou cremat.⁸⁷⁸

L'església contenia els següents altars: el retaule major, barroc, estava dedicat al sant patró. Hi havien també quatre altars laterals dedicats a Sant Isidre, Sant Antoni, la Verge del Roser i la Immaculada Concepció, tots ells en fusta; les imatges dels dos sants, també en fusta tallada, segons declaracions de l'època eren les que tenien més valor. A més també hi havia el retaule del Santíssim fet de marbre l'any 1885.⁸⁷⁹

Tanmateix es pogué salvar part del tresor litúrgic del temple, d'entre aquests objectes cal destacar la creu processional datada dels segles XVI-XVII, un calze d'argent repussat decorat amb elements de fosa i cisellat del segle XVI i un ostensori del segle XVIII repussat i cisellat i amb aplicacions de pedreria, tots ells de plata daurada.⁸⁸⁰

Segons l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat elaborat per mossèn Manuel Trens l'any 1929, els objectes i altars de valor existents en la parròquia de Plegamans i que cap d'elles es van salvar, eren els següents:

"-Calze plateresc - renaixement, peu d'ànec molt decorat - garlandes i anses - sota copa ajouré - segle XV - símbols Passió - 10x25cm. - molt bonic.

⁸⁷⁸ ADB. Arranjaments parroquials: 251, *Sant Genís de Palau de Plegamans*.

⁸⁷⁹ AHN. Causa General. 1596, Exp. 6. Palau de Plegamans. *Declaració de Juan Malla Perramón*.

⁸⁸⁰ MARTÍ, J.M., i BONET, J. [com.], 1991, pp. 94, 102 i 110.

- Calze plata tornejat - 24 alçada.
- Reliquiari plata amb forma de tub - petit - bonic - ales en el tub de vidre - 25x9cm.
- Verge Roser fusta - policromada - goticinant - corona plata.
- Custòdia plata radiada - 59cm. - peu repujat i bonic.
- Vera Creu plata daurada - peu ovalat - decoració repujada - creu plana ajoureé - 45x22cm.
- Porta pau - 10cm. - plata gòtic - Crucifixió.
- Bacines, representant: Adam i Eva (molt bonica), espiral, Anunciació, espiral (més petita).
- Altar major barroc, molt bonic i fi - molts àngels músics amb contrabaix, arpa, violins, etc. - 1694.
- 2 candelers de plata, amb esgrafiat plateresc, bonics.
- Portapau (crucifixió) 10cm. - Salpasser 41cm. de plata."⁸⁸¹

La gent que causà els aldarulls foren la major part forasters vinguts d'altres poblacions, segons sembla de Caldes de Montbui i Mollet del Vallès⁸⁸² però també ajudats per membres del mateix poble.

⁸⁸¹TRENS, M., 1929, fol. 298.

⁸⁸²AHN. Causa General. 1596, Exp. 6. Palau de Plegamans. *Declaració de Juan Malla Perramón*.

4.13. POLINYÀ

L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

La parròquia de Sant Salvador de Polinyà, és una església que manté parts de l'antic temple romànic, transformat en capella, com ara l'absis en estil llombard, junt amb importants reformes d'època moderna. Aquesta església no fou incendiada durant la guerra però sí que cremaren el seu contingut. Els aldarulls ocorregueren durant els últims dies del mes de juliol del 1936⁸⁸³ i foren provocats per forasters.⁸⁸⁴

Es destruïren els cinc altars de la parròquia, d'entre ells el que tenia més valor era l'altar major, que en la documentació de l'època és referenciat com a neoclàssic,⁸⁸⁵ de plafons pintats i amb un ric sagrari barroc. Es perderé, també, l'harmòniem i un total de 17 imatges, segons declaració del rector de la postguerra, ninguna tenia cap valor extraordinari.⁸⁸⁶ S'endugueren els objectes del culte i les tres campanes del temple.

La capella romànica contenia encara les importants pintures romàniques datades al voltant de l'any 1122 i descobertes l'any 1919 per Puig i Cadafalch, les quals es van salvar de les vicissituds de la guerra. Els temes que s'hi representen són el cicle de la vida de Jesús, del naixement a la mort, seguides per unes representacions del Judici Final extretes de l'Apocalipsi de sant Joan. Aquestes pintures foren arrancades l'any 1941 de la mà de Ramon Gudiol i Ricart i ingressades al Museu Diocesà de Barcelona.⁸⁸⁷

Referent a aquestes pintures, ens consta que el dia 12 d'octubre del 1937 el cap de la Secció de Monuments de la Generalitat de Catalunya, Jeroni Martorell, autoritzà a Narcís Giró per tal d'inspeccionar els monuments i dipòsits d'art a Polinyà,⁸⁸⁸ segurament referint-se a les importants pintures murals per

⁸⁸³ AHN. Causa General. 1596, Exp. 7. Polinyà.

⁸⁸⁴ ADB. Arranjaments parroquials: 263, *Polinyà*.

⁸⁸⁵ TRENS, M., 1929, fol. 257.

⁸⁸⁶ ADB. Arranjaments parroquials: 263, *Polinyà*.

⁸⁸⁷ ARTURO, J., ALAIX, T., 2016, p. 191 i ALTURO, J. i ALEIX, T., 2016, p. 40.

⁸⁸⁸ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C50/E1/D147.

tal de conèixer el seu estat de conservació. Malauradament hem de lamentar que no ens ha arribat cap informe sobre aquesta visita.

Segons l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat elaborat per mossèn Manuel Trens l'any 1929, els objectes i retaules de valor que contenia aquesta església parroquial eren els següents:

"-Vera Creu plata daurada de nou - peu poliforme - nus com de gerro amb aletes - creu estriada amb extrems arabescs - bonica - 36x19cm.

-Calze barroca - peu repujat - caps d'àngel al peu i copa - bonic - plata daurada - 27x9x15cm.

-2 candelers plata - 46cm. - abonyegats.

-2 bordons plata - canya losanges - cimera rococó.

-Encensers plata gòtics.

-Creu plata daurada - nus gòtic - molt fi - dues sèries capelles - les de dalt sense Sants - contraforts, gàrgoles, etc.

-Creu parroquial bonica i fina - 106x51cm.

-Altar major neoclàssic - plafons pintats - boniquets - tres fornícules - Sagrari barroca - molt fi i delicat - àngels músics i cariàtics.

-Pica batejar gòtica.

-Crismeres corrents - plata - platerescs - de bon gust - burelada.

-Els altres altars nous.

-Calze barroca - 26cm. - instruments Passió burelats.

-Verge Roser plata barroca "Nº Sª Sant Salvador de Polinyà" - 35cm.

-Templet processional - fusta policromada - barroca - 4 jocs columnes salomòniques.

-Quadre Sant Isidre i Antoni Abat - molt ben deixat - bonic color."⁸⁸⁹

Durant la guerra es va enderrocar part de la rectoria per tal d'ampliar els salons del col·legi públic i l'arxiu parroquial fou destruït en la seva totalitat.⁸⁹⁰ Per altra banda l'església serví de magatzem agrícola⁸⁹¹ tot obrint dues grans portes a la façana del temple.

⁸⁸⁹TRENS, M., 1929, fol. 257.

⁸⁹⁰ADB. Arranjaments parroquials: 263, *Polinyà*.

⁸⁹¹ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informació judicial sobre l'estat dels edificis religiosos, 1938* i ANC. Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16, caps 2. *Informe Irujo*.

4.14. RELLINARS

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'església parroquial de Sant Pere i Sant Fermí de Rellinars fou construïda a mitjans del segle XIX, seguint l'estil neoclàssic, per a substituir l'antic temple parroquial, sota la mateixa advocació, construït entre els segles X i XII i amb remodelacions posteriors, el qual quedà abandonat a partir de l'any 1842,⁸⁹² data en que el culte es traslladà al nou temple parroquial, dins mateix del nucli urbà de Rellinars. Hem de fer constar que aquesta església, tot i estar enclavada en la comarca del Vallès Occidental, pertany a la Diòcesis de Vic.

El temple parroquial fou saquejat i incendiat el 22 de juliol del 1936⁸⁹³ juntament amb els retaules, les seves imatges i ornaments, així com també l'arxiu parroquial. També es despenjaren i s'endugueren les campanes els mateixos que ocasionaren la crema de l'església.⁸⁹⁴

Degut a l'incendi caigué la coberta i l'edifici quedà molt malmès. Tot i així un cop es requisà per part del Comitè Local, el destinaren primerament a magatzem per guardar-hi eines, material agrícola i de construcció, tot aprofitant algun racó on encara hi quedava una mica de coberta i, més tard, el s'utilitzà com a estable pel bestiar.⁸⁹⁵

La casa rectoral també patí el pillatge i sols es conservaren alguns mobles vells de poca utilitat. Durant els primers temps l'ajuntament la tenia tancada, tot i que es conservava en bon estat,⁸⁹⁶ fins que la destinaren a vivendes pels refugiats que arribaven a la població.⁸⁹⁷

⁸⁹² SITJES, X., 1986, pp. 25-32.

El Museu Municipal de Terrassa conserva unes pintures murals romàniques d'aquest temple, arrancades amb anterioritat a la Guerra Civil.

⁸⁹³ AHN. Causa General. 1598, Exp. 19. Rellinás [sic]. Estado núm. 3.

⁸⁹⁴ ABEV: Parròquies. Relació dels fets ocorreguts 1936-1939, *Rellinars*.

⁸⁹⁵ Arxiu SPAL: *Informació sobre l'estat dels edificis religiosos, 1938*. C54 i ANC. Fons Bosch Gimpera. F.66, 3.15.16, capsa 2. *Informe Irujo*.

⁸⁹⁶ Almenys restava tancada quan es va elaborar l'Informe Irujo a finals del 1937 (ANC. Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16, capsa 2. *Informe Irujo*).

⁸⁹⁷ ABEV: Parròquies. Relació dels fets ocorreguts 1936-1939, *Rellinars*.

Sembla ser que fou gent de Monistrol de Montserrat, Castellvell i Terrassa els qui ocasionaren els aldarulls, si bé ajudats per alguns elements de la població.⁸⁹⁸

2. UN PATRIMONI A PUNT DE DESAPARÈIXER: L'ERMITA DE SANT FELIP NERI DE LES FARRERES I LA SEVA MASIA

Aixecada l'any 1660, aquesta petita apella contigua al mas de Les Farreres. Aquesta capella havia servit en moltes ocasions com a parròquia del terme, degut a que estava molt ben equipada.⁸⁹⁹ contenia un gran retaule barroc, presidit en la part central per una pintura representant a sant Felip Neri. Als laterals hi havia dues imatges religioses en talla. Als baixos de l'altar hi havia la representació dels sants Pere i Pau, a banda i banda, els quals feien la funció de porta. En el frontó hi trobàvem la Crucifixió de Jesús. Tot l'altar tenia decoracions vegetals i d'angelets, columnes tallades i pilastres. Malauradament es cremà durant els primers dies de la guerra civil⁹⁰⁰ i seguidament s'utilitzà com a corral.⁹⁰¹ Més endavant hi traslladaren el retaule modernista que decorava la capella de la barcelonina casa d'Heribert Pons, al Passeig de Gràcia, avui dia seu de la Conselleria d'Economia i Finances de la Generalitat de Catalunya.⁹⁰²

Aquest fet es deu a que el mas de Les Farreres, construcció de les acaballes del segle XVIII i amb diferents remodelacions i ampliacions, era propietat del polític, empresari i terratinent Heribert Pons i Arola,⁹⁰³ qui la feia servir de segona residència i hi passava curtes estades. Durant la guerra, el Comitè Local de Rellinars li expropià la finca i la destinaren a alberg de refugiats, tot

⁸⁹⁸ AHN. Causa General. 1598, Exp. 19. Rellinás [sic]. Estado núm. 3.

⁸⁹⁹ MORENO, M.D., 2010, p. 31.

⁹⁰⁰ BALLBÈ, M., 1988, p. 83. i ABEV: Parròquies. Relació dels fets ocorreguts 1936-1939, *Rellinars*.

⁹⁰¹ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informació sobre l'estat dels edificis religiosos, 1938* i ANC. Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16, caps 2. *Informe Irujo*.

⁹⁰² MORENO, M.D., 2010, p. 31.

⁹⁰³ Heribert Pons i Arola (1881-1945) fou diputat provincial pel districte de Manresa-Berga pel Partit Liberal, més tard va militar a la Unió Monàrquica Nacional. El seu domicili barceloní és un gran casal modernista de la Rambla de Catalunya on avui hi ha instal·lada la seu de la Conselleria d'Economia i Finances de la Generalitat de Catalunya. Informació extreta de la web: www.diputatsmancomunitat.cat el dia 17 de maig de 2018.

tenint cura de que els fos respectat tot el patrimoni que hi havia.⁹⁰⁴ Una de les obres d'art més interessants i importants que guarda aquesta masia són unes pintures murals al tremp que decoren la sala gran de l'edifici.⁹⁰⁵ Es tracta d'un representacions que narren fets locals relacionats amb Guerra del Francès i, per tant, són un valuós testimoni gràfic d'aquesta època. Alguns temes que hi figuren són la batalla del Bruc, el Sometent, el Pare Montanyà i la Crema del Paper Segellat. Si bé no es van malmetre durant la Guerra Civil, aquestes pintures poden acabar destruïdes properament a causa del mal estat de la masia i la desídia dels seus propietaris.⁹⁰⁶

⁹⁰⁴ MORENO, M.D., 2010, p. 32.

⁹⁰⁵ Tot i que la masia es troba abandonada des de fa molts anys, i amb perill de s'ensorrar-se, les pintures foren declarades Bé Cultural d'Interès Nacional l'octubre del 2013.

⁹⁰⁶ MORENO, M.D., 2010, pp. 29-33.

4.15. RIPOLLET

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'església parroquial de Sant Esteve de Ripollet ja la trobem documentada al segle X com a temple d'un monestir, el qual no ens ha arribat fins als nostres dies. Tingué varies remodelacions durant el segle XVII i fou durant el segle XIX que acabà tenint la fesomia que ens ha arribat. Així, l'any 1862 es construï una segona nau lateral, la capella del Santíssim l'any 1883 i el campanar, l'any 1892 entre altres reformes.⁹⁰⁷

Aquesta església parroquial fou saquejada la nit del 19 al 20 de juliol del 1936 tot quedant parcialment destruïda.⁹⁰⁸

Es destruïren tot els altars, d'aquests sobresortia el retaule major, del segle XVII i daurat gràcies a diverses donacions del poble. Els altres retaules notoris eren l'altar del Roser, que datava del segle XVI, i l'altar de la capella del Santíssim, obrat l'any 1883 i restaurat i reddecorat l'any 1928 en motiu del seu 45è aniversari, amb un combregador i dos àngels de marbre que acabaren de completar l'altar.⁹⁰⁹ També es van cremar les 20 imatges que contenia el temple, totes elles de fusta.⁹¹⁰

Tots el contingut de l'església, junt amb l'orgue, fou cremat davant de la plaça de l'Ajuntament, per gent forastera.⁹¹¹ D'aquesta crema sols resten, dins de la casa rectoral, uns fragments conservats de l'antic altar del Santíssim juntament amb altres fragments procedents d'antigues làpides que foren profanades.

Pel que fa al tresor litúrgic, es conservà un calze d'argent amb esmalts datat de l'any 1913 i tres bacines d'argent repussat del segle XVIII, una de les quals es troba actualment al Museu Diocesà de Barcelona.⁹¹² Segons el rector de la

⁹⁰⁷ MOGAS, M., 2008, p. 39.

⁹⁰⁸ ADB. Arranjaments parroquials:271, *Ripollet*.

⁹⁰⁹ MOGAS, M., 2008, p. 47.

⁹¹⁰ ADB. Arranjaments parroquials:271, *Ripollet*.

⁹¹¹ MOGAS, M., 2008, p. 46.

⁹¹² MARTÍ, J.M., i BONET, J. [com.], 1991, p. 128.

postguerra, dels objectes litúrgics que es perderen sobresortien uns terns de considerable valor.⁹¹³

Seguint amb la tònica general, s'endugueren les quatre campanes de la parròquia per tal de fer-ne munició. Aquestes dataven de l'any 1852 i les llençaren daltabaix del campanar.⁹¹⁴

Segons l'informe recollit en el Tresor Artístic del Bisbat redactat per mossèn Manuel Trens, els objectes i retaules de més valor artístic de la parròquia eren els següents:

"-Altar Major - bonic - imatges bé - barroc.

-Altar S. Sebastià - barroc - passador.

-Altar Roser neoclàssic - plafons pintats passadors - Verge goticinant - altar segle XVII?

-Altar Sant Isidre neoclàssic - plafons pintats - poc valor.

-Altar Mare de Déu de Gràcia barroc - restaurat amb purpurina - imatge molt bonica.

-Reliquiari barroc - molt fi - de fusta.

-Bacina espiral.

-Encensers plata - renaixement - decoració entrellaçada.

-Ara Magna sostinguda per una columna romànica.

-Aranya vidre.⁹¹⁵

Com és habitual, els qui provocaren els aldarulls eren gent forastera si bé ajudada per elements de la població. Sembla ser que els veïns es negaren a que els cremessin el temple i finalment aconseguiren que no passés.⁹¹⁶

⁹¹³ ADB. Arranjaments parroquials:271, *Ripollet*.

⁹¹⁴ MOGAS, M., 2008, p. 47.

⁹¹⁵ TRENS, M., 1929, fol. 258.

Un cop l'Ajuntament requisà l'església parroquial, aquesta serví de garatge. I la rectoria d'allotjament de refugiats de guerra. L'arxiu parroquial fou destruït.⁹¹⁷

2. ALTRES EDIFICIS AFECTATS

El convent de les Germanes Dominiques, amb la seva capella neogòtica del segle XIX dedicada a la Verge del Roser,⁹¹⁸ també fou cremat amb el seu mobiliari i els objectes del culte.⁹¹⁹ Un cop fou requisat l'edifici serví per albergar el Comitè Local i la presó del terme, mentre que el Centro de Juventud Católica també fou destruït. Així mateix, els grups d'incontrolats també saquejaren les finques de Can Minguella i Can Buxó juntament amb el domicili de la família Badia Casanovas. Seguidament incendiaren i saquejaren l'arxiu del Jutjat Municipal i el de la Notaria.⁹²⁰

⁹¹⁶ MOGAS, M., 2008, p. 46.

⁹¹⁷ ADB. Arranjaments parroquials:271, *Ripollet*.

⁹¹⁸ MOGAS, M., 2008, p. 65.

⁹¹⁹ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informació judicial sobre l'estat dels edificis religiosos, 1938* i ANC.

Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16, capsa 2. *Informe Irujo*.

⁹²⁰ AHN. Causa General. 1596, Exp. 8. *Ripollet*.

4.16. RUBÍ

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'església parroquial de Sant Pere de Rubí, d'origen romànic i amb considerables reformes d'època moderna,⁹²¹ fou saquejada i incendiada el 20 de juliol del 1936, quedant destruït el mobiliari interior. L'edifici, del qual sols quedaren deteriorades les portes, finestres, part del revocat i del paviment, es requisà i es destinà a magatzem de gra i abonaments químics del Sindicat Agrícola. La rectoria quedà en bon estat de conservació i serví d'Arxiu Municipal⁹²² i/o Biblioteca Municipal, realitzant-hi les oportunes reformes.

Els altars que es destruïren foren els següents: l'altar major, consagrat l'any 1902, el qual solsament contenia la imatge moderna del Sant Crist; l'altar barroc de la Verge del Roser, amb la seva imatge en talla de fusta policromada emmarcada dins d'un templet de columnes coronat per una sèrie de raigs; l'altar del Cor de la Verge Maria, inaugurat l'any 1925 i que consistia en un tabernacle amb la figura verge; l'antic altar de sant Roc, amb les figures del sant titular, sant Miquel i un altre sant que no hem pogut documentar i, finalment, l'interessant altar del Sant Crist, obra de Francesc Espill datat entre els anys 1702 i 1710⁹²³ i que segons el rector de la postguerra ja es conservava en mal estat abans del 1936;⁹²⁴ actualment a l'església se'n conserva una rèplica. Aquest altar estava constituït per, en la part baixa, dues portes amb pintures de diferents sants a cos sencer, un sòcol contenint el sagrari, sis columnes salomòniques agrupades a banda i banda de l'altar, amb petits atlants, àngels i altres motius decoratius i un àtic de composició triangular, segurament amb la imatge central del Pare Celestial. Al centre de la composició hi havia la imatge del Crist crucificat.⁹²⁵

⁹²¹ Fins el creuer l'església era dels segles XIII-XIV i, fins la girola era de construcció d'època moderna.

⁹²² ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informació judicial sobre l'estat dels edificis religiosos, 1938* i ANC. Fons Bosch Gimpera. F. 66, 2.15.16, caps 2. *Informe Irujo*.

⁹²³ TORRAS, S., 2001, pp. 127-129.

⁹²⁴ ADB. Arranjaments parroquials: 272, *Rubí*.

⁹²⁵ TORRAS, S., 2001, pp. 127-129.

D'altra banda, es conserven sis taules esculpides pel mestre moianès Jaume Rubió datades l'any 1607, aquestes representen l'adoració dels Reis Mags, la Circumcisió del Senyor, sant Agustí, sant Ambrós, sant Ramón de Penyafort, sant Francesc. D'igual manera es conserva part de l'antic tresor litúrgic, entre el que destaca la creu processional gòtica, uns encensers també gòtics i un calze daurat d'època moderna, a més de la imatge en argent de sant Muç, pertanyent a l'antiga ermita advocada a aquest sant, dels afores de la ciutat, i una imatge antiga de la Marede Déu.⁹²⁶ L'arxiu parroquial també fou salvat tot dipositant-lo en una casa particular tot. Tanmateix, segons la documentació sobre l'estat de les parròquies en la postguerra, aquest arxiu no tenia documents notables de caràcter històric.⁹²⁷ Segurament aquesta salvaguarda es deu a Josep Serra i Rosselló, conservador del Museu de Rubí, del qual tractarem més endavant.

Finalment, les quatre campanes del temple foren llençades des de dalt del campanar i, més tard, se les endugueren per fer-ne munició.

Segons l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat recollit per mossèn Manuel Trens l'any 1929, els elements de valor existents en la parròquia de Sant Pere de Rubí eren els següents:

"-Altar Sagrament barroc molt bonic amb columnes esplèndides.

-Mare de Déu del Roser plata - barroca - encarnada - peu quatre fulles d'acant - 45cm. +/BAR AN

Els caps del mantell es duen a la cintura.

-Sant Muç: imatge plata - 1819 - plecs allargats - porta un lleó - 95cm. +/BAR BOSC P.SALA

-Calze barroc plata daurada - repujat, amb atributs de la Passió - estil Lluís XVI.

-Creu parroquial plata - extrems trepanats - Imperi - barroc - la Mare de Déu al dors - garlandes al nus.

⁹²⁶ RUFÉ, M., 1987.

⁹²⁷ ADB. Arranjaments parroquials: 272, *Rubí*.

-Altar Sant Antoni - rococó - imatge interessantíssima.

-Plafons de l'antic altar barroc: Circumcisió, Adoració dels Reis, Martiri de St. Pere, Quo Vadis, i altres escenes interessants.

-Altar Sagrada Família - neoclàssic - bonic."⁹²⁸

D'aquesta relació, doncs, es va poder salvaguardar la imatge de sant Muç, el calze barroc, la creu parroquial i les taules de l'antic altar de Jaume Rubió.

Fou una patrulla forastera, si bé secundada per gent de la població, els qui ocasionaren tots aquests aldarulls i l'incendi del temple, el qual es propagà a la veïna casa de Marcelino Carrera Marginat.⁹²⁹ Segons declaració jurada a Luis Aguilera Moreno, inclosa dins la *Causa General*, aquests obligaren a la gent "de dretes" a llençar els mobles i imatges de la rectoria per la finestra.⁹³⁰

2. LES CAPELLES I ERMITES DE RUBÍ DURANT LA GUERRA

2.1. CONVENT DE LES GERMANES CARMELITES DELS POBRES

El dia 23 de juliol ⁹³¹ saquejaren i incendiaren la capella del convent de les Germanes Carmelites dels Pobres; el Comitè Local de Rubí requisà l'edifici del convent i hi creà una escola, mentre que la capella, a causa del seu mal estat, restà abandonada.

2.2. ERMITA DE SANT FELIUET DE VILAMILANS

Aquest temple, d'origen preromànic, ens ha arribat totalment restaurat degut a que el dia 20 de juliol del 1936 fou profanat i quedà molt malmès.⁹³² Durant la

⁹²⁸TRENS, M., 1929, fol. 299.

⁹²⁹ AHN. Causa General. 1598, Exp. 20. Rubí. *Declaració de Marcelino Carrera Marginat*.

⁹³⁰ AHN. Causa General. 1598, Exp. 20. Rubí. *Declaració de Luis Aguilera Moreno*.

⁹³¹RUFÉ, M., 1987, p. 71.

⁹³² AHN. Causa General. 1598, Exp. 20. Rubí. Estado núm. 3.

guerra fou requisat pel Comitè Local de Rubí i serví com a corral pel bestiar.⁹³³
No hem trobat cap més informació sobre l'església original, si bé creiem que ja es trobava en estat d'abandonament abans de la guerra civil.

2.3. ERMITA DE LA IMMACULADA CONCEPCIÓ DE LA TORRE DE LA LLEBRE

Bastida a principis del segle XVII, fou incendiada durant els primers dies de la Guerra Civil. Amb la crema es va perdre l'altar barroc que contenia, datat del 1781. En l'altar hi figuraven les imatges de la Immaculada, patrona del temple, la Dolorosa i la de sant Antoni de Pàdua.⁹³⁴

2.4. ERMITA DE SANT MUÇ

Ja documentada l'any 1307 però remodelada durant el segle XVIII, aquesta ermita també va rebre els incendis dels primers dies de la guerra, concretament el dia 20 de juliol del 1936⁹³⁵ i, a resultes, va perdre el seu altar, el qual tenia forma de templet i on, en els dies de festa i aplecs, s'hi col·locava una imatge de plata de sant Muç.⁹³⁶ Aquesta petita imatge s'ha conservat i resta en l'església parroquial de Rubí.

3. ELS OBJECTES LITÚRGICS D'ÚS PERSONAL: DE LA PRESÓ A LA FOGUERA

Pel que fa als objectes litúrgics d'ús personal, sabem que el dia 28 d'agost el Comitè Local ordenà lliurar totes les estampes, imatges, medalles i altres objectes religiosos que la gent tenia en els seus domicilis. Tots aquests

⁹³³ BALLBÈ, M., 1988, p.89.

⁹³⁴ *op. cit.*, p.103.

⁹³⁵ AHN. Causa General. Ripollet. Declaració de Salvador Ramoneda Batlle.

⁹³⁶ BALLBÈ, M., 1988, p.108.

objectes es recolliren al local de la presó del terme i, seguidament, es destruïren.⁹³⁷

4. EL MUSEU DE RUBÍ DURANT LA GUERRA CIVIL

El juny del 1937⁹³⁸ l'Ajuntament requisà el museu de la localitat. Aquesta institució era considerada com a un model de museu local a seguir i fou dels primers museus del Vallès Occidental. Els seus fons provenien en bona part d'objectes antics que s'acumulaven a l'església parroquial, d'excavacions efectuades pels voltants i de la col·lecció arqueològica de Joan Roura,⁹³⁹ més endavant s'hi van unir moltes donacions dels mateixos rubinencs els quals volien dotar de més objectes aquest museu creat l'any 1924 per mossèn Josep Guardiet, rector de la parròquia de Sant Pere de Rubí des de l'any 1917.⁹⁴⁰

Durant la Guerra Civil el museu es traslladà dels salons de l'antic Col·legi dels Maristes al Castell de Rubí i a la masia de Ca n'Oriol. Això fou degut a l'ampliació del nombre d'aules d'aquest col·legi, requisat pel Comitè Local de Rubí. Sembla ser que durant el trasllat dels fons es van perdre diversos objectes, com ara una col·lecció de moneda antiga (que contenia monedes des del segle III a.C. a època bizantina) i un ullal de mamut trobat a les excavacions de l'any 1924 a l'indret de la Riera.⁹⁴¹ A l'article del Butlletí del Grup de Col·laboradors del Museu de Rubí diu, literalment: "algunes peces, com les monedes, foren robades; altres varen passar a col·leccions de Barcelona o a

⁹³⁷RUFÉ, M., 1987, p. 71.

⁹³⁸SPAL C57/E1/D18. Concentracions d'obres d'art. També a Miquel Joseph Mayol "El salvament del patrimoni artístic català" pàg.: 21.

⁹³⁹ Joan Roura i Esteve (1882-1938), d'ofici paleta, l'any 1927 restaurà l'església de Sant Pere de Rubí, sota la direcció de mossèn Guardiet. Arqueòleg d'afició, reuní un conjunt de ceràmica trobada durant les obres de construcció del ferrocarril, l'any 1918. Més endavant col·laborà en diferents campanyes arqueològiques dutes a terme per Pere Bosch Gimpera i Josep Colomines.

⁹⁴⁰ Josep Guardiet i Pujol, nascut a Manlleu l'any 1879 i afusellat per una patrulla de control l'any 1936, a Rubí, cursà els seus estudis eclesiàstics a Vic i es doctorà en Teologia en la Universitat Pontifícia de Tarragona. L'any 1917, després d'haver passat per diferents parròquies, com ara Santa Maria del Pi de Barcelona, fou nomenat rector de Sant Pere de Rubí. En aquesta ciutat constituí diverses associacions culturals, com ara el grup de pessebristes, l'Esbart Dansaire, el Casal Popular, l'Schola Cantorum i el Museu de Rubí. Fa pocs anys, arran de la seva beatificació com a màrtir, se li va retre una exposició biogràfica que va itinerar per vàries localitats de la comarca.

⁹⁴¹Butlletí del Grup de Col·laboradors del Museu de Rubí, número 43 any XVIII, Nadal de 1999.

altres llocs ignots, com és el cas de l'ullal prehistòric de mamut".⁹⁴² De fet es van perdre tantes obres que en la reobertura del Museu sols necessitaren dues de les tres sales que ocupava abans del 1936.

No hi havia inventari ni cap delegat de la Comissaria General de Museus,⁹⁴³ tanmateix sabem que el conservador del Museu durant la guerra i fins l'any 1969 fou l'arxiver i historiador Josep Serra i Rosselló,⁹⁴⁴ qui ajudà a mossèn Guardiet a crear aquest museu i s'encarregà de comissariar les exposicions temporals que es realitzaven un cop l'any, a més de realitzar les visites guiades al Museu.

Pocs dies després de l'entrada de l'exèrcit nacional a Rubí, i, concretament el dia 19 de febrer del 1939, els agents franquistes del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional* José Ferrandis Torres, Saturnino Rivera Manescau i Blas Taracena Aguirre⁹⁴⁵ visitaren Rubí i, en particular, el Museu Can Oriol per tal de saber-ne el seu estat de conservació durant la guerra.⁹⁴⁶ Malauradament no ens ha arribat l'informe que deuriem redactar, el qual hagués sigut de gran interès pel nostre estudi.

⁹⁴² Butlletí del Grup de Col·laboradors del Museu de Rubí, número 38, any XVIII, Març de 1994.

⁹⁴³ SPAL C57/E1/D18. Concentracions d'obres d'art. També a Miquel Joseph Mayol "El salvament del patrimoni artístic català" pàg.: 21.

⁹⁴⁴ Josep Serra i Rosselló fou el principal col·laborador d'Agustí Duran i Sanpere en la tasca d'inventariar i catalogar els fons documentals de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, a partir de l'any 1957.

⁹⁴⁵ Hem pogut saber els noms complets gràcies a l'índex onomàstic dels participants en la protecció del patrimoni històric espanyol que figura dins el catàleg "*Arte protegido. Memoria de la Junta del Tesoro Artístico durante la Guerra Civil*" (ARGERICH, I., i ARA, J. [com.], 2009, p. 381).

⁹⁴⁶ AIPCE. Fons del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico. Informes de los agentes de la Zona de Levante. *Informe de Ferrandis, Rivera i Taracena*.

4.17. SANT CUGAT DEL VALLÈS

1. EL MONESTIR (I PARRÒQUIA) DE SANT CUGAT

A dos quarts de nou del matí del 21 de juliol de 1936⁹⁴⁷ arribaren a Sant Cugat, llavors anomenada Pins del Vallès, dos automòbils procedents de Cerdanyola amb l'objectiu de cremar el monestir; és per això que quan aparcaren els seus vehicles a la plaça del davant del recinte monàstic primerament es dirigiren a la benzinera que hi havia en la mateixa plaça i ompliren amb benzina uns bidons que duïen amb ells.⁹⁴⁸ Alguns autors, com ara Jordi Ambros, afirmen que procedien de Barcelona,⁹⁴⁹ el que ens fa pensar que hi arribaren altres grups de diferents localitats als quals també s'uniren diversos santcugatencs.

Si bé sabem que alguns veïns, com ara Vicens Guimfarrer,⁹⁵⁰ ja prevenint el que podia passar intentaren travar fortament la porta d'entrada al temple, però de res serviren aquests esforços ja que els grups de revoltats hi acabaren accedint i començaren a destruir alguns dels retaules de l'interior tot cremant-los en la plaça del davant del monestir. Durant aquests aldarulls s'hi personà Francesc Vila Trabal,⁹⁵¹ músic, folklorista i gran coneixedor del monestir, qui segurament intentà apaivagar les ganes de destrucció, salvant així bona part del patrimoni que contenia i evitant un possible incendi del conjunt monàstic; si bé seguidament s'amagà durant un curt temps per por a represàlies per la seva vinculació amb el monestir, temor que es dissipà gràcies al seu caràcter que generava simpaties amb la gent més diversa.⁹⁵² Per tal de que el monestir no

⁹⁴⁷ MOTA, J.F. 2017, p. 121.

⁹⁴⁸ MOTA, J.F. <https://historiasantcugat.wordpress.com> "Els primers dies: el domini del Comitè de Milícies Antifeixistes". (consulta: març de 2018).

⁹⁴⁹ AMBROS, J., 1984, p.86.

⁹⁵⁰ Informació donada per Amadeu Farrés, de Sant Cugat del Vallès, el dia 6 de juny de 2016 de resultes d'una entrevista que ens realitzaren en el programa A Bona Hora de Ràdio Sabadell per tractar sobre el tema de la nostra tesis.

⁹⁵¹ AHN. Causa General. 1598, Exp. 21. San Cugat del Vallés. *Document núm. 21*.

D'altra banda, Josep Canals i Gual afirma que durant la crema s'hi presentà Jeroni Martorell, cap de la Secció de Monuments de la Generalitat, juntament amb un escamot de mossos d'esquadra enviats per la Generalitat per tal de protegir l'edifici (CANALS, J, 2003). Si bé no hem trobat cap dada que ens indiqui aquesta salvaguarda per part de Martorell.

⁹⁵² ESPINA, J., 2016.

fos saquejat o destruït per un altre grup d'incontrolats, el Comitè Local hi destinà uns milicians que hi feren guàrdia.⁹⁵³

El monestir de Sant Cugat del Vallès, construït sobre les restes d'una antiga fortalesa d'època romana que coneixem pel nom de *Castrum Octavianum*, té els seus orígens al segle IX, moment en que es decidí unir l'antiga basílica paleocristiana del segle V, i que contenia les relíquies de sant Cugat, amb les fortificacions annexes que quedaven de l'antic *Castrum* tot creant un monestir. A partir d'aquí el conjunt monàstic s'anirà remodelant i reconstruint degut a que patia les diferents incursions sarraïnes de l'època, la més forta de les quals fou l'any 985 de la mà d'Almansor. A finals del segle X, amb la restauració feta per l'abat Odó, comença l'etapa de creixement i esplendor del monestir, que anirà lligada amb l'expansió del comtat de Barcelona entre els segles X i XII. De mitjans d'aquest últim segle data la construcció de les parts romàniques del temple, que s'aniria ampliant en anys successius fins a la finalització l'any 1337, i de les galeries baixes del claustre. Aquestes galeries del claustre, que té una planta de més de 30 m., són un dels patrimonis més preuats que resten del monestir. Cada galeria consta de quinze arcs de mig punt sustentats en dotze parelles de columnes i pilars als extrems i cada cinc arcs, totes les columnes, 144 en total, tenen els seus capitells corresponents amb decoracions zoomòrfiques i de temes bíblics i, poc comú en l'època, el seu artífex deixà constància del seu treball tot fent un autoretrat amb la següent inscripció traduïda del llatí: "Aquesta és la figura de l'escultor Arnau Cadell, que tal claustre construí a perpetuïtat". A partir del 1350 s'iniciaren les obres de fortificació del monestir i, a finals d'aquesta centúria començà la decadència de Sant Cugat tot perdent el poder politicoreligiós que havia ostentat. Si bé el conjunt s'anirà ampliant, com ara amb la construcció de la galeria superior del claustre durant el segle XVI. I així arribem a la Guerra de Successió Espanyola, quan el monestir patí greus desperfectes degut a l'ocupació per part de les tropes de l'arxiduc Carles d'Àustria, les quals foren restaurades l'any 1789 tot reformant el palau abacial, que ja havia perdut el seu caràcter defensiu arran

⁹⁵³ MOTA, J.F. <https://historiasantcugat.wordpress.com/> "Els primers dies: el domini del Comitè de Milícies Antifeixistes". (consulta: març de 2018).

de les disposicions de Felip V a partir del 1714, la sala capitular i la construcció d'una balustrada de marbre que tanca el presbiteri del temple.⁹⁵⁴

A partir de l'any 1835, amb l'exclaustració del monestir de Sant Pere de Sant Cugat del Vallès, la seva església passa a convertir-se en parròquia del terme.⁹⁵⁵ D'aquesta manera es va poder salvar bona part dels objectes litúrgics i obres d'art que encara hi contenia, ja que a partir de les diverses desamortitzacions efectuades durant el segle XIX el monestir va perdre molt del seu patrimoni artístic, com ara la interessant arqueta reliquiari de Sant Cugat, obrada l'any 1312 i que arran de la desamortització hagué d'anar a la barcelonina església de Sant Cugat del Rec, ingressant després al Museu Diocesà de Barcelona.⁹⁵⁶ D'altra banda, a part dels diferents espolis que s'hi duïen a terme, també s'hagué de recórrer a celebrar subhastes públiques i vendre grans peces d'art a col·leccionistes i museus catalans i de l'estranger per tal de poder recaptar fons per a la restauració del monestir; alguns casos notoris serien la venda de la taula de la Degollació de sant Cugat, obra del pintor Aine Bru⁹⁵⁷ realitzada entre el 1504 i el 1507 i que el 24 de juliol de 1907 fou venuda a la Junta de Museus de Barcelona per 40.000 pessetes,⁹⁵⁸ o el cadirat del cor de l'església, obra del segle XV, que l'any 1911 passà al barceloní monestir de Santa Maria de Valldonzella.⁹⁵⁹ En el palau abacial del monestir hi existia un petit museu que recollia els pocs objectes antics que encara s'hi havien pogut conservar, si bé arran de les donacions al nou Museu Diocesà de Barcelona tot aquest patrimoni atresorat anà minvant de manera dràstica; valgui d'exemple els prop més de 130 objectes i imatges que s'entregaren al Museu l'any 1916,⁹⁶⁰ any en que fou inaugurat gràcies als esforços de mossèn Manuel Trens. Més endavant seguiren totes aquestes donacions al Museu Diocesà i, així, marxaren peces de renom com ara el retaule de Tots Sants, obra del pintor Pere Serra i datat del 1375 i que participà

⁹⁵⁴ Per a més informació vegeu: BARDAVIO, A. [et al.], 2006; BOFILL, R., 1994; TORTOSA, J., 1998, AMBROS, J., 1984.

⁹⁵⁵ AULADELL, J., 2010, p.29.

⁹⁵⁶ MARTÍ, J.M., i BONET, J. [com.], 1991, p. 79.

⁹⁵⁷ En l'època aquesta peça estava atribuïda al Mestre Alfonso.

⁹⁵⁸ BORONAT, M.J., 1999, p. 444.

⁹⁵⁹ VALLUGERA, A., 2012.

⁹⁶⁰ En l'apèndix documental hem afegit un llistat amb tots els objectes que l'any 1916 passaren a formar part del Museu Diocesà de Barcelona.

en les conegudes exposicions d'"*Art Catalan du Xe au XVe siècle*" celebrades al Jeu de Paume de París i al palau de Maisons Laffitte durant la guerra civil.⁹⁶¹ Per tant, doncs, no és d'estranyar l'afirmació que es recull en el document de la *Informació Judicial sobre l'estat dels edificis religiosos*, efectuat l'any 1938 pel Servei de la Secció de Monuments Històrics de la Generalitat de Catalunya: "*la mayor parte de los objetos de culto de valor habian ya emigrado antes de Julio de 1936 a museos del extranjero o de Barcelona*".⁹⁶²

De fet, l'any 1929, mossèn Manuel Trens deia en l'informe del Tresor Artístic del Bisbat, que els objectes de major interès i propietat de la parròquia de Sant Pere d'Octavià sols eren els següents:

"-Creu parroquial - plata daurada - decoració flordelitzada - nus senzill.

-Vera creu - plateresca - plata daurada - creu trepanada - fina.

-3 calzes plata - amb copes daurades. L'un barroc amb caparrons d'àngels.

-Garrafons - domàs vermell - aplicacions vellut brodat en or - escut "castrum octavianum."⁹⁶³

En tot cas d'aquest llistat sobta que no es mencioni cap dels retaules que encara hi havia dins del temple, com ara el mateix altar major o tots els altars de les capelles laterals o, inclús, l'orgue d'època barroca, així que creiem que en aquest cas sols s'ocupà estrictament de les peces del tresor litúrgic.

Pel que fa al conjunt del monestir, hem de recordar que aquest edifici fou declarat monument historico-artístic el juny del 1931 i que llavors tot l'edifici, menys l'església, era propietat de la Generalitat de Catalunya. És per aquest motiu que ja l'any 1931 s'iniciaren les obres de restauració del conjunt sota la

⁹⁶¹ Si bé en les Enquestes conservades en l'Arxiu Diocesà de Barcelona, el 27 d'octubre de l'any 1939 el rector Antoni Griera ens diu que aquest retaule figurava en el temple en esclatar la Guerra Civil (ADB. Arranjaments Parroquials: 289, *Sant Cugat del Vallès*).

⁹⁶² ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informació sobre l'estat dels edificis religiosos, 1938* i ANC. Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16, capsa 2. *Informe Irujo*.

⁹⁶³ TRENDS, M., 1929, fol. 300.

direcció de Jeroni Martorell,⁹⁶⁴ obres que foren aturades en esclatar la guerra; si bé encara s'hi dugueren a terme petits treballs durant el període bèl·lic tal i com ho testimonien diverses factures conservades en l'arxiu de l'antic Servei de la Secció de Monuments,⁹⁶⁵ encapçalat pel mateix Jeroni Martorell; de fet, Martorell també supervisà les petites obres de restauració i d'arrencament de les pintures murals de la Seu d'Ègara, a Terrassa. A Sant Cugat, aquestes obres van ser, bàsicament, la reparació i reconstrucció de la coberta del cimbori, la reparació dels desaigües del claustre i la construcció d'envans que tancaven les capelles laterals del temple, per tal de segellar-les i que els retaules de l'interior quedessin més ben salvaguardats.⁹⁶⁶

Durant els anys de conflicte la mateixa Generalitat de Catalunya requisà l'església parroquial del monestir i la Secció de Monuments hi destinà un delegat,⁹⁶⁷ que fou Francesc Vila i Trabal, popularment conegut per en Bal, músic i folklorista local i gran coneixedor del monestir de Sant Cugat del Vallès i del que sabem que el dia 18 de gener del 1938 el cridaren a files però es va fer tots els possibles perquè tornés al seu lloc de treball.⁹⁶⁸ Si bé, en l'església s'hi instal·là un magatzem del Sindicat Agrícola⁹⁶⁹ tot omplint el temple amb piles d'alfals⁹⁷⁰ que hagué de ser retirat ja que el 30 de setembre de 1938 Juan Negrín, president del Govern Espanyol, hi celebrà la última sessió de les Corts de la II República.⁹⁷¹ D'aquesta important celebració ens ha arribat un article publicat a *La Vanguardia* el dia 1 d'octubre de 1938 on entre altres coses, ens parla de la decoració del temple:

⁹⁶⁴ AMAT, J., 2009.

⁹⁶⁵ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C53/E1/D3 i ABNC. Fons Barrer i Escudero (MS.8986/5 8º): *Memoria del Servicio de Monumentos Históricos y de protección del patrimonio artístico nacional, 1915-1939*.

⁹⁶⁶ ABNC. Fons Barrer i Escudero (MS.8986/5 8º): *Testimonios de la actuación de Jerónimo Martorell durante la Guerra Liberadora*.

⁹⁶⁷ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. A/C55/E1/041.

⁹⁶⁸ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C57/E1/D165.

⁹⁶⁹ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informació sobre l'estat dels edificis religiosos, 1938* i ANC. Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16, capsa 2. *Informe Irujo*.

En la parròquia es conserven diferents butlletes del Sindicat Agrícola que van ser trobades recentment per part de mossèn Blai Blanquer al fons d'uns calaixos de la sagristia.

⁹⁷⁰ AMBROS, J., 1984, p. 86.

⁹⁷¹ MOTA, J.F., 2017, p. 116.

"El Monasterio estaba artísticamente adornado con valiosos tapices del patrimonio de la República,⁹⁷² flores y banderas de los colores nacionales. En el fondo de la nave central había sido situado el estrado presidencial; en el centro, los asientos para los parlamentarios; y detrás los destinados a los invitados y cuerpo diplomático. Entre el estrado presidencial y los asientos para los diputados estaban, a la derecha, el banco azul, y a la izquierda, la tribuna de Prensa. Todo lo relativo a la instalación del local fue organizado por el subsecretario de la Presidencia, señor Prat, con la colaboración de los señores Meyer (don Máximo), Gasset, subsecretario de Comunicaciones, y el teniente coronel de Carabineros, Puente. A la entrada de la nave derecha del Monasterio estaban colocadas las secretarías, salas para ministros, despacho del Sr. Martínez Barrio y otras dependencias⁹⁷³

Pocs mesos després, ja a finals del 1938, el temple es convertí en caserna per tal d'hostatjar les tropes en retirada provinents del front de l'Ebre i capitanejades per Enrique Líster.⁹⁷⁴ D'aquesta estada hi ha una anècdota explicada per Maria Vila, filla de Francesc Vila i Trabal, i recollida per Jaume Espina que ens explica com es va poder salvar l'orgue barroc d'una possible accident:

"Recordo que em va explicar [el seu pare, Francesc Vila] que un dia hi havia uns soldats que havien fet foc a terra per escalfar-se sense adonar-se que a sobre d'ells hi havia l'orgue. Quan es va adonar i per tal d'evitar que es pogués cremar, va anat a parlar amb el cap de la tropa i amb molta suavitat el va "ensabonar" dient-li que si era el caporal devia ser perquè era un home preparat i amb cultura, i que de ben segur entenia que l'orgue era una peça d'art valuosa que no tenia res a veure amb l'església i que els seus soldats, sense adonar-se, el podien fer malbé.

⁹⁷² Per les fonts gràfiques d'aquest acte creiem que aquests tapissos, expressament portats de Barcelona, tapaven els envans construïts per segellar les capelles laterals del temple.

⁹⁷³ *La Vanguardia*, 1 d'octubre de 1938.

⁹⁷⁴ AMBROS, J., 1984, p. 86.

Tan convincent va ser, que el caporal va dir als soldats que traslladessin el foc a un altre indret per no malmetre l'orgue."⁹⁷⁵

Pel que fa a la rectoria, situada en l'antic palau abacial i que ja es trobava en estat ruïnós abans del 1936, fou habilitada com a Museu pel Poble, si bé engrandint l'anterior museu del monestir, del qual ja hem dit que quedà molt minvat ja abans de la guerra civil.

Tornant al matí del 21 de juliol de 1936, durant l'assalt al monestir i posterior crema es perderen⁹⁷⁶ un total de quatre altars. Un d'aquests fou, precisament, l'altar major, que substituïa l'anterior fet per Aine Bru, i que era una important obra del gòtic català tardà de la qual sobresortia el seu coronament de pinacles ricament tallats que aixoplugaven les diferents imatges exemptes del retaule; d'aquesta obra sols ens ha restat la mesa, esquerdada, feta per una gran llosa estreta de les pedreres de Montjuïc.⁹⁷⁷ Els tres restants eren el de sant Antoni, barroc, el de Nostra Senyora del Popolo,⁹⁷⁸ datat del 1681 i, el quart, que era d'escàs valor artístic; sempre sota les afirmacions del rector de l'any 1939.⁹⁷⁹ En tot cas, es conserven diferents fragments d'aquests retaules dins del palau abacial, avui dia exposats en una mostra permanent anomenada "Els signes dels temps".

Si bé també hi hagué diferents retaules i altars que es van malmetre; aquests són el de la capella de sant Benet, obra dels escultors Francesc Santacruz i Artigues, Francesc Santacruz i Gener i de Josep Sala i Gener juntament amb el pintor Joan Grau que enllestirà el retaule cap a l'any 1735; el de santa Escolàstica, del segle XVII, tot perdent la part superior; i el retaule renaixentista de sant Miquel, obra de plafons pintats del segle XVI que conté les escenes de la vida de diferents sants de l'ordre benedictina a més de la imatge daurada de sant Miquel i les de sant Antoni i sant Josep, que substitueixen a les que es perderen l'any 1936.

⁹⁷⁵ ESPINA, J., 2016.

⁹⁷⁶ Es fa difícil tractar quins objectes i retaules es van perdre l'any 1936 ja que no tenim una relació exacta de què hi havia en el monestir just l'any 1936.

⁹⁷⁷ AMBROS, J., 1984, p. 46.

⁹⁷⁸ Tal i com és coneguda a Sant Cugat.

⁹⁷⁹ ADB. Arranjaments Parroquials: 289, *Sant Cugat del Vallès*.

D'entre les imatges que es perderen, un total de 25,⁹⁸⁰ sobresortien les de sant Cugat i sant Pere, tallades al segle XVI.⁹⁸¹ Altres imatges que segons l'època tenien gran valor eren les de sant Medir, sant Sever, sant Isidre, sant Francesc d'Assís, la del Sagrat Cor així com les de la Verge dels Dolors, la del Roser, la del Carme, la del Pilar, la de la Puríssima i, finalment, la del retaule de Nostra Senyora del Popolo.⁹⁸² D'algunes d'elles se'n conserven diversos fragments guardats en el palau abacial.⁹⁸³

Si bé, a més dels retaules que havien estat parcialment mutilats, també es van conservar el retaule de la Pietat, situat en la capella de sota l'orgue monumental barroc i que data del 1706 i és obra de l'escultor Josep Sala i Gener; i el retaule renaixentista de la Maredeu del Roser, del segle XVI, i on hi podem veure els quinze Misteris del Rosari. D'altra banda també es conserven prop d'una desena de pintures barroques que narren la vida de sant Benet tal i com l'explica el Papa Gregori i que, originalment, es situaven en la Sala Capitular i ara es troben repartides en diferents estances del palau abacial.⁹⁸⁴ Així com també es conserva una talla medieval que representa l'Adormició de la Verge, un baiard mortuori antic per a criatures i altres obres interessants. Sobta que el dia 27 d'octubre de 1939 mossèn Antoni Griera respongués en les enquestes destinades a saber l'estat en que es trobava la parròquia que tot, inclosos els retaules, s'hagués perdut i que tan sols es conservés l'orgue.⁹⁸⁵

Per tal de salvaguardar els retaules que s'havien conservat, Jeroni Martorell, cap de la Secció de Monuments de la Generalitat de Catalunya, manà construir diferents envans que tancaven i segellaven les capelles laterals del temple, de manera que quedaren més protegits.⁹⁸⁶ També tenim constància que algunes de les peces que s'havien conservat foren salvaguardades per Francesc Vila i

⁹⁸⁰ ADB. Arranjaments Parroquials: 289, *Sant Cugat del Vallès*.

⁹⁸¹ VALLUGERA, A., 2012.

⁹⁸² ADB. Arranjaments Parroquials: 289, *Sant Cugat del Vallès*.

⁹⁸³ Informació donada per mossèn Blai Blanquer Cutrina, exrector de la parròquia de Sant Pere d'Octavià durant una entrevista el juny de 2018, i del qual n'estem molt agraïts.

⁹⁸⁴ Informació donada per mossèn Blai Blanquer Cutrina, exrector de la parròquia de Sant Pere d'Octavià durant una entrevista el juny de 2018.

⁹⁸⁵ ADB. Arranjaments Parroquials: 289, *Sant Cugat del Vallès*.

⁹⁸⁶ ABNC. Fons Barrer i Escudero (MS.8986/5 8º): *Testimonios de la actuación de Jerónimo Martorell durante la Guerra Liberadora*.

Trabal tot amagant-les en el seu magatzem on hi guardava utensilis i materials per a les diferents festivitats del poble.⁹⁸⁷ Un cop finalitzada la guerra i retornades al temple, segons Maria Vila, filla de Francesc Vila, algunes d'aquestes peces van ser venudes pel mateix rector la parròquia que arribà en la postguerra, mossèn Antoni Grieria Gaja, i a resultes d'això es guanyà l'enemistat amb Francesc Vila, que les havia pogut amagar amb el perill que això suposava.⁹⁸⁸

L'arxiu es va poder salvar en la seva pràctica totalitat, sols hi manca un llibre de baptismes de la primera meitat del XIX, tot guardant-lo en una de les dependències del claustre.⁹⁸⁹ Si bé bona part de l'antic arxiu del monestir havia passat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, a Barcelona, l'any 1836 degut a l'exclaustració del monestir.⁹⁹⁰ Les vuit campanes del temple, en canvi, foren foses per tal de fer-ne munició.⁹⁹¹

Amb tot, un reportatge sobre els primers dies de la guerra en diverses poblacions de la comarca publicat al *Full Oficial* de Sabadell el dia 6 d'octubre de 1936 deia:

"La lluita contra el feixisme hi és portada [en aquesta població] amb tota intensitat. Des del primer moment de la reacció popular contra la fantasmada militaroida, les esglésies llençaren des de les agulles dels campanars la resplendor radiant de la nova societat, i l'incendi destructor d'un passat d'oprobri. Era el far resplendent de la Revolució. Però el Monestir ha estat respectat pel que conté d'interès històric i de valor artístic. El nou ordre, no té un sentit de destrucció, és eminentment constructiu."⁹⁹²

⁹⁸⁷ ESPINA, J., 2016.

⁹⁸⁸ *Vid supra*.

⁹⁸⁹ VIVÓ, P., 2006, p. 310.

⁹⁹⁰ *op. cit.*, p. 308.

⁹⁹¹ ADB. Arranjaments Parroquials: 289, *Sant Cugat del Vallès*.

Per ordre, la primera fou feta per Jaume Palles l'any 1778, la segona també pel mateix campaner l'any 1777, la tercera per Pere Bosch l'any 1658, la quarta per Isidor Palles l'any 1858, la cinquena per Gregori Montero d'Alos l'any 1802, la sisena per Jaume Palles l'any 1778, la setena era d'autor desconegut i datava del 1620 mentre que de la vuitena no en tenim constància.

⁹⁹² *Full Oficial* de Sabadell, 6 d'octubre de 1936.

Finalment, el 19 de febrer de 1939, després de l'entrada de l'exèrcit nacional el dia 26 de gener, arribaren a Sant Cugat els agents José Ferrandis Torres, Saturnino Rivera Manescau i Blas Taracena Aguirre del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional per tal d'inspeccionar l'estat en que havia quedat el monestir i l'antic museu parroquial, prosseguint el seu viatge fins a Rubí, on visitaren el seu museu municipal.⁹⁹³ Malauradament no ens ha arribat l'informe que deuriem realitzar i que ens hagués estat de gran interès.

2. LES ERMITES I CAPELLES DE SANT CUGAT DURANT LA GUERRA

2.1. ERMITA DE SANT ADJUTORI I CAPELLA DE LA MAREDEDÉU DEL BOSC

L'any 1936 aquesta ermita de forma circular, i datada del segle X o XI, ja es trobava abandonada i en estat ruïnós.⁹⁹⁴ La incloem en aquest treball ja que encara es conserva la imatge de la Marededéu del Bosc, d'origen romànic però molt "restaurada" en diverses ocasions, l'última de les quals fou l'any 1940 per Joaquim Renart. Aquesta imatge se salvà ja que estava dipositada en la casa de la família Janer, qui la guardaren durant cent anys, fins que aquests la lliuraren al monestir de Sant Cugat l'any 1939, on encara s'hi venera.⁹⁹⁵

2.2. CAPELLA DEL SANT CRIST DE LLASERES

Cremada durant els primers dies de l'alçament militar, aquesta capella del segle XVIII i que havia estat restaurada l'any 1874 era propietat de Mercedes Murillo Mumbrú. Amb l'incendi es va perdre el Sant Crist de Llaseres, de gran

⁹⁹³ AIPCE. Fons SDPAN. Informes de agentes Zona de Levante. *Informe de Ferrandis, Rivera i Taracena.*

⁹⁹⁴ Ha estat restaurada l'any 2003.

⁹⁹⁵ BALLBÈ, M., 1988, p.111.

veneració en la zona.⁹⁹⁶ Durant la Guerra es feu servir com a lloc de control de la carretera de la Rabassada.⁹⁹⁷

2.3. ERMITA DE SANT DOMÈNEC

Aquesta petita ermita construïda a finals del segle XVII o principis del XVIII per la família Mates, i posteriorment reformada i ampliada, contenia un altar barroc, presidit per la imatge de la Dolorosa i flanquejada per les de sant Domènec i sant Baldiri, que fou cremat durant la Guerra Civil. A resultes de l'incendi el temple, propietat de Melcior Rovellat Fontoba,⁹⁹⁸ quedà abandonat.⁹⁹⁹

2.4. ERMITA DE SANT MEDIR

Aquest temple romànic propietat de Faustino Domènech¹⁰⁰⁰ patí un fort incendi l'any 1922, ocasionat als boscos que l'envoltaven. De resultes d'aquest incendi es va perdre tot el seu contingut. L'altar major, del 1603, estava dedicat a la Verge i consistia de dues fornícules sobreposades on, en la superior hi havia la imatge de sant Medir i, en la inferior, la imatge de la Verge, anomenada Marededéu de la Vall de Sant Medir. Sortosament aquesta imatge fou substituïda l'any 1906 per una de més moderna i l'antiga es lliurà al Museu Diocesà de Barcelona.¹⁰⁰¹ Sols ens resta anterior a l'incendi un baixrelleu de pedra datat del 1447 i col·locat sobre la porta d'entrada al temple.¹⁰⁰²

⁹⁹⁶ BALLBÈ, M., 1988, p. 133.

⁹⁹⁷ AHN. Causa General. 1598, Exp. 21. San Cugat del Vallés. *Declaració jurada de Mercedes Murillo Mumbrú.*

⁹⁹⁸ AHN. Causa General. 1598, Exp. 21. San Cugat del Vallés. *Declaració jurada de Melcior Rovellat Fontoba.*

⁹⁹⁹ BALLBÈ, M., 1988, p.137.

¹⁰⁰⁰ AHN. Causa General. 1598, Exp. 21. San Cugat del Vallés. *Declaració jurada de Faustino Domènech.*

¹⁰⁰¹ Catalogada amb el número 284.

¹⁰⁰² BALLBÈ, M., 1988, p. 149.

2.5. ERMITA DE SANT VICENÇ DEL BOSC

Ja l'any 1936 aquesta ermita estava en estat ruïnós, de fet sols es conserven petites restes. Si bé l'hem volgut relacionar en el nostre treball ja que l'antiga imatge de la Verge de Sant Vicenç del Bosc, talla en fusta policromada del segle XIII o inicis del XIV,¹⁰⁰³ fou lliurada l'any 1916 al Museu Diocesà de Barcelona després d'haver estat guardada en el museu de la rectoria del Monestir de Sant Cugat. Així i tot, malauradament és una de les poques obres que es van perdre quan un grup d'incontrolats assaltà el Seminari Conciliar de Barcelona, on hi havia ubicat el Museu Diocesà, destruint part dels fons del Museu.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰³ VALLUGERA, A., 2012.

¹⁰⁰⁴ BALLBÈ, M., 1988, p. 159.

4.18. SANT LLORENÇ SAVALL

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'església parroquial de Sant Llorenç Savall (Ripoll del Vallès durant la Guerra), datada l'any 1567 però amb reformes posteriors, fou profanada la matinada del 23 de juliol de 1936. Degut a que no la incendiaren i que, per tant, es conservà en bon estat, fou requisada pel Comitè Local de Sant Llorenç, llavors anomenada Ripoll del Vallès, i la convertiren en magatzem de Rabassaires tot obrint grans finestrals i dues portes a la façana i tapiant les capelles laterals. La casa rectoral, que tampoc van cremar, la destinaren a serveis municipals.¹⁰⁰⁵

Durant els primers dies de la revolució, mossèn Josep Blancher i Parera, rector de la parròquia i respectat pel Comitè Local, aconseguí amagar els diferents objectes de culte, la roba litúrgica, les relíquies, els ornaments i l'arxiu parroquial gràcies a l'ajuda de diferents parroquians, entre ells Josep Riera Riera. Tot això ho amagaren dins d'un forn vell que hi havia en el soterrani de cal Mirapeix, al carrer Nou, tot tapiant-ne l'obertura i, també, entre les capsas de la sabateria que hi havia en el carrer Nou.¹⁰⁰⁶

Els retaules, les imatges i l'orgue del temple foren cremats en la plaça Major, situada al davant de l'església, juntament amb els objectes devocionals i les imatges particulars que la gent tenia en els seus domicilis.¹⁰⁰⁷

D'aquesta manera es cremaren els altars i retaules, essent els més notables els retaules barrocs dedicats a sant Climent Novat, pintat en blanc i daurat, i a la Verge del Carme, de plafons pintats i escultrats. Els altres retaules que contenia aquest temple eren el de sant Isidre, del 1776; el del Roser, originalment barroc però totalment restaurat i amb les imatges modernes; el de sant Antoni, del 1793; i, finalment, l'altar del Cor de Maria que també era barroc. Així mateix, les vint-i-cinc imatges que hi havia en l'església, entre les dels retaules i les exemptes, cal destacar la pèrdua de les talles de sant Llorenç

¹⁰⁰⁵ ANC. Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16, caps 2. *Informe Irujo*.

¹⁰⁰⁶ VALLS, J. i VICENS, A., 2010, p.322.

¹⁰⁰⁷ *op. cit.*, p. 322.

i de la Verge, tot això segons les declaracions del rector de la postguerra.¹⁰⁰⁸
Finalment, també es perderen les quatre campanes del temple, llençades des de dalt del campanar i destruïdes a cop de maç pel grup d'incontrolats.¹⁰⁰⁹

Segons l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat, escrit per mossèn Trens l'any 1929, els objectes i altars de valor que contenia l'església parroquial de Sant Llorenç Savall eren els següents:

"-Reliquiari plata - gòtic molt fi - peu d'ànec - tija poligonal amb nus di. - BA tub vidre (hi ha un oval sobre una tigeta) - contraforts i pinacles - cúpula cònica - al cim una corona i graelles desproporcionats, d'època posterior - bonic - 40x19cm.

-Calze plata daurada - tornejat - repujat - 28cm alt. +/BAR ""/NIR

-2 portapaus - gairebé iguals - (aletes a la part inferior de l'un) - Crucifixió - plata - gòtics - 10cm alt.

-Safata amb peu - lobulada - figura Verge amb nimbe Rosari - 29x23cm - plata. +/BAR G/DI

-Encensers plata - Imperi - 22cm.

-Creu amb incrustacions nàcar - boniquet.

-Salpasser 36cm.

-Altar Carne - neoclàssic - fornícules centrals esglaonades - plafons pintats i escultrats - dalt de tot una imatge d'alabastre policromada.

-Pica batejar - gòtica - amb quatre mascarons.

-Altar St. Isidre - rococó - 1776 - bonic - poc corrent.

-Puríssima recomposta barroca.

-Làpida funerària en rajola - 1827.

-Altar Roser - neoclàssic - bo - restaurat - imatges noves.

¹⁰⁰⁸ ADB. Arranjaments parroquials: 282, *Sant Llorenç Savall*.

¹⁰⁰⁹ VALLS, J.; VICENS, A., 2010, p. 323.

- Bacina amb Agnus.
- Sant Climent Novat - barroc - en blanc i or.
- 2 bacines: cérvol i Verge centrals.
- Altar Cor de Maria - neoclàssic i recompost.
- Altar Sant Antoni -1793 - rococó - poc valor."¹⁰¹⁰

Segons sembla fou gent forastera els qui causaren els aldarulls, vinguts de Terrassa i d'altres poblacions dels voltants com ara Sant Feliu de Codines, Caldes de Montbui, Rubí i inclús de Premià de Mar.¹⁰¹¹ Aquesta gent obligaren, pistola en mà, a les persones "de dretes" a que ajudessin en la destrucció de les imatges religioses de l'església parroquial i del convent de les Germanes Carmelites, tot portant-les fins a la foguera de la plaça.¹⁰¹²

2. LES ERMITES I CAPELLES DE SANT LLORENÇ SAVALL DURANT LA GUERRA

2.1. ERMITA DE SANT FELIU DE VALLCÀRCARA, CAN ARMEGOL

Aquesta ermita romànica remodelada als segles XVI o XVII, fou assaltada el dia 28 de juliol de 1936,¹⁰¹³ tot cremant els seus ornaments i imatges, a més d'un antic retaule de taules pintades dedicat a la MaredeDéu de l'Ajuda.¹⁰¹⁴ El grup d'incontrolats hi arribà en un taxi requisat i després seguiren la seva ruta tot cremant les altres capelles.¹⁰¹⁵

¹⁰¹⁰TRENS, M., fol. 303.

¹⁰¹¹Segons recull la Causa General (AHN. Causa General. 1599, Exp. 1. San Lorenzo Savall. Estado núm. 3). Segons Jaume Valls i Albert Vicens eren sobretot faistes procedents de Rubí (VALLS, J. i VICENS, A., 2010, p. 322).

¹⁰¹² AHN. Causa General. 1599, Exp. 1. San Lorenzo Savall. *Declaració jurada de Valentín Rosell Galí*.

¹⁰¹³ AHN. Causa General. 1599, Exp. 1. San Lorenzo Savall. Estado núm. 3.

¹⁰¹⁴BALLBÈ, M., 1988, p. 167.

¹⁰¹⁵ VALLS, J.; VICENS, A., 2010, p. 323.

2.2. CAPELLA DE SANTA FILOMENA, CAN GALÍ

Aquesta petita capella data del 1846, tot i que és possible que tingui un origen més antic. Encara guarda el seu altar, de meitats del segle XIX, que consta de dues fornícules superposades on hi deuria haver les imatges de santa Filomena i de Sant Llorenç,¹⁰¹⁶ les quals foren destruïdes el dia 29 de juliol de 1936, juntament amb les de la capella de can Davi.¹⁰¹⁷

2.3. CAPELLA DE SANT ROC DEL MARQUET DE LA ROCA

El Marquet de les Roques és una antiga masia reconstruïda per l'arquitecte Juli Batlle i Arús com a torre d'estiueig l'any 1896, seguint l'estil modernista, per a la família sabadellenca dels Oliver, els quals volgueren convertir-la en un veritable castell de fantasia i deixaren que Batlle actués amb total llibertat.¹⁰¹⁸

El dia 25 de juliol de 1936, la mateixa patrulla que cremà les altres capelles del terme,¹⁰¹⁹ arribaren al Marquet, on cremaren els objectes de culte de la capella de sant Roc i els saquejaren el domicili.¹⁰²⁰ Si bé es conserva la gran escultura de sant Antoni, feta per l'escultor Antoni Coll i Pi,¹⁰²¹ la qual presideix aquesta torre modernista.

Val a dir que passada la Guerra Civil, aquesta casa fou posada a la venda l'any 1940 i fou utilitzada per la Falange Tradicionalista y de las JONS com a escola de "*mandos*" dels campaments d'estiu que s'organitzaven a Les Arenes.¹⁰²²

3. ALTRES SAQUEJOS I REQUISSES

El mateix dia del saqueig en l'església també entraren en la torre d'estiueig del terrassenc Jaime Blasi, edifici que requisà el Comitè Local per tal d'establir-hi

¹⁰¹⁶BALLBÈ, M., 1988, p. 183.

¹⁰¹⁷AHN. Causa General. 1599, Exp. 1. San Lorenzo Savall. Estado núm. 3.

¹⁰¹⁸CASAMARTINA, J., 2011, p. 105.

¹⁰¹⁹VALLS, J.; VICENS, A., 2010, p. 323.

¹⁰²⁰AHN. Causa General. 1599, Exp. 1. San Lorenzo Savall. Estado núm. 3.

¹⁰²¹CASAMARTINA, J., 2011, p. 112.

¹⁰²²*op. cit.*, p. 119.

l'Ajuntament. Dos dies més tard, el 25 de juliol, saquejaren el convent i la capella de les Germanes Carmelites i el convertiren en magatzem.

Alguns dels objectes requisats en els saquejos de les torres d'estiueig es guardaren en un local de l'Ajuntament, tal i com afirma Emília García Giner, propietària de la finca Pregona, quan en declaració jurada afirma que li robaren el mobiliari, la vaixela i la coberteria durant els primers dies de la Guerra, però que els pogué recuperar dies més tard en aquest lloc.¹⁰²³

¹⁰²³ AHN. Causa General. 1599, Exp. 1. San Lorenzo Savall. *Declaració jurada d'Emília García Giner.*

4.19. SANT QUIRZE DEL VALLÈS

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

El 3 d'agost de 1936¹⁰²⁴ fou saquejada l'església parroquial de Sant Quirze del Vallès (Quirze de la Serra durant la Guerra), consagrada a segle XI, però amb diverses modificacions als segles XVII i XVIII,¹⁰²⁵ així com també la rectoria, que fou enderrocada per tal d'ampliar un carrer i enjardinar la zona a mitjans del 1937.¹⁰²⁶ Sembla ser que els aldarulls els ocasionaren gent vinguda de Sabadell.¹⁰²⁷

Es cremaren un total de 5 retaules i 9 imatges d'entre les que destacaven la de Sant Antoni de Pàdua. L'altar major, que datava de l'any 1708 i era obra de l'escultor mataroní Joan Vila i daurat pel sabadellenc Miquel Ferran l'any 1722,¹⁰²⁸ era el de més valor que es conservava en el temple ja que el retaule gòtic de Sant Quirze i Santa Julita, pintat per Bernat Martorell i Pere Garcia de Benavarri en la segona meitat del segle XV, ja es trobava en el Museu Diocesà de Barcelona des de l'any 1916, data en que s'inaugurà el museu.¹⁰²⁹

Aquest retaule major tenia en la part central la imatge en talla dels sants Quirze i Julita, flanquejats pels apòstols Pere i Pau, en la part superior hi havia representada l'escena del Pentecostès flanquejat per les imatges de sant Domènec de Guzman i sant Francesc d'Assís. Coronaven el retaule una sèrie de cresteries amb àngels. Tot ell estava decorat amb columnes salomòniques i motius vegetals.¹⁰³⁰

Els altres retaules eren el dels sants Isidor i Sebastià, barroc, amb les escultures en talla dels sants titulars i taules pintades representant la vida dels sants; l'altar de Nostra Senyora del Roser, també barroc, amb talles esculpides en fusta de la Verge amb sant Domènec i santa Catarina als peus, construït a

¹⁰²⁴ AHN. Causa General. 1596, Exp. 10. San Quirico de Tarrasa. Estado núm. 3.

¹⁰²⁵ CASADO, I., 2001, p. 43.

¹⁰²⁶ AMQS. Llibre d'actes de l'Ajuntament, 18 de febrer de 1937.

¹⁰²⁷ ADB. Arranjaments parroquials: 304, Sant Quirze del Vallès.

¹⁰²⁸ RODRÍGUEZ, F., 2013, 18.

¹⁰²⁹ *op. cit.*, 70.

¹⁰³⁰ CASADO, I., 2001, p. 46.

expenses de a família Ponsich; el petit altar de Nostra Senyora dels Socors, de línies senzilles i modernes, sols contenint la imatge corresponent: l'altar del Sant Crist i la Verge dels Dolors, de petites dimensions, barroc, les escultures eren de fusta sense policromar ni daurar.¹⁰³¹ La imatge més notòria que tenia aquest temple era la de sant Antoni de Pàdua que, segons el rector de la postguerra: "*su fotografía vine en obras de Historia del Arte*".¹⁰³² Junt amb aquests altars també cremaren l'harmòni, tot a la plaça de l'església.

El Comitè Local guardà a l'ajuntament tots els objectes de culte que formaven el tresor litúrgic de la parròquia.¹⁰³³ D'aquests, cal destacar la creu parroquial i dos canelobres barrocs, tots de plata, a més de les relíquies de sant Quirze i santa Julita. L'arxiu parroquial també es pogué salvar en la seva totalitat

Segons l'inventari recollit en el Tresor Artístic del Bisbat de l'any 1929, els objectes i retaules de més valor que contenia l'església parroquial eren els següents:

"-Creu plata - nus bombat i apertinat - ansetes - molt gros - 89x42cm. BA

-Tela Assotament - boniqueta.

-Altar Sant Isidre i Sebastià - fornícules bessona - plafons pintats - passadors - neoclàssic - bonic.

-Altar major barroc - 1722 - a les grades 1702 - molt bonic - Sant Quirze i Julita - les altres imatges molt boniques - àngels músics - contrabaix i arpes, etc. - semblant al de Santiga.

-Església d'aire romànic - volta lleugerament ajuntada - absis reformat en gòtic.

-Altar Roser rococó - bonic - 1742 - Sant Domènec i Rosa - dos plafons ovals estructurats.

-Altar Mare de Déu dels ous amb cistell - bonica - l'altar neoclàssic novell.

¹⁰³¹ ADB. Visita pastoral de l'any 1920. *Sant Quirze del Vallès*.

¹⁰³² ADB. Arranjaments parroquials: 304, *Sant Quirze del Vallès*.

¹⁰³³ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informació judicial sobre l'estat dels edificis religiosos, 1938*.

- Altar Sant Crist - forma quadre - barroc - sense daurar - bonic.
- Pica batejar - gòtica - crismeres vulgars.
- 2 bordons plata - canya losanges - cimera neoclàssica - bombada i sobre capelles amb sants - aletes - al cim cimera tornejada - bonics.
- 2 candelers barrocs - repujats - baixos - plata - molsuts - 46cm.
- 2 Portapau plata - gòtics - crucifixió, sol i lluna burelats - 9cm.
- Bacina llautó - Ciceró.
- Reliquiari platejat modern.
- Encensers gòtics - plata - bonics - alts i grossos - 26cm.
- Salpasser plata - bonic - 43cm.
- Tern vermell florejat - bonic - segle XVIII.
- Creu fusta - tota gòtica - flordelitada - restaurada.
- Calze barroc - 27cm. - medallons i caps d'àngel - al medalló Fe, Esperança i Caritat.
- Calze plata - llis - tornejat.
- Canadelles plata senzilles.
- Sant Crist - fusta- a la fornícula calaixera Sagristà - està bé.
- Vera Creu plata - extrems una mica florejats."¹⁰³⁴

Segons actes de l'Ajuntament, el 14 d'agost de 1936, l'alcalde de la població, Magí Via Ferrer, es personà a Barcelona per saber què s'havia de fer amb les quatre campanes, les quals estaven dipositades als baixos de l'ajuntament. Finalment se les endugueren per tal de fer-ne munició.¹⁰³⁵

¹⁰³⁴ TRENS, M., 1929, fols. 260 i 261.

¹⁰³⁵ AMSQ. Llibre d'actes de l'Ajuntament, 14 d'agost de 1936.

Durant la guerra, el Comitè de *Abastos* requisà el temple i l'utilitzà com a magatzem de vitualles, si bé també s'utilitzà com a magatzem del Sindicat Agrícola.¹⁰³⁶

2. LES CAPELLES, ERMITES I DOMICILIS PARTICULARS DE SANT QUIRZE DURANT LA GUERRA

En quant al patrimoni privat cal destacar que entraren a cremar els retaules i objectes religiosos de la capella de la propietat de Joan Vich Palet. També es van fer saquejos en diferents domicilis, com en el de la torre de Mercedes Lland, on s'apropriaren de mobles i diversos objectes de valor. D'altra banda es requisaren domicilis destinats a varis nous usos: de sanatori antituberculós (a Can Viver de la Serra) a magatzems.

La capella de Sant Feliuet de Vilamilans, preromànica i amb remodelacions posteriors, i que fou restaurada i consolidats els retaules l'any 1929,¹⁰³⁷ va ser saquejada durant els primers dies de l'alçament militar i destruïren tot el seu mobiliari.¹⁰³⁸ També va passar el mateix amb la capella de Can Viver de la Serra.

¹⁰³⁶ ANC. Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16, caps 2. *Informe Irujo*.

¹⁰³⁷ CASADO, I., 2001, p. 48.

¹⁰³⁸ BARDAVIO, A. [coord.], 1997, p. 20.

4.20. SANTA PERPÈTUA DE LA MOGODA

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'església parroquial de Santa Perpètua de Mogoda (La Mogoda durant la Guerra), consagrada l'any 1178 i amb remodelacions posteriors. De l'època romànica encara ens resta l'absis, mentre que la resta de l'edifici és d'època moderna juntament amb una remodelació de meitats del segle passat.

El dia 20 de juliol del 1936 vingueren grups d'incontrolats d'altres poblacions que obligaren als feligresos a saquejar el temple parroquial i cremar tot el seu contingut en la plaça del davant de l'església i en una riera propera.¹⁰³⁹

D'aquesta manera es perderen tots els altars que contenia el temple. L'altar major, datat al segle XVI, era el més notori, juntament amb els del Roser, el de sant Antoni, el de sant Isidre i el de la Verge, tots ells barrocs. La resta eren moderns i, per tant, no gaudien de valor segons les declaracions de l'època.¹⁰⁴⁰ Segons sembla la imatge més notòria que tenia aquest temple era una talla de la Verge del Roser, la qual també fou cremada, juntament amb l'arxiu parroquial i els objectes del tresor litúrgic, els quals o bé es van cremar o bé van desaparèixer.

El temple també havia contingut sis plafons pintats del segle XV que procedien d'un antic retaule amb les escenes de la vida de santa Perpètua, els quals van ser entregats al Museu Diocesà de Barcelona pocs anys abans d'esclatar la Guerra Civil i, gràcies a aquest fet, es pogueren salvar de la crema del 1936. Val a dir que actualment en el temple parroquial hi ha una reproducció d'aquests plafons.

Fermí Vinyals va recollir el testimoni d'Anita Morral, el qual narra els fets de la crema del contingut de l'església parroquial:

¹⁰³⁹ ADB. Arranjaments parroquials. *Santa Perpètua*.

¹⁰⁴⁰ *Vid supra*.

"Als dos o tres dies d'esclatar la guerra va arribar un camió amb molts milicians. Homes i dones amb mocadors de la CNT. Van fer un ban dient que tots els homes del poble s'havien de presentar a les 9 del vespre. Van fer anar especialment a les famílies de dretes. Un cop allà, van fer entrar a la gent a l'església per treure totes les coses. Van fer un foc a la riera i ho van cremar tot allà. Aquí van venir els de Montcada, Ripollet i molts de Santa Coloma."¹⁰⁴¹

Finalment, les campanes de l'església foren requisades per la CNT de Mollet i se les endugueren, junt amb les del temple de Santiga, a fondre per tal de fer-ne munició i armament.¹⁰⁴²

Segons l'inventari recollit en el Tresor Artístic del Bisbat, els objectes que es consideraven de més valor que es guardaven en el temple l'any 1929 eren els següents:

"-Custòdia plata daurada - peu poliforme - 22x21cm - nus amb esferes estriades - raigs fan 37cm.

-Caldereta plata - renaixement - 11x18cm.

-Encensers plata molt bonics - trepanat flamigant - 22cm.

-Encensers 25 cm - semblants als anteriors.

-Creu petita - gòtica - nus poligonal - 76x33cm. - nus gòtic símbols amb filactèries.

-Creu parroquial gran - 133x61cm. - nus gòtic - decorat.

-Vera Creu plata renaixement - ben burelats - 51cm.

-2 candelers plata renaixement - ben burelats - 51cm.

-Calze barroc - plata daurada - atributs Passió - copa abullada - 25cm.

-Verge Roser plata - burelada - barroca - 31cm.

¹⁰⁴¹ VINYALS, F., 1994, p. 132.

¹⁰⁴² *op. cit.*, p. 130.

-Església romànica amb superposicions posteriors.

-Altar major xurrigeresc - columnes compostes salomòniques - sòcol Lluís XVI - dolentet.

Sagrari exposició 4 columnes, Moisès i David.

-6 plafons pintats procedents taula segle XV, vida Sta. Perpètua.¹⁰⁴³

Segons un informe del 1938 del Servei de Monuments de la Generalitat de Catalunya, l'església parroquial i la rectoria estaven en bon estat de conservació però l'Ajuntament tenia acordat enderrocar aquests dos edificis per tal de construir-hi el nou Ajuntament i Jutjats Municipals i donar pas a dos carrers; aquest projecte, però, no es va arribar a realitzar.¹⁰⁴⁴ El Patronat Parroquial es conservava en estat ruïnós i el Convent de les Monges estava en bon estat i servia com a escola de parvularis.¹⁰⁴⁵

2. EL CASTELL DE CAN TAYÓ DE LA FAMÍLIA GOMIS

El mes de setembre de 1936 aquest castell ja es trobava requisat per tal d'albergar-hi la caserna militar Pau Claris, depenent de la Generalitat de Catalunya i que havia d'instruir a les milícies republicanes. A partir d'aquí hi entraren els efectius d'Estat Català, els quals foren desallotjats per tal d'instal·lar-hi el conegut Batallón de la Muerte, format per militants de la CNT i la FAI. Tal i com relata Fermí Vinyals, és a partir d'aquest moment que el castell, albergant més de 700 soldats, passa a anomenar-se castell de Francisco Ascaso, famós dirigent anarquista de l'època.¹⁰⁴⁶

Sabem que el 29 d'octubre de 1936 la Comissió del Patrimoni Artístic de Catalunya autoritzà a Carme Espinosa a que retirés de Can Tayó diverses

¹⁰⁴³TRENS, M., 1929, fol. 262.

¹⁰⁴⁴VINYALS, F., 1994, p. 134.

¹⁰⁴⁵ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informació Judicial sobre l'estat dels edificis religiosos, 1938* i ANC, Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16, caps 2. *Informe Irujo*.

¹⁰⁴⁶VINYALS, F., 1994, p. 150.

pintures i mobiliari i ho portés a lloc segur per tal de salvaguardar-ho.¹⁰⁴⁷ Desconeixem quines obres d'art formaven part de la col·lecció de Miquel Gomis i Güell, si bé en l'Arxiu Mas hem trobat una fotografia antiga on es veu una sala plena de pintures i un gran retaule pintat per Dionís Renart que presidia la sala, el que ens fa pensar que la col·lecció era força important. Segurament Carme Espinosa portà tot aquest patrimoni a Barcelona, on s'uní en dipòsit amb altres grans col·leccions catalanes. Acabada la guerra totes aquestes obres van ser retornades als seus respectius propietaris.

Un altre fet relacionat amb Can Tayó el trobem l'any 1937, quan es jutjà a l'excalcalde de la població per guardar la coberteria de plata del castell a casa seva, segons ell per evitar pillatges. La seva declaració de defensa és força important ja que ens dóna una pista sobre la salvaguarda de la col·lecció Gomis, tot dient que anteriorment a la seva requisita hi anà un conseller de la Generalitat de Catalunya acompanyat per soldats i s'endugueren les obres d'art.¹⁰⁴⁸

3. LA GRANJA SOLDEVILA

Aquesta important finca dedicada a l'explotació làctica, una de les més importants del moment, fou col·lectivitzada sota el nom de Granja Germinal del Vallès, tot passant a mans dels treballadors que aquesta granja tenia a Barcelona.¹⁰⁴⁹ La col·lectivització, amb la consegüent expropiació dels béns, tingué lloc fins el desembre de 1937, moment en el que la Comissió de Responsabilitats de la Generalitat de Catalunya va resoldre que el seu propietari, Lluís Maria Soldevila, no estava relacionat amb l'alçament militar i, per tant, se li havien de retornar tots els terrenys i patrimoni requisats.¹⁰⁵⁰

Durant el temps en que la granja fou col·lectivitzada, els membres del Sindicat de Dibuixants de la CNT visitaren i fotografiaren les obres d'art que existien en l'edifici residencial de la Granja Soldevila, les quals tenien força valor i

¹⁰⁴⁷ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C50/E1/D125.

¹⁰⁴⁸ AJS - AHS, Judici 136 (1937).

¹⁰⁴⁹ VINYALS, F., 1994, p. 149.

¹⁰⁵⁰ *op. cit.*, p. 149.

destacava la pintura barroca que representava a santa Quitèria, obra del pintor català Antoni Viladomat.¹⁰⁵¹

Fou precisament a inicis del mes de desembre del 1937, concretament el dia 5 a les 9 del matí quan a la Granja Germinal hi arribà un cotxe amb el Sots-Delegat del Comitè d'Indústria Làctea de Catalunya junt amb quatre homes més i passaren el dia. Quan marxaren s'emportaren, enrotllades, les teles que es relacionen a continuació a més d'algun retaule:

- Retrat de Ferran VII de Vicente López.
- Presa de Mallorca (3 metres).
- Presa de Sevilla (3 metres).
- Retrat del General Milans del Bosch (amb la batalla d'Hostalric al fons).
- Santa Quitèria, d'Antoni Viladomat.
- Esgotament de Jesús (2 metres d'alt).
- Martiri de Sant Andreu.
- Sant Joan Evangelista.
- Retrat d'un Almirall.
- Santa Rosa de Lima.
- Retrat de l'esposa de Lluís XIV.
- Lapidació de Sant Esteve (4'5 metres).
- Retrat d'un cardenal.
- Retrat de monja.

¹⁰⁵¹ Aquesta obra fou exhibida en l'exposició "El pintor Antoni Viladomat i Manalt (1678-1755) realitzada conjuntament al Museu d'Art de Girona, al Museu de Lleida Diocesà i Comarcal, al Museu de Mataró, al Museu Arxiu de Santa Maria de Barcelona i al Museu Nacional d'Art de Catalunya entre el 10 de maig i el 2 de novembre de l'any 2014, comissariada per Francesc Miralpeix i Vilamala, gran estudiós d'aquest pintor del barroc català. El quadre que ens ocupa, avui en mans privades, fou exposat al Museu de Lleida. Volem agrair a Alberto Velasco González, conservador d'aquest museu, que ens vagi facilitar el contacte amb el propietari actual del quadre i, també, a aquest descendent de la família Soldevila per haver-nos facilitat imatges antigues de la col·lecció dels seus familiars.

-Retrat de Lafuente.

-Dues taules amb la Circumcisió de Jesús en una d'elles.

-Quatre baixrelleus barrocs procedents de la Catedral de Barcelona

-i 6 obres més, fent-ne un total de 27.¹⁰⁵²

Dos dies més tard, el 7 de desembre del 1937, el propietari de la finca, Luis Maria Soldevila, denuncià els fets en la comissaria de policia de Sabadell.¹⁰⁵³ Tanmateix, els judicis s'estengueren fins el 19 de gener de 1939 entre revocacions i remissions i la família Soldevila no recorda quan els hi retornaren aquesta col·lecció.

4. UNA ALTRA DADA SOBRE LA SALVAGUARDA

El 10 de desembre de 1936, el delegat a Sabadell de la Comissaria General de Museus de la Generalitat de Catalunya, Joan Sallarès Castells, visità el terme de Santa Perpètua de la Mogoda, acompanyat pel conductor de l'auto-camió de la companyia La Bala d'Or Salvador Maeto.¹⁰⁵⁴ No sabem què hi va anar a realitzar, ja que no en tenim més informació, tot i que per la data podríem pensar que s'interessés per la col·lecció Soldevila de la Granja Germinal del Vallès.

5. SANTA MARIA DE SANTIGA

L'església de Santa Maria de Santiga, formant un nucli central amb l'antic castell i el safareig, és un temple romànic remodelat durant els segles XVII-

¹⁰⁵² ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C57/E1/D94.

¹⁰⁵³ *Vid supra*.

¹⁰⁵⁴ Segons el Llibre de Caixa del Museu de Sabadell (AMHS 6/29. *Llibre de Caixa, 10 de desembre de 1936*).

XVIII, moment en el que es reconstruí l'àbsis principal, s'afegí la capella del Sant Crist i se sobrealçà el campanar.¹⁰⁵⁵

Durant els primers dies de l'alçament militar, aquest temple fou saquejat i cremat tot el seu contingut. Degut a aquesta crema es va perdre l'altar major, obra barroca del segle XVI, profusament decorada amb diferents relleus de fusta tallada amb les escenes de la vida de la Verge; la imatge romànica de la Marede Déu de Santiga, patrona del temple i de gran devoció en l'època; la Verge de l'Eura, que també era una imatge romànica però que havia estat molt restaurada; i un frontal d'altar que datava del segle XVI,¹⁰⁵⁶ juntament amb tots els objectes de culte i l'arxiu parroquial.

Les campanes del temple foren requisades per la CNT de Mollet i se les enduren, junt amb les del temple parroquial de Santa Perpètua, per tal de fondre-les i fer-ne munició. Segons recull Fermí Vinyals, al ser despenjades enrunaren el sostre de la rectoria.¹⁰⁵⁷

Actualment, en l'església sols hi resta la pica beneitera del segle XVI i diversos fragments de pintura mural d'època barroca en l'absis de la capella de sant Joan.

Segons l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat, els objectes de valor de l'església parroquial de Santiga eren els següents:

"-Església primitivament romànica - absis gòtic - volta amb aresta sobre mènsules - creu volta bonica.

-Altar major - barroc - carregat - plafons esculturats - bona traça - escenes vida Mare de Déu - Sagrari exposició amb cariàtides, Moisès i David - interessant.

-Imatge Verge romànica - vestida - Nen amb llibre.

-Verge de l'Eura - romànica - restaurada - molt primitiva - menuda - 19cm.

¹⁰⁵⁵ ROIG, J.; COLL, J.M., 2011, pp. 29-67.

¹⁰⁵⁶ TRENS, M., 1929, fol. 263.

¹⁰⁵⁷ VINYALS, F., 1994, p. 130.

-Frontal d'altar - segle XVI - repintada - pinacles gòtics als extrems.

-Salpasser i caldereta - plata bon gust - forma lobulada - repujada i burelada.

-Mare de Déu plata - segle XVII - 20cm - baix estil."¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵⁸TRENS, M., 1929, fol. 263.

4.21. SENTMENAT

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'actual església parroquial de Sant Menna fou bastida l'any 1744 per tal de substituir una de més antiga datada al segle XII, que s'esfondrà, i de la qual sols ens resta el seu antic campanar.¹⁰⁵⁹ Si bé el temple tingué vàries remodelacions que no acabaren fins a meitats del segle XX amb la construcció de l'absis.¹⁰⁶⁰

Tal i com ens explica l'historiador local Jaume Verdaguer, el dia 23 de juliol de 1936¹⁰⁶¹ arribà a Sentmenat la notícia de que a Barcelona estaven cremant totes les esglésies; això feu que membres de la població, si bé ajudats per forasters,¹⁰⁶² acudissin al temple parroquial i, mitjançant una arada, aconseguissin obrir la porta principal.¹⁰⁶³ Un cop a dins començaren a destrossar tots els altars, imatges, cadires i demés contingut i ho cremaren a la plaça de l'església i a dins mateix de l'edifici. Tot això feu que el temple quedés parcialment deteriorat, tot enfonsant-se les cobertes de les naus laterals.¹⁰⁶⁴

Es destruïren un total de nou altars, entre el que destacaven els retaules barrocs de sant Joan Baptista i sant Antoni de Pàdua. També es van perdre tretze imatges, d'entre els quals la de la Puríssima era la més antiga. A l'interior de l'església hi havia un reixat antic, segurament romànic, que no es va destruir però tragueren al carrer i d'allà va acabar desapareixent.¹⁰⁶⁵ També es va cremar l'harmònim i s'endugueren les tres campanes¹⁰⁶⁶ per tal de fer-ne munició.

¹⁰⁵⁹ COLL, J.M., 1995.

¹⁰⁶⁰ RECASENS, J.J., 2004.

¹⁰⁶¹ En els Arranjaments Parroquials de l'ADB s'apunta que va ser el dia 22, en canvi en la *Causa General* es diu el 23 (ADB. Arranjaments parroquials: 319, *Sant Menna* i AHN. Causa General. 1596, Exp. 14. Sentmenat. Estado núm. 3).

¹⁰⁶² ADB. Arranjaments parroquials: 319, *Sant Menna*.

¹⁰⁶³ VERDAGUER, J., 2017, p. 155.

¹⁰⁶⁴ ADB. Arranjaments parroquials: 319, *Sant Menna*.

¹⁰⁶⁵ Informació donada per Joan Castellet Vila, historiador local de Sentmenat, en una entrevista realitzada el dia 22 de juliol de 2015.

¹⁰⁶⁶ La campana major era de l'any 1648, la mitjana del 1685 i la petita era del 1116, feta per Jaume Pallàs (ADB. Arranjaments parroquials: 319, *Sant Menna*)

El tresor litúrgic també es va perdre. Si bé en les enquestes conservades en l'Arxiu Diocesà de Barcelona es diferencia entre els objectes de culte de plata, que van ser saquejats, i la creu processional, de plata daurada,¹⁰⁶⁷ que va desaparèixer.¹⁰⁶⁸

Sols ens ha restat la pica baptismal gòtica que procedia de l'antiga església medieval i l'arxiu parroquial, que es va salvar gràcies al jutge de Pau, Josep Cuscó Illa, de Cal Salvi, tot fent traslladar l'arxiu al Jutjat municipal.¹⁰⁶⁹

Segons l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat, els objectes i retaules de valor que contenia l'església parroquial l'any 1929 eren els següents:

"-Portapaus plata i metall - renaixement, mig punt - Crucifixió Verge i Joan
- 16cm. - bonic. BA

-Portapau plata - planxa amb figura Verge - deteriorat - 1cm.

-Reliquiari plata - peu rodó - tija gerro - tub cristall formant copa - quatre columnetes - cúpula cònica - 35x12cm.

-Reliquiari plata - peu oval - tija gerro - tub vidre amb dues grans ales rococó - cúpula rodona - repujat - creu bombada - 61x22cm.

-Calze gòtic modern (Carreras) bo.

-2 bordons plata - canya estriada - cimera tornejada i motlures fulles llorer.

Salpasser molt gros - canya losange.

-Altar Sant Joan Baptista - abarrocat - columnes salomòniques petites boniques, fornícules amb imatges passadores - aquest altar és dintre un altar or blau bonic - columnes grosses boniques (4) - tipus de quadre.

-Altar Sant Antoni de Pàdua - petit - bonic.

¹⁰⁶⁷ Hi havia la creença popular que la creu era feta d'or (Informació donada per Joan Castellet Vila, historiador local de Sentmenat, en una entrevista realitzada el dia 22 de juliol de 2015).

¹⁰⁶⁸ ADB. Arranjaments parroquials: 319, *Sant Menna*.

¹⁰⁶⁹ Informació donada per Joan Castellet Vila, historiador local de Sentmenat, en una entrevista realitzada el dia 22 de juliol de 2015.

- Tàlem vermell.
- Tres capes vermell florejades - boniques.
- Hostiers segle XVII.
- Calze renaixement - bo - (Carreras).
- 2 candelers bonics - plata - molt motllurats - 50cm. +BA
- Encensers plata rococó - caps d'àngels sobre la coberta - 30cm.
- 2 candelers - canya losange - 46cm.
- Creu plata daurada - molt alta - nus gòtic - dos pisos amb capelles, sants i pinacles i contraforts - 1612 - 151x70cm - ben conservada +BA
- Bacina espiral,
- Llum llautó amb tres boles - dos pisos per a ciris - bonic.
- Custòdia plata daurada - radiada - sostinguda per un cap amb ales d'àngel - peu barroc repujat - nus senill - 54cm. - marca Fages. ¹⁰⁷⁰

Un cop en estat mig ruïnós, l'església parroquial fou requisada pel Comitè Local i utilitzada com a magatzem, mentre que la rectoria, saquejada, es destinà a alberg de refugiats. ¹⁰⁷¹

2. LES CAPELLES DE SENTMENAT I ELS OBJECTES DEVOCIONALS PARTICULARS

La capella de Santa Caterina d'Alexandria, beneïda l'any 1770 i ubicada dins mateix del nucli de població, fou saquejada el dia 24 de juliol de 1936, és a dir, l'endemà de la crema de l'església parroquial de Sant Menna. Primerament el grup d'incontrolats volia incendiar aquest petit temple però Jaume Pujol i

¹⁰⁷⁰TRENS, M., 1929, fols. 304 i 305.

¹⁰⁷¹ANC. Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16, caps 2. *Informe Irujo*.

Margenat¹⁰⁷² els pogué convèncer de que si hi calaven foc cremarien també el seu domicili, situat paret per paret amb la capella.¹⁰⁷³ Així doncs tragueren el retaule i la imatge de la patrona i ho cremaren al capdamunt del carrer. Aquest temple era propietat del marquès de Sentmenat, juntament amb la capella de Sant Jaume, situada al costat del castell. Aquesta segona capella, remodelada durant el segle XIX per tal de convertir-la en panteó dels marquesos, també fou saquejada el mateix dia però es respectaren les tombes.¹⁰⁷⁴

Finalment, també el dia 24 de juliol de 1936, saquejaren i cremaren els objectes religiosos de la capella del col·legi de les Germanes Franciscanes Teresianes, situada al carrer Joaquim Costa.

Segons una entrevista realitzada a Joan Castellet Vila, de Sentmenat, ens explicà com passava un carro per les cases del poble per tal de que la gent hi diposés els seus objectes de culte, tals com imatges, llibres religiosos, mantellines, rosaris o estampetes.¹⁰⁷⁵ Tots aquests objectes foren duts fins a l'anomenat camp de la Colamina on, amb paraules de Jaume Verdaguer: "quan jo era un infant, amb els companys de joc hi anàvem i remoyent les cendres hi recollíem denes, medalles i creuetes de rosaris que no es varen fondre amb el foc".¹⁰⁷⁶ Si bé cal ressaltar que moltes famílies optaren per amagar molts dels seus objectes devocionals i sols entregaren els de menys valor. També es recorda com els sentmenatencs anaven a veure els incendis de l'església parroquial i de les capelles i en deien "anar a fer la torradeta".

¹⁰⁷² Esteve Canyameres ens diu que fou Jaume Pujol Margenat, mentre que Jaume Verdaguer afirma que fou Salvador Pujol Sabé, aleshores regidor de l'Ajuntament de Sentmenat (CANYAMERES, E., 2000 i VERDAGUER, J., 2017).

¹⁰⁷³ CANYAMERES, E., 2000.

¹⁰⁷⁴ AHN. Causa General. 1596, Exp. 14. Sentmenat. *Declaració jurada de Joaquim de Sentmenat i Sarriera.*

¹⁰⁷⁵ Informació donada per Joan Castellet Vila, historiador local de Sentmenat, en una entrevista realitzada el dia 22 de juliol de 2015.

¹⁰⁷⁶ VERDAGUER, J., 2017, p. 156.

3. NOUS USOS: EL CASTELL DE SENTMENAT I ALTRES EDIFICIS REQUISATS¹⁰⁷⁷

Abans de l'esclat de la Guerra Civil, a Sentmenat hi havien greus problemes pel que fa al nombre d'infants que es podien escolaritzar degut a la manca de places existents.¹⁰⁷⁸ Això feu que durant la guerra el Comitè Local requisés alguns edificis per tal de destinar-los a ús escolar. Un d'ells fou el castell de Sentmenat, el qual fou respectat i protegit per la família dels masovers, encapçalats per Francesc Olivé. Aquest castell, d'origen medieval i amb reformes dels segles XVI-XVIII, era propietat de Joaquim de Sentmenat i de Sarriera, marquès de Sentmenat i de Ciutadilla¹⁰⁷⁹ i de la seva esposa Soledad Osorio de Moscoso y Reynoso, duquesa de Santángelo, residents a Barcelona i que havien fugit al bàndol nacional. També es crearen aules en el domicili dels propietaris de Can Fruitós, al passeig d'Anselm Clavé, i el col·legi de les Germanes Franciscanes, també requisat, passà a anomenar-se Escola Ferrer i Guàrdia, en honor al pedagog català que creà l'Escola Moderna, projecte pràctic de pedagogia llibertària.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁷ Aquest apartat s'escapa breument del tema central del doctorat, que és el patrimoni artístic, però ens ha semblat oportú incorporar-lo per tal d'explicar breument què passà amb el castell de Sentmenat.

¹⁰⁷⁸ VERDAGUER, J., 2017, p. 151.

¹⁰⁷⁹ Gran terratinent, fou membre del Consell d'Administració del Banco Vitalicio de España i col·laborador amb la dictadura de Primo de Rivera, arribant a ésser regidor de l'Ajuntament de Barcelona l'any 1924. L'any 1932 ajudà al fallit cop d'estat contra la II República perpetrat pel general Sanjurjo per la qual cosa fou detingut i deportat al Sàhara Espanyol fins que fou amnistiada l'any 1934 pel govern d'Alejandro Lerroux.

¹⁰⁸⁰ VERDAGUER, J., 2017, p. 159.

4.22. ULLASTRELL

L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

El municipi d'Ullastrell s'anà formant a principis del segle XIX, amb la unió de tres petits nuclis habitats que conformaren el poble d'Ullastrell: Can Gras, la Serra i el Sardà. Això va fer que durant el segon terç del XIX l'antiga església romànica, de la qual no ens ha quedat cap vestigi, quedés petita i s'hagués d'edificar un nou temple. No fou fins l'any 1866 en què es beneí l'actual església de Santa Maria, tot seguint l'estil historicista. Més tard, l'any 1908, s'edificà el campanar modernista, obra de l'arquitecte terrassenc Lluís Muncunill, tot quedant enllestit l'edifici.¹⁰⁸¹

El 21 de juliol de 1936 a les 5 de la tarda arribaren a Ullastrell tres automòbils tot portant unes 35 persones armades, segons sembla vingudes de la veïna ciutat de Terrassa.¹⁰⁸² Primerament anaren a la rectoria a buscar el capellà, però aquest ja havia fugit amb l'ajuda de la gent del poble. Al veure que no hi era es dirigiren a l'església parroquial i començaren a destruir els altars i a apilar les cadires al mig del temple per tal de cremar-los. Al veure aquesta situació, Antonio Monés Gené, un manobre del poble que havia avisat al rector perquè marxés i s'amagués, va persuadir als revoltats perquè no cremessin la pila a dins del temple ja que la volta de l'edifici estava molt deteriorada i amenaçava a caure, li feren cas i acabaren cremant tot el material a fora, a la plaça del davant de l'església.¹⁰⁸³

Tres dies més tard, és a dir el 24 de juliol, arribà a les 4 de la matinada un altre grup d'incontrolats, aquest cop per destruir el contingut de la rectoria. Així doncs saquejaren l'edifici i cremaren els llibres i documents que trobaren de l'arxiu parroquial.

¹⁰⁸¹ MASSAGUÉ, J., 1984, p. 8-9.

¹⁰⁸² AHN. Causa General. 1599, Exp. 3. Ullastrell. *Declaracions jurades d'Antonio Monés Gené i de Joan Roura Puig.*

¹⁰⁸³ Martí Bonet assegura que ho van cremar a l'interior (MARTÍ, J.M. [coord.], 2008, p. 359).

En tot cas, es va poder salvar bona part dels documents importants, històrics, de la parròquia: pergamins, documents i llibres compresos entre el 1381 i el 1916. Segurament tots aquests documents els va poder amagar el mateix Antonio Monés Gené abans de que arribés el segon grup d'incontrolats,¹⁰⁸⁴ el que fa pensar que quan anaren a cremar l'arxiu parroquial sols trobaren documentació de poc valor històric. Tot aquest important arxiu acabà dipositat al Museu de Terrassa, llavors instal·lat en les esglésies de la Seu d'Ègara, i fou retornat el dia 2 d'agost del 1939 a la parròquia d'Ullastrell.¹⁰⁸⁵ Durant aquest període restà sota la vigilància de Salvador Cardús, qui s'encarregava de tenir cura dels diferents arxius salvaguardats a Terrassa. De la mateixa manera es va poder salvar la talla de la Verge, patrona del poble.¹⁰⁸⁶ Els objectes de culte importants també es van salvar¹⁰⁸⁷ però no ha quedat constància de com es pogueren salvaguardar: si dipositant-los al Museu de Terrassa o bé amagant-los en algun indret de la població.

Segons l'inventari del Tresor Artístic del Bisbat, els objectes i retaules de valor que es guardaven a Ullastrell l'any 1929 eren els següents:

"-Vera Creu - plata daurada - peu d'ànec - tija gerro amb anses - creu plana burelada i trepanada en vores i extrems - bonica - 40x20x17cm.

-Encensers plata - barrocs - aletes - bonics - 19cm. +BA

-Portapau neoclàssic - apetzinat - cresta plateresca - Verge asseguda - 14cm.

-Creu braços tubulars - extrems esfèrics - Crist, Sagrat Cor (nou) -nus semiesfèric - esmalts dolents sobre canons sortints - 47x29cm.

-Calze rococó - plata daurada - 26cm - peu irregular. PINTO +/BAR AN/GEL

¹⁰⁸⁴ AHN. Causa General. 1599, Exp. 3. Ullastrell. *Declaració jurada d'Antonio Monés Gené*.

¹⁰⁸⁵ Aquesta data és prou significativa ja que en les Enquestes guardades en l'Arxiu Episcopal de Vic no s'esmenta la salvaguarda d'aquest arxiu parroquial i, per tant, quan el pare Martí Bonet redacta *El martiri dels temples* aquest arxiu apareix dient "només es va salvar algun llibre del XVIII" (ABEV: Parròquies. Relació dels fets ocorreguts 1936-1939. *Ullastrell* i MARTÍ, J.M. [coord.]. 2008, p.359).

¹⁰⁸⁶ ACT. Documentació municipal sobre objectes artístics i obres a Santa Maria. 6-3-14G. *Acta de retorn d'objectes al rector d'Ullastrell*.

¹⁰⁸⁷ AHN. Causa General. 1599, Exp. 3. Ullastrell. Estado núm. 3.

- Capa pluvial vermella - florejat blanc - bonica.
- Altar major rococó amb Verge Roser bonica.
- Sant Sebastià (altar) renaixement, restaurat - bonic.
- Bacina espiral invertida.
- Hostiers d'una sola hòstia gran i una de petita - molt bonics.¹⁰⁸⁸

Amb la crema es va destruir l'altar major, que segons mossèn Manuel Trens era d'estil rococó,¹⁰⁸⁹ així com també l'altar de Sant Sebastià, obrat en la segona meitat del segle XIX i restaurat. Finalment, també es destruïren quatre campanes, de les quals sols en quedaren dues, datades del 1908 i que es consideraven del rellotge.¹⁰⁹⁰

Durant el transcurs de la guerra el temple de Santa Maria es requisà per part del Comitè Local d'Ullastrell i serví de magatzem d'abonaments del Sindicat de Treballadors de la Terra de la U.G.T., mentre que la casa rectoral s'utilitzà com a alberg de refugiats.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁸TRENS, M., 1929, fol. 307.

¹⁰⁸⁹ segurament, però, era un retaule del segon terç del segle XIX, moment en que s'edificà el temple.

¹⁰⁹⁰ MARTÍ, J.M. [coord.]. 2008, p.359.

¹⁰⁹¹ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informació judicial sobre l'estat dels edificis religiosos, 1938* i ANC. Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16, caps 2. *Informe Irujo*.

4.23. VACARISSES

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

El temple parroquial de Sant Pere de Vacarisses, construït a finals del segle XVIII per l'arquitecte Josep Sitjas per tal de substituir l'antiga església d'època medieval,¹⁰⁹² fou incendiat la matinada del 21 de juliol de 1936 per un grup de forasters armats vinguts en dos camions que, pel que sembla, procedien de Terrassa i que l'alcalde de Vacarisses, Antoni Ubach, es veié obligat a donar-los la clau del temple.¹⁰⁹³ Si bé, tal i com hem anat veient en altres poblacions, també foren ajudats per membres del mateix poble.¹⁰⁹⁴ Degut a que el foc no acabà de cremar tot el contingut, hagueren de destruir-ho manualment .¹⁰⁹⁵

D'aquesta forma es van perdre les imatges que conformaven l'altar major, dedicat a sant Pere, i que tenia la imatge del sant titular flanquejada pels sants Feliu i Pau en dues fornícules construïdes en la mateixa paret del temple; a més de les imatges dels altars del Sagrat Cor, Sant Crist, sant Felip Neri, santa Emerenciana, sant Josep, la Maredeu del Roser, sant Joan i la Puríssima.¹⁰⁹⁶

La imatge més notòria era la de sant Pere, obra de l'escultor Francesc Saladrigues i datada de l'any 1860. Tal i com explica Antoni Flotats, aquesta imatge costà molt de treure del pedestal on era ubicada fins que finalment ho aconseguiren gràcies a lligar-la amb cordes i estirar-la des de baix.¹⁰⁹⁷ Sembla ser que també es dedicaren a tirar tirs a aquesta imatge i a la del Sant Crist, la qual en no arribar-se a cremar l'acabaren fent a miques amb l'ajuda de destrals.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹²ROCHA, Ó., 2011, p. 28.

¹⁰⁹³AHN. Causa General. 1599, Exp. 4. Vacarias. *Informe de l'Alcaldia de Vacarisses*.

¹⁰⁹⁴AHN. Causa General. 1599, Exp. 4. Vacarissas. Estado núm. 3.

¹⁰⁹⁵ABEV: Parròquies. Relació dels fets ocorreguts 1936-1939. LL-V, *Sant Pere de Vacarisses*.

¹⁰⁹⁶FLOTATS, A., 1979, p.43.

¹⁰⁹⁷*op. cit.*, p. 46.

¹⁰⁹⁸ABEV: Parròquies. Relació dels fets ocorreguts 1936-1939. LL-V, *Sant Pere de Vacarisses*.

Pel que fa al tresor litúrgic, sabem que els objectes més notoris van ser entregats a la Generalitat per tal de salvaguardar-los mentre que els de menys valor foren venuts.¹⁰⁹⁹

Finalment, l'església fou requisada pel Comitè Local de Vacarisses i destinada a magatzem dels Rabassaires i, més endavant, a garatge. En canvi, la rectoria, que ja havia estat malmesa durant la Crema de Convents del 1835,¹¹⁰⁰ restà en desús degut a l'estat en que quedà després d'incendiar-se juntament amb tot l'arxiu parroquial.¹¹⁰¹

2. LES CAPELLES DE VACARISSES DURANT LA GUERRA

Al terme de Vacarisses hi figuren dues antigues capelles. Aquestes són les de l'Obac Vell i l'Obac Nou, ambdues sota l'advocació de sant Antoni de Pàdua. La primera fou construïda en la dècada de l'any 1710 i era situada al costat de l'antiga masia Vella de l'Obac. Aquesta capella, juntament amb el mas, fou cremada pels francesos l'any 1816, motiu pel qual els seus propietaris la reconstruïren totalment; durant les Guerres Carlines i arran d'una discussió amb els seus masovers tornaren a incendiar tant la capella com la masia i,¹¹⁰² degut a aquest tràgic succés, restaren mig abandonades i en desús.¹¹⁰³ Durant els primers dies de l'alçament militar del 1936, aquesta capella, propietat del notari de Barcelona Gabriel Faura Marquet, fou novament saquejada.¹¹⁰⁴ Finalment, la capella de l'Obac Nou, construïda l'any 1820 paret per paret amb la masia Nova, també fou saquejada a finals de juliol del 1936, quan era propietat del barceloní Josep Pladellorens Samsó.¹¹⁰⁵ D'aquesta manera es perderen els tres altars que contenia: el de sant Antoni de Pàdua, el de sant Jaume i el de la Puríssima; segons l'historiador Miquel Ballbè un d'aquests

¹⁰⁹⁹ ABEV: Parròquies. Relació dels fets ocorreguts 1936-1939. LL-V, *Sant Pere de Vacarisses*.

¹¹⁰⁰ FLOTATS, A., 1979, p.45.

¹¹⁰¹ ASPAL. Fons Jeroni Martorell. C54. *Informació judicial sobre l'estat dels edificis religiosos, 1938*.

¹¹⁰² FLOTATS, A., 1979, p.88.

¹¹⁰³ BALLBÈ, M., 1988, p.257.

¹¹⁰⁴ AHN. Causa General. 1599, Exp. 4. Vacarisas. Estado núm. 3.

¹¹⁰⁵ *Vid supra*.

retalles era del segle XVII i d'escola italiana.¹¹⁰⁶ Si bé, a l'exterior es conserva un plafó de majòliques d'època moderna amb la imatge del patró del temple.

3. EL PATRIMONI PARTICULAR

Durant la guerra, el Comitè Local de Vacarisses requisà un total de vuit domicilis de gent "de dreta" que havien marxat de la població, tot buscant refugi a Barcelona o passant al bàndol nacional. Un cop requisats i destinats a nous usos (alberg de refugiats, vivenda de tropes, oficines de sindicats...) tot el mobiliari, utensilis de la llar i roba era repartit entre la gent del poble que ho necessités, a més de les persones refugiades que acudien a Vacarisses. Passada la guerra l'Ajuntament publicà un bàndol obligant a que tots els veïns que posseïssin objectes i mobiliari fruit d'aquesta requisita els ho entreguessin. D'aquesta manera s'organitzà a la Casa Consistorial una espècie d'exposició pública amb tot aquest material i els legítims propietaris pogueren recuperar part de les seves antigues pertinences.¹¹⁰⁷

¹¹⁰⁶ BALLBÈ, M., 1988, p.260.

¹¹⁰⁷ AHN. Causa General. 1599, Exp. 4. Vacarias. *Declaracions jurades de Simeón García Rivas, Domingo Donadeu Font, Francisco Soler Suana, Pedro Ribas Martin, i Francisco Gibert Gibert.*

4.24. VALLDOREIX

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'església parroquial de Valldoreix, Sant Cebrià, d'origen romànic i amb diferents remodelacions durant el XVII que li donaren la fesomia actual, fou saquejada el 20 de juliol de 1936, tot cremant el seu contingut en la plaça del davant del temple i emportant-se les quatre campanes per fer-ne munició; tal i com és habitual aquests aldarulls foren causats per patrulles forasteres vingudes d'altres poblacions.¹¹⁰⁸

De l'interior del temple es destruí l'altar de sant Isidre, de taules pintades i datat del segle XVII i el de la Purificació, d'època barroca. En canvi se salvaren parcialment l'altar major, el del Roser i el de sant Miquel.¹¹⁰⁹ L'altar major de sant Cebrià data de l'any 1709 i fou daurat cent anys després. Sostingut per dos atlants i profusament decorat amb diferents figures tallades d'àngels músics i querubins, aquest altar consta de dues fornícules centrals superposades amb les imatges de la Verge i la del sant patró, situada sobre una escena pintada amb la representació del Sacrifici d'Isaac; als costats trobem les imatges de sant Esteve, sant Sebastià, sant Josep i sant Antoni de Pàdua. En tot cas aquestes imatges substitueixen les antigues escultures que es van perdre durant el saqueig del temple. El retaule del Roser és un conjunt de plafons pintats i datats del segle XVI que contenen les escenes dels 15 Misteris, si bé durant la guerra se'n van perdre tres, el que fa que avui en dia es presenti incomplet en el seu coronament.

Si bé no es conserven les onze imatges que hi havia en el temple, en les Enquestes de la postguerra s'afirma que algunes passaren "*al Museo*" salvant-se així de la crema.¹¹¹⁰ En tot cas no sabem a quin museu es refereix i hem perdut la pista d'aquestes escultures.

¹¹⁰⁸ ADB. Arranjaments parroquials: 338, *Valldoreix*.

¹¹⁰⁹ CORTÉS, 2004, p. 122.

¹¹¹⁰ ADB. Arranjaments parroquials: 338, *Valldoreix*.

Pel que fa al tresor litúrgic i a l'arxiu parroquial sabem que ja el dia 19 de juliol de 1936, prevenint els esdeveniments, tots els objectes litúrgics i documents de l'arxiu foren amagats a la casa del metge Pere Puig i Roig¹¹¹¹ i, més endavant, van ser traslladats per Josep Altet i Forés en la masia de Can Trabal,¹¹¹² on hi estigueren guardats fins l'any 1939, quan passaren a l'església parroquial de Sant Pere d'Octavià, a Sant Cugat, tot retornant a Vallodoreix un temps més tard.

Segons l'inventari que recull el Tresor Artístic del Bisbat escrit per mossèn Manuel Trens, els objectes i retaules de valor que existien en la parròquia de Vallodoreix l'any 1929 eren els següents:

"-Altar major- barroc - bonic.

-Creu plata daurada - sants en les capelletes - 114x45cm. Davant: Joan; Maria; Crist; Lluc; Ressuscitat. Darrera: Pelicà; Mateu; Verge; Joan; Mare.

-Altar Creu plata - la Verge - en els medallons IHS i MR - 43X34cm. +BA

-2 bacines, una amb magranes, 32cm - l'altra amb escardots, 33cm.

-Salpasser plata - 1657 - 41cm.

-2 candelers plata - 42cm.

-Encenser gòtic bonic - 23cm.

-Vera Creu - barroca - repujada - amb anses i cariàtides - arabesca - 1636 - 55x28cm. +BA

-Custòdia radiada per anar amb peu creu anterior.

-Bacina - tema espiral - altra amb tema raïms.

-Calze plata tornejat - 9x15cm.

-Copó barroc - repujat.

-Imatge Verge dels ous - plata - 1621.

¹¹¹¹ CORTÉS, J.J., 1998, p.6.

¹¹¹² CORTÉS, J.J., 2004, p. 122.

- Pica d'aigua beneita - antic capitell romànic amb figures.
- Altar Roser - neoclàssic amb plafons pintats passadors - la Verge d'aire abarrocat.
- Altar St. Isidre - taules pintades s.XVII, passadores.
- Altar de la Purificació - barroc - bonic.
- Altar Sant Miquel passador.
- Caldereta d'aram - creu capitular al fons."¹¹¹³

Finalment, la casa rectoral ja es trobava en males condicions abans de la guerra i no tingué més desperfectes dels que ja tenia.¹¹¹⁴ El Comitè Local de Valldoreix la requisà i la destinà a alberg de refugiats ¹¹¹⁵ mentre que l'església parroquial fou convertida en caserna de les tropes del 39è Batalló de Carrabiners.¹¹¹⁶

2. L'ERMITA DE VALLDOREIX I LES CAPELLES DE LA FLORESTA

2.1.L'ERMITA DE SANTA MARIA DE CAMPANYÀ, DE CAN CASTANYER

L'ermita de Santa Maria de Campanyà, llavors propietat de Pablo Muñoz Castanyer,¹¹¹⁷ té els seus inicis en el segle IX, tot i que tingué varies remodelacions al llarg de la història. Durant els primers dies de l'alçament militar es presentà un grup de forasters armats amb intencions de cremar l'església però el seu propietari els pogué aturar i marxaren sense causar aldarulls. Dies més tard tornà a venir un segon grup que tampoc aconseguí el seu objectiu fins que, al cap d'una setmana, s'hi presentà un tercer grup que no

¹¹¹³TRENS, M., 1929, fol. 308.

¹¹¹⁴ ADB. Arranjaments parroquials: 338, *Valldoreix*.

¹¹¹⁵ ANC. Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16, caps 2. *Informe Irujo*.

¹¹¹⁶ CORTÉS, 2004, p. 124.

¹¹¹⁷ AHN. Causa General. 1598, Exp. 21. San Cugat del Vallés. *Declaració jurada de Pablo Muñoz Castanyer*.

s'escoltà al propietari i inclús l'amenaçaren de mort.¹¹¹⁸ Així, tot el seu contingut fou tret a l'exterior i cremat en una gran pira.¹¹¹⁹ Amb aquesta crema es va perdre l'altar major, datat en la segona dècada del segle XVII i format per columnes i plafons esculpits en fusta daurada, i la talla de la Verge, de la qual sols quedaren alguns fragments. Així i tot aquesta ermita encara conserva una interessant pila d'aigua beneïda que segurament és un capitell romànic reutilitzat¹¹²⁰ i un petit retaule del 1562, fet de taules pintades que representen el cicle de sant Sebastià, a qui està dedicat el retaule, i l'escena de la Crucifixió en l'àtic.¹¹²¹

2.2. LA CAPELLA DE SANT PERE DE LA FLORESTA

Aquesta capella d'estil historicista fou construïda l'any 1931 gràcies a l'Associació de Propietaris de la Floresta Pearson, que necessitaven una església que donés cobertura a aquest nou barri que s'estava formant. Durant la guerra fou saquejada i es destruïren els seus altars moderns que, segons declaracions de l'època, eren de poc valor.¹¹²²

2.3. LA CAPELLA DE SANT FRANCESC D'ASSÍS, CAN BUSQUETS DE LA FLORESTA

Ubicada al costat de la masia de Can Busquets, fou edificada l'any 1650. Durant els primers dies de l'alçament militar fou tret a l'exterior tot el que contenia aquesta capella i en feren una pira per cremar-ho.¹¹²³ D'aquesta manera es va perdre el seu altar,

¹¹¹⁸ AHN. Causa General. 1598, Exp. 21. San Cugat del Vallés. *Declaració jurada de Pablo Muñoz Castanyer*.

¹¹¹⁹ AHN. Causa General. 1598, Exp. 21. San Cugat del Vallés. Estado núm. 3.

¹¹²⁰ GIL, R. i ESCAYOLA, R., 1956, p.29.

¹¹²¹ BALLBÈ, M., 1988, p. 121.

¹¹²² AHN. Causa General. 1598, Exp. 21. San Cugat del Vallés. Estado núm. 3.

¹¹²³ BALLBÈ, M., 1988, p.141.

2.4. LA CAPELLA DE LA MAREDEDÉU DEL ROSER, CAN BOBA DE LA FLORESTA

Edificada junt amb la masia de Can Boba, antigament coneguda com a Can Carbonell, l'any 1876, aquesta petita capella va poder salvar el seu modest retaule i les diverses imatges, fabricades a Olot, de les cremes ocasionades els primers dies de l'alçament militar. Si bé avui en dia l'altar es conserva en l'interior de la masia.¹¹²⁴

¹¹²⁴BALLBÈ, M., 1988, p. 157.

4.25. VILADECAVALLS

1. L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

L'església parroquial de Sant Martí de Sorbet té un origen romànic però fou remodelada i ampliada completament l'any 1785, tot acabant aquestes obres l'any 1803 i,¹¹²⁵ l'any 1863 es bastí el campanar que hagué de ser restaurat per Lluís Muncunill l'any 1922;¹¹²⁶ aquest mateix arquitecte també construí l'any 1901 la capella del Santíssim, de línies sòbries seguint el gust estètic del neogòtic.¹¹²⁷ Aquest temple fou incendiat el dia 21 de juliol de 1936 per patrulles vingudes de Terrassa. Quan aquestes marxaren, els veïns intentaren apagar el foc de l'església, però no ho aconseguiren i, per tant, l'edifici quedà força malmès, sols conservant alguns bancs antics.¹¹²⁸

Amb la crema es destruïren tots els altars i retaules que contenia el temple, aquests eren: el retaule dels sants Isidre, Sebastià i Antoni Abat realitzat l'any 1854 i refet i daurat l'any 1876; el retaule Marededéu del Roser, comprat l'any 1797 a la parròquia de Terrassa i daurat de nou l'any 1875; el retaule del Sant Crist; l'altar de sant Josep; el retaule de sant Joan, comprat a la parròquia de Sant Pere de Terrassa l'any 1797, fet de taules pintades, sense escultures;¹¹²⁹ el retaule de l'altar major, datat d'entre els anys 1799 i 1803 i obra del mestre Jaume Sunyol, ornat amb les escultures dels sants Martí, Tomàs, Domènec i la Concepció, i que havia estat restaurat l'any 1899 per l'escultor barceloní Antoni Oliva.¹¹³⁰ A més, en la nova capella del Santíssim hi havia un altar que contenia les imatges del Calvari.¹¹³¹ De la imatgeria del temple, 30 escultures en total, segons declaracions de l'època les de més valor artístic eren les del Sant Crist,

¹¹²⁵BARÓ, R., 1999, p. 37.

¹¹²⁶*op. cit.*, p. 42.

¹¹²⁷BARÓ, 1999, p. 43.

¹¹²⁸ADB. Arranjaments parroquials: 344, *Viladecavalls*.

¹¹²⁹Robert Baró ens diu que possiblement es tractés d'un retaule gòtic (BARÓ, 1999, p. 41).

¹¹³⁰BARÓ, R., 1999, p. 38-41.

¹¹³¹*op. cit.*, p. 43.

sant Martí, la Maredeu del Roser, de grans dimensions, i la de sant Josep.¹¹³²

Pel que fa als objectes del tresor litúrgic sabem que van ser recollits i amagats per diferents veïns i d'aquesta manera es van poder salvar. És interessant que en les Enquestes Parroquials conservades en l'arxiu Diocesà de Barcelona es diu que no es va poder salvar cap objecte del tresor litúrgic, cosa que contrasta clarament amb la realitat; potser és degut a que quan es respongueren aquestes enquestes, el 30 d'octubre de 1939, els objectes encara no havien sigut retornats.¹¹³³ Avui destaca l'antiga creu processional de Sant Miquel de Taudell, conservada a la parròquia des del segle XIX,¹¹³⁴ i un ric copó d'argent datat de l'any 1868. Si bé es va perdre un joc de casulles que en l'època es considerava de molt valor degut a la seva antigor, segurament es cremà junt amb els altars, les imatges i l'harmòni. D'altra banda s'endugueren les tres campanes del temple per tal de fondre-les i fer-ne munició.

Segons l'informe del Tresor Artístic del Bisbat redactat per mossèn Trens, els objectes i altars de valor que existien en aquesta església parroquial l'any 1929 eren:

"-Creu plata - nus bombat, aletes - senzilla - sant Miquel de Taudell, sense evangelistes - Crist, Verge - 70x34cm - bonica.

-Altar plateresc."¹¹³⁵

La rectoria fou saquejada el mateix dia que l'església i destruïren tot el mobiliari. En tot cas es va poder salvar l'arxiu parroquial pràcticament en la seva totalitat, llevat de l'últim llibre de defuncions, el qual es va perdre però en resta el borrador i per tant no manca cap mena informació. Un cop requisada pel Comitè Local de Viladecavalls, aquest edifici es destinà a despatx de

¹¹³² ADB. Arranjaments parroquials: 344, *Viladecavalls*.

Si bé avui dia es conserva una interessant Pietat obra de l'escultor Venanci Vallmitjana, que fou donada al temple l'any 1939 per la família de Can Purull.

¹¹³³ ADB. Arranjaments parroquials: 344, *Viladecavalls*.

¹¹³⁴ BARÓ, R., 1999, p. 53.

¹¹³⁵ TRENS, M., 1929, fol. 306.

mercaderies pel Sindicat Agrícola, mentre que l'església parroquial fou convertida en magatzem del Sindicat Agrícola.¹¹³⁶

2. LES ERMITES I CAPELLES DE VILADCAVALLS DURANT LA GUERRA

El terme de Viladecavalls comptava aleshores amb dues antigues ermites dites Santa Maria i Sant Miquel del Toudell, a més de diferents oratoris privats i la capella del cementiri. Pel que fa a aquesta última, construïda l'any 1913 per Lluís Muncunill,¹¹³⁷ sabem que es va cremar durant els primers dies de la guerra i que posteriorment s'utilitzà com a dipòsit de cadàvers. Els oratoris particulars també foren saquejats quan grups vinguts de Terrassa i d'Olesa de Montserrat entraren a efectuar requises en les cases de camp de Sanahuja, Trullàs, Mitjans, Boada, Marcet, Quiteras, Feliu, Buxeras i Purull.¹¹³⁸ D'aquesta última masia, propietat de la família Quer, cal dir que va conservar una important talla de l'escultor Venanci Vallmitjana que representa la Pietat, la qual fou donada a la parròquia de Sant Martí de Sorbet el setembre de l'any 1939.¹¹³⁹ D'aquestes cases i masies s'emportaren tot el que consideraren de valor, bàsicament mobiliari i productes agrícoles.¹¹⁴⁰

2.1. SANT MIQUEL DE TOUDELL

Situada dins la finca de Can Mir, l'ermita de Sant Miquel de Toudell és de finals del segle XII i amb remodelacions del segle XVIII que afectaren sobretot el mur oest, on hi ha la porta d'entrada al temple.¹¹⁴¹

Aquesta ermita fou saquejada durant els primers dies de l'alçament militar del 1936. D'aquesta manera es va perdre el retaule del segle XVI o XVII, el qual tenia una capella semicircular central on hi era ubicada la figura en talla policromada de sant Miquel Arcàngel, de la que es conserven alguns fragments

¹¹³⁶ ANC. Fons Bosch Gimpera. F.66, 2.15.16, caps 2. *Informe Irujo*.

¹¹³⁷ PUY, J., 1991, p. 135.

¹¹³⁸ AHN. Causa General. 1599, Exp. 5. Viladecavalls [sic]. Estado núm. 3.

¹¹³⁹ BARÓ, R., 1999, pp. 54-56.

¹¹⁴⁰ AHN. Causa General. 1599, Exp. 5. Viladecavalls [sic]. Estado núm. 3.

¹¹⁴¹ PUY, J., 1991, p. 120.

en el Museu de Terrassa¹¹⁴² i, a sobre, la imatge de la Mare de Déu del Roser. El retaule contenia cinc plafons pintats amb colors vius que representaven escenes marianes i una predel·la amb decoracions heràldiques.¹¹⁴³ Pel que fa a les restes de la imatge del sant patró sabem que foren recollides per Josep Rigol i Fornaguera, delegat a Terrassa de la Comissaria General dels Museus de Catalunya, i dipositades en el nou museu egarenc situat en la Seu d'Ègara per tal d'ésser salvaguardades.¹¹⁴⁴

Abans de la guerra ja havia ingressat en l'església parroquial de Sant Martí de Sorbet, a Viladecavalls, l'antiga creu parroquial de plata daurada del segle XVI, la qual es va poder salvar.¹¹⁴⁵

Els documents del Tresor Artístic del Bisbat ens diuen que l'element més important que hi havia en aquesta ermita l'any 1929 era el retaule ja descrit:

"-Retaule neoclàssic amb pintures i fornícules amb Mare de Déu del Roser - colors violents. (A sant Miquel de Taudell)"¹¹⁴⁶

2.2. SANTA MARIA DE TOUDELL

Situada paret per paret amb la masia de Can Trias, l'ermita de Santa Maria de Toudell és una construcció romànica de principis del segle XII i remodelada en segles posteriors, i que durant molts anys havia servit d'església parroquial del terme.¹¹⁴⁷ Durant els primers dies de la guerra fou saquejada per un grup de forasters.

Si bé, es pogué salvar el retaule¹¹⁴⁸ gràcies a Josep Rigol, delegat a Terrassa de la Comissaria General dels Museus, tot traslladant-lo a la Seu d'Ègara, on hi

¹¹⁴² Aquests fragments duen el número d'inventari 6976.

¹¹⁴³ PUY, J., 1991, p. 123.

¹¹⁴⁴ En el capítol dedicat a la salvaguarda del patrimoni artístic de Terrassa tornarem a incidir sobre aquesta acció de salvament.

¹¹⁴⁵ BARÓ, R., 1999, p. 53.

¹¹⁴⁶ TRENS, M., 1929, fol. 306.

¹¹⁴⁷ BALLBÈ, M., 1988, p. 265.

¹¹⁴⁸ Avui dia aquest retaule es conserva a l'antiquari Clavell & Moragas de Barcelona i hi ha despertat una certa polèmica que els seus propietaris, la família Trias, el venguessin traient-lo del seu lloc original.

estigué dipositat fins l'any 1939, moment en que es retornà al temple després d'ésser exposat en una mostra que ensenyava una selecció de les obres d'art més importants salvaguardades i dipositades a Terrassa durant la guerra civil.¹¹⁴⁹ Aquest retaule, encara seguint els corrents estilístics del Gòtic, data del 1543 i consta de diferents taules pintades amb la representació del Calvar en la part superior, santa Apolònia d'Alexandria i santa Bàrbara flanquejant una petita capella central on hi era ubicada la imatge exempta de la Verge i, a banda i banda del retaule, hi trobem la representació de les escenes de l'Anunciació, el Naixement de Jesús, l'Epifania i el Naixement de la Verge; finalment, en la predel·la, hi veiem cinc escenes amb sant Sebastià, la Verge, el Crist dels Dolors, sant Joan Evangelista i sant Roc. El retaule es completa amb una inscripció sota la predel·la on apareix la data de construcció d'aquesta obra.

D'altra banda, la imatge de la Verge, en talla policromada del segle XIII i que presidia el retaule, ingressà en el Museu Diocesà de Barcelona entre els anys 1926 i 1930 i d'aquesta manera es va poder salvar.¹¹⁵⁰

Segons l'informe del Tresor Artístic del Bisbat redactat per mossèn Trens, el patrimoni més interessant que contenia aquesta ermita l'any 1929 era:

"-Verge romànica 71cm - repintada - reliquier al seient.

-Canelobres tres braços - 149cm.

-Altar major - 1549¹¹⁵¹ - bon estat - Adoració Reis, Anunciació, Naixement, Naixement de Maria, Mig Calvari, Santa Apolònia i Sta. Bàrbara. En el bancal St. Sebastià, Maria, Jesús, Joan, Jaume i Àngel¹¹⁵² n¹¹⁵³.

¹¹⁴⁹ Tractarem millor aquest tema en el capítol corresponent de Terrassa.

¹¹⁵⁰ Actualment es conserva sota el número d'inventari 273 i fou restaurada l'any 1985. Si bé, Miquel Ballbè afirma que aquesta imatge no és la que hi havia en aquesta ermita, tot aportant un dibuix fet per Mateu Avellaneda realitzat l'any 1935 i dient que la imatge original es va perdre durant el saqueig del Seminari Conciliar de Barcelona (BALLBÈ, M., 1988, pp. 269-270). En tot cas nosaltres pensem que la imatge conservada al Museu Diocesà és realment la imatge original de Santa Maria del Toudell, la qual estava repintada i fou restaurada l'any 1985 i possiblement per aquest fet avui en dia ens apareix lleugerament canviada de com la dibuixà Mateu Avellaneda.

¹¹⁵¹ En realitat és de l'any 1543.

¹¹⁵² Aquesta figura correspon a sant Roc i no a un àngel.

¹¹⁵³ TRENDS, M., 1929, fol. 306.

V. CONCLUSIONS

"És cert que durant la commoció popular produïda a contracop de la revolta militar feixista, elements criminosos cometeren contra sacerdots i esglésies actes mereixedors de la més severa condemna. Però és una posició poc honesta i menys cristiana, el jugar amb la veritat sense dir-la tota, exposar tendenciosament uns fets, amputant-ne les causes, volent-ne treure conseqüències injustes, i fent-les servir per a atiar el rancor i l'odi. [...]

És cert que es produïren a Catalunya actes que han d'ésser severament jutjats per tot home de consciència honrada. Però quan se'n parla, no pot honradament deixar també de dir-se, que pogueren realitzar-se perquè una sublevació violenta contra el poder legítim de les forces que havien d'ésser la salvaguarda i la garantia de l'ordre provocà un desbordament extremista, el qual feu possible la comesa dels actes mereixedors de censura. I si s'exposen els fets condemnables, no hi ha dret a amagar el que el poble català, en la seva immensa majoria, fou obertament aliè i hostil a aquests actes, i feu tot el que pogué per evitar-los. I és injust també el callar que les autoritats catalanes feren tot el que estava al seu abast per tallar-los radicalment. [...]

Perquè, si parlen de les esglésies destrossades, no reconeixen els esforços fets per conservar-les? [...]

Si s'insisteix sobre les esglésies destruïdes en la convulsió revolucionaria, perquè no mostrar la Catedral de Barcelona, conservada intacte per les autoritats catalanes, i amb la volta travessada per una bomba feixista?"¹¹⁵⁴

Carles Pi i Sunyer

Conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya (1937-1939)

¹¹⁵⁴ANC. Fons Bosch Gimpera. B.-G. 2.05.06. *Mecanoscrit de Carles Pi i Sunyer.*

Consultant les diferents fonts de l'època concernents a la destrucció, la salvaguarda i alguns robatoris d'art i patrimoni durant el conflicte bèl·lic del 36 i, sobretot, establint una visió àmplia que va més enllà de cada localitat, i abraçant les diferents poblacions en tota la comarca del Vallès Occidental, i estudiant els seus paral·lelismes i els seus nexes en comú, ens adonem que apareixen noves maneres de tractar o enfocar aquest tema.

Aquestes noves maneres de veure el que succeí amb el patrimoni artístic del Vallès Occidental se'ns presenten com a conclusions per a aquesta tesi doctoral.

A continuació, exposem les diverses conclusions a on hem arribat:

5.1. Obres que es creien perdudes

En primer lloc podem constatar que tot i ser molt gran la quantitat d'obres que es van perdre, també n'hi ha moltes que es creien falsament destruïdes i, fins i tot, algunes segueixen en el seu propi lloc d'origen. Aquesta hipòtesi es veu clarament corroborada en el cas del patrimoni religiós. L'estudi minuciós de cada església ens permet esbrinar què contenen "de valor", sempre segons la consideració de l'època, abans de la Guerra Civil i què contenen ara. Podem estudiar-ho gràcies a les diferents visites pastorals que es duïen terme, en especial la de l'any 1921 i també gràcies a l'estudi fet per mossèn Manuel Trens l'any 1929 conegut com a *Tresor Artístic del Bisbat*,¹¹⁵⁵ on aplegava a mode d'inventari totes les peces d'art pertanyents a les esglésies del bisbat de Barcelona que tinguessin suficient valor com per ingressar al primerenc Museu Diocesà, inaugurat l'any 1916 i ubicat en el Seminari Conciliar barceloní. Les enquestes conservades en l'Arxiu Diocesà de Barcelona (i al de Vic per a les parròquies de Rellinars i Vacarisses) ens ajuden a saber quins elements eren

¹¹⁵⁵TRENS, M., 1929.

considerats de major valor artístic o simbòlic i quins es van conservar o destruir. En qualsevol cas, tal com s'ha pogut veure, algunes de les obres que en les enquestes s'assenyalen com a desaparegudes avui dia les trobem en les mateixes esglésies o formant part de col·leccions públiques (sobretot a museus comarcals) o privades. Aquest fet és perquè un cop es feren aquestes enquestes segurament encara no s'havien retornat tots els objectes, bé sigui perquè continuaven guardats en diferents dipòsits o perquè qui les guardà, amagant-les, encara no les havia retornat per por o per altres causes. D'altra banda també hem de considerar que molts dels rectors eren nous en les esglésies, sovint vinguts d'arreu d'Espanya a ocupar les parròquies on havien assassinat al capellà, la qual cosa fa que molts d'aquests desconeguessin que hi havia abans de la Guerra Civil i, per tant, no consti en les enquestes o bé aquestes tinguin un aire desdibuixat.

Tal com hem apuntat també hi ha molts objectes que es creuen perduts, però que es conserven en museus locals. És el cas per exemple del Museu d'Història de Sabadell, on no només trobem imatgeria religiosa provinent de les esglésies del terme en la col·lecció permanent, sinó que també hi ha conservades moltes imatges en el dipòsit, de les quals ja no es té un clar coneixement de a quin retaule pertanyien i que devien entrar en la dècada de 1940 per tal de conservar-les amb majors garanties. Això fa que quan visitem un temple creguem perdudes moltes obres antigues que ja no es troben *in situ* i que el patrimoni que encara conserven quedi diluït, com ara l'important tabernacle renaixentista que es conserva al magatzem del Museu d'Història de Sabadell i que prové de l'església arxiprestal de Sant Fèlix.¹¹⁵⁶

Una altra dada a tenir en compte és que algunes obres que es consideraren de més valor ja havien ingressat, amb anterioritat, al Seminari Conciliar de Barcelona amb l'objectiu de crear el Museu Diocesà de la ciutat comtal l'any 1916. Per tant, hi ha peces que en lloc de creure's perdudes hagin romàs dipositades al Museu Diocesà des de principis del segle XX. És el cas, per exemple, de part del tresor litúrgic de Santa Maria de Barberà del Vallès, que ja hem exposat en tractar aquesta població.

¹¹⁵⁶ Aquesta peça, conservada ara als magatzems del Museu d'Història de Sabadell, té la rellevància de ser dels pocs tabernacles d'aquesta època conservats a Catalunya.

Malauradament, algunes publicacions que s'estenen fins als nostres dies contenen errors que sense voler contribueixen a donar per perdudes diferents obres o simplement utilitzar massa sovint la frase "es va perdre tot" o "res no es va salvar". Segurament aquest error es deu a una manca de treball de camp a l'hora d'assegurar-se si realment es van conservar, o no, certs objectes o retaules. Sovint són llibres que volen abraçar una quantitat ingent de parròquies, com ara totes les de la Diòcesis de Barcelona, cosa que dificulta en bona mesura un estudi més acurat de cada temple. Seria el cas, per exemple, del llibre *El martiri dels temples*,¹¹⁵⁷ que malgrat la gran importància de l'estudi posa de manifest una manca de treball de camp i contrast de dades. Un exemple d'això el podem trobar en l'església arxiprestal de Sabadell, Sant Fèlix, on se'ns diu que pràcticament no es va poder salvar res i, en canvi, tal com hem pogut veure es conserva gran part del tresor litúrgic amb calzes, copons, encensers, navetes i creu processional, acompanyats de rics reliquiariis barrocs, casulles antigues, estatuària i fins i tot el recentment esmentat tabernacle renaixentista.¹¹⁵⁸

També trobem obres propietat de l'Església que avui dia resten en mans de particulars. Bé sigui perquè la família que les va salvar encara no les ha retornat bé sigui perquè van anar a parar en el circuit de l'antiquariat o bé perquè passada la guerra i amb les restauracions dels temples els rectors decidissin desprendre's de fragments de retaule que ja no servirien en les esglésies i que consideraven de poc valor. Un bon exemple de tot això el trobem a Cerdanyola del Vallès, on una verge gòtica de l'antiga església parroquial de Sant Martí encara no s'ha retornat per part de la mateixa família que la va salvar. També veiem que al taller cerdanyolenc del famós escultor Francesc Juvanteny apareixen uns fragments de retaule que molt possiblement procedeixen d'alguna església de la contrada.

¹¹⁵⁷BONET, M. [coord.], 2008.

¹¹⁵⁸A més d'aquesta manca d'informació que considerem important, també hi ha l'errada d'il·lustrar la crema del 1936 amb una fotografia de l'estat en què quedà de resultes de la Setmana Tràgica del 1909. Si bé el nostre treball no pretén en cap manera posar de manifest aquests errors d'un llibre que considerem important i necessari en la historiografia de l'art, sí que ens veiem obligats a esmentar-ho per tal de corregir-ho i d'alguna manera donar les gràcies a aquells qui van fer possible la salvaguarda de tot aquest patrimoni.

Així mateix, als coneixedors del mercat de l'art no se'ls escapa la gran quantitat ingent de verges, retaules i objectes religiosos que circulen en cases de subhastes, antiquaris i galeristes. Costa pensar que totes aquestes obres procedeixin tan sols de capelles o oratoris particulars, per la qual cosa és molt possible que algunes arribessin al mercat artístic durant o després de la Guerra.¹¹⁵⁹ Altres, però, hi han entrat fa pocs anys, com el cas del retaule gòtic de Santa Maria del Toudell, a Viladecavalls, que es va salvar durant la Guerra Civil i ara està esperant comprador en els baixos de l'antiquari Clavell & Morgades de Barcelona. Quelcom semblant també ha succeït amb el patrimoni privat, com ens recordava Txema Romero, director del Museu d'Art de Cerdanyola, quan ens explicava que fa anys sortí a subhasta un lot de documents i llibres antics de l'arxiu del Castell de Sant Marçal de Cerdanyola, els quals es creien cremats durant la guerra.

Finalment, aprofitant aquest apartat, també hauríem de fer esment de les obres que ingressaren en el dipòsit de la Caixa de Pensions de Barcelona, situat a Montjuïc, i que durant la Postguerra encara no havien estat retornades, ja que, en principi, se'n desconeixia el propietari. Això va fer que alguns rectors hi acudissin a buscar gratuïtament objectes litúrgics que mancaven a les seves esglésies, com ara calzes i imatges, i se les enduguessin a la seva parròquia. Això explica que avui dia tinguem objectes d'aquest tipus en esglésies diferents d'on provenien i que en les del seu lloc d'origen es donin per perduts. També els museus acudien a aquest dipòsit a buscar obres per ingressar en les seves col·leccions; d'igual manera se les enduien de franc. Això va passar en els museus de Sabadell i Terrassa, tal com hem pogut veure en el cas de Terrassa, per exemple, on van poder endur-se una pintura de Santiago Rusiñol de la qual encara no se sap qui és el legítim propietari. Seguint aquest fil, ens és idoni recordar com Josep Rigol, delegat de la Comissaria General dels Museus a Terrassa, denuncia en unes memòries que diferents persones reconegudes del nou règim franquista acudien lliurement al dipòsit de la Caixa de Pensions i es quedaven, de manera gratuïta, obres d'art per decorar les

¹¹⁵⁹GRACIA, F., i MUNILLA, G., 2011, p. 69.

seves cases, encara que aquestes ja haguessin estat reservades per als fons museístics de l'estat i, en aquest cas, per al propi museu egarenc.¹¹⁶⁰

5.2. Què es va cremar?

Tal com hem vist, l'important retaule barroc del Sant Esperit de Terrassa, obra de Joan Monpeó, ja "feia nosa" la dècada de 1910, quan el mateix rector volia desprendre's d'aquesta joia del barroc.¹¹⁶¹ Els primers passos en la manera de fer la nova litúrgia es començaven a notar i alguns rectors demanaven un canvi pel que fa al patrimoni artístic que engalanava els temples.

D'altra banda, notem una clara predisposició a potenciar la salvaguarda de l'art medieval en detriment del Barroc,¹¹⁶² cosa que es posa de manifest a l'hora de comptabilitzar els danys causats o en les tasques de salvaguarda. Però si el Barroc estava menystingut, més encara ho estava el Modernisme, el qual quedà tocat per les idees estètiques del Noucentisme.¹¹⁶³ A més, hem de recordar que l'any 1936 els retaules modernistes eren pràcticament nous, tenien menys de 50 anys i, per tant, això els restava valor.

Totes aquestes qüestions les veiem reflectides en les respostes de les enquestes enviades als rectors de les diferents parròquies catalanes per tal de saber l'estat del temple i altres dades rellevants. Per exemple, en descriure el santuari sabadellenc de La Salut se'ns diu que no hi havia "res de valor", afirmació que sorprèn quan tenim constància de l'altar modernista que ornamentava l'espai, de manera que si les enquestes les haguessin respost avui, segurament les respostes haurien estat diferents. Tal com hem vist,

¹¹⁶⁰ AMHT. Fons documentació Guerra Civil. *Fragment manuscrit de Josep Rigol*.

¹¹⁶¹ PI DE LA SERRA, P., 1979, p. 182-188, DOMÈNECH, J.M., 1993, p. 43, i ALAVEDRA, S., 1995, p. 44.

¹¹⁶² ALAVEDRA, S., 1995, p. 44.

¹¹⁶³ PANYELLA, V., 1996, p. 12.

aquest tipus d'afirmacions es mostren presents en molts dels temples disseminats al llarg de la comarca del Vallès Occidental.¹¹⁶⁴

Lligats a aquest pensament de l'època i a aquests judicis estètics, trobem plantejaments molt interessants que ens demostren fins a quin punt hi havia la voluntat de despendre's de molts dels objectes de les esglésies, considerats de poc valor i, fins i tot, de mal gust. Així, ja a mitjans d'agost de l'any 1939, la *Junta de Arte Sagrado* de la Diòcesis de Madrid, ens que s'encarregava activament de marcar les directius sobre les reconstruccions o remodelacions dels temples devastats en tota la geografia espanyola, publicava en el *Boletín Oficial de la Diócesis de Madrid* un contudent escrit del qual ressaltem aquest fragment:

"Hay que edificar de nuevo, o reconstruir o al menos restaurar los templos; hay que alhajarlos de arriba abajo en su mayoría. Es, pues, el momento para pensar seriamente en lo que pide el decoro de la Casa de Dios. A Dios hay que darle la primicia de nuestras cosas. Si educamos al pueblo en esta idea fundamental, lograremos, como consecuencia, barrer de nuestras iglesias toda esa baratijería del mal gusto que las había inundado. No siempre lograremos rodear al Señor de un servicio de culto suficientemente rico, pero siempre será decoroso y nunca indigno de Su Majestad.

De un siglo acá, la mayor parte de nuestras iglesias se habían convertido en verdaderos bazares de quincalla y de mal gusto. El espíritu de lo barato presidía todo, como si se tratara de engañar al mismo Dios, rodeándole de una falsa apariencia de esplendor, tras de la que no había en definitiva más que nuestra mezquindad y nuestra falta de fe. Flores de papel o de trapo, imágenes de yeso o de cartón-piedra, fabricadas en serie, como pueden fabricarse los zapatos. Candeleros de latón de formas aparatosas con sus largos canutos que permiten aprovechar hasta las últimas escurriduras de las velas, en substitución avarienta de unos cirios que la liturgia impone, pero que nuestra roñosería nos impedía comprar; velas de pseudocera, en las que se escatimaba la cantidad hasta el máximo límite;

¹¹⁶⁴En cap cas intentem excusar totes aquestes bàrbares destrosses, el que volem dir és que hauríem d'abordar les destruccions entenent el context històric i el gust de l'època.

ornamentos de pacotilla y de formas absurdas imitando seda, damasco o brocado y en realidad fabricados en mezclas de algodón, más o menos ingeniosas; hasta vasos sagrados de latón a los que el uso les iba desnudando de su leve careta plateada...

Todos los Sres. Curas, a los que nos dirigimos, han conocido y padecido este triste estado de decadencia de nuestras iglesias. Providencialmente la revolución nos lo barrió todo. Ahora, pues, nada más que un poco de vigilancia y de buena voluntad. Que nada se restaure, que nada se reponga, que no sea digno del altísimo menester a que ha de dedicarse. Es preferible tener pocas cosas, pero que éstas sean decorosas y a ser posible ricas. Nuestro peor enemigo en estos momentos, puede ser la prisa. Pensemos que no trabajamos para nosotros ni para salir del paso, sino para un nuevo orden de cosas que lentamente empieza a levantarse y que de las primeras piedras que nosotros pongamos depende la perfección, la belleza y la estabilidad de lo que se vaya edificando."¹¹⁶⁵

6.3. Qui ho va fer?

Si observem les diferents poblacions en un mapa del Vallès Occidental i considerem els dies i les hores dels incendis i ho contrastem amb les dades que ens dóna la *Causa General* de cada indret, sobretot amb les declaracions jurades que s'hi acompanyen, podem veure que molts dels incendis es feien incentivats per gent forastera. Sovint els grups d'incontrolats eren veïns de la ciutat on volien cremar l'església i, un cop cremada, s'unien i anaven a cremar la de la ciutat veïna, tot creant una espècie d'efecte dòmino, si se'ns permet l'expressió.

En alguns indrets hem pogut veure com la gent de la població generalment es negava a incendiar els seus temples, com és el cas de Castellar del Vallès o

¹¹⁶⁵ Publicat el 16 d'agost de 1939 per la Junta de Arte Sagrado de la Diócesis de Madrid dins del *Boletín Oficial de la Diócesis de Madrid* (recollit a FERRANDO, J., 1942, pp. 9-10).

Castellbisbal, i que l'única opció que els quedava era cremar el seu contingut per tal de, almenys, conservar l'edifici. Això responia a les amenaces dels diferents grups d'incontrolats que patrullaven la zona tot controlant que tots els temples acabessin afectats per les flames.

A tot això hem de sumar la presència al llarg del territori d'un grup d'incontrolats capitanejats pel murcià resident a Sabadell Saturnino Nicolás Antolino, més conegut com El Lino, de la Federació Local de Sindicats,¹¹⁶⁶ i del qual sabem que es dedicava a pentinar les poblacions tot atiant el foc de les destruccions. El Lino, que abans de la Guerra feia de guàrdia personal d'alguns líders sindicalistes, en especial de Joan Moix, era, segons recull Andreu Castells: "un violent cenetista sense escrúpols"¹¹⁶⁷ i, durant els primers dies de l'aixecament militar del 1936, se li atribuïren més de cent assassinats.¹¹⁶⁸ Quan El Lino es presentà a l'Ajuntament de Castellar del Vallès durant la crema de l'interior de l'església parroquial, Lluís Montagut, membre del Comitè Local, ens el descrigué d'aquesta manera:

"Un home encara jove -la quarantena-, exhibint ostensiblement un fusell Maüser de reglament i portant en bandolera una corretja guarnida de bombes de mà, tabaleja com un orat escupint dicteris i fulminant amenaces contra els membres del Comitè [ja que aquests es negaven a cremar l'edifici del temple parroquial], que el deixen dir contemplant-lo amb una curiositat ben justificada. Es un tipus gran, gros, mal girbat, cridaner, massa teatral per a imposar-se. Ha arribat de Sabadell i és el cap d'una patrulla que es proposa arrasar totes les esglésies de la comarca, a començar per la nostra.

[...] A guisa de certificat d'antecedents o de diploma de mèrits, ens engegà:

-Sóc el LINO!- les majúscules poden servir per a il·lustrar el to autoritari amb què fou pronunciat el nom-. En Lino? Si no m'erro, es tracta d'un trànsfuga de la C.N.T., que s'ha amorrat a totes les menjadores sindicals i

¹¹⁶⁶ El Lino passà per diverses organitzacions polítiques i sindicals.

¹¹⁶⁷ CASTELLS, A., 1980, p. 19.46.

¹¹⁶⁸ CASTELLS, A., 1983, p. 21.32.

que recentment ostentava el carnet de la U.G.T. Si és ben bé ell, la solució per enviar-lo a passeig es presenta relativament fàcil perquè es tracta d'un cap de trons sense ideals ni conviccions de cap mena."¹¹⁶⁹

El seu grup, armat, actuava impunement, ja que les forces de l'ordre havien abandonat les seves ciutats per presentar-se a Barcelona i, la Generalitat de Catalunya no tenia prou forces per reprimir aquestes accions. Si bé, un cop reprès el poder de la Generalitat, l'any 1937 el Departament de Justícia dictà l'ordre de captura de El Lino a les Forces d'Assalt de Sabadell i fou perseguit pel policia Magí Colet, de la Comissaria General d'Ordre Públic.¹¹⁷⁰ Així i tot, El Lino es va poder escapar i va arribar al poble de Santomera, ubicat en la seva Múrcia natal on, segons es diu, va canviar la seva conducta, tot arribant a salvar un bisbe que hi deuria estar amagat.¹¹⁷¹ Finalment, durant la Retirada Republicana, intentà fugir pel port d'Alacant, on fou capturat per l'exèrcit italià, fet presoner i, seguidament, afusellat.¹¹⁷²

5.4. En quin estat de conservació es trobaven els temples?

Les fotografies trobades de l'interior dels temples denoten l'estat de mig abandonament que patien moltes de les esglésies del Vallès. A Santa Maria de Barberà, per exemple, trobem una església que, tot i tenir pintures murals romàniques (aleshores recentment descobertes), la volta de la nau, així com la semicúpula de l'absis, amenaçava de caure ateses les grans esquerdes, plenament apreciables en les fotografies.

¹¹⁶⁹ MONTAGUT, L., 1977, p. 139.

¹¹⁷⁰ CASTELLS, A., 1983, p. 21.30.

¹¹⁷¹ CASTELLS, A., 1983, p. 21.34.

¹¹⁷² MONTAGUT, L., 1977, p.140.

Evidentment, l'estat de conservació no legitima en cap cas la seva destrucció, però sí que ens permet veure realment com de desprotegit i abandonat estava aquest patrimoni abans de la Guerra Civil.¹¹⁷³

D'altra banda, també existien casos en què antics retaules s'havien transformat en portes d'armaris¹¹⁷⁴ o, inclús, en prestatgeries, tot convertint en taulers de prestatge els retaules de fusta,¹¹⁷⁵ o en bancs, com és el cas de la catedral de Barcelona, on en plena Guerra Civil Josep Bardolet trobà una obra de Jaume Huguet convertida en recolzament d'un banc de la capella de sant Bernardí de Siena.¹¹⁷⁶ Tots aquests casos es donaven dins mateix de les esglésies, i eren fets pels mateixos rectors per aprofitar el material que consideraven de poc valor. No hem trobat cap exemple d'aquestes accions en la comarca del Vallès Occidental, però no podríem descartar-ne cap possible cas.

5.5. Qui ho va salvar, com i per què?

La salvaguarda del patrimoni artístic fou duta a terme per gent d'ideologia molt diversa però que tenien en comú l'estima d'aquest patrimoni, ja sigui pel seu valor artístic, simbòlic, religiós, històric o, també, econòmic. Així podem citar el cas de Sabadell on els membres del POUM van acceptar salvaguardar gran part del tresor litúrgic de la ciutat, o el de Terrassa, on elements de la CNT acceptaren protegir les esglésies de l'antiga Seu d'Ègara just quan les volien anar a cremar. De segur que aquestes accions es deuen a la força i al poder de convicció de les persones que ho volien salvar, que van acabar per convèncer

¹¹⁷³Potser en aquella època en el gruix de la població hi mancava una certa conscienciació sobre la importància del patrimoni que tenien en cada indret. Si la gent hagués estat més conscient del que tenien, creiem que es podria haver salvat molt més patrimoni.

¹¹⁷⁴BASTARDES, R., 1989, p.11.

¹¹⁷⁵Informació donada per mossèn Francesc Xavier Farrés Lúcia en relació a una església del Vallès Oriental, durant una entrevista informal realitzada a l'abril del 2018.

¹¹⁷⁶CANO, M., 2015, p. 178.

els líders dels grups revoltats, o almenys aconseguiren que aquests no s'hi oposessin.

Sovint, la salvaguarda d'objectes de culte podia resultar "peril·losa", ja que podien titllar de "facciosos" els qui intentaven dur a terme aquesta gesta. Ja hem vist el cas d'alguna població on després d'amagar els objectes litúrgics els van haver d'acabar entregant per por de les amenaces.

L'aparició de les delegacions de la Comissaria General dels Museus de la Generalitat de Catalunya va fer que les tasques del salvament es normalitzessin i anés baixant progressivament el to d'amenaces, ja que en dipositar els objectes als magatzems custodiats per agents de la Generalitat s'aconseguia que aquests es respectessin. Fins i tot, molts partits polítics i sindicats col·laboraven tot portant els objectes de valor que requisaven en aquestes delegacions, ja que sentien que eren per al poble, que era un patrimoni de tots i per a tots, ratificat amb la creació dels "museus del poble". Considerem que si no hagués existit aquesta clara figura de la salvaguarda molts objectes artístics haurien acabat desapareixent. No hem d'oblidar que no es va vendre cap dels objectes dels magatzems i que tots van ser retornats als seus propietaris en acabar el conflicte bèl·lic. El perfil humanístic dels encarregats del salvament va acabar de gestar l'aparició d'aquests petits "museus del poble", que no haurien existit sense el seu tarannà de voler apropar l'art i el coneixement a les classes populars.

Podríem dir que si no s'haguessin apropiat de les grans col·leccions particulars a hores d'ara alguns quadres estarien penjats a l'estranger o destruïts. Bon exemple seria la salvaguarda de la Torre Salvans de Matadepera, la qual contenia molts quadres i escultures de valor, i que segurament de no haver estat protegits haurien desaparegut en quedar la casa pràcticament deshabitada i dins d'una finca prou aïllada en plena muntanya. Així mateix, també podríem citar els quadres de temàtica religiosa de la sabadellenca casa Ponsà, pintats per Antoni Estruch, els quals van intentar destruir, sense èxit, en alguna ocasió. D'altra banda també podem fer referència a l'interès que tenia la Generalitat a controlar el mercat il·lícit d'obres d'art que es nodria del pillatge, veient com a exemple el quadre de Zuloaga de la col·lecció Enrich de Sabadell,

el qual van requisar pensant que seria un quadre robat i venut, tot i que després aquest fet es desmentí.

Sovint hi ha qui es pregunta què hauria passat amb tot el patrimoni atresorat en els diferents dipòsits d'art de la Generalitat si els republicans haguessin guanyat la guerra. S'haurien retornat tots els objectes als seus legítims propietaris? S'haurien venut? Haurien passat a enriquir les col·leccions dels museus públics? Nosaltres ens decantem per considerar que tots els objectes s'haurien retornat igualment, a no ser que fossin propietat d'algun líder destacat del bàndol nacional, però no és el cas del Vallès Occidental.

En aquest sentit, els delegats de la Comissaria General de Museus a Sabadell i a Terrassa, per la seva formació i vida cultural, coneixien molts dels rics propietaris als quals retiraren els quadres quan aquests van fugir al bàndol nacional. Amb molts d'ells tenien, fins i tot, una relació d'amistat, ja que es coneixien de tertúlies culturals ja abans de la Guerra Civil, com ara els populars "Dilluns a cal Llonch" a Sabadell, on es reunien gran part dels intel·lectuals, artistes i burgesos del Sabadell, i de la comarca, de 1900. És a dir, en realitat estaven guardant col·leccions de les seves amistats o, si més no, coneguts. Inclús en el cas de Sabadell tenim constància d'enviaments de cartes entre el delegat de la Comissaria General dels Museus, Joan Sallarès, i Joan Llonch, propietari d'una de les col·leccions d'art més riques de la ciutat on el mateix Llonch li demana que es faci càrrec de la col·lecció.

Unit a aquests fets, ens trobem davant de l'exemple de la negació de Josep Rigol a lliurar els retaules de Jaume Huguet i el de Jaume Cirera i Guillem Talarn, custodiats en la Seu d'Ègara, als emissaris de la Generalitat de Catalunya per tal que figuressin en les parisines exposicions del Jeu de Paume i Maisons Laffitte. Aquesta dada ens demostra la voluntat existent, almenys per part de Rigol, que les obres es quedessin a Terrassa, tot entenent que es tracta d'un patrimoni de la ciutat, dels terrassencs, i eren ells mateixos els que havien de decidir pel seu futur.

D'altra banda, la majoria de les requisades d'objectes d'art s'efectuaven davant del perill que suposava tenir les cases deshabitades, a mercè de robatoris o destrosses. Sols es deixaven intactes les col·leccions que es creien prou

protegides, com és el cas de la col·lecció Salvans a Matadepera, o aquelles els propietaris o familiars directes de les quals encara vivien, com per exemple la col·lecció del sabadellenc Domingo Teixidó. Creiem que si s'haguessin volgut vendre els objectes d'art dels diferents dipòsits ho haurien fet durant la guerra, per tal de comprar aliments o medicines durant els anys en què tant escassejaven, o haurien comprat armament. Si no es va fer durant aquests temps difícils, amb compradors disposats a adquirir moltes de les obres d'art dipositades, per quina raó ho haurien de fer després? A més, hem de recordar que bona part dels objectes els havien dipositat els mateixos propietaris pel temps que durés el conflicte, a manera de dipòsit temporal. D'altra banda, tal com apunta en la seva tesi doctoral Mercè Gracia Sánchez,¹¹⁷⁷ els republicans solament aplicaven la seva pròpia llei de 1933, concretament l'article 58 (en realitat el 81 del Reglament per a l'aplicació de la llei de 16 d'abril de 1936), on s'especificava el següent:

“Los objetos en poder de entidades Civiles y eclesiásticas o particulares, siempre que sea notoria su importancia y que por ignorancia o desidia de su custodia o por temor a incendio, robo o desorden, hubiere peligro de destrucción o perdida, podrán ser incautados temporalmente y depositados en un Museo. La incautación se hará mediante recibo de las autoridades que intervengan. Al cesar las circunstancias, el poseedor podrá reclamar lo incautado.”

És en aquest context que podem situar la memòria sobre les tasques dutes a terme pel Servei de Monuments de la Generalitat de Catalunya, escrita el 4 de febrer de 1939 pel seu director, Jeroni Martorell i Terrats, per defensar el seu càrrec durant la guerra davant del nou règim franquista, si bé utilitzant el llenguatge típic d'aquells dies. Amb aquestes memòries tancarem el nostre estudi:

¹¹⁷⁷GRACIA, M., 2016.

"En el frente rojo de Cataluña, se comprendían sectores, organizaciones políticas y sindicales, de muy diversa naturaleza. Entre el anarquista que dijo "que el mejor museo son las cenizas" al criterio de quien nosotros dependíamos la distancia era inmensa. Aquel robaba, fundía, destruía la obra de arte; este procuraba arrancarla de sus manos, para salvarla, para que fuera conservado el Patrimonio Artístico Nacional, testimonio de la historia, factor mañana de cultura, de educación pública.

La actuación del Servicio de Monumentos Históricas y de Protección del Patrimonio Artístico de la Generalidad, respondía absolutamente al criterio último. Su objetivo, era salvar de deterioro de destrucción la obra de arte, sacandola de allí donde estaba en peligro y llevandola donde se hallara mejor garantía de seguridad.

Cuando el robo y el incendio eran generales, cuando las turbas y los enviados, a veces inteligentes, de sindicatos y agrupaciones marxistas, saqueaban iglesias y casas particulares, con el botín de objetos preciosos y artísticos, para sacar de ellos el mayor rendimiento, fue una buena y grande obra, prevenir, acudir donde el peligro era más inminente, en ciudades, iglesias solitarias, en casas abandonadas, para recoger imágenes y reliquiarios, cruces procesionales y custodias, retablos y tapices, pinturas y muebles de época. Dejar esto donde estaba -tuvimos de ello buen número de experiencias-, era perderlo, abandonarlo a segura desaparición.

Por ello, adoptamos el método aconsejado por la Oficina de Museos de la Sociedad de Naciones, en casos de revolución y de guerra: recoger, guardar, esconder, en diversos lugares de concentración dispersos, de relativa mayor seguridad, las obras de arte del país, susbtrayéndolas de inminentes y seguros peligros.

El Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional, ha hallado bien acondicionados tales depositos, las concentraciones de objetos artísticos, salvados del robo y de destrucción.

Esta ha sido nuestra obra."¹¹⁷⁸

¹¹⁷⁸ ABC. Fons Barrer i Escudero. MS. 8986/5 8º. *Testimonios de la actuación de Jerónimo Martorell durante la Guerra Liberadora.*

VI. APÈNDIX

6.1. Apèndix documental

1. Llistat dels particulars que dipositaren els seus objectes artístics i de valor en el Museu de Sabadell així com del material guardat.....	379
2. Llistat dels particulars que dipositaren els seus objectes artístics i de valor en l'antic Museu d'Art Comarcal de Terrassa així com del material guardat.....	389
3. Llistat dels trajectes efectuats per Anton Carné.....	393
4. Llistat dels objectes que l'any 1916 ingressaren en el Museu Diocesà de Barcelona provinents de diverses parròquies de la comarca.....	396
5. Article "La Revolució a la Comarca"	403
6. Memòries de Joan Sallarès.....	412
7. Col·lecció Enrich.....	418

1) Llistat dels particulars que dipositaren els seus objectes artístics i de valor en el Museu de Sabadell així com del material guardat procedent de les requises.

PROPIETÀRI O PERSONA RETIRANT	OBJECTES ARTÍSTICS, DE VALOR O MOBILIARI ANTIC GUARDAT EN EL MUSEU	DATA DE RETORN
...	1 quadre representant santa Llúcia	8/5/1939
...	1 ceràmica amb la representació de sant Miquel	14/6/1939
...	diversos objectes de culte, entre ells una custòdia, i diferents llibres	15/2/1939
...	2 teles pintades	22/2/1939
...	5 quadres	16/4/1939
...	1 Sant Sopar en baix relleu	22/4/1939
...	1 quadre	8/6/1939
...	1 piano antic, 1 pintura a l'oli de Duran Camps, 1 sanguina d'Isidre Nonell, 1 gerro de porcellana decorat, 2 plats de porcellana decorats	10/6/1939
...	53 pintures amb marc, 6 pintures sense marc, 150 plats de ceràmica decorada, 204 gerros diversos de ceràmica decorada, varis gerros d'alfarer sense acabar, 1 cistell amb vidres deteriorats, varis capons de fira, 6 focs de ceràmiques	...
ALOMA, José Maria, Arxiprest accidental	diversos objectes de culte	20/2/1939
Amadeo (?)	1 figura del sant Crist	2/2/1939
Antonio C. (?)	1 imatge de sant Antoni i diversos objectes d'ornament	15/2/1939
ARDERIU, P.	2 imatges del Sagrat Cor	25/5/1939
BARBANY, Juan	1 còmoda	28/4/1939
BATLLEVELL, M ^a	1 mesari de metall, 1 calder per a aigua beneïda i 1 palmatòria	febr-39

Asunción		
BAUTISTA PONSÀ, Joan	25 teles de gran format pintades a l'oli pel pintor sabadellenc Antoni Estruch, d'assumptes religiosos	...
BAYGUAL BAS, Juan (mirar també "Cunyat de Juan Baygual")	1 llum de vidre, 2 tapissos de Venècia, 2 quadres de la Primera Comunió	29/5/1939
BONET, Miquel (Can Feu)	1 llit, 1 arqueta, 1 tauleta, 1 arqueta, 1 gerro xinès, 3 matalassos, 3 calaixeres, 1 tocador, 1 llit, 1 peu amb llum, 2 fruiteres, 2 figures de bronze, 1 escut d'armes, 1 diploma, 1 otomana envellutada, varis miralls, 1 arqueta, 4 secretés, 1 tocador, varies cadires, varis sillons, 1 rellotge amb figura, 1 arqueta, 1 tocador, 1 tauleta de llit, 1 otomana, 1 llit amb sunyer, unes pilastres daurades, 1 mirall gran, 2 candelers de metall, 1 acorasa (?) de títol, 4 figures de títol, 4 figures de marbre, 1 taula i 12 cadires de ferro, varies escupidores, 2 llums d'aranya, 1 campana	...
BRUJAS PLANAS, J.	1 tela representant la Crucifixió	18/2/1939
C., Engràcia	1 imatge de sant Elies, 1 imatge de Crist	3/5/1947
CAPMANY, José Antonio	2 quadres amb retrats de la família, 2 vanos, 1 joier, 1 peça de llenceria	15/4/1939
CAPMANY, José Antonio	1 quadre amb fotografia	3/6/1939
CAPMANY, José Antonio	1 armari amb lluna de vidre	19/7/1939
CAPMANY, José Antonio	varis llibres, entre els que hi figuren <i>Il·lustracions Artístiques</i> i varies obres enquadernades en vermell	28/4/1939
CARBÓ, Maria (vda. Bassas)	1 quadre amb sanguina atribuïda al pintor renaixentista italià Ticià	29/5/1939
Carmelitas de la Caridad	varies peces de marbre del seu altar i una tauleta de nit	22/3/1939
Carmelitas de la Caridad	1 tauleta de marbre i més parts de marbre del seu altar	28/3/1939
CAROL, Juan i	1 imatge de santa Inés	9/2/1939

CAROL, Maria		
CARULLA, Magdalena	1 imatge de Crist Crucificat	9/2/1939
CARULLA, Magdalena	1 imatge de Nostra Senyora dels Dolors	1/3/1939
CASADEMUNT, Modest	1 quadre representant a santa Magdalena, obra del segle XVIII, 1 estatueta de Velàzquez feta per Marià Benlliure	24/4/1939
CASALS DURAN, Alfons	1 tela a l'oli del segle XVIII; 1 escultura de Marià Benlliure	...
CASALS, Gabriel	Un tríptic representant la Crucifixió, obra d'Antoni Vila Arrufat	...
CASALS, Gabriel	1 figura de bronze amb peu de marbre representant a sant Jordi a cavall, 1 crucifix de sobre taula fet de fusta amb incrustacions i alegories dels Evangelistes	10/5/1939
CASAÑAS RIERA, Francesc	1 bust d'alabastre de sant Miquel	16/6/1939
CASAÑAS, Francisco	arxiu fotogràfic de les obres d'art de Sabadell i la seva comarca	...
CERDÀ de ARGELAGUET, Rosa	1 col·lecció de goigs	14/2/1939
Col·legi Religiosas Sagrada Família	1 imatge de la Verge del Rosari	22/4/1939
COLL, Ignacio	1 aparador	...
CORET, Teresa	diversos tapissos	4/2/1942
COSTA-JUSSÀ ROS, Ramón (p.o. Montserrat Ros Vda. Costa-Jussà)	1 imatge de santa Cecília	22/4/1905
Cunyat de Juan Baygual Bas	1 llibreria amb varis volums i documents, 2 prestatgeries amb llibres, 2 llits antics, 3 arques de novia estil "renaixement català", 1 rellotge de caixa antic, 1 còmoda secreter, 1 oli de Josep Juliana, 1 quadre religiós brodat amb marc, 1 lot de dibuixos a llapis i al carbonet sense firmar, 3 quadres a l'oli amb marcs, 1 gàbia per a ocells, 22 estudis a l'oli "sense valor", 1 caixa de pintures, 1 gerro de terra decorat a l'oli sense valor	setembre 1939
DALMAU GORINA,	2 quadres de Planas Doria, 2 quadres de Duran Camps, 1 bodegó sense firmar i una aquarel·la de P.	24/7/1939

Pedro	Nebot	
DALMAU, J.	5 quadres i 18 caixes de clixés fotogràfics	10/6/1939
DALMAU, Pere	26 fotografies	11/2/1939
DOMENECH, Valentin	diversos quadres amb fotografies, 1 joc de cortinatges de seda verda i 1 retrat al carbonet del seu fill	22/2/1939
DURAN, Pilar (vda. Ustrell)	2 quadres	24/4/1939
DURAN, Pilar (vda. Ustrell)	16 quadres i 2 centres de taula	5/7/1939
FIGUERAS CREUHERAS, Joan	4 quadres i 2 candelers	8/7/1939
FIGUERES CREHUERAS, Joan	Una col·lecció de pintures a l'oli i dibuixos del seu pare, l'artista Joan Figueras	...
FIGUERES, Tomàs	2 quadres antics	14/4/1939
FONTDEVILA SERRA, Jaime	1 imatge de la Puríssima	22/7/1939
GARRIGA, Joan	1 tela amb pintura antiga	25/4/1940
GARRIGA, Joan (p.o. Josefa Brutau de Garriga)	1 tapís pintat amb la representació de la Puríssima Concepció	15/4/1939
GARRIGA, Marcel·li (entrega a Vives)	document estripat: "...Humet el salón dorado"	...
GARRIGA, Marcel·li (entrega a Vives)	3 pintures a l'oli	23/2/1939
GARRIGA, Marcel·li (entrega a Vives)	1 secreter i 1 llum de vidre	23/2/1939

GORINA ROMEU, José	1 gerro de reflexes metàl·lics	23/2/1939
GORINA, José	1 tapís representant els Apòstols	19/6/1939
GORINA, José	1 tocador, 1 otomana, varis quadres	11/4/1939
GORINA, Manuel	1 bandeja amb tassetes d'aram, 3 piles de llibres, 1 estora gran	11/4/1939
GORINA, Manuel	diferents mobles, 1 cortina, 1 estora, 1 caixa, 1 moble i 3 butaques	9/3/1939
GORRO, Juan	1 llum de menjador	14/3/1939
Gremi de Fabricants de Sabadell	1 imatge de la Puríssima Concepció	11/4/1939
GRIMAU, Antonia	7 quadres en custòdia del Museu del Prado (Madrid) Lletra T: 407, 510, 536, 965, 1046, 1095, 1206	15/4/1939
Hermanas Teresas de San José (p.o. Hna. Piedad Bonet)	...	18/2/1939
Hermanos Maristas	8 quadres d'afers religiosos	13/5/1939
HERRAN, Ramon	1 màquina de vapor en miniatura, 1 perforadora, 1 altra màquina a vapor en miniatura, 2 canyonets, 1 vetela, 1 molí de vent, miniatura de la torre de Sant Fèlix, 1 caldera de vapor	8/4/1940
José	1 crucifix de marfil	...
José	4 quadres	28/3/1940
LLAGOSTERA, Mercedes	1 tela al oli i 1 Bíblia	18/2/1939
LLOBET, Maria, Vda. Baygual	1 imatge del Sagrat Cor	18/2/1939
LLONCH de GORINA, Concha	1 tela de Diego Soler, 1 sofà, 1 cònsola, 4 cadires, 2 butaques, 1 vitrina, 1 tauleta, 1 rellotge de menjador, 30 llibres i 1 imatge en ceràmica de sant Joan	30/11/1940
LLONCH de GORINA, Concha	...	22/2/1939
LLONCH de GORINA, Concha	1 lot d'escriptures de Casa Amat i Gorina i ... Llonch, 1 lot vaixel·la blanca amb ratlla daurada, 1 tauleta decorativa, 1 lot de vanos (1 lila, 1 groc, 1 negre amb flors, 1 blanc, 1 verd 1 d'encaig, 1 plumes de gallina, 1 granadina, 2 de dol, 1 de manoles 1 gran senzill 1 corrent de paper)	7/3/1939

LLONCH de GORINA, Concha	1 llibre amb apunts de la casa Amat, 1 safata, 1 Verge de la Pietat sense vestits	10/6/1939
LLONCH de GORINA, Concha	3 quadres: retrat del "Molino de Amat", una marina de Vila i "Can Sabaté"; 1 pantalla	8/7/1939
LLONCH de GORINA, Concha	1 còmoda, 1 aparador de la Verge sense la imatge	22/4/1939
LLONCH de ISARD, Antonia	4 gerros decoratius, 1 palmatòria platejada, 1 sifó antic i 1 tassó de caldo	...
LLONCH SALAS, Joan	1 imatge de fusta de talla del Sagrat Cor de Jesús i 1 altra de l'Arcàngel Sant Rafael	22/4/1939
LLONCH, A.	una col·lecció de teles de diferents formats, autors i assumptes, fent un total de 81 obres	...
LLONCH, M. (p.o. José Vives)	1 aparell per fer hòsties consagrades	18/2/1939
MARGENAT TOBELLÀ, José (casa Salvany)	...	18/2/1939
MARGENAT TOBELLÀ, José i vda Pedro Rovira	27 pintures a l'oli, amb marcs, representant sants i retrats d'avantpassats dels seus familiars , 1 relíquia de santa Candida amb el seu corresponent aparador	23/11/1939
MARTÍ, Angel	25 quadres antics dels segles XVII i XVIII, d'assumptes religiosos i de família	15/4/1939
MIRÒ, Sor Leandra (Hermanitas de los ancianos)	1 bomba de la marca Prat	16/5/1938
MOLINS	2 canelobres petits, 2 crucifixos, 1 aparell per tallar les hòsties, 1 imatge, 1 missal, 3 jocs complets de casulles	17/2/1939
MOLINS (Molins Hermanos Sucesor)	1 retrat pintat per Lluís Molins de Mur	13/3/1940
MOLINS VOLTÀ, Ramón	3 tapissos	24/4/1939
MONTLLÓ, Salvador	1 quadre amb la caricatura del seu fill, 1 sofà, 2 butaques, 4 cadires, 1 consola, 1 taula, 1 mirall (" <i>todo de época</i> "), 1 coixí, 1 tapís copiant la "Gallinita Ciega" de Francisco de Goya, 1 carcassa de ferro forjat, 2	21/3/1939

	cortinatges, 1 llum de peu, 18 plats, 1 salsera amb ribet d'or, 5 plats de postre, 1 sofà, 2 butaques, 2 cadires, 1 taula de reixeta, 1 cortinatge, 2 butaques folrades en vellut, 1 taula de fusta, 12 cadires de reixeta i 2 quadres. I, 1 llum de vidre i 1 sant Josep de ferro forjat.	
MONTLLÓ, Salvador	1 vano	10/3/1939
NOVELL de MIRALLES, M ^a Teresa	4 columnes de fusta, 2 gerros de ferro, 1 còmoda, 1 mirall, 1 arqueta, 1 llum de peu, 1 llum	20/4/1939
PALLEJÀ, A.	1 pintura copiant la representació del Sant Crist de Balaguer	25/3/1939
PALLEJÀ, Guillermo de	4 plats pintats penjats	10/4/1939
PAZ BONET, Maria (p.o. Superiora)	10 teles pintades a l'oli sobre assumptes religiosos, s. XVII; 4 mobles tipus secretès amb incrustacions d'ivori, s. XVII; varis llits amb incrustacions, s. XVII; 4 mobles arreglats amb les seves caixes nupcials	...
PERIS VOLTA, Isabel	1 calze de plata, 1 quadre representant el Sant Sopar propietat de mossèn M. Bosch, 1 imatge de la Verge i 1 de sant Antoni	20/2/1939
PICARD FELIP, Ramon	1 llibre de còpies de quadres religiosos	6/11/1939
PICARD FELIP, Ramon	1 cafetera de plata, 7 quadres diversos d'autors moderns, varies figures de pessebre realitzades per Ramón Amadeu (algunes destruïdes), 1 joc de rellotge, 1 secreter amb la seva taula de suport, 2 gerros de ceràmica de Talavera	25/4/1939
PLANAS BAULÉ, A. (?)	1 vidre de finestra amb la representació de la Verge (?), 1 quadre i diferents objectes (il·legible)	14/5/1939
PLANAS VDA. DE BARATA, Anna	2 teles de Simón Former copies de Rafel, 1 imatge de Crist tallada en ivori, 1 càntir de vidre policromat, 1 objecte de ceràmica de Talavera, 1 cendrer de ceràmica de Talavera	12/7/1939
PLANAS, Irene	1 crucifix d'ivori, s. XVII	...
PLANES, Jaime	1 imatge de Jesús crucificat	22/2/1939
PLANS SOLÀ, Jaume	6 cadires negres de reixeta	21/11/1939
PLANTADA, José (p.o. Juan Baygual)	1 Verge de la Soledat tallada en fusta de l'escultor Benanci Vallmitjana	...
Rda. Madre Siervas de Maria	1 alfombra, 2 quadres i 1 para-sol	7/9/1939

RIERA CONSTANSO, José	1 quadre i 1 globus de cristall	26/?/1939
RIERA, Juan	1 retaule d'altar dedicat a santa Magdalena que tenia a la torre "La Farigola" de Cerdanyola	31/5/1941
ROS CASANOVAS, Jose (p.o. Pedro Garriga)	varies imatges religioses	22/2/1939
ROVIRA, Miquel	1 piano antic, diverses caixes de fusta de roure, 1 rellotge de caixa de menjador, 1 tocador	14/7/1939
SALA SOL, Juan	1 imatge de la Verge dels Dolors	9/2/1939
SALAVERT BRUJAS, Esteve	1 vitrina	4/10/1939
SALT, Asunción	6 teles a l'oli dels segles XVII i XVIII de temàtica religiosa	14/4/1939
SALTOR SAUMELL, Joan	6 teles a l'oli dels segles XVII i XVIII	...
SAMPERE BAS, José	1 imatge de la Puríssima Concepció	18/3/1939
SAMPERE, Francesc	3 teles a l'oli, una d'elles llavors atribuïda a Francisco de Goya	...
SANCHEZ VDA. DE COROMINAS, Justa	4 pintures a l'oli de Duran Camps	17/8/1939
SANMIQUEL GRIERA, Joan	4 teles de Duran Camps	...
SANMIQUEL GRIERA, Juan	1 tela a l'oli representant un crucifix pintat per Torres i 1 quadre del Sagrat Cor de Jesús	15/2/1939
SAUS, Joan	1 tela a l'oli que representa un Sant Sopar pintat per Antoni Estruch	...
SOLDEVILA SOLDEVILA, Luís Maria	1 tela del pintor Antoni Estruch que representa el Sant Sopar i 1 imatge de sant Miquel	15/5/1939
Superiora Divina Pastora	1 pintura de Crist de F. Coll (?)	15/2/1939

Superiora Germanetes dels Ab.. Desemparats	4 vanos antics; monedes: 24 gregues, 14 hispano romanes, 10 castellanes, 35 hispano romanes, 23 catalanes, 62 aragoneses, 42 andaluses, 82 vanacionenses (?), 28 Felipe V, 180 romanes, 6 àrabs, 16 ..., 152 confederació Catalana Aragonesa, 125 catalanes, 18 valencianes ibèriques, 81 aragoneses, 73 catalanes, 3 bizantines, 10 borbòniques, 10 castellanes, 18 andaluses, 30 hispano romanes, 155 romanes, 96 romanes (baix imperials), 209 ibèriques, 294 varies, 5 ibèriques murcianes, 92 catalanes medievals, 25 catalanes austries, 34 borbòniques, 38 hispano austríaques, 146 borbòniques, 3 pontificies, 3 portugueses, 26 vigatanes, 8 tarraconenses, 41 estrangeres, 6 tàrrega, 9 americanes, 5 condecoracions militars, 28 medalles, 4 monedes d'or	17/4/1940
TORÀN, Victoriano (Masia de Can Rull)	1 quadre representant a la Verge de la Mercè i 1 quadre amb la representació de la Mardedéu dels Desemparats	...
TORTAJADA, Isabel	1 imatge en talla de sant Feliu (?) i 1 una altra imatge en talla representant a Crist	18/2/1939 (?)
TRULLAS, P.	1 llit complert amb columnes salomòniques pintades i daurades, 1 capçal pintat i daurat, 1 còmoda petita, 1 butaca de noguera tallada i vernissada, 1 càntir de coure o llautó, 2 peus de llit antics, 1 morter de coure	22/4/1939
TURULL de ARGEMÍ, Maria	1 imatge de sant Joaquim tallada en fusta	20/12/1944
TURULL FOURNOLS, Felix	1 representació del Sant Sopar	11/7/1939
TURULL FOURNOLS, Félix	1 vitrina, 1 moble escriptori, 1 còmoda amb 3 calaixos, 1 taula de centre amb aplics de bronze, 1 taula de centre rodona japonesa, 1 taula de centre rodona de marbre, 1 taula de centre de fusta, 4 tauletes japoneses superposades, 2 cadires tapissades en vellut brodades amb flors, varis quadres (entre ells un oli de santa Magdalena de Francisco de Zurbarán i una tela representant l'Enterrament de Crist), varis gerros, varies figures i gerrets de porcellana i marbre, 1 rellotge de paret amb peanya d'estil Lluís XVI i amb aplicacions de bronze	22/5/1939
TURULL FOURNOLS, Luis	2 quadres	11/9/1941
TURULL, Feliu	vaixelles: joc groc: 1 sopera, 4 fonts, 1 salsera, 2 amanideres, 7 gerros, 7 tasses, 3 tassons, 3 objectes, 40 "pocillos" per a xocolata, 26 plats petits, 75 plats grans; joc groc amb flors: 17 tasses, 11 plats, 1 sopera blanca, 2 fonts florides, 1 gerro florit negre, 1 purera de fusta, 1 gerro de fusta, 1 "cepillera", 4 "panillers", 1 galleda de vidre, 1 vinagrera de vidre, 10 bols i 11 plats blaus, 14 bols i 16 plats verds, 1 vinagrera, 7 copes de vidre. Joc blau florejat: 1 salsera, 12 fonts de varis formats, 2 soperes, 2 soperes ramejades negres, 2	11/10/1939

	gerros blancs ramejats grocs, 1 rellotge de marbre de sobretaula i 2 gerros fent-ne joc.	
V. de MUNASA (?), Jordi	1 piano obrat per la casa Bordas	2/12/1941
VIRGILI, Jaime	2 quadres: un representant una platja i l'altre la goleta "Pedro Turull"	11/9/1941
VIVES, Miquel	unes taules antigues pintades a l'oli representant els Esposoris de sant Josep, el Baptisme de Jesús, Sant Francesc i una Verge Maria	25/5/1939

2) Llistat dels particulars que dipositaren els seus objectes artístics i de valor en la Seu d'Ègara de Terrassa així com del material que hi fou guardat procedent de les requises.

Nota: els números que hi figuren són els corresponents al catàleg de l'exposició celebrada l'any 1939 amb aquests objectes.

PROPIETÀRI O PERSONA RETIRANT	OBJECTES ARTÍSTICS, DE VALOR O MOBILIARI ANTIC GUARDAT EN LA SEU D'ÈGARA (menys part dels de Francesc Salvans, guardats en la seva torre de Matadepera)	DATA D'INGRÉS O DE RETORN
...	quadres a l'oli: 1 marina, 2 marines de Segundo Matilla, 1 figura de Miralles, 1 cap de Fonden..., 1 paisatge de Fonden..., 2 paisatges de Ros i Guell. Aquarel·les: 2 de Tomàs Moragas, 1 mundo de Ramon Casas, 1 paisatge de Roig Soler, 1 flors de Roig Soler, 1 paisatge de Roig Soler, 1 interior de Joan Brull, 1 mundo de Lluís Graner, 1 retrat de Lluís Graner	juliol de 1939
...	quadres a l'oli: 1 cap de Feliu, 1 paisatge de Ricard Urgell, 1 interior de Joaquim Mir, 1 figura d'Antoni Rigalt, 1 retrat de Sala, 1 retrat de Santiago Rusiñol, 1 retrat de Barbés (?), 1 retrat de Cubelles, 1 retrat de Picasso, 1 retrat de Sala, 2 retrats de Laureà Barrau, 1 retrat de Ricard Urgell, 2 paisatges de Joaquim Mir, 1 nuu de Aukamar (?), 2 paisatges de Joaquim Mir, 1 bust de Francesc Masriera. Quadres al pastell: 1 de Picasso, 1 de Vargas, 1 de Ramon Casas, 1 de Picasso, 5 d'Arellano. Dibuixos: 3 de Llovera, 4 de Joaquim Mir. Fotografies: 4 fotos de bustos. Litografies: 2. Tapissos: 6 grans i 3 petits.	juliol de 1939
...	quadres a l'oli: 1 Crist, 4 assumptes bíblics, 1 paisatge, 1 sant Francesc, 1 retrat (bust), 1 bodegó, 1 assumpte religiós, 1 marc (cornucòpia). Fotografies: 84. Documentació: diferents pergamins i documents del segle XII al XIX. Llibres: 8	11/6/1937
ALAVEDRA	1 caixa de núvia, 2 fruïteres decoratives, 4 gerros decoratius, 1 rellotge de sobretaula antic, 1 pedestal amb figura de marbre, 4 objectes d'aram, 12 quadres de diferents autors	...
AMAT, Pere	1 armari i 1 secreter, 1 taula i 6 cadires, 2 butaques, 6 quadres, 1 rellotge de peu, varis objectes de porcellana i cristall, alguns vestits antics	...
ARMAUS	11 quadres de diferents autors	...
Arxiu Municipal	l·listat de tots els documents i volums que es van destinar a l'Arxiu Històric de Terrassa	...
BARATA	7 quadres a l'oli, 1 mirall, 1 gravat antic, 3 plats, 2 càntrirs, 1 braser i altres objectes d'aram, varis vestits antics, 1 fidosa (?), 1 vitrina amb 1 rellotge de sobretaula, varis objectes de porcellana, 2 vanos, 1 mirall cornucòpia	...

BARATA	5 tapissos, 11 quadres a l'oli paisatges, 2 quadres l'oli retrats, 4 quadres a l'oli assumptes varis, 2 plats de Talavera, 1 rellotge amb figura de bronze, 1 marc de talla antic, 2 plats de porcellana, 2 plats de coure repujat, 1 gerro de metall cisellat, 3 ventalls, 1 plat gran i 6 petits, 2 gerros de porcellana, 1 figura de porcellana, 1 arqueta de porcellana, 1 vitrina, 1 incunable de Francesc d'Eiximenis	...
BARATA masia i casa de Terrassa	1 calaixera, 1 tocador, 1 rellotge antic de paret, 3 taules, 1 arqueta, 1 llit, 2 butaques de pell, 2 caixes de núvia, 100 plats antics decoratius, 4 canelobres de cristall i 4 de ferro forjat, 3 llumeneres, 5 pots de farmàcia, 1 rellotge de sobretaula, varis objectes decoratius de porcellana i vidre, 2 celles antigues,	...
BARATA, Teresa Gual viuda de	diferents lligalls de papers antics relatius a la seva família i propietats	21/7/1939
BLASI	10 quadres de varis autors	...
BONVILÀ, can	1 caixeta antiga, 2 olles d'aram, 2 collars de gos antics, 1 sella, varis vestits antics	...
BOSCH, J.	1 vitrina amb varis objectes de metall, porcellana i 1 rellotge de sobre taula, varis ventalls antics, 1 atafer (?) antic, 3 figures de bronze, 4 figures de porcellana, 30 quadres de diferents autors	...
CASANOVAS, Feliu	2 quadres a l'oli, 2 porrons de vidre, 4 càntrils d'aram (?)	...
CATAFAN (?)	1 butaca de pell, 2 objectes d'aram (?) i alguns vestits antics	...
CORBERA	1 vitrina amb varis objectes de porcellana i cristall, 1 rellotge de sobre taula, 2 pedestals amb 2 figures de marbre, 1 llum de marbre, 3 tapissos, 2 gerros de cristall, 28 quadres d'autors varis	...
FAURA, Gabriel	1 quadre de sant Antoni de Francesc Torras Armengol i 2 retrats del mateix autor (núms.: 332 i 333).	28/7/1939
FONTANALS	8 quadres de diferents autors, 1 tapís, 2 canelobres de metall, 1 plat de porcellana, 1 arqueta de planxa repujada, 1 centre de metall decorat	...
FREIXA-ALEGRE	1 llit antic, 1 tauleta de nit, 2 pedestals, 1 consola, 2 caixes de núvia, 1 calaixera, 4 taules antigues, 1 arqueta antiga, 4 butaques folrats en pell, 1 domassa (?), 2 butaques i varies cadires antigues, 2 miralls, 1 alt relleu de pedra, 35 quadres a l'oli i gravats tot antic, 2 figures de talla, 2 figures de marbre, 2 rellotges de sobre taula, 3 florers antics, 2 figures de bronze, 16 gerros de farmàcia antics, 8 plats antics, varis objectes de porcellana decoratius	...
GALÍ, F.	2 llits, 2 tocadors, 4 calaixeres, 1 vitrina, 1 mirall, 7 florers antics, 2 rellotges de sobretaula, 4 canelobres de bronze i 4 de cristall, 3 llumeneres, 4 gerros de porcellana, varis objectes decoratius de metall i porcellana, 5 ventalls, varis vestits antics, 1 vaixela i cristalleria completes antigues, 35 quadres de diferents autors	...
GUARDIOLA	1 vitrina amb varis objectes de porcellana i cristall, 3 ventalls i 13 quadres	...

GUARDIOLA, José	2 retrats de F. Torras (núms.: 327 i 328), 1 quadre representant la Mort de sant Josep (núm.: 28).	28/7/1939
GUIX, J.	1 caixa de núvia, 3 quadres a l'oli i 3 tapissos	...
LLUCH	22 quadres a l'oli de diferents autors, 1 taula vitrina, 2 llumeneres, 3 ventalls, 2 gerros de porcellana, 1 alt relleu en metall, 2 quadres petits a l'oli, 1 porró de vidre, 1 fragment de damasc antic, 1 punyal decoratiu, 4 objectes decoratius de metall, 1 gerra decorativa, 1 rellotge de peu	...
MATARI ,viuda de	1 figura de bronze, 2 quadres a l'oli i 2 plats decoratius	...
MAUR, J.	3 tocadors, 2 calaixeres, 1 llit antic, 15 quadres de diferents autors, 1 llum de peu, 1 rellotge de paret antic, 1 tauleta i 4 cadires antigues, 4 canelobres de metall, 6 gerros de porcellana	...
NUALART	2 tapissos, 1 cornucòpia i 1 barguenyo	...
PARELLADA, masia	1 llit antic, 1 quadre a l'oli	...
POBLA, can	1 tapís, 3 quadres i 2 armes antigues	...
PUIGBÒ	6 quadres de diferents autors	...
RODÓ, viuda de Magí	1 pintura religiosa (núm.:2), 1 paisatge d'Urgell (núm.:282), 1 pintura religiosa (núm.: 311) i 1 pintura religiosa (núm.: 312).	26/7/1939
ROSSELL	1 barguenyo, 9 quadres, 1 bust de bronze, 1 gerro d'alabastre	...
SALA AMAT, José	2 quadres a l'oli de Francisco Torres	3/11/1936
SALA, A.	1 caixa de núvia, 3 quadres, varis vestits antics, 1 gravat, 1 fotografia antiga i 1 damasc antic	...
SALVANS, Francisco	6 cadires de caoba entapissades, 1 tauleta de nit negra, 1 matalàs de llana de dotze pams, 2 coixins, 2 matalassos de vuit pams, 1 llit de dotze pams negre amb taulers i somiers entapissats, 2 cadires de fusta pintades de color gris verdós, 1 tocador amb mirall d'imitació a noguera, 2 cadires de fusta per a jardí, una taula de 0'80 x1'5m amb dos calaixos i "tapete de hule", 1 taula de fusta de 0'58x1'03m amb calaix, 1 llit amb baranes i somier de 0'80x0'85m, 2 cadires cantoneres de color fosc, 1 llit individual de campanya.	30/5/1938
SALVANS, Francisco	1 divan i 6 cadires antigues, 2 calaixeres, 1 taula amb mirall, 8 canelobres de cristall, 1 figura de talla, 3 figures de bronze, 1 rellotge antic, 1 grup escultòric en pedra, 1 cofre de porcellana, 3 copes decorades de cristall, 3 pedestals policromats, 1 càntir i un gerro d'aram, 1 vaixela i cristalleria de porcellana per decorar (?), varis objectes de porcellana, metall i cristall (decoratius), 25 quadres de diferents autors	...
SALVANS,	4 quadres a l'oli, 1 tapís i 1 cornucòpia	...

Francisco		
SEGURA, can Pobla	4 quadres a l'oli	...
SOBREGRAN	2 Crists crucificats, 5 plats de ceràmica catalana, 1 quadre a l'oli retrat de dama del segle XVII-XVIII, 1 quadre a l'oli sobre el Naixement de Jesús, 1 quadre a l'oli amb Sant Francesc i un àngel, 1 quadre a l'oli amb un monjo d'hàbit blanc orant, 1 quadre a l'oli amb Sant Isidre, 1 gran quadre a l'oli religiós, 1 quadre petit amb marc de talla i on s'indica: "que no es va inventariar (no caldrà tornar-lo)"	...
TOBELLA	1 caixa de núvia, 6 quadres a l'oli, 6 pots de farmàcia i 3 plats antics	...
TORRELLA-BLANC, can	2 quadres, 1 alt relleu i 1 figura de talla	...
TRIAS, can	1 retaule del segle XV	...
UBACH	1 sofà, 2 butaques i 17 cadires antigues, 3 taules, 2 florers antics, 2 canelobres, 4 pedestals de fusta i 4 macetes de porcellana, 1 rellotge de paret antic i 5 quadres antics	...
ULLASTRELL, capellà d'	imatge de la patrona d'Ullastrell i diferents volums de l'arxiu o biblioteca parroquial	2/8/1939
UTSET	2 llits, 1 caixa de núvia, 1 canterano, 1 mirall de peu, 3 plats decoratius, 1 quadre a l'oli antic	...
VALLÈS	1 caixa de núvia, 1 vitrina, 2 butaques de pell, 1 taula de centre, 1 peu amb figura de bronze, varies figures de porcellana, 2 ombrel·les antigues i 2 miralls antics	...
VALLHONRAT	1 vitrina, 1 calaixera, 2 caixes de núvia, 3 taules, 2 secreters, 1 butaca, 1 consola, 1 armariet, 1 màquina de cosir, 1 butaca de pell, tot antic, 1 panoplia amb varies armes antigues, 1 vitrina amb 42 objectes de vidre antic, 30 plats antics, 13 pots de farmàcia, 1 vitrina amb varis objectes antics de porcellana i cristall, 13 piques de porcellana, 5 figures de talla antigues i 1 de pedra, 1 capitell de pedra, 2 rellotges antics de sobretaula, varies monedes antigues, 7 llumeneres, 7 gerros de porcellana, 2 figures de porcellana, 1 alt relleu de talla, 1 figura de majòlica, 4 peus de canelobre de ferro, 7 quadres a l'oli antics, varis ventalls antics, 3 bastons antics, 1 casc antic de ferro, 1 marc amb figura en relleu	...
VILANOVA, Josep	2 imatges	26/8/1936

3) Llistat dels trajectes efectuats per Anton Carné

A continuació presentem una taula amb tots els transports realitzats pel transportista Anton Carné des de diferents domicilis o seus d'entitats fins als dipòsits del Museu de Sabadell del carrer de Sant Antoni o bé al dipòsit de la Casa Duran, així com el que cobrava.

DATA	ITINERARI	PESSETES
28/09/1936	un camí carrer Víctor Balaguer a Museu	4
07/10/1936	un camí carrer Soledat a Museu	4
07/10/1936	un camí carrer Sant Josep a Museu	4
07/10/1936	un camí carrer Soledat a carrer Sant Ferran	3
08/10/1936	dos camins carrer Sant Josep a Museu	4
09/10/1936	un camí carrer Sant Joan a Museu	4
09/10/1936	un camí carrer Víctor Balaguer a Museu	4
12/10/1936	dos camins carrer Sant Josep a Museu	8
13/10/1936	dos camins carrer Sant Josep a Museu	8
14/10/1936	quatre camins carrer Padilla a Museu	16
15/10/1936	dos camins carrer Padilla a Museu	8
21/10/1936	un camí carrer Les Planes a Museu	4
26/10/1936	un camí carrer Les Planes a Museu	4
27/10/1936	un camí carrer Felix Amat a Museu	4
28/10/1936	un camí carrer Felix Amat a Museu	4
29/10/1936	un camí carrer Montserrat a Museu	4
08/12/1936	dos camins carrer Illa a Museu	8
09/12/1936	un camí carrer Illa a Museu	4
10/12/1936	un camí carrer Illa a Museu	4
16/12/1936	tres camins carrer Sant Joan a Museu	12
21/12/1936	un camí carrer Sant Joan a Museu	4
22/12/1936	dos camins carrer Manresa a Museu	8
25/12/1936	dos camins carrer Sant Quirze a Museu	8
25/12/1936	un camí carrer Quevedo a Museu	4
26/12/1936	un camí carrer Sant Joan a Museu	4
28/12/1936	un camí carrer Quevedo a Museu	4
04/11/1936	un camí carrer Font Nova a Museu	4
21/11/1936	dos camins Gorina a Museu	8
25/11/1936	dos camins carrer Víctor Balaguer a Museu	8
26/11/1936	un camí Rambla a Museu	4
27/11/1936	un camí carrer Víctor Balaguer a Museu	4
27/11/1936	un camí Rambla a Museu	4
27/10/1936	un camí carrer Forment	1

15/01/1937	un camí carrer Horta Nova a Museu	4
19/01/1937	un camí Escolapis a Museu	4
20/01/1937	un camí carrer Sant Joan a Museu	4
23/01/1937	un camí Torras a Museu	4
24/01/1937	un camí Torras a Museu	4
26/01/1937	dos camins Torras a Museu	8
27/01/1937	un camí Motllo a Museu	4
08/02/1937	una gramola Rambla	2
15/02/1937	un camí Can Feu a Museu	8
16/02/1937	dos camins Can Feu a Museu	16
17/02/1937	dos camins Can Feu a Museu	16
18/02/1937	dos camins Can Feu a Museu	16
19/02/1937	dos camins Can Feu a Museu	16
20/02/1937	un camí Can Feu a Museu	8
22/02/1937	un camí Can Feu a Museu	8
23/02/1937	un camí carrer Para Joaquim Coromines a Museu	4
24/02/1937	un camí Can Feu a Museu	8
25/02/1937	un camí Can Feu a Museu	8
26/02/1937	dos camins carrer Para Joaquim Coromines a Museu	8
01/03/1937	un camí Can Feu a Museu	8
01/03/1937	tres camins Museu a Duran	8
02/03/1937	tres camins Museu a Duran	8
02/03/1937	un camí Banc Sabadell a Duran	4
03/03/1937	tres camins Museu a Duran	8
04/03/1937	dos camins Can Feu a Duran	16
05/03/1937	un camí Can Feu a Duran	8
09/03/1937	un camí Can Feu a Duran	8
09/03/1937	dos camins Museu a Duran	8
10/03/1937	un camí Can Feu a Duran	8
12/03/1937	dos camins Museu a Duran i un camí Llobet a Duran	8
16/03/1937	un camí Can Feu a Duran	8
17/03/1937	un camí carrer Sant Pau a Duran	4
19/03/1937	un camí Can Feu a Duran	8
26/03/1937	un camí Can Feu a Duran	8
06/04/1937	dos camins Museu a Duran	8
06/04/1937	un camí carrer Illa a Museu	4
08/04/1937	un camí Can Feu a Duran	8
09/04/1937	dos camins gerros Museu a Duran	8
13/04/1937	1 camí carrer Illa a carrer Horta Nova un camí carrer Horta Nova a Museu	8
13/04/1937	un camí Can Feu a Duran	8

20/04/1937	un camí Can Feu a Duran	8
22/04/1937	un camí carrer Illa a Duran	4
22/04/1937	un camí Museu a Duran	4
23/04/1937	un camí carrer Illa a Duran	4
23/04/1937	un camí carrer Horta Nova a Duran	4
28/04/1937	un camí Museu a Duran, un camí carrer Covadonga a Duran	6
12/05/1937	un camí Museu a Duran	4
13/05/1937	dos camins Museu a Duran	8
14/05/1937	un camí Museu a Duran	4
14/05/1937	un camí carrer Horta Nova a Duran	4
18/05/1937	un camí Avinguda 11 Novembre a carrer Horta Nova	4
18/05/1937	un camí carrer Horta Nova a Museu	4
25/05/1937	un camí carrer Horta Nova a Duran	4
25/05/1937	un camí Clot Ajuntament a Duran	4
16/07/1937	un camí Can Rull a Duran	8
24/08/1937	un camí Museu a Duran	4
08/09/1937	un camí Casa Ciutat a Duran	4
08/09/1937	un camí varis llocs a Museu	4
10/09/1937	un camí carrer Horta Nova a Duran	4
30/09/1937	dos camins Ponsà a Duran	10
08/06/1937	una escala Bombers i un camí de la Puríssima	8
30/06/1937	un camí carrer Víctor Balaguer a Museu	4
30/06/1937	un camí carrer Víctor Balaguer a Duran	4
06/10/1937	un camí Ponsà a Duran 1 hora	5
20/10/1937	un camí Ponsà a Duran 2 hora	10
20/10/1937	un camí Ponsà a Duran 1 hora	5
09/11/1937	un camí carrer Illa a Duran 1 hora	5
12/01/1938	dos camins del Principal a Museu	10
13/01/1938	un camí Museu a Duran	10
20/01/1938	tres camins del Principal	17
21/01/1938	dos camins del Principal	8
10/02/1938	un camí Duran	6
05/03/1938	un camí Duran	6
16/03/1938	tres camins de Turull a Duran	20
18/03/1938	un camí al Museu	5

4) Llistat dels objectes que l'any 1916 ingressaren en el Museu Diocesà de Barcelona provinents de diverses parròquies de la comarca.

Transcrit del llibre *Acto inaugural y catálogo de los objetos del Museo Diocesano de Barcelona*.¹¹⁷⁹

"-Barbará del Vallés

-290. Copón plata dorada cincelado (siglo XVI), 29cm.

-291. Aspersorio plata dorada (año 1661), 38 cm.

-292. Portapaz plata dorada gótico, 11 cm.

Entrega D. José Planas, Párroco.

-Palausolitar

-557. Puerta de madera tallada, 1'84 x 0'77m.

-558. Capitel de piedra.

-559. Molde para hacer hostias, 66cm.

Entrega D. Jaime Vallbona, Párroco.

-San Cugat del Vallés

-324. Estatuita. Virgen del Rosario, 18cm.

-325. Estatuita. Benditas ánimas, 15cm.

-326. Estatuita. San Pablo, 17cm.

-327. Estatuita. Virgen sentada, 16cm.

-328. Estatuita. San Magín, 17cm.

¹¹⁷⁹ MUSEO ARQUEOLÓGICO DIOCESANO DE BARCELONA, 1916.

- 329. *Estatueta. San Antonio, 17cm.*
- 330. *Estatueta. Santo Pontífice, 24cm.*
- 331. *Estatueta. San Sebastián, 15cm.*
- 332. *Estatueta. Virgen sentada, 16cm.*
- 333. *Estatueta. San Magín, 20cm.*
- 334. *Estatueta. Santo Mártir, 15cm.*
- 335. *Estatueta. Una Santa, 18cm.*
- 336. *Estatueta. Santo dominico arrodillado, 40cm.*
- 337. *Estatueta. Santo Obispo, 67cm.*
- 338. *Estatueta. Santo Tomás de Aquino, 65cm.*
- 339. *Estatua San Bernardo, 75cm.*
- 340. *Estatua San Pedro, 70cm.*
- 341. *Estatua Inmaculada, 75cm.*
- 342. *Estatua Virgen románica, 80cm.*
- 343. *Estatua San Antonio, 98cm.*
- 344, 345. *Angel barroco, 68cm.*
- 346. *Angel barroco, 67cm.*
- 347. *Angel barroco, 40cm.*
- 348. *Angel barroco, 94cm.*
- 349. *Cruz de altar en madera, 132cm.*
- 350. *Angel barroco, 98cm.*
- 351. *Virgen con el Niño, 107cm.*
- 352. *Atril de púlpito (león de San Marcos), 55cm.*
- 353. *Atril de púlpito (águila de San Juan), 78cm.*

- 354. *Capitel en piedra, 18cm.*
- 355. *Capitel en piedra, 31cm.*
- 356. *Capitel en piedra, 30cm.*
- 357, 358, 359, 360, 361, 362. *Tela antigua con marco y cristal, 34x47cm.*
- 363. *Tela antigua con marco y cristal, 34x49cm.*
- 364. *Tela antigua con marco y cristal, 34x55cm.*
- 365. *Tela antigua con marco y cristal, 44x57cm.*
- 366. *Tela antigua con marco y cristal, 45x68cm.*
- 367, 368. *Espejo reflector, 60x33cm.*
- 369. *Espejo reflector, 65x39cm.*
- 370. *Marco de espejo, 1,08x0,86m.*
- 371. *Una Sacra central y 2 laterales, 68x36cm.*
- 372. *Un fragmento de capitel.*
- 373. *Un báculo de madera dorada, 1,00x0,99m.*
- 374, 375, 376, 377, 378. *Tejas con marca de fábrica.*
- 379, 380. *Dos peanas de madera, 45x29cm.*
- 381. *Bandeja petitoria (ciervo central), 23cm.*
- 382. *Bandeja petitoria (ciervo, margarita), 23cm.*
- 383. *Bandeja petitoria (flor decorativa), 27cm.*
- 384. *Bandeja petitoria (jarro ornamental), 26cm.*
- 385. *Bandeja petitoria (motivos decorativos), 29cm.*
- 386. *Bandeja petitoria (rosca central), 30cm.*
- 387. *Bandeja petitoria (motivos decorativos), 32cm.*
- 388. *Bandeja petitoria (motivos decorativos), 37cm.*

- 389. *Cuadro cristal escena Calvario y Anunciación, 47x33cm.*
- 390. *Viga pintada, 1,03m.*
- 391. *Viga pintada, 1,60m.*
- 392. *Viga pintada, 90cm.*
- 393. *Viga pintada, 97cm.*
- 394. *Tira de madera pintada, 1,36m.*
- 395. *Retrato al óleo de D. Eustaquio de Azara, obispo de Barcelona, 1,05x0,87cm.*
- 396. *Azulejo marcado.*
- 397. *Cuadro con cuatro azulejos.*
- 398. *Cuadro con ocho azulejos.*
- 399. *Cuadro de azulejos. Bautismo del Señor.*
- 400. *Cuadro con azulejos. San José.*
- 401. *Cuadro con 36 azulejos.*
- 402. *Sagrario dorado, 1,06m. alto.*
- 403. *Frontal de seda, 1,79x0,73m.*
- 404. *Cuadro cristal pintado. Virgen y el Niño, 80x47cm.*
- 405. *Relicario bronce, forma cruz pectoral.*
- 406. *Relicario sagradas especies.*
- 407. *Imagen alabastro. Virgen y el Niño, 82cm.*
- 408. *Araña de cristal de Venecia.*
- 409. *Sillón abacial dorado, tapizado damasco rojo.*
- 410. *Sacra de madera "Lavabo", 28x21cm.*
- 411, 412. *Columnas dóricas de madera, 2,56m.*
- 413. *Cuadro al óleo "San Pablo", marco dorado crestas, 2,00x1,65m.*

- 414. *Casulla seda, galón plata, estola.*
- 415. *Casulla morada, galón dorado (juego completo).*
- 416. *Casulla verde (sin cubre-cáliz).*
- 417. *Casulla blanca (sin cubre-cáliz).*
- 418. *Casulla encarnada (juego completo).*
- 419. *Casulla amarilla (sin manípulo).*
- 420. *Casulla blanca (sin cubre-cáliz y manípulo).*
- 421. *Casulla blanca (sin cubre-cáliz).*
- 422. *Galones oro cuatro fragmentos.*
- 423. *Borlas juego de ífulas, 10.*
- 424, 425. *Bordones de metal.*
- 426. *Cuatro juegos de borlones.*
- 427. *Once fragmentos de seda.*
- 428. *Cubre-copón rosa.*
- 429. *Cubre-copón plateado.*
- 430. *Vestido Niño Jesús, seda blanco.*
- 431. *Vestido Niño Jesús, seda marrón.*
- 432. *Vestido Niño Jesús, seda rojo.*
- 433. *Casaquilla seda floreada.*
- 434. *Vestido de Virgen, azul.*
- 435. *Vestido de Virgen, marrón.*
- 436. *Niño Jesús, alabastro, encarnadas manos y cara, con peana.*
- 491. *Relicario de madera (grande).*
- 492. *Relicario de madera (pequeño).*

- 493. *Relicario de tierra cocida.*
- 494. *Botellita, cristal, para guardar aceite de la lámpara de algún sepulcro de mártir.*
- 498. *Fragmento del pluvial del abad Biure.*
- 518. *Corona de plata repujada, 20cm.*
- 519. *Clavo antiguo de la puerta del monasterio, 9cm.*
- 520. *Alba del abad Biure.*
- 521. *Relicario de madera tallada dorada, 44cm.*
- 522. *Báculo funerario de madera policromada.*
- 564. *Cubre-hombros encarnado con bordados (escudo).*
- 565. *Llave antigua.*
- 566. *Pila bautismal de inmersión, 0,87x1,29 diámetro.*
- 575. *Plano del cimborio de la Iglesia de S. Cugat del Vallés, 1,27cm. Alto x 1,21 base.*
- 576, 577, 578. *Tres columnas cuadradas, 2,00x0,27m.*

-San Quirse de Tarrasa

- 283. *Retablo atribuido a Huguet, 2,50x0,80m. Representa en el centro Santa Julita con San Quirico, encima la santa escena del Calvario, y a los lados seis pasajes del martirio de ambos Santos.*

Entrega D. Francisco Rosals, Escónomo.

-Santa Perpetua de Moguda

- 311. *Tabla con marco (siglo XIII), 1,02x1,73cm. Escenas de Santa Perpetua.*
- 312. *Antigua puerta, 1,61x0,65m. San Pablo y tres santos.*
- 313. *Antigua puerta, 1,41x0,65m. San Pedro.*

Entrega D. Andrés Posa, Ecónomo.

-Sardañola

-293. Copón-ostensorio de plata (1594) con dos ángeles, 56cm.

Entrega D. Angel Garriga, Párroco.

-Tarrasa. Parroquia del Espíritu Santo

-248. Tabla del martirio de Ss. Cosme y Damián, 1,50x0,95m.

-249, 250, 251. Tabla del martirio de Ss. Cosme y Damián, 1,37x0,90m.

-252. Tabla de Sta. Elena y Sta. Clara, 1,35x0,51m.

-253. Tabla de Sta. Marta y Sta. Francisca, 1,35x0,51m.

-254,255. Templete-relicario con 20 hornacinas, 80cm.

-256,257. Candelero barroco, 73cm.

-258. Cruz parroquial con asta (sin asta 83cm.)

-259. Cabeza de mármol de Niño Jesús.

Entrega D. José Guardiet, Ecónomo Arc.¹¹⁸⁰

¹¹⁸⁰ MUSEO ARQUEOLÓGICO DIOCESANO DE BARCELONA, 1916.

5) Article "La Revolució a la Comarca"

Article publicat al *Full Oficial* de Sabadell el dia 6 d'octubre de 1936 i on s'informa dels fets ocorreguts durant els primers dies de l'alçament militar en algunes poblacions del Vallès Occidental.

"LA REVOLUCIÓ A LA COMARCA

Hem resseguit en pelegrinatge periodístic, els pobles de la comarca de Sabadell, per tal d'oferir des de les pàgines del FULL OFICIAL, una visió sintetitzada de la trajectòria de la Revolució en diverses de les localitats veïnes. Per tot arreu, hem sentit el fervor popular, que ha aixecat en armes a les masses treballadores i liberals de Catalunya, contra la criminal reacció feixista, iniciada en l'històric 19 de juliol. Per tot arreu, la petja ferma i decidida de l'antifeixisme ha marcat el solc profund d'una nova societat que fecunditzarà la Revolució triomfant.

Per tot arreu, s'ha esborrat un passat d'oprobri, i d'igominia i suara en l'àmbit dels pobles camperols la fe en la Llibertat i en la Revolució. Els pàries de la terra s'han redreçat!!!

Ja prou de fam i penes, injustícies i sofrir.

Castellar del Vallès

A la veïna vila, la Revolució ha estat profundament sentida i la nova vida va éssent plasmada d'una faisó exemplar. Com a tot arreu la data del 19 de juliol, fou la fita inicial d'un sentiment de nova civilització, nascut del part certament dolorós però fructífer, provocat per la criminal sublevació de l'exèrcit traïdor.

El Comitè Antifeixista, es constituí ràpidament, i està integrat per dos elements de la U.G.T., cinc de la C.N.T., dos del Partit Socialista Unificat, dos d'Esquerra Republicana de Catalunya, i dos de la Unió de Rabassaires.

Aquest Comitè, porta a terme una tasca enorme.

Des dels primers moments, les faramalles de l'Església foren llançades al foc purificador, i els elements de dreta, firmants d'un document odiós en les darreres eleccions, obligats a escombrar i netejar el temple de les desferres que hi restaren.

El Comitè ha creat un impost de guerra, que subvenen els treballadors de la següent manera:

Fins a 50 ptes. de jornal, 1 pta. d'impost setmanal.

De 50 a 70 ptes., 2 pessetes i de 70 pessetes en amunt, 5 pessetes setmanals.

Els burgesos i comerciants, no s'han escapat de contribuir a l'esforç del poble de Castellar, i han estat dividits en tres categories, d'acord amb llurs possibilitats. Han estat creats tres tipus de contribució pels industrials i comerciants, de tres, cinc i deu pessetes setmanals.

D'aquesta manera, els ha estat possible entregar fins ara i setmanalment, 1.000 pessetes al Comitè Central de Milícies Antifeixistes.

A més, s'assisteix magníficament a les famílies necessitades de la vila, amb el producte de les incautacions, i de molts objectes expropiats que han estat venuts al poble en pública subhasta. Això, ha servit per a subvenir les necessitats dels castellarencs que es troben al front.

Les grans propietats rústiques, estan incautades i controlades per la Unió de Rabassaires i el Sindicat Agrícola de la C.N.T., que les treballen col·lectivament. El dret de parts, ha quedat cancel·lat i la terra i els seus productes, passaran a ésser de la col·lectivitat. Molts objectes i fruits de les propietats incautades, han estat fets efectius, passant a constituir el fons de reserva dels treballadors col·lectivistes.

Les petites indústries, s'estan organitzant en col·lectivitat. Els barbers, els ram de transport i de la construcció, han ja aconseguit la realització de l'ideal cooperatiu, i aviat els forners i els fusters, treballaran sota aquestes noves directrius.

Les indústries més grans segueixen també el procés del nou ordre estatuït revolucionàriament; així les indústries de seda, Riba-Escatà, resten cooperativitzades pels seus productors i la casa Tolrà, entretant, queda controlada pels obrers.

D'acord a un magnífic pla de treball dels treballadors, les indústries funcionen, pot dir-se en totalitat, sobre tot en el que respecta a l'element masculí, i a les dones no els manca treball, confeccionant tota classe de prenyes de vestir pels combatents del front

antifeixista. Tanta en tenen de feina, que ha calgut instituir una nova modalitat de treball, puix hi mancava la mà d'obra; i el problema ha estat senzilla i econòmicament solventat.

Les dones de dreta han estat obligades a aprofitar el temps que fins ara perdien anant a missa i a confessar-se, treballant "activament" i d'acord a una *tasa* establerta, en la confecció de gerses, mitjons, guants, caçadores, etc., i havent-se de satisfer les despeses del material. Ens sembla a nosaltres, que aquesta és una bona iniciativa que caldria tenir en compte, per establir-la a Sabadell. Les "damas" que mercadejaven amb la misèria dels treballadors i que no han treballat mai, potser seria hora que en comencessin a aprendre.

Amb aquest sistema i l'esforç enorme de les dones treballadores de Castellar, ha estat possible poder enviar regularment el que en el front es fa imprescindible.

Castellar del Vallès, té vint milicians combatents, i han tingut malgrat tot, la voluntat d'assistir als infants desvalguts, fills de pares soldats de la llibertat. Noranta sis petits antifeixistes estan allotjats i perfectament assistits per famílies treballadores de la localitat, protegits i controlats pel Comitè Antifeixista.

La Cultura Popular, no resta abandonada a la vila veïna. Una Delegació de la C.E.N.U., composta per un representant de la C.N.T., un del P.S.U.C. i de la U.G.T. i un de l'Esquerra i Rabassaires, cuida que la nova societat quedi fonamentada en la intel·ligència i en el treball.

Sant Cugat del Vallès

Immediatament s'iniciada la sublevació feixista, a Sant Cugat, es mobilitzaren les forces proletàries i d'esquerra per contrarrestar les forces dels militars traïdors.

El Comitè, quedà immediatament constituït per tres elements de la C.N.T., tres de la U.G.T., tres del P.O.U.M., tres de l'Esquerra i Federals, tres rabassaires i tres de la F.A.I.

La Unió de Rabassaires, s'ha incautat de les finques rústiques i les han repartides als camperols, d'acord a les necessitats de llurs respectives famílies, i els fruites, seran col·lectivitzats.

Les indústries, estan controlades, i els rams de la Construcció i Barbers estan cooperativitzats, sistema que estan en vies d'adoptar el pintors, fusters i manyans.

Foren creats menjadors col·lectius per a les famílies necessitades, que a l'ensem, han estat convenientment assistides amb els objectes requisats de les torres senyorials feixistes.

Una granja que el feixista Rocamora tenia en construcció l'han acabada els treballadors sancugatencs i és explotada col·lectivament.

El Comitè, té incautada la finca d'un carlí conegudíssim i està destinada a les necessitats del poble.

Les entitats polítiques proletàries d'esquerra han convertit els cataus aristocràtics de les entitats reaccionàries en casals de la Revolució.

Les entitats culturals obreres, s'han incautat de propietats de facciosos que són ara fogars de la cultura de la classe treballadora.

La lluita contra el feixisme hi és portada amb intensitat. Des del primer moment de la reacció popular contra el fantasma militaroides, les esglésies, llençaren des de les agulles dels campanars el resplandor radiant de la nova societat, i l'incendi destructor d'un passat d'oprobí. Era el far resplendent de la Revolució. Però el Monestir, ha estat respectat pel que conté d'interès històric i de valor artístic. El nou ordre, no té un sentiment de destrucció, és eminentment constructiu.

La labor d'higientització ha estat acomplerta. Molts feixistes s'han fet escàpols, però tres d'altres entre ells el cacic màxim de Sant Cugat, el reaccionari Sant, han entrat ja a hores d'ara en el regne dels Cels.

El Rectors, com la majoria de la gent de sotana, era dels que predicava la pobresa i la humilitat, més això no era obstacle perquè tingués en valors nacionals i estrangers més de 75.000 pessetes. Ara talla el cuponet a la Banca d'allà dalt.

Trenta milicians lluiten al front i noves expedicions s'estan organitzant.

L'abasteixement a les línies de combat no s'ha descuidat i quatre camions carregats de queviures han marxat vers el front.

Les dones, com totes les de Catalunya, treballen incansablement en la confecció de prenyes d'abric per als combatents antifeixistes.

Els acabats de la vila, estan obligats a satisfer un import de guerra, d'acord i proporcionat a llurs possibilitats econòmiques, i que passa a engruixir la subscripció voluntària pro-lluita contra el feixisme.

Les campanes de les esglésies han deixat de molestar les oldes dels ciutadans i transformades en material bèl·lic, serviran per batre l'enemic.

La Delegació de la C.E.N.U., ha habilitat les escoles confessionals pels instituts de la Cultura Popular, i es proposa dotar als 1.300 escolars de Sant Cugat dels mitjans addients per cultivar les intel·ligències que fagin dels homes de demà, dignes i fervents defensors de la civilització que avui amb les armes a la mà disputem en lluita a mort, a les forces retrògrades i criminals d'una Espanya sense vergonya i sense dignitat.

Sant Quirze de la Serra

Aquest reportatge és fet de manera improvisada. Quant, ahir ens dirigíem al veí poble, muntats damunt el fidel Essez al nostre servei, a l'ésser prop del "fielato" no volgué tirar més. Qualsevol s'hi oposa quant senyala que no pot seguir. Sort de les sorts, però. Els companys sanquirzencs olfataren que teníem dificultats i sortiren a la nostra recersa. I amb aquestes circumstància, al mig de la carretera obtinguérem aquesta informació.

El Comitè de Milícies dels nostres veïns és integrat per 2 compants de l'Esquerra, 2 de la C.N.T. i 2 de la U.G.T. L'Ajuntament els ofereix tota la confiança. La Unió de Rabassaires s'ha incautat de les terres. El vi que de la collita s'ha obtingut és controlat pels Rabassaires i no n'entrega cap quantitat sense la deguda autorització. L'església s'utilitza com a celler.

Val a dir que el vi no té res de cristià.

En qualitat d'incautada la torre Gorina es destinarà a Escoles sufragant les despeses d'habilitació els ex-propietaris que setmanalment subvenen el que s'ha convingut fins a la totalització de la reforma convenient que vindrà a costar unes cent mil pessetes.

Marxaren al front set companys santquirzencs.

El Comitè està constantment en contacte amb el de Sabadell. Les dones del poble confeccionen per al front prenes de vestir que són entregades a Milícies de la nostra ciutat. Han fet entrega de 2 camionades de queviures, per als "Hospitals de Sang", de

la capital. En dues entregues han fet donació, al Comitè Central de Milícies de l'import de 1.654'75 ptes. producte de festivals organitzats als quals hi ha contribuït el poble.

A la primera oportunitat enviaran importants quantitats de vi a tots els fronts d'Aragó.

Van incautar-se de la propietat Casa Vivé de la Serra que serà destinat a Sanatori: Obra altament revolucionària i amarada d'humanitarisme.

El metge del poble disfruta de molta simpatia entre els seus companys el qual ha estat sempre a lliur contat col·laborant en les tasques que se l'ha requerit.

El ram de construcció està col·lectivitzat. Es en altres ordres de treball que es procedirà també a la col·lectivització.

El C.E.N.U. hi és constituït. L'abnegació provada dels companys veïns de la nostra ciutat fa confiar en què aviat seran realitzats el que avui són projectes en estudi. Millores d'importàncies creiem que n'aconseguiran encara moltes.

Barbarà del Vallès

Aquest veí poble de Barbarà sent la revolució com tots els pobles de la rodalia. Des del primer moment els seus homes van posar-se el peu i segueixen lluitant amb el braó característic del proletariat conscient del seu deure. Les dones de Barbarà, a la seva manera, també ajuden als companys d'aquest poble; confeccionen gerseis i col·laboren en totes les tasques pel que la seva intenció s'escau. El Comitè Revolucionari l'integren elements del Front Popular, Unió de Rabassaires de Catalunya i el Partit Socialista Unificat. L'Ajuntament és d'esquerra i alguns regidors del mateix són part integrant del susdit Comitè.

Remuntant-nos als primers moments de la sublevació feixista hem de dir que a Barbarà tots els cacics es feren escàpols. Les endròmines de l'església foren cremades.

Tasca revolucionària constructiva se n'ha fet, ja que els rabassaires, que són en gran majoria, treballen les seves terres amb braó perquè saben que ho fan per la col·lectivitat. La creació del "Seller Col·lectiu" n'és la prova palpable. Han estat fetes les incausacions de les cases de camp següents: Casa Gili, Llobateres i Altimira, les quals havien pertenescut al reaccionari Cirera Voltà. S'han incautat també d'una escola privada. La C.E.N.U. hi té delegació.

Pel front va fer-se una expedició de 4 tonelades de patates, una tonelada de sebes, 67 gallines i 103 cunills.

L'aportació de milicians al front que el poble de Barbarà ha fet s'eleva al nombre de 85.

Aquesta és la tasca explicada a grans gambades, que els companys barbaranencs fan a profit de la causa.

Palausolitar

L'ex-Alcalde d'aquest poble, Lluís Casajuana, de tant valent, a l'esclatar la revolta es féu escàpol i com a fruit de la seva proesa durant una setmana va practicar la vida d'ermità. Es un home molt murri que sabia fer cara a tots els vents, menys a l'actual que va bufar tant fort que l'envià pels boscos de la rodalia a comviure amb la natura. El Secretari del poble Antoni Salazar també resultà ésser amant de la soletat del bosc.

Dels cacics Duran, Padró, Sardà i Tort, no s'en sap res; millor per ells!!!

L'agent dels cacics i subordinador en dia d'eleccions Josep Mas, ja dorm el son dels justos.

Component el Comitè Revolucionari elements de la C.N.T. i Izquierda Republicana.

Varen destituir el mestre pel poc afecte al règim. Ara incumbeix a la delegació del C.E.N.U. nomenar el substitud.

L'actual Ajuntament de formació com el 14 d'Abril no mereix prou confiança i ara haurà de renovar-se d'acord a la nova situació que la Revolució ha legalitzat.

Han estat fetes les incautacions de les Cases Padró i Duran; d'aquesta darrera s'incautaren de vint mil pessetes en bitllets de Banc que convenientment administrades serveixen per a les atencions de la Revolució. De la mateixa propietat es retiraren, en valors, 132.000 ptes. i 73.000, quins valors foren dipositats a la caixa d'Estalvis de la Generalitat.

El Comitè de Milícies va fer la incautació de les terres que les treballen els mateixos rabassaires, sense entregar, per tant les parts que imposaven els desterrats caciquets.

L'església fou cremada i els objectes de valor dipositats a la Generalitat.

La seva aportació de milicians al front s'eleva a 8. Han col·lectivitzat el Cinema en combinació amb els pobles Perpètua de Moguda i Montmeló.

Sentmenat

El 19 de Juliol, va vibrar també en el veí poble. La tradició militar-feixista, hi ha obert també el camí de la Revolució. Les forces negres de l'església foren foragitades i els seus bens putificats en un aute de fe popular.

Tot seguit de vençut el feixisme, va constituir-se a Sentmenat el Comitè Antifeixista, integrat per quatre elements de la C.N.T., dos republicans federals, dos rabassaires i dos d'Esquerra Republicana de Catalunya, i va preocupar-se immediatament d'endegar la vida en el nou ordre instituït. Les propietats dels cacics, dels privilegiats aristòcrates, quedaren incautades i es treballen col·lectivament. Els camperols, els eterns esclaus de la terra, han saldat el deute feudal amb el Marquès de Sentmenat i amb el cap visible de Gil Robles a Catalunya, Griera i Voltà i el comandari del carlista a la Comarca, Baygual. S'han acabat els parcers i el dret de la rabassa morta. La terra i els seus fruits deixen d'ésser propietat d'uns particulars usurers i cretins per passar a ésser patrimoni de la col·lectivitat.

La indústria sentmenatenca, marxa també pel camí de la propietat comú. Les indústries Serra-Roca S.A. estan incautades i la fàbrica Malagrida cooperativitzada pels obrers.

A Sentmenat, ja no hi han patrons i obrers forners, paletes i barbers; hi ha la col·lectivitat dels forners, dels obrers i del Ram de la Construcció.

La Cultura s'obra també la seva nova via; La Delegació del C.E.N.U., treballa activament perquè la nova societat camini pels viaranyes d'una civilització aconseguida amb l'esforç del treball i el cultiu de les intel·ligències.

A Sentmenat, malgrat el magnífic esforç de redreçament popular i constructiu, no s'ha descuidat la guerra contra el feixisme. Les dones treballen activament per als combatents. Tretze sentmenatencs lluiten al front i s'organitzen noves expedicions.

L'obra d'higientització popular s'ha portat a terme. El més destacat feixista de Sentmenat, Esteve Ramoneda i Vilardell i l'Alcalde gestor, han desaparegut covardament.

Sentmenat és amb la Revolució!...

Perpètua de la Moguda

En aquest poble la Revolució va fent també la seva via.

Les terres estan incautades per la Unió de Rabassaires, que les treballa després d'abolir l'impost de parcels.

L'Ajuntament, es formarà de nou, integrat per totes les forces antifeixistes. L'estructuració d'una nova societat, marca també a Perpètua de la Moguda els seus fonaments.

La Granja Soldevila, d'una importància prou coneguda, s'explota col·lectivament pels que fins ara, n'eren assalariats.

El foc antifeixista, purificà com a tot arreu les andròmines de la religió.

Els cacics del poble, van fugir amb la seva característica covardia des dels primers moments.

Les organitzacions sindicals de la C.N.T. i de la U.G.T. i els partits polítics antifeixistes, treballen activament per coadjuvar a l'enderrocament del feixisme i al triomf de la llibertat. Dotze homes de Perpètua, lluiten al front, junt amb els seus germans contra la bèstia negra de la reacció.

No es descuida de cap manera el front, i la Unió de Rabassaires hi ha enviat ja, dos camions plens de queviures i el Comitè Antifeixista un camió carregat de bestiar.

Les campanes de l'església foren transportades a Mollet, per tal de convertir-les en material bèl·lic.

L'obra cultural, preocupa també a Perpètua de la Moguda i com als altres pobles, la Delegació del C.E.N.U. treballa activament en aquest sentit, hi ha habilitat una escola confessional per Escola Unificada amb mobiliari completament nou.

Una nota sobresortint és la de La Florida, agregat de Perpètua de Moguda, que han acordat en consulta plebiscitària entre els veïns, separar-se del poble i constituir Ajuntament. Falta però, l'acord definitiu dels organismes superiors de Perpètua.

Perpètua de la Moguda ha dit també el "Present" a la lluita per una societat més justa i humana."¹¹⁸¹

¹¹⁸¹ *Full Oficial* de Sabadell, 6 d'octubre de 1936.

6) Memòries de Joan Sallarès Castells

Sobre la seva actuació durant el període bèl·lic, conservades en l'arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach.

"NOTAS PARA UNA MEMORIA A ESCRIBIR

19 de Julio de 1936 a 26 de Enero de 1939

Situación: El Movimiento Nacional estallado en 19 de julio de 1936, me sorprendió en plena organización de unos Juegos Florales que la Academia de Bellas Artes de Sabadell iba a celebrar a primeros de Agosto. El propio día 19 fuí, junto con mi esposa e hija, a San Felio del Recó, en mi automóvil particular, a ver a mi pequeño Daniel, donde se encontraba en recuperación de salud. De vuelta, en Castellar, fuimos detenidos por un control y entonces nos dimos cuenta de cómo había ocurrido el alzamiento.

Incendio de la Parroquial de San Félix: El lunes por la mañana fué incendiada esta Iglesia. El escultor Camilo Fábregas me dijo que en la entonces plaza de Pi y Maragall estaban golpeando la imagen de San Sebastián, sacada del altar del por tantos conceptos honorable Gremio de Fabricantes. Al lamentar el hecho, nos propusimos rescatarla y pedimos al P.O.U.M., a la sazón instalada en la calle Bajo Pedregar, para incautarnos de la misma, pues -dijimos- es inútil quererla destruir por ser de bronce. Concedido el permiso, la retiramos a los bajos del Ayuntamiento y después fué ingresada al Museo, junto con la Cruz Parroquial. Estos dos objetos fueron, en efecto, los primeros que se salvaron de la fúria destructora.

Defensa de la casa Durán: Al día siguiente visitóme, alarmado, Don Marcelino Garriga, para pedirme que viera de disuadir los del P.O.U.M. quienes querían ocupar esa finca. Movido de mi nunca bastante probado patriotismo, hablé con aquellos dirigentes haciendo resaltar el carácter histórico y arqueológico de dicho inmueble, como así mismo los peligros que en cuanto a resistencia material ofrecía. Mis palabras debieron ser lo suficientemente persuasivas y ellos desistieron de su empeño. Tres o cuatro días después, otros elementos de dicho organismo revolucionario insistieron en su porfía de ocupar la Casa Durán; fuí requerido otra vez por el celador de dicha finca,

Don Marcelino Garriga, y salí otra vez con la mía de impedir que dicha finca fuera ocupada. Pedí al Alcalde que se incautara de la misma y fui yo mismo quién fijó en su puerta el correspondiente anuncio.

Defensa y salvamento del edificio del Círculo Sabadellés y Teatro Principal: En la tarde de uno de los primeros días de sucesos, se personaron en mi casa unos amigos consocios de la Academia de Bellas Artes alarmados por ciertos movimientos de elementos revolucionarios, los que penetraban en el Casino. Me personé allí y pude comprobar un intento de incendio del edificio, pues mesas, sillas y maderas estaban dispuestas para pegarles fuego. Atendida la gravedad del intento fui a ver al Alcalde (Miralles). Le notifiqué lo que ocurría y le propuse la incautación del edificio para servicios municipales. Accedió a ello, se fijaron diferentes rótulos en el mismo y de esta manera salvé el Círculo Sabadellés, el Teatro Principal y la Academia de Bellas Artes, de la que yo me había constituido en portavoz como Vice-Presidente en funciones de Presidente.

Delegado de la Comisaría de Museos de la Generalidad de Cataluña: Fué en los primeros días de agosto que recibí el nombramiento. Este fué hecho a mi favor por indicación del Archivero Municipal, Don Miguel Carreras (e.p.d.). Coincidió con ello cuando el Comité Revolucionario dió orden que dentro las siguientes cuarenta y ocho horas fuesen presentadas todas las imágenes, cuadros, objetos del culto y vestuarios a la Cobertera, donde sería todo ello destruído.

En contraposición a esta orden -y reflexiónese lo que tal cosa representaba para mí en aquellas horas de terror y de persecución-, publiqué un aviso en el diario "Vertical" disponiendo que en bien del patrimonio artístico, histórico y arqueológico, no se destruyera objeto alguno sin antes haberlo puesto a examen en el Museo de Sabadell.

Esta decisión proporcionóme los mejores frutos, pues tantos y tan valiosos elementos de carácter religioso como atesoré en el Museo, atestiguan elocuentemente la rectitud, buena fe y entusiasmo que puse en la misión que se me confiara y en la iniciativa que tuve la feliz idea de acometer.

En bien de la piedad pública: Complemento de lo anterior, fué la orden que dí para que fueran con todo respeto arrancadas las imágenes de azulejo existentes en diversas calles y que continúan conservadas en el Museo.

Dos joyas del Arte Religioso salvadas: Una de ellas el espléndido altar barroco, de carácter vasco (año 1640), existente en la institución de las Hermanitas de los Pobres.

La otra la constituye la pintura del altar de Nuestra Señora de Montserrat existente en la Iglesia de la Purísima Concepción y obra de Antonio Vila Arrufat.

Joyas y objetos del culto: Complementando esta obra de salvación y defensa, puestos de acuerdo el que fué dignísimo y culto Archivero Municipal, don Miguel Carreras, junto con un técnico y el que suscribe, fué hecha una delicada selección de dicho material, y ello se realizó no sin encontrar serias dificultades.

El criterio seguido fué el de atender de cada pieza sus valores materiales, históricos y artísticos y su resultado fué todo lo halagueño que podía esperarse. Luego el culto arqueólogo don Luís Mas formó una relación de lo reservado para el Museo. Custodias, Copones, bacinas, hisopos, etc., todo quedó salvo y defendido.

Así mismo lo fueron los vestuarios del culto, misales, reliquiarios, etc., sobre los que se pudo echar mano.

Libros antiguos: Esta ha sido una de las aportaciones más estimables entre el material ingresado en el Museo. En efecto, todos los ejemplares anteriores al 1850 se encuentran reunidos en sendas bibliotecas y estanterías, así como documentos públicos y privados y recogen un sin fin de temas y materias.

Pinturas Bíblicas de Antonio Estruch: Esta importante colección fué sacada de la Casa Ponsá al ser convertida ésta en Hospital, y bastante costó el hacerlo, puesto que para evitar su difícil traslado incluso hubo algún intento de destrucción.

Colección Domingo Teixidó: Esta colección, sobre la que se desataron no pocas apetencias de requisa, fué defendida por mí en nombre de la señora madre de su propietario, y se llegó a no molestar más a dicha señora al hacerse un Inventario de las obras existentes y de las que yo implícitamente me hice responsable.

Archivo del arquitecto Casulleras: Siguiendo en mi afán de recuperación, me hice cargo, ingresándolo en el Museo, de la colección de proyectos originales del arquitecto don Santiago Casulleras y después de enterarme que el domicilio de dicho señor había sido allanado.

Archivo Casañas: Igualmente fué ingresado en el Museo el archivo monográfico -que la destrucción ha hecho tan insuperablemente interesante- del señor Francisco Casañas.

La obra del pintor José Figueras: La tan preciada como reducida producción de este inteligente artista, fué recogida por mí de casa de su hijo y con ella ahora se estaba

montando en el Museo un departamento especial en el que quedara expuesta concediéndole el sitio de honor que su propia bondad acredita.

Colecciones Juan Llonch: Al iniciarse el Movimiento procuré con todo mi interés el salvar las colecciones de arte que dicho señor poseía.

A tal efecto depositáronse en el Museo la mayor parte de las obras pictóricas y quedando a disposición de dicho señor varias piezas de cerámica, también me preocupé de salvar la biblioteca. A este efecto, logré reunirme con el Consejo Obrero de la fábrica Llonch y el Consejero Municipal de Cultura y recabé de todos ellos el respeto a una tan notable colección bibliográfica, comprometiéndose ambos a no permitir que esta se seccionara o fuera cambiada de local. Así quedó acordado y yo por mi parte renuncié a recoger ninguna de las obras de arte (objetos) allí existentes, a fin de dar ejemplo de respeto y mantener íntegra una instalación tan rica en calidad y tan estimable en cantidad.

Los domicilios abandonados o requisados, fueron así mismo (no todos) objeto de mi visita de inspección por si había algún efecto a recoger y en sentido de museable.

De la Academia de Bellas Artes: Visto el abandono en que la organización F.E.T.E. tenía el local de este organismo, resolví, antes que no desapareciera nada más, incautarme de lo que allí quedaba, y a tal efecto fué recogida una parte del mobiliario, el reloj, una librería, un ejemplar de la Enciclopedia Espasa, una figura de la Venus de Milo, algunas pinturas y piezas de cerámica, entre ellas una chimenea monumental.

Todo ello fué depositado en el local del Museo de Sabadell y a resultas de lo que procediera.

Valoración general: Es muy difícil señalar el valor material de todo lo salvado o recogido. Un cálculo hecho "grosso modo" dióme un resultado que orillaba los tres millones de pesetas.

Pero a este cálculo no le daremos valor alguno si reflexionamos en el orgullo del que todos hemos de participar de haber recuperado casi íntegramente el patrimonio que la ciudad parcialmente poseía en pintura, esculturas, tapices, lámparas, muebles, cerámica, libros, documentos, objetos del culto, vestuario, etc., etc., antiguo o moderno, más valioso o menos, pero que cada objeto de por sí entraña efectos vivos, antiguos y tradicionales los más, y aquel sentido de distinción, de fuerte espiritualidad a que llegan solamente las personas y los pueblos que consiguen un alto grado de cultura.

Miscelánea: A todo lo anotado es obligado añadir unas notas que habrán de situarme en mis oficios de Delegado de la Comisaría de Museos.

En primer lugar, el cargo era y ha sido, tanto para la Generalidad como para el Ayuntamiento, completamente gratuito, es decir, sin devengar honorario alguno.

Por si no fuesen pocos los disgustos y peligros que durante el desempeño del cargo tuve que soportar, he de añadir que la parte económica del Museo, fuí yo mismo quién la atendió.

Y que por no cumplir el Ayuntamiento sus compromisos de subvención, también fuí yo quién repetidamente pagué de mi peculio particular al Conserje.

He de añadir, aún, que las obras ingresadas en el Museo, fueron todas respetadas, bien condicionadas, algunas restauradas y todas limpias para su mejor conservación.

Glosario de consideraciones:

Como sabadellense, como patriota y como amante fervoroso que siempre fuí de todo lo que es y representa Patria, Historia, Arte y Cultura, el hecho de intervenir activamente en la labor recuperadora que suscintamente llevo descrita, confieso que me proporcionó a menudo las más íntimas satisfacciones.

En los amargos momentos que estoy pasando, continúa siéndome un eficaz consuelo. Sé que cuando tanto se destruía, yo salvaba; que cuando a capricho se robaba, sirviendo el interés público yo lo impedía, y que cuando el desenfreno del aniquilamiento alcanzó su mayor intensidad, fuí yo quién en nombre de la ciudad y de su soberanía reclamó y alcanzó los elementos que nos la han de presentar de nuevo resurgida en su tradición de laboriosos, creyente y en Bellas Artes prócer.

Han sido para mí cerca de dos años y medio de trabajo, de abnegación para el bien común y de desvelos sin fin por el buen nombre de mi amada ciudad de Sabadell.

Aún, por si ello no fuera bastante, tuve que luchar enérgicamente para evitar la colectivización de mi negocio (y de ello podrán dar cumplida cuenta mis colegas); me quedé sin el dependiente en quién reposaba con toda confianza mis actividades comerciales; mi automóvil particular me fué requisado (robado), y el promogénito de mis hijos, el quieto y dulce Miguel (que descanse en paz), fué fusilado por los rojos después de sufrir dos días de persecución al pasarse desde las filas rojas a las del Ejército del Generalísimo Franco.

Podría anotar aún otros detalles de prestación personal, los que eludiré por razones de delicadeza.

Y ahora ya, cuando pensaba entrar en una prolongada época de reposo, amparado en la política de rectitud que nos ofrece el Caudillo, me encuentro soportando las angustias de la cárcel.

Sé que todo se desvanecerá, que mi rectitud y mi inocencia serán reflejadas y que pronto he de ser en justicia restituído al sitio que me es propio: al seno de la familia, al hogar, y con el orgullo de mi propio nombre.

Hombres inteligentes y almas de bondad velarán por mí y no me abandonarán.

ARRIBA ESPAÑA!

Barcelona (Prisión Celular), 9 de Mayo de 1939.

Año de la Victoria." ¹¹⁸²

¹¹⁸² AFBC. Fons Joan Sallarès Castells. A003/1/3. *Notas para una memoria a escribir.*

7) Col·lecció Enrich

Documents de la Família Enrich que ens permeten resseguir diferents aspectes de la seva col·lecció. Tals com els preus de les obres en l'època, les comissions i els diferents establiments, entre d'altres, així com també on ho anaven dipositant.

RELACION DE LAS OBRAS QUE FIGURAN EN LA COLECCION DE ENRIQUE ENRICH.							
DUM.	FECHA	TEMA	AUTOR	VENDEDOR	PRECIO	COMISIONISTA	COM. COSTE
1	21-5-37	Figura	Santassusagna	Sala Gaspar	500	José Vives	5% 525'
2	"	Paisaje	Gusiñé	"	300	"	" 315'
3	26-5-37	Marina	Bosch Roger	"	1000	"	" 1050'
4	"	Flores	Puigdengolas	"	500	"	" 525'
5	31-5-37	Figura	Calsina	Autor	500	Corominas	" 525'
6	2-6-37	Paisaje	Gusiñé	José Vives	300	"	" 300'
7	14-6-37	Natura muerta	Vidal Rolland	Autor	1000	Corominas	5% 1050'
8	18-6-37	Desnudo	"	Sala Gaspar	1500	José Vives	" 1575'
9	5-7-37	Paisaje	Meifren	Sala Gaspar	2000	Juan Merli	10% 2200'
10	"	"	"	"	500	"	" 550'
11	6-7-40	"	Vila Puig	Autor	1500	José Vives	5% 1575'
12	"	Caldas Es.	Commeleran	Galerias Sura	700	Juan Merli	10% 770'
13	"	Primavera	"	"	1000	"	" 1100'
14	"	Calma	Pidelaserra	"	1500	"	" 1650'
15	7-7-40	Paisaje	Marí Alsina	M. Sosires	3500	José Vives	5% 3675'
16	"	Figura	Vidal Cuadras	"	1750	"	" 1837'
17	"	Figuras	Creixems	"	500	"	" 525'
18	"	Paisaje	Porcar	La Pinacoteca	2400	Juan Merli	10% 2640'
19	"	Paisaje y mar	Anglada C.	"	5500	"	" 6050'
20	"	Flores	Carles	"	800	"	" 880'
21	"	Paisaje	Ventosa	"	650	"	" 715'
22	"	"	"	"	650	"	" 715'
23	9-7-37	Mi jardin	J. Mir	Galerias SURA	3000	"	" 3300'
24	10-7-37	Paisaje	"	M. Durall	2000	E. Centellas	5% 2100'
25	"	Gifano	Zuloaga	La Pinacoteca	11000	Juan Merli	10% 12100'
26	"	Maternidad	A. Vila	Autor	1600	José Vives	" 1650'
27	"	Niño violín	"	"	750	"	" 825'
28	"	Paisaje	"	"	750	"	" 825'
29	15-7-37	Figura	Togores	M. Sosires	2000	"	" 2200'
30	"	Paisaje	Colom	"	1000	"	" 1100'
31	19-7-37	"	Fco. Labarta	G. SURA	1500	"	" 1650'
32	"	"	E. Grau-Sala	"	500	"	" 550'
33	20-7-37	Bodegón	Togores	Autor	2000	Juan Merli	" 2200'
34	"	Desnudo	"	"	2000	"	" 2200'
35	"	"	"	"	2000	"	" 2200'
36	"	Figura	"	"	2000	"	" 2200'
37	"	"	"	"	2000	"	" 2200'
38	21-7-37	Paisaje Ibiza	Gausachs	Carreras	250	José Vives	" 275'
39	"	Marina Tosa	"	"	250	"	" 275'
40	"	Marina	"	"	250	"	" 275'
41	23-7-37	Paisaje San Quir.	Gimeno-L. Tamburini	"	5000	"	" 5500'
42	30-7-37	Fiesta típica	Miralles	José Vives	1350	"	" 1485'
43	6-8-37	Figura	José Obiols	"	1100	"	" 1210'
44	"	Monjapire	P. Creixems	A. Pujol	900	Juan Merli	" 990'
45	"	Bodegón	Fco. Gali	Autor	1100	"	" 1210'
46	"	Dena durmiendo	E. Porta	"	1200	"	" 1310'

47	10-8-37	Mercado Olot-	J. Nogués	Autor	1500	Juan Merli	10%	1650'
48	11-8-37	Paisaje	Pidelaserra	Syra	1200	"	"	1320'
49	15-8-37	Figura	Sisquella	Autor	800	"	"	380'
50	1-9-37	"	Labarta	La Pinacoteca	1200	"	"	1320'
51	"	Paisaje	J. Mir	"	3000	"	"	3300'
52	10-9-37	Flores	M. Espinal	M. Sesires	1350	José Vives	"	1485'
53	"	Bodegón	Vila Cinca	Autor	500	"	"	550'
54	11-9-37	Dos Hermanas	Vila Arrufat	"	2000	"	"	2200'
55	"	Desnudo	"	"	15000	"	"	1650'
56	"	Niña (paste1)	"	"	100	"	"	110'
57	"	Bailarina	"	Uidal Rolland Vives	500	"	"	550'
58	14-9-37	Paisaje	J. Serra	Sala Gaspar	1750	"	"	1925'
59	"	"	"	Galwey	1750	"	"	1925'
60	"	Figura	M. Humberí	"	500	"	"	550'
61	"	Paisaje	Colom	"	1000	"	"	1100'
62	28-9-37	Bodegón	J. Sunyer	Syra	1100	Juan Merli	"	1210'
63	"	"	J. Nogués	"	1000	"	"	1100'
64	30-9-37	Paisaje	M. Vilatóbá	J. Vilatóbá	2500	J. Massagué	"	2500'
65	"	Flores	Durañ Camps	"	600	J. Vives	10%	660'
66	2-10-7	"	Rafael Benet	J. Gaspar	1200	"	"	1320'
67	"	Chico	Domingo	"	1000	"	"	1100'
68	6-10-37	Paisaje	Fco. Gimeno	Regina Velasco	2650	M. Centellas	100%	2750'
69	7-10-7	Bodegón	R. Campmany	Sala Gaspar	1000	"	"	"
70	5-11-7	Dona Pallola-	Vila Ar.	Autor	750	José Vives	10%	825'
71	"	Niña	"	"	750	"	"	825'
72	"	Niño	"	"	500	"	"	550'
73	"	Paisaje	"	"	400	"	"	440'
74	"	Bodegón	"	"	500	"	"	550'
75	"	Paisaje	"	"	200	"	"	220'
76	"	"	"	"	200	"	"	220'
77	"	Figuras Paisaje	"	"	200	"	"	220'
78	"	Paisaje	Olot-P. Gussinyé-	Sala Gaspar	250	"	"	275'
79	"	"	"	"	250	"	"	275'
80	20	"	"	"	250	"	"	275'
81	"	"	"	"	250	"	"	275'
82	"	"	"	"	250	"	"	275'
83	15-11-7	Paisaje	Casanovas	J. Vives	2000	"	"	2200'
84	"	"	J. Mir	"	2000	"	"	2200'
85	"	"	"	"	2000	"	"	2200'
86	"	Bodegón	F. Elies	Autor	2500	"	"	2500'
87	19-11-7	"	"	"	2500	"	"	2500'
88	24-11-7	El Ter	E. Meifren	J. Gaspar	4800	"	"	4800'
89	"	Dia Gris	"	"	3000	"	"	3000'
90	"	Valdemosa	"	Sala Gaspar	2000	"	"	2000'
91	"	Flores Marne	"	"	4000	"	"	4000'
92	"	Bodegón	R. Ribes Rius	"	250	"	"	250'
93	"	"	"	"	250	"	"	250'

145	22-12-37	Bodegón frutas	Enrique Porta	Galerias SYRA	500		500'
146	"	Paisaje	"	"	500		500'
147	10-12-37	Niña cántaro	José Obiols	Autor	800	J. Vives 10%	880'
148	"	Niña pajaro	"	"	800	"	880'
149	3-1-38	Desnudo	José Togores	M. Sosires	2200	"	2420'
150	10-12-37	Niña	José Obiols	Autor	250	"	275'
151	24-3-38	Toilette	A. Garcia	M. Sosires	1500	"	1650'
152	"	Barrio chino	"	Autor	1000	"	1100'
153	10-1-38	Cena Campesin	Togores	"	15000	"	15000'
154	"	Desnudos reposo	"	"	15000	"	15000'
157	20-4-38	Flores	Vidal Gumá	Gal SYRA	400		400'
158	23-4-38	El río	Miguel Viala	José Vives	650	José Vives	715'
159	"	El nogal	B. Bernadas	"	750	10%	825'
160	"	Paisaje Olot	"	"	1000'	"	1100'
161	"	Barcas al puerto	O. Junyent	"	700	"	770'
162	"	Paisaje	R. Benet	"	600	"	660'
163	Doble 38	Niña cántaro	F. Gimeno	La Pinacoteca	4000'	"	4400'
164	"	Poni Armentera	"	Juan Prats	2000'	"	2200'
165	Marzo 38	Paisaje	Perpiñan M. Vilafobá	Autor	333'83	"	"
166	"	Suburbio	"	"	333'83	"	"
167	"	El canal	"	"	333'83	"	"
168	"	Muchacha	Casasnovas	J. Vives	1500'	"	1650'
169	"	6 paisajes	Vila Arrufat	Autor	750'	"	825'
170	24-12-38	Bodegón	J. Serra	Gal. SYRA	6000'	"	6000'

RELACIO DE LES OBRES QUE FORMEN LA COLECCIO "EDRICH" DE SABADELL.

Nº	1	=	Ernest SANTASUSAGNA	=	noia en bany	=	66 x 81	=	d.Barba
	2	=	Pere GUSSIDRE	=	paisatge de Olot	=	49 x 66	=	menjador
	3	=	Emili BOSCH ROGER	=	el porí	=	54 x 65	=	d.Barba
	4	=	Josep PUIGDENOLAS	=	flors	=	64 x 92	=	Dr. D.
	5	=	Ramon CALSIDA	=	Gitana	=	73 x 92	=	d.Barba
	6	=	Pere GUSSIDRE	=	paisatge de Olot	=	49 x 66	=	d.Barba
	7	=	A. VIDAL ROLLAND	=	natura morta	=	60 x 73	=	caixa 3
	8	=	"	=	nu	=	47 x 56	=	" 6
	9	=	Eliseu MEIFRED	=	paisatge	=	55 x 75	=	" 5
	10	=	"	=	"	=	38 x 46	=	" 10
	11	=	Jean VILA PUIG	=	Bella-Terra	=	60 x 81	=	Belgica
	12	=	Jean COMELLERAN	=	garbí	=	52 x 82	=	caixa 9
	13	=	"	=	primavera a Caldes	=	76 x 93	=	" 2
	14	=	Marian PIDELASERRA	=	calma	=	72 x 85	=	" 8
	15	=	R. MARTI ALSIRA	=	paisatge	=	125 x 267	=	d.Sabadell
	16	=	VIDAL CUADRAS	=	figura a la finestra	=	75 x 90	=	caixa 2
	17	=	Pere CREIXENS	=	figures al ocell	=	60 x 73	=	" 4
	18	=	Jean PORCAR	=	paisatge	=	89 x 116	=	Dr. D.
	19	=	H. ADGLADA CAMARASA	=	l'illa encantada	=	45 x 52	=	Belgica
	20	=	Domènec CARLES	=	flors	=	66 x 82	=	caixa 9
	21	=	Josep VENTOSA	=	la passera	=	61 x 81	=	" 3
	22	=	"	=	la casa blava	=	61 x 74	=	" 3
	23	=	Joaquim MIR	=	el jardí de casa	=	73 x 92	=	Belgica
	24	=	"	=	la Figuera	=	47 x 62	=	caixa 6
	25	=	Ignasi ZULOAGA	=	gitano	=	73 x 92	=	Generalitat
	26	=	A. VILA ARRUFAT	=	maternitat	=	90 x 118	=	Belgica
	27	=	"	=	nen del vici	=	54 x 65	=	Dr. D.
	28	=	"	=	jardí	=	65 x 81	=	caixa 9
	29	=	Josep de TOGORES	=	noi menjant fruita	=	46 x 54	=	Dr. D.
	30	=	Jean COLOM	=	les runes	=	61 x 74	=	caixa 6
	31	=	Francesc LABARTA	=	carrer de Centelles	=	66 x 81	=	" 9
	32	=	Emili GRAU SALA	=	paisatge gris	=	61 x 74	=	" 3
	33	=	Josep de TOGORES	=	bodego de paixes	=	81 x 100	=	Belgica
	34	=	"	=	Du	=	73 x 92	=	"
	35	=	"	=	Du	=	67 x 94	=	caixa 2
	36	=	"	=	la noia del sisrell	=	74 x 92	=	Dr. D.
	37	=	"	=	noia plantada	=	74 x 92	=	caixa 9
	41	=	Francesc GIMENO	=	eixides a Sant Quir	=	49 x 70	=	Dr. D.
	42	=	F. MIRALLES	=	Boulevard (Paris)	=	38 x 46	=	caixa 10
	43	=	Josep OBIOLS	=	mena menjant	=	47 x 56	=	" 6
	44	=	Pere CREIXENS	=	Montmartre	=	74 x 93	=	" 2
	45	=	Francesc GALI	=	bodego	=	61 x 74	=	" 5
	46	=	Enric PORTA	=	nen dormint	=	60 x 73	=	" 3
	47	=	Xavier DOGUES	=	mercat de Olot	=	32 x 40	=	" 10
	48	=	Marian PIDELASERRA	=	sare	=	72 x 85	=	" 3
	49	=	Alfred SISQUELLES	=	nu al mirall	=	38 x 46	=	Vives
	50	=	Francesc LABARTA	=	nu	=	50 x 61	=	"
	51	=	Joaquim MIR	=	paisatge	=	66 x 102	=	caixa 1
	52	=	Marian ESPINAL	=	flora	=	55 x 74	=	" 4
	53	=	Jean VILA CERCA T	=	bodego	=	65 x 74	=	" 3
	54	=	A. VILA ARRUFAT	=	les dues germanes	=	65 x 81	=	Belgica
	55	=	"	=	Du	=	65 x 81	=	Vives
	57	=	A. VIDAL ROLLAND	=	ballarina en repos	=	37 x 48	=	salera
	58	=	Jean SERRA	=	paisatge	=	64 x 92	=	caixa 2
	59	=	Enric GALVEY	=	paisatge de Valldem	=	81 x 100	=	" 1
	60	=	Manuel HUMBERT	=	figura	=	50 x 61	=	" 6
	61	=	Jean COLOM	=	paisatge	=	50 x 61	=	" 6
	62	=	Joaquim SUBER	=	bodego	=	36 x 47	=	" 10

segueix.

63	Xavier BUGHES	= bodega	= 46 x 47	= caixa 10
64	Martius OULATOSA	= paisatge	= 90 x 100	= " 1
65	R. DURAD CAMPS	= flors	= 55 x 66	= " 4
66	Rafaal BEDET	= flors	= 47 x 62	= " 6
67	Francesc DOMINGO	= noi menjant pomes	= 61 x 74	= " 5
68	Francesc GIMENO	= paisatge	= 38 x 46	= " 10
69	Ramon CAMPADY	= bodega	= 65 x 81	= Dr. U.
70	A. OILA AREFAT	= la nena de la pail	65 x 81	= caixa 2
71	" " "	= la nena del ganxet	65 x 81	= Dr. U.
83	Enric CASADOAS	= flora (escultura en marbre)	90 cms alt	= caixa 8
84	Joaquim MIR	= els encants	= 80 x 170	= Dives
85	" " "	= jardí abandonat	= 97 x 172	= " "
86	Feliu ELIES	= marí	= 50 x 66	= caixa 4
87	" " "	= l'hivern	= 50 x 66	= Dr. U.
88	Eliaseu MEIFRET	= el Ter a Montsegu	= 80 x 100	= caixa 1
89	" " "	= dia gris Amsterdam	= 45 x 55	= Belgica
90	" " "	= cartoixa de Vallde	= 55 x 66	= caixa 4
91	" " "	= vides del Marne	= 61 x 74	= caixa 5
94	Josep PUIGDENGOLES	= paisatge	= 38 x 46	= pasillo
95	" " "	"	= 38 x 46	"
96	P. SEGIMON	= gitanes	= 76 x 92	= caixa 2
97	" " "	= el forero gitano	= 90 x 105	= " 1
98	" " "	= gitanyillos	= 90 x 105	= " 1
99	Luis GARCIA	= bodega	= 76 x 92	= Belgica
100	" " "	= flors	= 76 x 92	= caixa 2
101	Rigoberto SOLER	= natura morta	= 50 x 61	= Dr. U.
102	Joaquim OILA PUIG	= fabrica roja	= 55 x 66	= caixa 4
103	" " "	= Sant Fruites	= 50 x 61	= " 6
104	" " "	= Arenys de Munt	= 50 x 61	= " 6
108	" " "	= Santiga	= 50 x 61	= " 6
109	Emili BOSCH ROGER	= Cala gris	= 81 x 100	= Belgica
110	" " "	= Santa Maria del M	= 61 x 74	= caixa 5
111	" " "	= la Girreina	= 55 x 66	= " 4
112	Josep AMAT	= Barceloneta	= 80 x 100	= " 1
113	Joaquim SERRA	= paisatge	= 50 x 65	= Belgica
114	Francesc LABARTA	"	= 61 x 74	= caixa 2
115	Marian ESPIDAL	= flors	= 55 x 74	= " 4
116	Eliaseu MEIFRET	= el Sena	= 150 x 160	= Belgica
117	Alfred OPISSO	= Ru	= 76 x 92	= caixa 2
118	Josep MODOLU	= badia de Pollensa	= 61 x 74	= " 5
119	Carme CORTES	= roca peninsular	= 61 x 74	= " 3
120	" " "	= bodega	= 61 x 74	= " 5
121	Josep de TOGORES	= paisatge amb figu	= 80 x 100	= " 1
122	Ernest SANTASUSAGNA	= mandia	= 65 x 81	= " 9
126	Francesc LABARTA	= Ru	= 54 x 65	= Barba
127	Joaquim MIR	= Paisatge	= 38 x 46	= caixa 10
128	Rafaal LLIMONA	= Bodega	= 50 x 66	= " 4
129	Josep OBIGLS	= L'Amatller	= 55 x 66	= " 4
130	" " "	= Paisatge Viladrau	= 50 x 61	= " 6
131	" " "	= Cases vora el riu	= 50 x 61	= " 6
132	" " "	= La font d'en Solà	= 50 x 61	= " 6
133	" " "	= Ru agregat	= 55 x 66	= " 4
134	" " "	= Dona mirant llibre	= 61 x 74	= " 5
135	" " "	= Camp llaurat	= 38 x 46	= " 10
136	" " "	= Arbres de la riera	= 38 x 46	= " 10
137	" " "	= El xalet	= 38 x 46	= " 10
138	Josep de TOGORES	= Dona agregada	"	= Am. B1.
139	" " "	= Dona dormint	"	"
140	" " "	= Catalana nua	"	"
141	Josep Puigdenegoles	= Tamarit	= 76 x 92	= caixa 2

142	- A. Vidal Rolland.....	Bodegó.....	61 x 81	- caixa	3
143	- Marri Lauradó.....	Du (esculptura)		- E. B. S.	
144	- Ferrán Callicó.....	Sió al balanci		- S. Gspar	
145	- Enric Porta.....	Bodegó.....	38 x 46	- caixa	10
146	- " ".....	Paisatge.....	38 x 46	- "	10
147	- Josep Obiols.....	Noia del cantir	50 x 61	- "	6
148	- " ".....	Noia del ocell	46 x 55	- "	10
149	- Josep de Togores.....	La mig-diada.....	66 x 95	- "	1
150	- Josep Obiols.....	Dena.....	38 x 46	- "	10
151	- Antoni Garcia.....	Tallerfe.....	96 x 105	- "	1
152	- " ".....	Barri xinés.....	55 x 70	- "	5
153	- Josep de Togores.....	Grup guitarra	120 x 162	- A.E.D.	
154	- " " ".....	Buc en repós...	80 x 116	- "	
155	- " " ".....	Retrat al carbó	50 x 60	- menjador	
156	-				
157	- A. Vidal-Gomé.....	Flors.....	55 x 66	- caixa	4
158	- Miquel Dillá.....	El riu.....	60 x 74	- "	5
159	- Ramon Barnadas.....	El noguer.....	55 x 66	- "	4
160	- " ".....	Paisatge d'Olot	76 x 92	- "	2
161	- Oleguer Junyent.....	Barques al port	61 x 74	- "	5
162	- Rafael Benet.....	Paisatge.....	60 x 61	- "	6
163	- Francesc Gimeno.....	Noia del cantir	43 x 65	- "	4
164	- " ".....	Pont d'Armeniera	61 x 74	- "	5
165	- Marius Vilatóbá.....	Paisatge Derpign	50 x 66	- "	4
166	- " ".....	Suburbi Derpign	50 x 66	- "	4
167	- " ".....	El canal	50 x 66	- "	4
168	- Enric Casanovas.....	Esculptura marbg.	75 al	- "	7

6.2. Apèndix fotogràfic

1. Barberà del Vallès.....	425
2. Castellar del Vallès.....	426
3. Castellbisbal.....	427
4. Cerdanyola del Vallès.....	428
5. Gallifa.....	429
6. Matadepera.....	430
7. Montcada.....	431
8. Reixac.....	432
9. Palau-solità.....	433
10. Plegamans.....	434
11. Polinyà.....	435
12. Rellinars.....	436
13. Ripollet.....	437
14. Rubí.....	438
15. Sabadell.....	439
16. Sant Cugat del Vallès.....	440
17. Sant Llorenç Savall.....	441
18. Sant Quirze del Vallès.....	442
19. Santa Perpètua de Mogoda.....	443
20. Sentmenat.....	444
21. Terrassa.....	445
22. Ullastrell.....	446
23. Vacarisses.....	447
24. Valldoreix.....	448
25. Viladecavalls.....	449

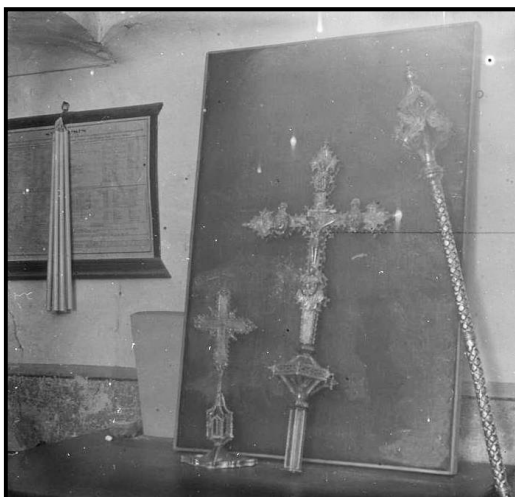
1. BARBERÀ DEL VALLÈS

Il·lustració 1. Imatge antiga de la parròquia de Santa Maria de Barberà. (Casañas. AHS).

Il·lustració 2. Conferència de mossèn Trens a Santa Maria de Barberà. Anys 30. (Casañas. AHS).

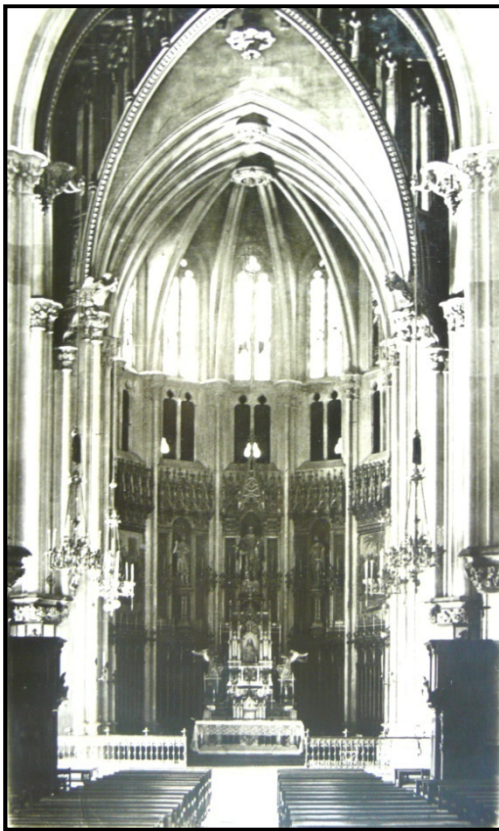

Il·lustració 3. Part del tresor litúrgic de Barberà. (Salvany. ABC).

Il·lustració 4. L'església de Santa Maria de Barberà abans de la Guerra Civil. (Salvant. ABC).

2. CASTELLAR DEL VALLÈS

Il·lustració 1. Interior de Sant Esteve de Castellar del Vallès abans del 1936. (ADB).

Il·lustració 2. Retaule gòtic desaparegut de Sant Esteve de Castellar del Vallès. Fragment. (Arxiu Mas).

Il·lustració 3. Església de Sant Esteve de Castellar, abans de la Guerra. (ADB).

Il·lustració 4. Part del tresor litúrgic de Sant Esteve de Castellar (Casañas. AHS).

3. CASTELLBISBAL

Il·lustració 1. Antic altar de Sant Vicenç de Castellbisbal, abans del 1936. (ADB).

Il·lustració 2. Estat en que quedà el temple parroquial de Castellbisbal després de la Guerra Civil. (ADB).

Il·lustració 3. El Pont del Diable. Anys 1920-1930. (Blasi. CEC).

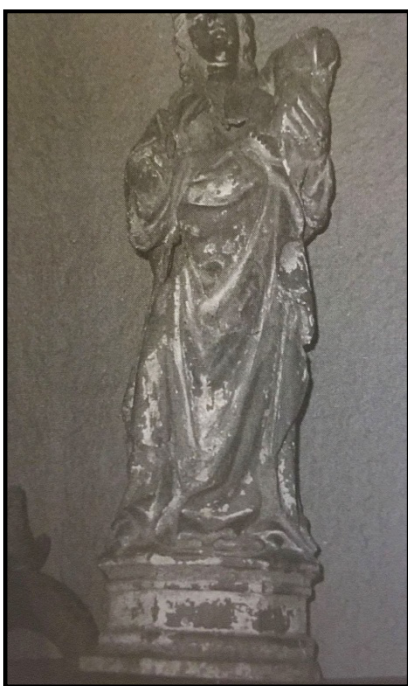
4. Cerdanyola del Vallès

Il·lustració 1. Antic altar barroc de l'església vella de Cerdanyola (Museu d'Art de Cerdanyola).

Il·lustració 2. Antiga pica baptismal de l'església vella de Cerdanyola, ara transformada en jardineria. (Cedida pel Museu d'Art de Cerdanyola).

Il·lustració 3. Imatge de l'antiga església de Cerdanyola. Ara en col·lecció privada. (Cedida pel Museu d'Art de Cerdanyola).

Il·lustració 4. Antic altar de l'església nova de Cerdanyola, abans del 1936. (Cedida pel Museu d'Art de Cerdanyola).

5. GALLIFA

Il·lustració 1. El poble de Gallifa, anys 1920-1930. (Genovart. CEC).

Il·lustració 2. Absis de l'ermita de Sant Sadurní de Gallifa, abans de la Guerra. (Flaquer. CEC).

Il·lustració 3. Capella de Can Sobregrau (Contijoch. Calaix.gencat.cat).

6. MATADEPERA

Il·lustració 1. Església nova de Matadepera.
(Postal de col. particular)

Il·lustració 2. Antic altar major de Sant Joan de Matadepera, abans de 1936. (Arxiu Tobella)

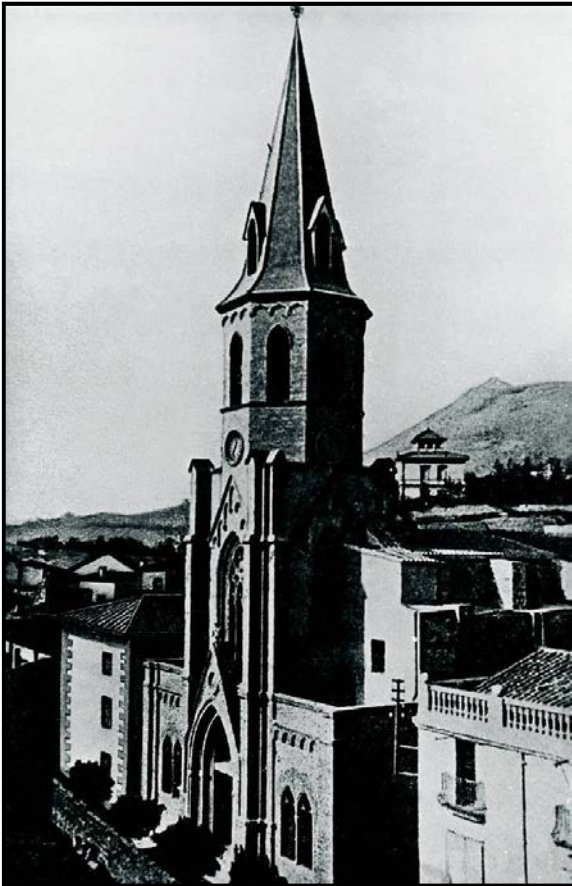

Il·lustració 3. Obra de Morales de l'antiga col·lecció Salvans. (Museo del Prado).

Il·lustració 4. Obra de Morales de l'antiga col·lecció Salvans. (Museo del Prado).

7. MONTCADA

Il·lustració 1. Santa Engràcia de Montcada abans de la Guerra Civil (ADB).

Il·lustració 2. Demolició de Santa Engràcia durant la Guerra (Extreta del llibre de BACRDIT, J. i RAMOS, R., 2014).

8. REIXAC

Il·lustració 1. Església de Sant Pere de Reixac abans de la Guerra Civil, amb el sepulcre l'Alamanda de Reixac i el retaule del Roser. (Estreta del blog: montcadareixac.blogspot.com).

Il·lustració 2. Estat en que quedà Sant Pere de Reixac després de la seva crema. (Extreta del blog: montcadareixac.blogspot.com).

9. PALAU-SOLITÀ

Il·lustració 1. Interior de Santa Maria de Palau-Solità. (Casañas. AHS).

Il·lustració 2. Estat actual del retaule de Palau Solità.

Il·lustració 3. Santa Maria de Palau-Solità abans de la Guerra. (Casañas. AHS).

10. PLEGAMANS

Il·lustració 1. Sant Genís de Plegamans l'any 1920. (ADB).

Il·lustració 2. Sant Genís de Plegamans passada la Guerra Civil. (ADB).

11. POLINYÀ

Il·lustració 1. Església de Polinyà, part romànica, abans de la Guerra (Arxiu Mas).

Il·lustració 2. Pintures murals de Polinyà, abans de la Guerra Civil. (Casañas. AHS).

Il·lustracions 3 i 4. Part del tresor litúrgic de Polinyà. (Salvany. ABC)

12. RELLINARS

Il·lustració 1. Una de les pintures murals del Mas Farreres, estat actual.

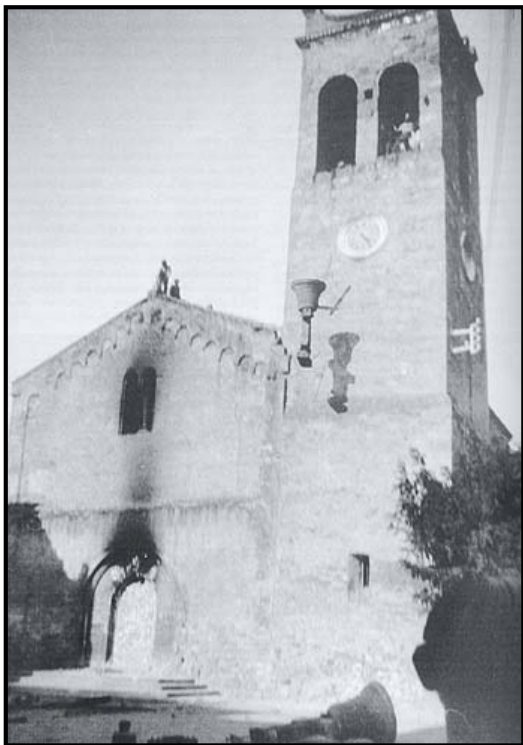
13. RIPOLLET

Il·lustracions 1, 2, 3 i 4. Església parroquial de Ripollet: antic altar major, vista de conjunt i parts del tresor litúrgic. (Casañas. AHS).

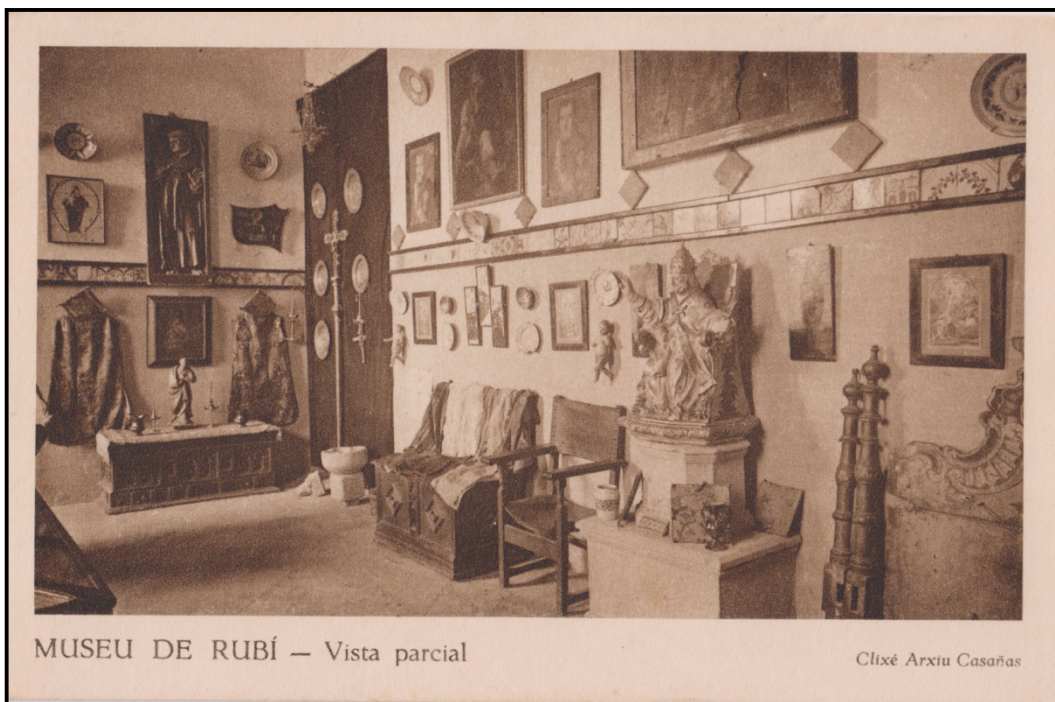
14. RUBÍ

Il·lustració 1. Tirant les campanes daltabaix del campanar de Sant Pere de Rubí (Arxiu Municipal de Rubí).

Il·lustració 2. Retaule del Sant Crist, abans del 1936. (Postal de col·lecció particular).

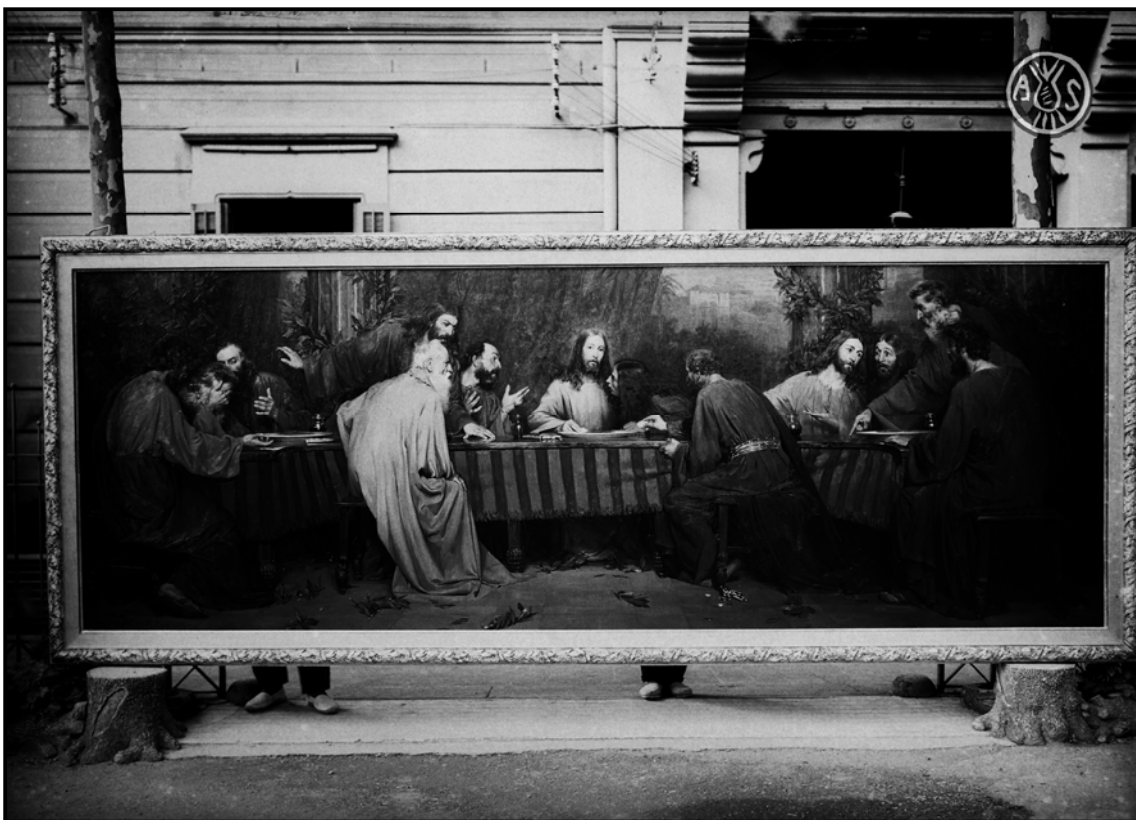

MUSEU DE RUBÍ — Vista parcial

Clixé Arxiu Casañas

Il·lustració 3. El Museu de Rubí durant una exposició temporal, anys 1930. (Postal de col·lecció particular).

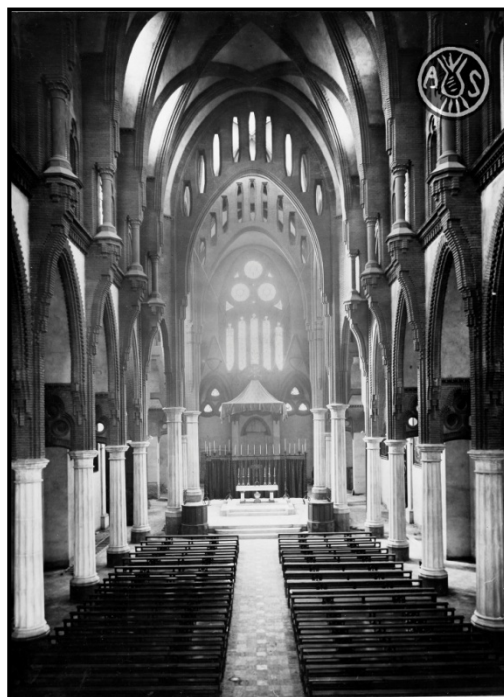
15. SABADELL

Il·lustració 1. El Sant Sopar d'Antoni Estruch, de la col·lecció Ponsà, abans de la Guerra. (Casañas. AHS).

Il·lustració 2. Altar de Sant Julià d'Altura abans del 1936. (Casañas. AHS).

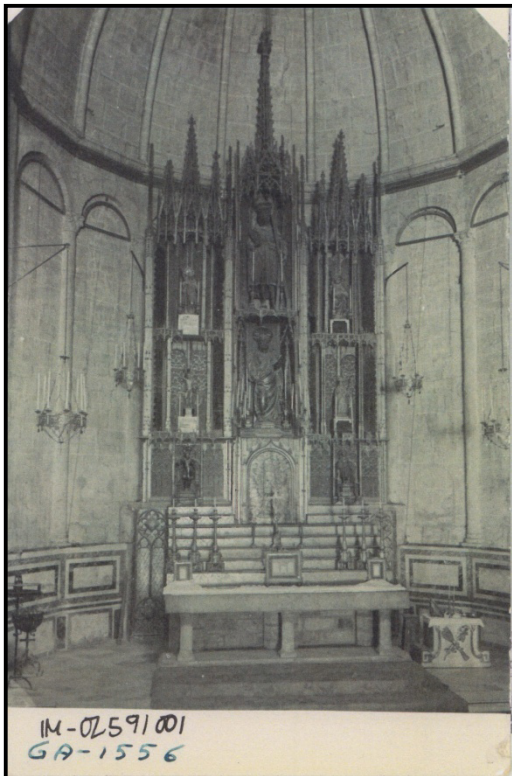

Il·lustració 3. Interior de Sant Agustí, abans del 1936. (Casañas. AHS).

16. SANT CUGAT DEL VALLÈS

Il·lustració 1. Façana principal del monestir, abans de la Guerra Civil. (Salvany. ABC).

Il·lustració 2. Antic altar major del monestir. (Arxiu Mas).

Il·lustració 3. Antic altar de Sant Antoni, del monestir. (Postal de col·lecció particular).

17. SANT LLORENÇ SAVALL

Il·lustració 1. Plaça major de Sant Llorenç Savall, abans de la Guerra Civil. (Arxiu Mas).

Il·lustració 2. Antic altar major de sant Llorenç Savall. (Blasi. CEC).

18. SANT QUIRZE DEL VALLÈS

Il·lustracions 1, 2, 3 i 4. Antic altar major de Sant Quirze del Vallès i imatgeria del temple. (Casañas. AHS).

19. SANTA PERPÈTUA DE MOGODA

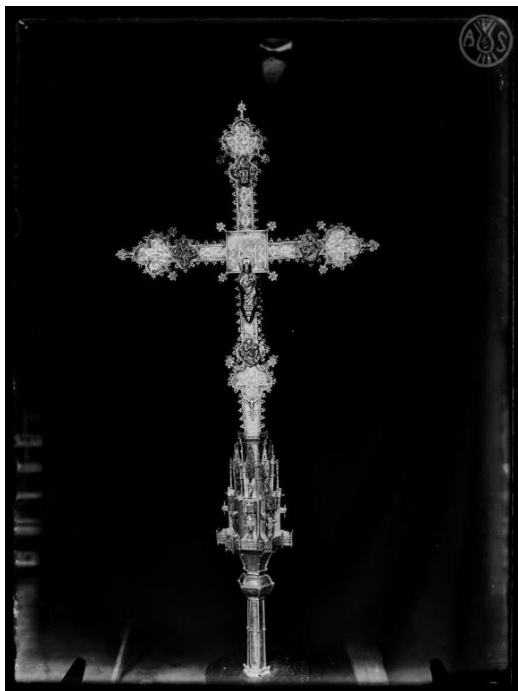

Il·lustració 1. Interior de la Granja Soldevila abans de la Guerra. (Cedida per la família Soldevila).

Il·lustració 2. Exterior del Mas Gomis, abans de la Guerra Civil. (Postal de col·lecció particular).

20. SENTMENAT

Il·lustració 1, 2, 3 i 4. Part del tresor litúrgic de Sentmenat. (Casañas. AHS).

21. TERRASSA

Il·lustracions 1 i 2. Els milicians que van fer guàrdia a la Seu d'Ègara. En la imatge de la dreta, apareix, més alt, Josep Rigol. (Imatges cedides per la família Cardús).

Il·lustració 3. Les imatges del pòrtic del Sant Esperit, destrossades després del 21 de juliol de 1936. (Arxiu Tobella).

Il·lustració 4. Un dels quadres que ingressaren després de la Guerra, de procedència desconeguda. (Museu de Terrassa).

22. ULLASTRELL

Il·lustracions 1 i 2. Interior de l'església parroquial d'Ullastrell i part del seu tresor litúrgic, abans de la Guerra Civil. (Salvany. ABC).

23. VACARISSES

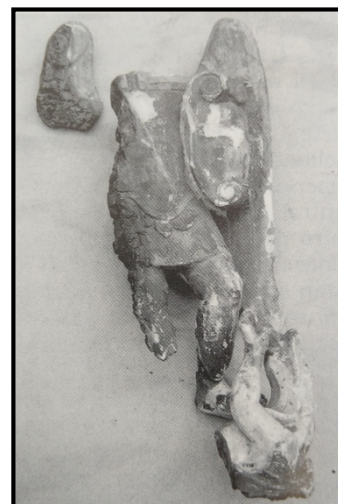
Il·lustració 1. El poble de Vacarisses l'any 1928. (Flaquer. CEC).

24. VALLDOREIX

Il·lustracions 1 i 2. Església parroquial de Sant Cebrià de Valldoreix. (Blasi. CEC).

25. VILADECAVALLS

Il·lustracions 1, 2, 3, 4, 5 i 6. Exteriors de l'església parroquial de Viladecavalls i les ermites de Santa Maria i Sant Miquel del Toudell (Salvany. ABC) i, fent parella, l'antic altar major (ADB), el de Santa Maria i els fragments del patró de Sant Miquel.

VII. FONTS CONSULTADES

7.1. Arxius consultats

AIPCE. Arxiu del Instituto del Patrimonio Cultural Español.
AHN. Archivo Histórico Nacional.
ATMT. Arxiu del Tribunal Militar Tercero.
ANC. Arxiu Nacional de Catalunya.
ABC. Arxiu de la Biblioteca de Catalunya.
AJS. Arxiu dels Jutjats de Sabadell.
ADB. Arxiu Diocesà de Barcelona.
ABEV. Arxiu Biblioteca Episcopal de Vic.
ASPAL. Arxiu del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local.
AMANC. Arxiu del Museu Arqueològic Nacional de Catalunya.
AMHS. Arxiu del Museu d'Història de Sabadell.
AMHT. Arxiu del Museu d'Història de Terrassa.
ACVO / AMT. Arxiu Comarcal del Vallès Occidental / Arxiu Municipal de Terrassa.
AHS. Arxiu Històric de Sabadell.
AMCV. Arxiu Municipal de Cerdanyola del Vallès.
AMCastV. Arxiu Municipal de Castellar del Vallès.
AFBC. Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach de Sabadell.

ACEC. Arxiu del Centre Excursionista de Catalunya.
AFBC. Arxiu fotogràfic de la Biblioteca de Catalunya.
AIAAH/AM. Arxiu del Institut Amatller d'Art Hispànic / Arxiu Mas.
ATT. Arxiu Tobella de Terrassa.

I els **arxius particulars** de Plàcid Garcia-Planas, Carlos Enrich, Santi Soldevila, Miquel Crusafont, Esteve Renom (**AER**), Montse Gomà (**AMG**) i Francesc Cardús.

7.2. Bibliografia

- AINAUD, J. (1990): *Les esglésies de Sant Pere. Terrassa*. Terrassa: Caixa d'Estalvis de Terrassa.
- AJUNTAMENT DE CASTELLBISBAL [coord.] (2013): *Les exposicions del patrimoni*. Castellbisbal: Museu Municipal de la Pagesia de Castellbisbal.
- AJUNTAMENT DE TERRASSA [coord.] (2002): *Escola Pia de Terrassa: 100 anys al servei de la ciutat*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa.
- ALAVEDRA, S. (1995): *El retaule barroc de Joan Monpeó, a Terrassa*. Terrassa: Basílica Parroquial del Sant Esperit.
- ALBERTÍ, J. (2007): *El silenci de les campanes. La persecució religiosa durant la Guerra Civil*. Barcelona: Proa.
- _, (2008): *La iglesia en llamas. La persecución religiosa en España durante la Guerra Civil*. Barcelona: Destino (Imago Mundi).
- ALCOY, R. (1989): "El retaule gòtic de Castellar del Vallès. Sant Esteve i els jueus". *Plaça Vella*, núm. 26.
- ALEU, M. (1976): *Crònica d'una comunitat cristiana centenària*. Sabadell: Joan Sallent, Sucre.
- ALIAGA, N. (2009): "Els orgues a les esglésies del Sant Esperit i Sant Pere de Terrassa". *Terme*, núm. 24.
- ALSINA, J. (1990): "Joan Sallarès i Castells, 1893-1971. Assaig de biografia". *Arraona: revista d'història*, núm. 6, III època.
- ALTURO, J. i ALAIX, T. (2016): "Noves aportacions al coneixement de la història de l'església de Sant salvador de Polinyà i les seves pintures murals". *Arraona*, núm. 36.

- _, (2016): *L'església de Sant Salvador de Polinyà i les seves pintures*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- ÁLVAREZ, A. (2009): *La Setmana Tràgica de Barcelona, 1909*. Valls: Tinter (Cossetània Edicions).
- AMAT, J. (2009): "Jeroni Martorell, el servei de monuments històrics i la salvaguarda del patrimoni de la Generalitat de Catalunya (1936-1939)". *Singladures, revista d'història i patrimoni cultural de Vilassar de Mar i el Maresme*, núm. 26.
- AMBROS, J. (1984): *El monestir de Sant Cugat del Vallès*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau, S.A.
- AMETLLER, M. (1990): *Mn. Jaume Torres i Cuscó: rector de Matadepera (1864-1933)*. Matadepera: Akribos.
- ARAD, L. (2011): *Santa Maria de Barberà del Vallès: fe i poder darrere les imatges sacres*. Barberà del Vallès: Tabelaria.
- ARAN, J. (1983): *Sant Salvador de Sabadell. Recull d'apunts per a la història. 1934-1983*. Sabadell: Parròquia de Sant Salvador.
- ARGELAGUÉS, M. [coord.]: *L'església vella de Sant Martí de Cerdanyola: història i arqueologia*. Cerdanyola: Ajuntament de Cerdanyola del Vallès - Universitat Autònoma de Barcelona.
- ARGERICH, I., i ARA, J. [com.] (2009): *Arte protegido. Memoria de la Junta del Tesoro Artístico durante la Guerra Civil*. Madrid: Instituto del Patrimonio Cultural de España - Museo Nacional del Prado.
- ARRAHONA, F. (1965): "Les nostres rajoles". *Museo de la ciudad de Sabadell*, núm. 14.
- AULADELL, J. (2010): *La Desamortització del Monestir de Sant Cugat del Vallès: 175 anys de l'exclaustració (1835-2010)*. Sant Cugat del Vallès: Grup d'Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès.

- BACARDIT, J. i RAMOS, R. (2014): *940 dies, la Guerra Civil a Montcada: l'abans, el després i els protagonistes*. Montcada i Reixac: Fundació Cultural Montcada.
- BALLBÈ, M. (1981): *Matadepera i Sant Llorenç de Munt: més de mil anys d'història*. Matadepera: Ajuntament de Matadepera - Caixa d'Estalvis de Terrassa.
- _, (1982): "La Mare de Déu de les Arenes". *Plaça Vella*, núm. 5.
- _, (1988): *Les nostres ermites*. Terrassa: Miquel Ballbè i Boada.
- BARDAVIO, A. [et altri] (2006): *Història de Sant Cugat*. Valls: Cossetània.
- BARÓ, R. (1999): *Història de la parròquia de Viladecavalls*. Viladecavalls: Ajuntament de Viladecavalls.
- _, [et altri] (2006): *Quaderns de Patrimoni IX: L'església de Sant Julià d'Altura (Sabadell, Vallès Occidental)*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell.
- BASTARDES, R. (1989): *Gènesi del Museu Diocesà de Barcelona*. Barcelona: Museu Diocesà de Barcelona.
- BERTRAN, J. (2008): "La curta història d'una ermita". *Quaderns de la Fundació Cultural Montcada*, núm. 16.
- BOFILL, R. (1994): *Monestir de Sant Cugat del Vallès: guia històrica i arquitectònica*. Barcelona: Curial.
- BORONAT, M.J. (1999): *La política d'adquisicions de la Junta de Museus, 1890-1923. Volum 1 de Monografies de la Junta de Museus de Catalunya*. Barberà del Vallès: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BORRÀS, M.L. (1986): *Coleccionistas de arte en Cataluña*. Barcelona: Biblioteca de La Vanguardia.
- BOSCH, A. (1986): *Gallifa: abans i ara*. Barcelona: El Llamp.
- BOSCH, J. (2009): *Agustí Pujol: la culminació de l'escultura renaixentista a Catalunya*. Bellaterra: Memoria Artium.

- BUIXADÉ, A. (1983): "La Farga del meu record". *Plaça Vella*, núm. 9.
- CALVET, J. (1977): "La Setmana Tràgica a Sabadell". *Arraona*, núm. 3.
- CANALDA, S.(2004): "Novetats i reflexions sobre els Passoles, una nissaga de ceremistes pintors del barroc català". *Matèria, revista d'art*, núm. 4, 2005.
- CANALS, J. (2003): *L'art del segle XX a Sant Cugat 1900-2000*. Sant Cugat: Galeria Canals.
- CANAMERAS, G. (2013): *La trajectòria de Josep Gudiol Ricart entre 1930 i 1940. Contribucions i aportacions al seu estudi*. Universitat de Barcelona, treball de fi de màster.
- _, (2017): "Josep Gudiol i Ricart (1904-1985). Salvament de patrimoni artístic més enllà de Sixena". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 28.
- CANO, M. (2015): "Josep Bardolet (1891-1982), un agent intermediari dins el comerç d'antiguitats a Catalunya". *AUSA, Patronat d'Estudis Osonencs*, XXVII núm. 175.
- CANTARELL, C. (2016): "La Guerra Civil i la salvaguarda del patrimoni històric i artístic a Granollers". *Ponències. Revista del Centre d'Estudis de Granollers*, núm. 20, pp. 93-125.
- CANYAMERES, E. (2000): *La capella de Santa Caterina de la Serra de Dalt: ressenya històrica*. Sentmenat: Esteve Canyameres.
- CARDÚS, S. (1955): *Belleses i records del temple del Sant Esperit de Terrassa*. Terrassa: Xarxa de Biblioteques Soler i Palet.
- CARRERAS, M. (1932): *Elements d'Història de Sabadell*. Sabadell: Edicions de la Comissió de Cultura.
- CASADO, I. (2001): *Sant Quirze del Vallès*. Valls: Cossetània.
- CASAMARTINA, J. (1994): *Vila Arrufat a Sabadell*. Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell.

- _, (2011): *Juli Batllell: un gaudinià oblidat*. Sabadell: Museu del Gas: Fundació Gas Natural Fenosa.
- CASANOVAS, P. i CASANOVAS, À. (2009): "Consells de guerra a Sabadell. Sobre la carta de Joan Sallarès i Castells a Antoni Vila Arrufat". *Arraona: revista d'història*, núm. 32, IV època.
- CASAS, J. (2016): *Els fets de juliol de 1936 a Barcelona*. Barcelona: Editorial Base.
- CASTELLS, A. (1961): *L'art sabadellenc*. Sabadell: Edicions Riutort.
- _, (1980): *Sabadell Informe de l'Oposició. Vol. IV: Del terror a la Segona República. 1918-1936*. Sabadell: Edicions Riutort.
- _, (1983): *Sabadell Informe de l'Oposició. Vol. V: Guerra i Revolució 1936-1939*. Sabadell: Edicions Riutort.
- CEBRIÁN, J.L.; NAVARRO, B. (2014): "Les taules del mestre de Xàtiva / Artés / Borbotó a l'església de Palau-Solità". *Terme. Revista d'història*, núm. 29.
- CENTELLAS, N. (1987): *Desenterrament a Sabadell i vivències personals: vida i obra de Josep Centellas: Sabadell, Lloret de Mar, Manresa*. Figueres: Editorial Bertran.
- CLUSELLAS, C. (dir.) (2017): *La salvaguarda del patrimoni religiós català durant la Guerra Civil espanyola. III Jornada Museus i Patrimoni de l'Església a Catalunya*. Girona: Museu d'Art de Girona - Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura - Diputació de Girona.
- COLL, J.M. (1995): *L'església vella de Sant Menna: Sentmenat del segle V al segle XX*. Sentmenat: Ajuntament de Sentmenat.
- COLORADO, A. (2009): *Éxodo y exilio del arte. La odisea del Museo del Prado durante la Guerra Civil*. Madrid: Cátedra.
- COMA, J. (2017): *Quaderns del Museu, 4: El convent de Sant Francesc*. Terrassa: Museu de Terrassa.

- CORTÉS, J.J. (1998): "L'arxiu parroquial de Sant Cebrià de Valldoreix (Vallès Occidental)". *Terme*, núm. 13.
- _, (2004): *Valldoreix: la voluntat d'un poble*. Valldoreix: Entitat Municipal Descentralitzada de Valldoreix.
- CUGOTA, L. (1978): "Josep Rigol: no sóc un home valent". *Al Vent, setmanari de Terrassa*, núm. 7.
- DALMAU, A. (2009): *Set dies de fúria: Barcelona i la Setmana Tràgica (juliol de 1909)*. Barcelona: Columna.
- DAVID, J. (1978): "Entorn de l'obra d'Antoni Estruch". *Quadern de les idees, les arts i les lletres*, núm. 4.
- DELGADO, M. (2012): *La ira sagrada. Anticlericalismo, iconoclastia y antiritualismo en la España contemporánea*. Barcelona: RBA Publicaciones.
- DEU, E. (2018): *La Guerra Civil a Sabadell 1936-1939. Repressió, conflicte intern i obra social en rereguarda*. Barberà del Vallès: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DOMÈNEC, F. (2014): *Una història de rajoles. Col·lecció del Museu de Terrassa*. Terrassa: Museu de Terrassa.
- DOMÈNECH, J.M. (1993): *Construcció i embelliment de la basílica del Sant Esperit de Terrassa*. Terrassa: Albada.
- ESCOFET, F. (1973): *Al servei de Catalunya i de la República. La desfeta. 6 d'octubre 1934*. París: Edicions Catalanes de París.
- ESPINA, J., (2016): "Francesc Vila i Trabal, una vida lligada al monestir i les tradicions". *Tot Sant Cugat*, edició de 25 de juny de 2016.
- FELIU, J. (1982): "La parròquia de Sant Feliu del Racó". *Plaça Vella*, núm. 5.
- FERNÁNDEZ, J.M. (1999): "Educació i socialització a la Segona República". *Temps d'Educació*, núm. 22.

- FERRAN, D. (coord.) (2014): *Una història de rajoles. La col·lecció del Museu de Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa - Museu de Terrassa.
- FERRANDO, J. (1942): *Dos años de arte religioso: bajo el patronato de la sección de orientación litúrgica del fomento de las artes decorativas*. Barcelona: Editorial Amaltea.
- FERRER, M. (2017): "Bombers i defensa passiva al Vallès durant la Guerra Civil". En: VV.AA.: *El Vallès: Segona República, Guerra Civil i Postguerra (1931-1945). Recull de ponències del 3r curs d'història del Vallès*. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach.
- FLOTATS, A. (1979): *Vacarisses: assaig històric d'un poble*. Vacarisses: Ajuntament de Vacarisses.
- FONKELL, G. (2009): *Le Louvre pendant la Guerre. Regards photographiques 1938-1947*. París: Le Passage.
- FONTANA, J. (2008): *La guerra del Francès 1808-1814*. Barcelona: Editorial Pòrtic.
- FONTBONA, F. (1977): "L'Onze de setembre de 1714, pintura o emblema?". *Serra d'Or*, núm. 454.
- FRANCÈS, J. i GIL, L. (2001): "Els treballs d'excavació arqueològica i restauració de l'església de Sant Iscle i Santa Victòria de les Feixes (Cerdanyola del Vallès)". *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts i de Sant Jordi*, núm. 15.
- FREEDBERG, D. (1989): *The Power of Images*. Chicago: The University of Chicago Press.
- GAMBONI, D. (1997): *The destruction of art: iconoclasm and vandalism since the French revolution*. Londres: Reaktion Books.
- GARGANTÉ, M. (2009): "Antoni Cellers i el seu entorn: notes sobre arquitectura religiosa vuitcentuista". *Locus Amoenus*, 10, 2009-2010.
- GEIS, C. (1986): *Els que he trobat pel camí*. Sabadell: Editorial AUSA.

- GENERALITAT DE CATALUNYA (1937): *La divisió territorial de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Conselleria d'Economia.
- GIBERT, P. i MARTÍ, J.M. (1995): *Palau-Solità, "títol de glòria"*. Barcelona: Escudo de Oro.
- GIL, R. i ESCAYOLA, R. (1956): *Historia de Valldoreix*. Valldoreix: Asociación de Propietarios y Vecinos de Valldoreix.
- GONZÁLEZ, D. (2015): "Els estralls de la Guerra Civil i l'abandó de la fotografia". En: GONZÁLEZ, D. et altri: *Francesc Casañas i Riera: el retrat d'una ciutat (Sabadell, 1909-1936)*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell - Museus Municipals.
- GRACIA, F, i MUNILLA, G. (2011): *Salvem l'art! La protecció del patrimoni cultural català durant la Guerra Civil*. Barcelona: La Magrana.
- GRACIA, M. (2016): *Les polítiques de salvaguarda del patrimoni cultural a Catalunya: de la Guerra Civil a la Postguerra (1936-1943)*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, departament d'Antropologia Social.
- GUDIOL, J.M. (1987): "La intervenció de Josep Gudiol en el salvamento del Patrimonio Artístico durante la Guerra Civil". En: RAMON, A.; BARBIÉ, M. [eds.]: *Tres escritos de Josep Maria Gudiol i Ricart*. Barcelona: Opera Minora.
- HOMET, M. (1985): "Altars i objectes artístics de *La Catedral del Vallès*". *Plaça Vella*, núm. 15.
- JULIÀ, S. (2008): *Vida y tiempo de Manuel Azaña (1880-1940)*. Madrid: Taurus.
- JUNTA MUNICIPAL DE MUSEUS DE TERRASSA (1939): *Exposición de una selección de obras de Arte recopiladas por esta Junta, en el local de los "Amigos del Arte" y en las Iglesias de San Pedro*. Terrassa: Junta de Museos.
- _, (1978): *Opuscle editat amb motiu de l'exposició antològica de l'obra artística del mestre Josep Rigol i Fornaguera*. Terrassa: Junta Municipal de Museus.

- LLORDÉS, T. [coord] (2009): *Ecclesiae egarenses: les esglésies de Sant Pere de Terrassa*. Terrassa: Caixa de Terrassa.
- LOZANO, R. (2010): "L'art sabadellenc en l'encreuament, de les il·lusions a la reacció". En: MUSEUS MUNICIPALS DE SABADELL: *Sabadell 1931-1945. Una esperança desfeta*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell - Museus Municipals.
- MARCET, J.M. (1963): *Mi ciudad y yo. Veinte años en una Alcaldía. 1940-1960*. Barcelona: Talleres Gráficos Duplex.
- MARCET, X., (1986): "La Guerra Civil a Terrassa". *Terme*, núm. 1.
- MARCH, E. (2016): "Hospitalidad transnacional: la implicación francesa en la exposición "L'Art Catalan" de París (1937)". *Il Capitale Culturale. Studies on the Value of Cultural Heritage*, University of Macerata, 2016.
- MARTÍ, J.M. (1981): *Catàleg monumental de l'arquebisbat de Barcelona. Vallès Oriental*. Barcelona: Arxiu Diocesà de Barcelona.
- _, (2006): "Sant Martí de Cerdanyola. D'església romànica a parròquia urbana (segles X-XX)". En: VV.AA: *Sant Martí de Cerdanyola. Centenari de l'església nova (1906-2006)*. Cerdanyola: Parròquia de Sant Martí de Cerdanyola.
- _, [coord.] (2008): *El martiri dels temples a la Diòcesi de Barcelona (1936-1939)*. Barcelona: Museu Diocesà de Barcelona.
- _, i BONET, J. (1991): *Splendor Vallès. Art Cristià del Vallès (872-1880)*. Barcelona: Fundació Caixa de Sabadell - Arquebisbat de Barcelona.
- MARTÍN, J.L. (2007): *Cartes en temps de Guerra. Epistolari entre Miquel Carreras i Costajussà i Joan Llonch i Salas (1936-1938)*. Capellades: Editorial Mediterrània.
- MARTÍNEZ, D. (2009): *La Setmana Tràgica*. Barcelona: Pòrtic.
- MAS, L. (1957): *Procés evolutiu del Museu a Sabadell*. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach.

- _, (1965): "Cruz procesional de San Félix, siglo XV". *Museo de la ciudad de Sabadell*, núm. 12
- MASSAGUÉ, J. (1984): "Apunts de l'església parroquial". *Ullastrell Ressò Local*, núm. 91.
- _, (1995): *Quaderns de Patrimoni I: L'església de Sant Vicenç de Jonqueres (Sabadell, Vallès Occidental)*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell.
- MASSÓ, J. (2004): *Patrimoni en perill. Notes sobre la salvaguarda dels béns culturals durant la Guerra Civil i la Postguerra (1936-1948)*. Reus: - Edicions del Centre de Lectura.
- MATEU, E. (1998): *La Mare de Déu de la Salut de Sabadell*. Sabadell: Junta Administrativa del Santuari: Fundació Amics de les Arts i de les Lletres de Sabadell.
- MATEU, J. (1991): *El meu poble*. Castellbisbal: Ajuntament de Castellbisbal.
- _, (2013): "La destrucció del retaule i l'església". En: Museu Municipal de Castellbisbal: *Les exposicions del patrimoni, 2013*. Castellbisbal: Ajuntament de Castellbisbal.
- MAYOL, J. (1971): *El salvament del patrimoni artístic català durant la guerra civil*. Barcelona: Editorial Pòrtic.
- MIRÓ, M.I. (2008): "L'educació a Catalunya durant la Guerra Civil. L'escola de Tarragona". *Revista d'Història de l'Educació*, núm. 11.
- MOGAS, M. (2008): *Històries de Ripollet*. Ripollet: Ema: Agrupació Ripollet Natura.
- MOLINER, A. (2001): "Félix Sardá y Salvany, escritor y propagandista católico". *Hispania sacra*, núm. 107.
- MONREAL, L. (1999): *Arte y Guerra Civil*. Angüés: La Val de Onsera.
- MONTAGUT, L. (1977): *Crònica del període extraordinari (1931-1939) viscut a Castellar del Vallès*. Mecanoscrit conservat en l'AMCV.

- MORENO, M.D. (2010): "Patrimoni en perill: el mas de les Farreres de Rellinars". *Dovella*, primavera 2010.
- MOTA, J.F. (2017): "Pins del Vallès, 1936-1939. La Guerra Civil a Sant Cugat del Vallès". En: VV.AA.: *El Vallès: Segona República, Guerra Civil i Postguerra (1931-1945): recull de ponències del 3r Curs d'Història del Vallès: octubre-novembre 2016*. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach.
- MUÑOZ, M. i HEREDIA, Ó. (2005): *La II República i la Guerra Civil a Montcada i Reixac: (1931-1943)*. Montcada i Reixac: Ajuntament de Montcada i Reixac.
- MUSEU DE SABADELL (1939): *Exposición de arte religioso*. Sabadell: Museo de Sabadell.
- OLLER, J. M. (1988): "Nuestra semanatrágica fue menos violenta". *Diario de Terrassa*, edició de 19 de març.
- PANYELLA, V. (1996): *Cronologia del Noucentisme (una eina)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PEREGRINA, N. (2004): *Història del patrimoni museístic de Terrassa (1904-2004)*. Terrassa: Museu de Terrassa.
- PI DE LA SERRA, F. (2017): *Epistolari a la meva filla Paulina. 1936-1939*. Terrassa: Àmfora.
- PI DE LA SERRA, P. (1979): *L'ambient cultural a Terrassa. 1877-1977*. Terrassa: Caixa d'Estalvis de Terrassa.
- PIÑA, A. (1985): *L'Escola Pia de Sabadell. La seva història, els seus mestres, els seus alumnes*. Barcelona: Banc de Sabadell.
- PLADEVALL, A. i ADELL, J.A. (1980): *El monestir romànic de Sant Llorenç del Munt*. Barcelona: Artestudi.
- PLANAS, E. i PORTOLÉS, À. (1995): *Castellar del Vallès. Recull històric*. Castellar del Valles: Ajuntament de Castellar del Vallès.

- PORTELL, R. (2006): "Mestres de la República: L'educació en temps de bombes". *Sàpiens*, núm. 39.
- PRAT, E. (1992): *L'Art castellarenc: arts plàstiques i visuals: del neolític als temps presents*. Castellar del Vallès: Arxiu d'Història de Castellar.
- PUIG, J. (1889): *Notes arquitectòniques sobre les esglésies de Sant Pere de Terrassa*. Barcelona: La Renaixença.
- _, (1936): *La Seu visigòtica d'Egara*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- PUIG, P. (2000): *Salvador Cardús i Florensa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa. Col·lecció Homenatges.
- PUIGVERT, J.M. (2006): "Salvar el patrimoni artístic en temps de guerra. L'exemple de la ciutat de Girona (1936-1939)". En: VV.AA.: *Segona República i Guerra Civil (1931-1939)*. Girona: Ajuntament de Girona.
- PUY, J. (2011): "Matadepera, capital de la Segona República (1938)". *Revista Vallesos*, núm. 2 tardor-hivern 2011.
- _, [coord.] (1991): *Història de Viladecavalls*. Viladecavalls: Ajuntament de Viladecavalls.
- RAGON, B. (1972): *Terrassa 1936-1939. Tres anys difícils de Guerra Civil*. Terrassa: Patronat de la Fundació Soler i Palet.
- RAMOS, G. [text] (2011): *Josep Rigol i Fornaguera. L'home, l'artista i el mestre*. Terrassa: Museu de Terrassa.
- RECASENS, J.J. (2004): *Parròquia de Sant Menna. El miraculós sant Menna, màrtir*. Sentmenat: parròquia de Sant Menna.
- RIBAS, M. (1983): *Castellbisbal 1900-1940: l'evolució històrica, dividida en dècades naturals, sota els aspectes econòmico-polítics, culturals i socials*. Castellbisbal: L'Arada.
- RIBAS, M. B. (2010): "Rafael Estrany: 1884-1958. Dietari, la Guerra Civil a Mataró". En: MONTELLÀ, A.: *Art i guerra: destrucció, espoli i*

- salvaguarda del patrimoni durant la Guerra Civil: l'exemple de Mataró*.
Mataró: Institut Municipal d'Acció Cultural.
- RIBÉ, G. (2002). "Un inventari del saló museu del Cercle Republicà Federal de Sabadell, de l'any 1924". *Arraona: revista d'història*, núm. 26, IV època.
- _, (1995): *Quaderns del Patrimoni II: La Capella de Sant Nicolau (Sabadell, Vallès Occidental)*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell.
- RIURÓ, F. (1986): "La lluita per la salvaguarda del patrimoni artístic". *Revista de Girona*, núm. 116, pp. 244-249.
- ROCHA, Ó. (2011): *La construcció de la actual iglesia de Vacarisses, entre el tardobarroco local y el neoclasicismo académico*. Vacarisses: Associació Museu-Arxiu de Vacarisses.
- RODRIGUEZ, F. (2013): *El retaule gòtic de Sant Quirze i Santa Julita: testimoni viu de la història de la parròquia i del poble de Sant Quirze del Vallès*. Sant Quirze del Vallès: Parròquia de Sant Quirze del Vallès.
- ROGENT, E. i BASSEGODA, B. (1900): *Monasterio de Sant Llorens de Munt: memoria descriptiva*. Barcelona: Associació d'Arquitectes de Catalunya.
- ROIG, A. (1999): *Quaderns de Patrimoni V: Campanar de Sant Fèlix (Sabadell, Vallès Occidental)*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell.
- ROIG, J.; COLL, J.M. (2011): "Evolució històrica i arqueològica de Santa Maria l'Antiga o Santiga: de la vil·la romana a la parròquia medieval i moderna. 2000 anys d'història". *L'Ordit, l'anuari del CREM Santa Perpètua de Mogoda*, núm. 4.
- ROMERO, J.M. (2006): "L'art a l'església de Sant Martí" En: VV.AA: *Sant Martí de Cerdanyola. Centenari de l'església nova (1906-2006)*. Cerdanyola: Parròquia de Sant Martí de Cerdanyola.
- _, i BARRIAL, O. (2001): *Guia de la Cerdanyola Modernista i Noucentista*. Cerdanyola: Col·lectiu de Recerques Arqueològiques de Cerdanyola (CRAC).

- RUFÉ, M. (1987): *Sant Pere de Rubí: en els darrers 200 anys*. Rubí: Patronat del Museu-Biblioteca de Rubí.
- RUIZ, A. (1998): *Parròquia de Castellbisbal: notes històriques*. Castellbisbal: Parròquia de Sant Vicenç de Castellbisbal.
- SÁNCHEZ, C. i RAMOS, G. [coords.] 2018: *Gabinet de Col·leccionista*. Terrassa, Museu de Terrassa (edició digital).
- SÁNCHEZ, M. (2017): "La vida quotidiana durant la Guerra Civil i la Postguerra a Cerdanyola" En: VV.AA. (2017): *El Vallès: Segona República, Guerra Civil i Postguerra (1931-1945): recull de ponències del 3r Curs d'Història del Vallès: octubre-novembre 2016*. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach.
- SANTAMARIA, A. (2016) 1: "Fèlix Sardà i Salvany (1841-1916), l'apòstol de l'integrisme". *iSabadell*, edició digital de 17 de gener de 2016.
- _, (2016) 2: "Història de Sabadell: La Setmana Tràgica (1909)". *iSabadell*, edició de 24 de juliol.
- SERRANO, J. (2016): "Manuel Azaña al Vallès Occidental" *El Punt Avui*, 17 de maig de 2016.
- SITJES, X. (1986): *Esglésies romàniques de Bages, Berguedà i Cardener*. Manresa: Lliberia Sobrerroca.
- TARRUELL, L. (2007): "Memòria històrica: la parròquia màrtir (1936-1939)". *Portaveu de la parròquia de la Puríssima Concepció de Sabadell*, núm. 1703.
- _, (2015): "L'orgue de la Puríssima Concepció i l'escolania de parroquial". *Portaveu de la parròquia de la Puríssima Concepció de Sabadell*, núm. 2045.
- TORRAS, S. (2001): "Més dades sobre l'església de Sant Pere de Rubí en l'art i en el temps (1505-1702)". *Terme*, núm. 16.
- TORRES, J.M. (1996): *Sant Pere de Reixac, Vallès Occidental*. Montcada i Reixac: Parròquies de Santa Engràcia i Sant Pere de Reixac.

- TORTOSA, J. (1998): *El claustre de Sant Cugat del Vallès: més enllà de les formes*. Sabadell: AUSA.
- TRENS, M. (1929): *Tresor litúrgic del Bisbat de Barcelona*. Manuscrit conservat en l'ADB.
- VALLS, J. i VICENS, A. (2010): *Sant Llorenç Savall: més de mil anys d'història*. Sant Llorenç Savall: Ajuntament de Sant Llorenç Savall.
- VALLUGERA, A. (2012): "Reconstrucció del monestir de Sant Cugat del Vallès". *EMBLECAT, revista de l'Associació Catalana d'Estudis d'Emblemàtica*, núm. 1.
- VERDAGUER, J. (2017): "1936-1939: la Guerra Civil a Sentmenat". En VV.AA.: *El Vallès: Segona República, Guerra Civil i Postguerra (1931-1945): recull de ponències del 3r Curs d'Història del Vallès: octubre-novembre 2016*. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach.
- VILA, S. (2001): "Félix Sardá y Salvany, paradigma de una Iglesia reaccionaria y a un tiempo innovadora". *Ayer*, núm. 44.
- VINYALS, F. (1994): *Història de Santa Perpètua de Mogoda: des de la prehistòria als primers anys del segle XX*. Santa Perpètua de Mogoda: Ajuntament de Santa Perpètua de Mogoda.
- VIVÓ, P. (2006): *El monestir de Sant Cugat a partir dels monjos i enllà. Dades per a la història*. Barcelona: Mediterrània.
- VV.AA. (1986): "Patrimoni de Catalunya. El pont del Diable". *Espais*, núm. 1.
- VV.AA. (1996): *Mil·lenari de Sant Iscle i Santa Victòria de les Feixes*. Barcelona: Viena.
- VV.AA. (2017): *El Vallès: Segona República, Guerra Civil i Postguerra (1931-1945): recull de ponències del 3r Curs d'Història del Vallès: octubre-novembre 2016*. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach.
- YEGUAS, J. (2001): "Sobre l'escultor Martí Díez de Liatzasolo (circa 1500-1583)". *Locus Amoenus*, núm. 5, any 200-2001.

A part, hem consultat diferents articles dels següents **diaris d'època**: *Full Oficial* de Sabadell; *L'Acció*, *El Dia*, *La Humanitat* i la *Hoja Oficial* aquests quatre de Terrassa; *La Farga*, de Castellar del Vallès, i *La Vanguardia*.

WEBGRAFIA

diputatsmancomunitat.cat

historiasantcugat.wordpress.com

joaquimverdguer.blogspot.com

poblesdecatalunya.cat

Il·lustració 25. Evangeliari del segle X salvaguardat de la crema del Sant Esperit de Terrassa.

VIII. AGRAÏMENTS

En primer lloc, vull donar les gràcies a Maria Garganté, per totes les hores que ha dedicat en la direcció i la correcció d'aquesta tesi, sovint des de vàries parts del món. Pels ànims i la confiança que m'ha demostrat ha sigut tot un honor ser el primer dels molts doctorands que tindrà. I, estic segur, la relació continuarà en forma de vermutats en pobles amagats de la vall del riu Llobregós.

Seguidament, a la meua família, en sentit ampli. Família de sang, família d'amistats i família d'Emaús, l'ONG on treballo. Pels ànims, pel suport, per les converses i, també, per facilitar la relació de la tesi amb la vida laboral. Durant els últims mesos he entès la importància de l'anar a fer un tomb, la importància d'anar a prendre aire fresc i de refrescar les idees, la importància i la necessitat d'abstreure's, ni que sigui durant una hora, de les angoixes i dels maldecaps que, com és natural, també ha comportat aquesta tesi. Anar a fer un mos o donar la volta "a la *manzana*" han sigut grans oasis que he trobat en el camí.

Aquest camí, però, també ha passat per valls florides i de rierols amables, materialitzats en la publicació del meu primer article gràcies a la confiança dipositada per la Fundació Bosch i Cardellach, de resultes de les quals també em van fer membre. O en el llibre d'Esteve Deu (2018), on ja hi figuro com a "entès en la matèria", cosa que, evidentment, m'omple d'il·lusió. També han sigut uns bons punts la trobada dels segells originals de l'Ajuntament de Sabadell dels anys de la II República, els quals he aconseguit retornar a l'Ajuntament; l'interès que ha tingut Txema Romero, director del Museu d'Art de Cerdanyola, per tal de que realitzi una exposició sobre el tema, o les empentes de Plàcid Garcia-Planas, Anna Balaguer, Anna Vilaseca, Gemma Ramos, Rossend Lozano, Txell Cano... i, és clar, dels meus pares i familiars directes.

El camí també ha servit per poder honorar la memòria de tots els qui van fer possible les tasques del salvament del patrimoni, rescatant-los de l'oblit. Tot això ha fet possible que, arribat en el punt final de la tesi, i veient el recorregut, estigui -tot i que pugui semblar pedant- ben cofoi del resultat.

En notes a peu de pàgina ja han anat apareixent les diferents persones i institucions que m'han ajudat al llarg d'aquest camí, però cal assenyalar, també, a Susanna Codolar, del Departament d'Art i Musicologia, per haver-me guiat en els feixucs i poc amables tràmits burocràtics; i a mossèn Fidel Catalán, Vicari Episcopal del Bisbat de Terrassa, per haver mostrat interès en aquesta tesi doctoral i facilitar-me una carta de presentació per agilitzar les visites en les diferents esglésies de la comarca; i Max Pàrraga, per les seves correccions lingüístiques.

A tots vosaltres,

Sabadell, 16 de setembre de 2018

